T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUN VE OYUNCAKLAR

Salkım Selvi Bener
2501040402

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu

İstanbul 2008

ÖZ

Bu yüksek lisans tezinin konusu Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyunlar ve oyuncaklardır. Oyunlar arasında tabla oyunları, aşık oyunları, top oyunları ve bunların dışında kalan diğer oyunlar, oyuncaklar başlığı altında ise on beş farklı oyuncak yer almaktadır. Tabla oyunlarının sınıflandırılmasında Britanya Müzesi Tamamlanmamış Tipolojisi esas alınmış ve Katalog kısmında yer alan Perge, Side ve II. Ayasofya Kilisesi'ndeki oyun tablaları dahil edilerek genişletilmiştir. Bu çalışma için 2006 yılında Perge Antik Kenti'nde, Antalya, Alanya ve Side Müzelerinde ve 2007 yılında Ayasofya Müzesi'nde araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

ABSTRACT

The subject of this master thesis is games and toys played in Ancient Greece and Rome. Among the games are board games, knucklebone games, ball games and other games. Fifteen different toys are enlisted and discussed under the heading of toys. Our categorization of board games is based on 'A Britisih Museum Working Typology', which is extended by the inclusion of game boards in Perge, Side and II. Hagia Sophia Church, all shown in the Catalogue. For the completion of this study research has been conducted in the ancient city of Perge, museums of Antalya, Alanya and Side in the year of 2006, and in the Hagia Sophia Museum in the year of 2007.

ÖNSÖZ

Oyun ve oyun oynamak insanlık tarihi kadar eskidir. Gerçekten de oyun, tarih boyunca toplumsal hayatın içinde önemli yer tutmuştur. İnsanların bir araya gelip sosyalleşmesinde rol oynadığı gibi ne tür oyunların hangi kurallarla oynandığı toplumsal ilişkilerin bir aynası gibidir. Dolayısıyla, bir toplumda yaygın olan oyunları belirlemek ve incelemek o toplumu değerlendirebilmenin anahtarlarından birisidir.

Bu tez Eski Yunan ve Roma toplumlarındaki gündelik hayata, eğlence kültürüne, sosyalleşme yapılarına oyunların ve oyuncakların penceresinden bakmayı hedeflemektedir. Amacımız söz konusu toplumlarda oyunun ne denli önemli bir yeri olduğunu gösterebilmek olacaktır.

Bu nedenle, Eski Yunan ve Roma'da hangi oyunlar, hangi araçlar ile, hangi kurallar altında ve nerede oynanıyordu, ne tür oyuncaklar yaygın olarak kullanılıyordu, bu gibi sorulara cevap vermeye çalıştık. Bununla ilgili olarak, oyunların ve oyuncakların ne oranda toplumsal hayatta rol oynadıklarını inceledik. Ayrıca, toplumlar arasındaki kültürel sürekliliği anlamak adına, Eski Yunan ve Roma'da oynanılan oyunlar ile günümüz oyunları arasında ne tür bağlantılar olduğunu araştırdık.

Kendisinden arkeoloji biliminin temel ilkelerini öğrendiğim, bana klasik arkeoloji öğrenimi yapma ve bu tezi yazabilme fırsatını sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Lisans eğitimimi farklı bir disiplinde almış olmama rağmen, bilimsel hazırlık ve yüksek lisans seminer dersleri neticesinde, iki yıl gibi kısa bir sürede bu tezi yazabilecek seviyeye gelmemi sağlayan hocalarım Prof. Dr. İnci Delemen ve Yrd. Doç. Dr. Sedef Çokay-Kepçe'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Eski Yunanca konusunda yardımları ve tezin bütünü ile ilgili değerli yorumları için Dr. Aşkım Özdizbay'a ve tezimle ilgili her türlü konuda bana sabırla yardımcı olan arkadaşım Özgür Turak'a (M.A.) çok teşekkür ederim.

Ayasofya müzesi eski müdüresi Jale Dedeoğlu'na ve Ayasofya müzesi çalışanı arkadaşım Defne Tekay'a müzedeki çalışmam sırasındaki yardımları için teşekkürlerimi

sunarım. Alanya, Antalya ve Side müzesi çalışanlarına çalışmalarım sırasında bana her türlü kolaylığı sağladıkları için teşekkür ederim.

Klasik Arkeoloji yüksek lisans programına başladığımdan beri arkadaşlıklarını ve desteklerini esirgemeyen sevgili Çisem Çağlayan, Nihat Demir, Ayşe Ercan, Aslı Keleş ve Burçin Taş'a teşekkür ederim.

Ayşe Ercan'a Dikilitaş oyun tablalarının fotoğraflarını çektiği için ve Çisem Çağlayan'a Suriye ve Lübnan gezisinde zaman ayırarak oyun tablalarını araştırdığı ve fotoğraflarını çektiği için özellikle teşekkür ederim.

Özlem Toprak'a Perge'de çektiği oyun tablaları fotoğrafları için çok teşekkür ederim. Nazım Can Cihan ve Yiğit Ozar'a Perge'deki oyun tablası çalışmalarım esnasında yardımcı oldukları için teşekkür ederim.

Bana sundukları geniş kütüphane sayesinde öğrenmeye meraklı bir insan olarak yetiştirdikleri ve manevi destekleri için sevgili annem Sema Selvi ve babam Yakup Selvi'ye, ayrıca tüm destekleri için sevgili kardeşlerim Efe Doğuş Selvi, Özgür Selvi Taşdan ve Cenk Taşdan'a çok teşekkür ederim.

Son olarak, beni bu zor süreçte her türlü konuda destekleyen ve sevgisini her an hissettiğim çok sevgili eşim Burak Bener'e çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT) iii
ÖNSÖZ iv
İÇİNDEKİLER vi
TİPOLOJİ LİSTESİ xiii
LEVHALAR LİSTESİ xiv
KISALTMALAR LİSTESİ xxiv

GİRİŞ 1

I. ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNLAR 4
A.Tabla Oyunları 4
1. Eski Yunan'da Tabla Oyunları 4
a. Polis (Πόλις) 6
b. Diagrammismos (Διαγραμμισμός) 8
c. Pente Grammai (Πέντε Γραμμαί) 9
2. Eski Roma'da Tabla Oyunları 11
a. Ludus Latrunculorum 11
b. Üçtaş Oyunu 15
c. Mankala 19
(1) Dikdörtgen Tablalar (R) 21
i. R.1 (2x5) 22
ii. R.2 (2x6) 22
iii. R.3 (2x8) 22
iv. R.5 (2x10) 22
v. R.6 (Çukurlu Dikdörtgen, 2x5) 23
vi. R.7 [3x15(16)] 23

(2) Çukurlu Tablalar (H) 23
i. H.1 (2x3) 23
ii. H.2 (2x4) 24
iii. H.3 (2x4, + ortada 2) 24
iv. H.4 (2x5) 25
v. H.5 (2x6) 29
vi. H.7 (3x6) 29
vii. H.8 (5x5) 29
viii. H.9 (7x7) 29
ix. H.11 (1x3) 30
x. H.12 (2x7) 31
xi. H.13 (2x8) 31
xii. H.14 (2x12) 31
xiii. H.15 (3x4) 32
xiv. H.16 (3x14) 32
(3) Tabula Ansata Formunda Tablalar 32
i. T.1 (2x5) 33
ii. T.2 (çukurlu, 2x5) 33
d. Duodecim Scriptorum 34
(1) 3Sıra.1 36
(2) 3Sıra.2 36
(3) 3Sıra.3 36
(4) 3Sıra.4 37
(5) 3Sıra.5 37
(6) 3Sıra.6 38
(7) 3Sıra.7 38
(8) 3Sıra.8 38
(9) 3Sıra.9 38
(10) 3Sıra.10 38

(11) 3Sıra.11 39
(12) 3Sıra.12 40
(13) 3Sıra.13 40
(14) 3Sıra.14 40
(15) 3Sıra.15 40
(16) 3Sıra.16 41
(17) 3Sıra.17 41
(18) 3Sıra.18 41
(19) 3Sıra.19 42
(20) 3Sıra.20 43
(21) 3Sıra.21 44
(22) 3Sıra.22 45
e. Alea 46
3. Tabla Oyunu Araçları 49
a. Oyun Pulları (Πεσσοί, Latrunculi) 49
(1) Yassı Oyun Pulları 50
i. Bezemesiz Yassı Oyun Pulları 51
ii. Bezemeli Yassı Oyun Pulları 51
(2) Planokonveks Oyun Pulları 53
i.Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulları 53
ii. Bezemeli Planokonveks Oyun Pulları 54
(3) Planokonkav Oyun Pulları 55
(4) Kubbeli Oyun Pulları 56
(5) Davul Şeklinde Oyun Pulları 58
(6) Quadriga Şeklinde Oyun Pulları 58
b. Zar (Κύβος, Tessera) 59
(1) Oyuk Delikli Kübik Zarlar 63
(2) Halka ve Nokta Motifli Zarlar 65
i. Tek Halka ve Nokta Motifli Zarlar 65

ii. Çift Halka ve Nokta Motifli Zarlar....66
iii. Üç Halka ve Nokta Motifli Zarlar....67
c. Oyun Tablası....67
(1) Yer Tablaları....67
(2) Oyun Masaları....68
(3) Taşınabilir Tablalar....68
B. Aşık Oyunları....69
1. Aşık Oyunları Türleri....74
a. Pentalitha (Πεντάλιθα)....74
b. Eis Omillan (Εἰς ὥμιλλαν)....76
c. Pleistobolinda (Πλειστοβολίνδα)....76
d. 'Tek mi çift mi' Oyunu (Ἀρτιασμός, Parimpar)....77
e. Tropa (Τρόπα)....78
2. Aşık kemiği kapları....78
a. Phormiskos (Φορμίσκος)....79
b. Astragalos Vazosu....80
C. Top Oyunları (Σφαιρίσεις, Pilae lusus)....80
1. Episkyros (Ἐπίσκυρος)....84
2. 'Sopalı Oyun'....85
3. Ephedrismos (Ἐφεδρισμός)....86
4. 'Kale Oyunu'....88
5. Top Çevirme Oyunu....89
6. Aporraksis (Ἀπόρραζις)....91
7. Ourania (Οὐρανία)....91
8. Trigon....92
9. Dizle Top Sektirme....93
10. Phaininda (Φαινίνδα)....94
11. Bir Top Oyunu....94
D. Diğer Oyunlar....95

1. Kottabos (Κότταβος) 95
a. Kottabos di oksubaphon (Κότταβος δὶ ὀξυβάφων) 97
b. Kottabos Kataktos (Κότταβος Κατακτός) 97
2. Askoliasmos (Ἀσκωλιασμός) 99
3. Micatio 101
a. Değnekli Micatio 102
b. Değneksiz Micatio 103
4. Sopa Dengeleme Oyunu 103
5. Ceviz Oyunları 105
6. Evcil Hayvanlarla Oyun 108
7. El Kızartmaca 111
8. Ostrakinda (Ὀστρακίνδα) 111
9. Epostrakismos (Ἐποστρακισμός) 112
10. Platanistas (Πλατανιστᾶς) 112

II. ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNCAKLAR 114
A. Çıngırak (Κρόταλος) 114
1. Hayvan Şeklinde Çıngıraklar 114
2. Saplı Çıngırak 116
3. Çıngırak Biberon 117
4. Çocuk Şeklinde Çıngıraklar 117
B. Topaç (Στρόβιλος, Στρόμβος, Turbo) 118
1. El İle Çevrilen Topaç 119
2. Kamçı İle Çevrilen Topaç 120
a. Arı Kovanı Şeklinde Topaç 121
b. Düz Kenarlı Topaç 122
C. Çember (Τροχός, Trochus) 123
D. Yoyo 127
E. Bebek (Κόρη, Νύμφη, Πλάγγονες) 129

F. Minyatür Eşyalar 134
1. Vazolar 134
2. Mobilyalar 135
3. Diğer Eşyalar 136
G. Araba (Ἁμαξίς) 137
1. Platformsuz Arabalar 138
2. Platformlu Arabalar 139
3. Kutulu Arabalar 140
4. Oturma Yerli Arabalar 140
5. Küçük Biga 141
H. Değnek At 142
I. Oyuncak Asker 142
J. Oyuncak Hayvanlar 143
K. Tekerlekli Oyuncak Hayvanlar 145
1. Tekerlekli Oyuncak Hayvan Çeşitleri 145
a. Tekerlekli At 145
b. Tekerlekli Eşek ya da Katır 147
c. Tekerlekli Horoz 147
d. Tekerlekli Kuş 148
2. Oyuncaklarda Kullanılan Tekerlekler 148
a. Düz Tekerlekler 148
b. Dilimli Tekerlekler 148
L. Düdük 149
M. Iygks (Ἴυγζ, Iynks, Iunks) 150
N. Salıncak 152
1. Oturma Yerli Salıncak 153
2. İp Salıncak 154
O. Tahterevalli 155

III. KATALOG: PERGE, II. AYASOFYA KİLİSESİ VE SİDE'DEN ÖRNEKLER .157

SONUÇ 199
KAYNAKÇA 202
TİPOLOJİ
LEVHALAR

TİPOLOJİ LİSTESİ

Tipoloji I **:** Bell, Roueché, 2007, s. 108.
Tipoloji II **:** Bell, Roueché, 2007, s. 107.
Tipoloji III **:** Bell, Roueché, 2007, s. 107.
Tipoloji IV **:** Bell, Roueché, 2007, s. 108.
Tipoloji V **:** Bell, Roueché, 2007, s. 108.
Tipoloji VI **:** Bell, Roueché, 2007, s. 108 ve 109.
Tipoloji VII **:** Bell, Roueché, 2007, s. 109.
Tipoloji VIII **:** Bell, Roueché, 2007, s. 109.
Tipoloji IX **:** Bell, Roueché, 2007, s. 109.
Tipoloji X **:** Bell, Roueché, 2007, s. 109.
Tipoloji XI **:** Bell, Roueché, 2007, s. 109.

LEVHALAR LİSTESİ

Lev. 1, Res. 1 **:** Moore, 1980, lev. 49.1.

Lev. I, Res. 2 **:** Woodford, 1982, lev. IIc.

Lev. II, Res. 3 **:** Ridgeway, 1896, s. 289, res. 2, 3 ve 4.

Lev. II, Res. 4 **:** Brooner, 1933, s. 563, res. 8.

Lev. III, Res. 5 **:** Der Neue Pauly, s. 767.

Lev. III, Res. 6 **:** Bell, 1980, s. 30, res. 25.

Lev. III, Res. 7 **:** Boyd, 1901, s. 142, res. 7.

Lev. IV, Res. 8 **:** Austin, 1934, s. 27, res. 2.

Lev. IV, Res. 9 **:** Fields, Spedaliere, 2003, s. 53.

Lev. V, Res. 10 (A-B) **:** Mulvin, Sidebotham, 2004, s. 612, res. 9.3 ve 9.1.

Lev. V, Res. 11 **:** Brucia, Daughtery, 2007, s. 166, res. 66.

Lev. VI, Res. 12 **:** Parlett, 1999, s. 237, res. 14.7.

Lev. VI, Res. 13 **:** Höckmann, 1996, lev. 47, res. 1.

Lev. VI, Res. 14 **:** Höckmann, 1996, lev. 44, res. 1.

Lev. VII, Res. 15 **:** Burrows, 1938, s. 18, res. 8.

Lev. VII, Res. 16 **:** Roueché, 2007, s. 104, res. 12.4.

Lev. VIII, Res. 17 (A-B-C) **:** (fotoğraf)

Lev. IX, Res. 18 **:** Austin, 1935, s. 79.

Lev. IX, Res. 19 **:** Mohr, 1997, s. 31.

Lev. X, Res. 20 **:** Young, 1955, lev. 6, res. 25.

Lev. X, Res. 21 **:** Roueché, 2004, no. 217.

Lev. XI, Res. 22 **:** Roueché, 2007, s. 102, res. 12.2.

Lev. XI, Res. 23 **:** Rolefson, 1992, s. 2, res. 1.

Lev. XII, Res. 24 **:** Höckmann, 1996, lev. 45, res. 1.

Lev. XII, Res. 25 **:** (fotoğraf) Çisem Çağlayan

Lev. XIII, Res. 26 (A ve B) **:** (fotoğraf) Ayşe Ercan

Lev. XIV, Res. 27 **:** Mulvin, Sidebotham, 2004, s. 606, res. 3.

Lev. XV, Res. 28 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XV, Res. 29 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XVI, Res. 30 **:** (fotoğraf) Çisem Çağlayan

Lev. XVI, Res. 31 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XVII, Res. 32 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XVII, Res. 33 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XVIII, Res. 34 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XVIII, Res. 35 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XIX, Res. 36 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XIX, Res. 37 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XX, Res. 38 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XX, Res. 39 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXI, Res. 40 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXI, Res. 41 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXII, Res. 42 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXII, Res. 43 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXIII, Res. 44 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXIII, Res. 45 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXIV, Res. 46 **:** Meischner, 1996, s. 431, res. 29.

Lev. XXIV, Res. 47 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXV, Res. 48 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXV, Res. 49 (A ve B) **:** (fotoğraf) Çisem Çağlayan

Lev. XXVI, Res. 50 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXVI, Res. 51 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXVII, Res. 52 **:** (fotoğraf) Çisem Çağlayan

Lev. XXVII, Res. 53 (A ve B) **:** (fotoğraf) Çisem Çağlayan

Lev. XXVIII, Res. 54 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXVIII, Res. 55 **:** Özdizbay, 2008, lev. 62, res. 72.

Lev. XXIX, Res. 56 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXIX, Res. 57 (A ve B) **:** (fotoğraf) Çisem Çağlayan

Lev. XXX, Res. 58 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXX, Res. 59 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXXI, Res. 60 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXXI, Res. 61 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XXXII, Res. 62 **:** And, 1993, s. 158.

Lev. XXXII, Res. 63 **:** Mulvin, Sidebotham, 2004, s. 609, res. 5.

Lev. XXXIII, Res. 64 **:** Mostert, 2001, s. 19, res. 1.

Lev. XXXIII, Res. 65 **:** Austin, 1934, s. 33.

Lev. XXXIV, Res. 66 **:** Roueché, 2004, no. 68.

Lev. XXXIV, Res. 67 **:** Roueché, 2007, s. 105, res. 12.8.

Lev. XXXV, Res. 68 **:** (fotoğraf) Özlem Toprak

Lev. XXXV, Res. 69 **:** (fotoğraf) Özlem Toprak

Lev. XXXVI, Res. 70 **:** Austin, 1934, s. 32, res. 3.

Lev. XXXVI, Res. 71 **:** Roueché, 2007, s. 104, res. 12.5.

Lev. XXXVII, Res. 72 **:** (fotoğraf) Feride Kat

Lev. XXXVII, Res. 73 **:** (fotoğraf) Feride Kat

Lev. XXXVIII, Res. 74 **:** Mulvin, Sidebotham, 2004, s. 609, res. 6.

Lev. XXXVIII, Res. 75 **:** Mulvin, Sidebotham, 2004, s. 610, res. 7.

Lev. XXXIX, Res. 76 **:** Levi, 1945, s. 295, res. 123.

Lev. XXXIX, Res. 77 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XL, Res. 78 (A ve B) **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLI, Res. 79 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLI, Res. 80 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLII, Res. 81 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLII, Res. 82 (A ve B) **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLIII, Res. 83 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLIII, Res. 84 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLIV, Res. 85 (A ve B) **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLV, Res. 86 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLV, Res. 87 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLVI, Res. 88 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLVI, Res. 89 **:** Austin 1934, s. 203, res. 1.

Lev. XLVII, Res. 90 **:** Wilkinson, 2006, s. 191, res. 207.

Lev. XLVII, Res. 91 **:** Kurke, 1999, s. 264, res. 1.

Lev. XLVIII, Res. 92 **:** St. Clair, 2003, s. 160, res. 44 b ve d.

Lev. XLVIII, Res. 93 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. XLIX, Res. 94 **:** Meriç v.d., 2006, s. 252, res. 6.

Lev. XLIX, Res. 95 **:** St. Clair, 2003, s. 160, res. 44 a ve c; s. 191, lev. 53 a ve b.

Lev. L, Res. 96 (A, B ve C) **:** Harrison, 1986, res. 385, 386 ve 387.

Lev. L, Res. 97 **:** Frere, Hassal, Tomlin, 1977, s. 447, res. 30.

Lev. LI, Res. 98 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LI, Res. 99 **:** Plantzos, 1997, s. 456, res. 7.

Lev. LII, Res. 100 **:** St. Clair, 2003, s. 191, lev. 54 a, b, c ve d.

Lev. LII, Res. 101 **:** St. Clair, 2003, s. 160, res. 44 e ve f.

Lev. LIII, Res. 102 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LIII, Res. 103 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LIII, Res. 104 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LIV, Res. 105 **:** Becker, Kondoleon, 2005, s. 120.

Lev. LIV, Res. 106 **:** St. Clair, 2003, s. 160, res. 44 g.

Lev. LV, Res. 107 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LV, Res. 108 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LV, Res. 109 **:** Berti, 1988, s.10 , res. 3.

Lev. LVI, Res. 110 **:** St. Clair, 2003, s. 192, lev. 55 ve 56; s. 161, res. 45 b, a ve d.

Lev. LVII, Res. 111 (A, B ve C) **:** Harrison, 1986, s. 260, res. N, 505, 506 ve 507.

Lev. LVII, Res. 112 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LVIII, Res. 113 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LVIII, Res. 114 **:** Harrison, 1986, s. 260, res. N, 504, 508, 509, 510, 511, 512, 513.

Lev. LIX, Res. 115 **:** The British Museum, (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/pe_mla/s/set_of_gaming_pieces.aspx, 31 Mart 2008.

Lev. LIX, Res. 116 **:** Wilkinson, 1854, s. 195, res. 213.

Lev. LX, Res. 117 **:** Rich, 1849, s. 302.

Lev. LX, Res. 118 (A ve B) **:** Taylor, Collingwood, 1925, lev. 34.

Lev. LXI, Res. 119 **:** Friglerin Gizemli Uygarlığı: The Mysterious Civilization of the Phrygians, 2007, s. 286.

Lev. LXI, Res. 120 **:** St. Clair, 2003, s. 162, res. 46 a.

Lev. LXI, Res. 121 **:** PittRivers Museum, (Çevrimiçi) http://www.prm.ox.ac.uk/LGweb/toys/1917_53_506.htm, 17 Nisan 2008.

Lev. LXII, Res. 122 **:** (fotoğraf) Aşağıpınar Kazı Arşivi

Lev. LXII, Res. 123 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LXIII, Res. 124 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LXIII, Res. 125 **:** Robinson, 1959, lev. 56.

Lev. LXIV, Res. 126 **:** Museum of Fine Arts: Boston, (Çevrimiçi) http://www.mfa.org/collections/search_art.asp?coll_keywords=ivory+dice, 15 Mart 2008.

Lev. LXV, Res. 127 **:** St. Clair, 2003, s. 193, res. 57.

Lev. LXV, Res. 128 **:** Asal, 2007, s. 152, res. 1.

Lev. LXVI, Res. 129 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LXVI, Res. 130 **:** (Çizim)

Lev. LXVII, Res. 131 **:** St. Clair, 2003, s. 162, res. 46 g.

Lev. LXVII, Res. 132 **:** Woodford, 1982, lev. 6 d.

Lev. LXVIII, Res. 133 **:** Woodford, 1982, lev. 6 c.

Lev. LXVIII, Res. 134 **:** Vermeule, 1971, s. 47, res. 59.

Lev. LXVIX, Res. 135 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 279, res. 88.

Lev. LXVIX, Res. 136 **:** Akurgal 2000, s. 545, res. 37 b.

Lev. LXX, Res. 137 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. LXX, Res. 138 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 279, res. 89 ve 90.

Lev. LXXI, Res. 139 **:** Smith, 2002, s. 156, res. 173.

Lev. LXXI, Res. 140 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 277, res. 85 a ve b.

Lev. LXXII, Res. 141 **:** Klein, 1932, lev. 19 c.

Lev. LXXII, Res. 142 **:** Klein, 1932, lev. 19 d.

Lev. LXXIII, Res. 143 **:** Lessing, Varone, s. 189.

Lev. LXXIII, Res. 144 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 263.

Lev. LXXIV, Res. 145 **:** Richter, 2003, s. 222, res. 317.

Lev. LXXIV, Res. 146 **:** Klein, 1932, lev. 19 a.

Lev. LXXV, Res. 147 **:** Neils, 1992, s. 226, res. 1.

Lev. LXXV, Res. 148 **:** Richter, 1941, s. 123.

Lev. LXXVI, Res. 149 **:** Robertson 1996, s. 189, res. 199.

Lev. LXXVI, Res. 150 **:** Thompson, 1982, lev. 25 a.

Lev. LXXVII, Res. 151 **:** Clairmont, 1993, res. 0.787.

Lev. LXXVII, Res. 152 **:** Rodenwaldt, 1933, lev. 10.

Lev. LXXVIII, Res. 153 **:** Boardman, res. 242. 2. A.

Lev. LXXVIII, Res. 154 **:** Boardman, res. 241.

Lev. LXXIX, Res. 155 **:** Casson, 1925, s. 170, res. 3.

Lev. LXXIX, Res. 156 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 276, res. 84.

Lev. LXXIX, Res. 157 **:** Miller, 2004, s. 174, res. 256.

Lev. LXXX, Res. 158 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 275, res. 83.

Lev. LXXX, Res. 159 **:** Klein, 1932, lev. 20 E.

Lev. LXXXI, Res. 160 **:** Beaumont, 1994, s. 35.

Lev. LXXXI, Res. 161 **:** Beirut National Museum, (Çevrimiçi) http://www.beirutnationalmuseum.com/e-collection-fer.htm, 1 Şubat 2007.

Lev. LXXXII, Res. 162 **:** Miller, 2004, s. 168, res. 249.

Lev. LXXXII, Res. 163 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 273, res. 81.

Lev. LXXXIII, Res. 164 **:** Moore 1997, lev. 93, 938.

Lev. LXXXIII, Res. 165 **:** Sweet, Segal, 1987, s. 101, res. 34.

Lev. LXXXIV, Res. 166 **:** Miller, 2004, s. 174, res. 258.

Lev. LXXXIV, Res. 167 **:** Miller, 2004, s. 174, res. 257.

Lev. LXXXV, Res. 168 **:** Klein, 1932, lev. 20 B.

Lev. LXXXV, Res. 169 **:** Serdaroğlu, 2005, s. 121, res. 1.

Lev. LXXXVI, Res. 170 **:** Miller, 1991, lev. 98, 1.

Lev. LXXXVI, Res. 171 **:** Miller, 1972, lev. 21 B, res. 1.

Lev. LXXXVII, Res. 172 **:** Gardner, 1910, lev. 15, res. 1.

Lev. LXXXVII, Res. 173 **:** Deane, 1921, s. 92, res. 1.

Lev. LXXXVII, Res. 174 **:** Sparkes, 1960, s. 204, res. 4.

Lev. LXXXVIII, Res. 175 **:** Walters, 1921, lev. 8, 5. 21.

Lev. LXXXVIII, Res. 176 **:** Vanderpool, lev. 30, res. 35.

Lev. LXXXIX, Res. 177 **:** Perdrizet, 1898, s. 130, res. 2.

Lev. LXXXIX, Res. 178 **:** Hoffmann, 1998, s. 142, res. 79.

Lev. XC, Res. 179 **:** Perdrizet, 1898, s. 129, res. 1.

Lev. XC, Res. 180 **:** Perdrizet, 1898, s. 131, res. 3.

Lev. XCI, Res. 181 (A ve B) **:** A. Richter, 1910, s. 143, res. 7.
B. Klein, 1932, lev. 24 B.

Lev. XCII, Res. 182 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 272, res. 80.

Lev. XCII, Res. 183 **:** Lewis, 2002, s. 20, res. 1.6.

Lev. XCII, Res. 184 **:** Shear, 1973, lev. 67 d.

Lev. XCIII, Res. 185 **:** Black, 1999, s. 240, res. 30.

Lev. XCIII, Res. 186 **:** Veyne, 2006, s. 30.

Lev. XCIV, Res. 187 **:** Shoe, 1932, s. 85, res. 26.

Lev. XCIV, Res. 188 **:** Pedley, 1965, lev. 1.

Lev. XCV, Res. 189 **:** Welsh, 1906, lev. 14, 2 ve 3.

Lev. XCV, Res. 190 **:** Anadolu Medeniyetleri II: Yunan/Roma/Bizans, 1983, s. 88, res. B.208.

Lev. XCVI, Res. 191 **:** Jones, 2003, s. 57, res. 1.

Lev. XCVI, Res. 192 **:** Lewis, 2002, s. 132, res. 4.2.

Lev. XCVII, Res. 193 **:** Klein, 1932, lev. 4 A.

Lev. XCVII, Res. 194 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 265, res. 69.

Lev. XCVII, Res. 195 **:** Comfort, 1960, lev. 75, res. 10.

Lev. XCVIII, Res. 196 **:** Shear, 1937, s. 188, res. 18.

Lev. XCVIII, Res. 197 **:** Neils, Oakley, 2004, s. 240, res. 41.

Lev. XCIX, Res. 198	**:** Klein, 1932, lev. 4 E.
Lev. XCIX, Res. 199	**:** Klein, 1932, lev. 5 D.
Lev. XCIX, Res. 200	**:** Noble, 1972, lev. 95, res. 3.
Lev. C, Res. 201	**:** Shear, 1930, s. 429, res. 19.
Lev. C, Res. 202	**:** Klein, 1932, lev. 4 F.
Lev. CI, Res. 203	**:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener
Lev. CI, Res. 204	**:** Harcourt-Smith, 1929, s. 219, res. 2.
Lev. CII, Res. 205	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 270, res. 77.
Lev. CII, Res. 206	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 271, res. 78.
Lev. CIII, Res. 207	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 216, res. 16.
Lev. CIII, Res. 208	**:** Klein, 1932, lev. 18 A.
Lev. CIV, Res. 209	**:** Boardman, 2002, res. 150.
Lev. CIV, Res. 210	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 215, res. 15.
Lev. CV, Res. 211	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 269, res. 76.
Lev. CV, Res. 212	**:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener
Lev. CVI, Res. 213	**:** Rodenwaldt, 1933, lev. 10.
Lev. CVI, Res. 214	**:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener
Lev. CVII, Res. 215 (A, B ve C)	**:** Richter, 1928, s. 303, res. 1; s. 304, res. 2; s. 305, res. 3.
Lev. CVIII, Res. 216	**:** Miller, 2004, s. 169, res. 251.
Lev. CVIII, Res. 217	**:** Gardner, 1903, lev. 9.
Lev. CVIII, Res. 218	**:** Gardner, 1923, s. 142, res. 3.
Lev. CIX, Res. 219	**:** The British Museum, (Çevrimiçi) http://www.thebritishmuseum.ac.uk/explore/highlights/highlight_objects/gr/r/rag_doll.asp, 27 Temmuz 2007
Lev. CIX, Res. 220	**:** Elderkin, 1930, s. 459, res. 5.
Lev. CIX, Res. 221	**:** Elderkin, 1930, s. 459, res. 6.
Lev. CX, Res. 222	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 268, res. 73.
Lev. CX, Res. 223	**:** Serdaroğlu, 2005, s. 50, res. 1.
Lev. CXI, Res. 224	**:** Neils, Oakley, 2004, s. 268, res. 74.
Lev. CXI, Res. 225	**:** Herbert, 1959, s. 105, res. 11.

Lev. CXI, Res. 226 **:** Pedley, 1965, lev. 3 a.

Lev. CXII, Res. 227 **:** Klein, 1932, lev. 16 E.

Lev. CXII, Res. 228 **:** Başaranbilek, 1994, s. 56.

Lev. CXIII, Res. 229 **:** J., 1953, s. 37.

Lev. CXIII, Res. 230 **:** Başaranbilek, 1994, s. 55.

Lev. CXIII, Res. 231 **:** Shoe, 1932, s. 87, res. 27.

Lev. CXIII, Res. 232 **:** Richter, 1915, s. 122, res. 1.

Lev. CXIV, Res. 233 **:** Klein, 1932, lev. 17 A.

Lev. CXIV, Res. 234 **:** Klein, 1932, lev. 17 C.

Lev. CXIV, Res. 235 **:** Klein, 1932, lev. 17 B.

Lev. CXIV, Res. 236 **:** Jashemski, 1977, s. 225, res. 4.

Lev. CXV, Res. 237 **:** Kılıç, 1994, s. 135.

Lev. CXV, Res. 238 **:** Kılıç, 1994, s. 135.

Lev. CXV, Res. 239 **:** Oakley, 2003, s. 182, res. 21.

Lev. CXVI, Res. 240 **:** Neils, Oakley, 2003, s. 280, res. 91.

Lev. CXVI, Res. 241 **:** Klein, 1932, lev. 15 A.

Lev. CXVII, Res. 242 **:** Neils, Oakley, 2003, s. 280, res. 92.

Lev. CXVII, Res. 243 **:** Neils, Oakley, 2003, s. 269, res. 75.

Lev. CXVII, Res. 244 **:** Klein, 1932, lev. 15 D.

Lev. CXVIII, Res. 245 **:** Klein, 1932, ön, 15 D.

Lev. CXVIII, Res. 246 **:** Karouzou, 1946, s. 125, res. 2.

Lev. CXVIII, Res. 247 **:** Klein, 1932, lev. 13 C.

Lev. CXIX, Res. 248 **:** R.H.B., T.B.L.W., 1935, lev. 1, res. a.

Lev. CXIX, Res. 249 **:** Beaumont, 1994, s. 32.

Lev. CXX, Res. 250 **:** Nickel, 1966, s. 171, res. 1.

Lev. CXX, Res. 251 **:** Serdaroğlu, 2005, s. 49, res. 7.

Lev. CXXI, Res. 252 **:** Başaranbilek, 1994, s. 56.

Lev. CXXI, Res. 253 **:** Klein, 1932, lev. 9 A.

Lev. CXXII, Res. 254 **:** Grandjouan, 1961, lev. 19, res. 790; lev. 20, res. 814; lev. 20, res. 810.

Lev. CXXII, Res. 255 **:** Laser, 1987, s. 95, res. 36.

Lev. CXXIII, Res. 256 **:** Shear, 1930, s. 430, res. 20.

Lev. CXXIII, Res. 257 **:** Shear, 1937, s. 188, res. 17.

Lev. CXXIV, Res. 258 **:** Grandjouan, 1961, lev. 19, res. 781.

Lev. CXXIV, Res. 259 **:** Klein, 1932, lev. 8 D.

Lev. CXXV, Res. 260 **:** Blackman,1999-2000, s. 81, res. 113.

Lev. CXXV, Res. 261 **:** Kunstwerke Der Antike: Plastik (Marmor, Terrakotta, Bronze) Vasen, Schmuck, Glass, 1966, lev. 11.

Lev. CXXVI, Res. 262 **:** Kunstwerke Der Antike: Plastik (Marmor, Terrakotta, Bronze) Vasen, Schmuck, Glass, 1966, lev. 11.

Lev. CXXVI, Res. 263 **:** Erdemgil, 1981, lev. 19, res. 4.

Lev. CXXVII, Res. 264 **:** Grandjouan, 1961, lev. 19, res. 787.

Lev. CXXVII, Res. 265 (A ve B) **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. CXXVIII, Res. 266 **:** Lightfoot, Kuniholm, 1994, lev. 24 b.

Lev. CXXVIII, Res. 267 **:** Yardımcı, 1985, s. 259, res. 19.

Lev. CXXIX, Res. 268 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. CXXIX, Res. 269 **:** van Beek, 1989, s. 55, res. 2.

Lev. CXXX, Res. 270 **:** (fotoğraf) Salkım Selvi Bener

Lev. CXXX, Res. 271 **:** Gow, 1934, s. 4, res. 3.

Lev. CXXXI, Res. 272 **:** Klein, 1932, lev. 12 C.

Lev. CXXXI, Res. 273 **:** Rühfel, 1984, s. 233, res. 98.

Lev. CXXXII, Res. 274 **:** Neils, 2003, s. 149, res. 8.

Lev. CXXXII, Res. 275 **:** Dillon, 2002, s. 270, res. 2.15.

Lev. CXXXIII, Res. 276 **:** Rühfel, 1984, s. 127.

Lev. CXXXIII, Res. 277 **:** Neils, Oakley, 2003, s. 288, res. 102a.

Lev. CXXXIV, Res. 278 **:** Neils, Oakley, 2003, s. 274, res. 82.

Lev. CXXXIV, Res. 279 **:** Lewis, 2002, s. 154, res. 4.17.

Lev. CXXXV, Res. 280 **:** Moore, 1997, lev. 54, res. 491.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	**:** Aynı eser.
a.g.e.	**:** Adı geçen eser.
a.y.	**:** Yazara ait son zikredilen yer.
BMTT	**:** Britanya Müzesi Tamamlanmamış Tipolojisi.
Bkz./ bkz.	**:** Bakınız.
bkz. aş.	**:** Bakınız aşağıya.
bkz. yuk.	**:** Bakınız yukarıya.
C.	**:** Cilt.
Çev.	**:** Çeviren.
Haz.	**:** Yayına hazırlayan.
ken.	**:** Kenar.
Lev. / lev.	**:** Levha.
M.Ö.	**:** Milattan önce.
M.S.	**:** Milattan sonra.
Res. / res.	**:** Resim.
s.	**:** Sayfa / sayfalar.
Tip.	**:** Tipoloji.
t.y.	**:** Tarih yok.
uz.	**:** Uzunluk.
v.d.	**:** Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler.
Yük.	**:** Yükseklik.
yy.	**:** Yüzyıl.
y.y.	**:** Basım yeri yok.

GİRİŞ

İnsanların tek başlarına ya da birlikte eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenledikleri, belli kuralları olan etkinlikliğe oyun denilir. Oyunlar ve oyun oynamak günümüzde olduğu kadar tarih boyunca da bütün toplumlarda hayatın içinde önemli yer tutmuştur. O kadar ki ünlü tarihçi Huizinga insanı "homo ludens" (oyun oynayan insan) olarak tanımlar[1].

Oyun oynamak için kullanılan her türlü aracı oyuncak olarak değerlendirebiliriz. Bu, ağaç dalı gibi doğadan edinilen bir nesne olabileceği gibi topaç gibi insanların ürettiği bir eşya da olabilir. Fakat 'oyuncak' kelimesi daha ziyade çocuklarla özdeşleşmiştir. Dolayısıyla biz de bu çalışmada yetişkinlerin oyun oynamakta kullandıkları nesneleri oyuncak değil 'oyun aracı' olarak tanımlamaya özen gösterdik.

Oyunlar çocuklar için olduğu kadar gençler ve yetişkinler için de severek yapılan bir faaliyettir. Yine de oyun, oynamak ve oyuncak genellikle çocuklukla birlikte anılır. Örneğin Eski Yunan'da oyun çocukları, daha ciddi işlerle meşgul olan yetişkinlerden ayıran bir kavramdı. Eski Yunanca'da çocuk anlamına gelen 'pais' (παῖς) kelimesinin, 'paizo' (παίζω; oynamak, eğlenmek) ve 'paidia' (παιδιά; oyun, eğlence) kelimeleri ile aynı kökten türemiş olması bunu gösterir[2].

Arkeolojik bulgular ve antik yazın, Eski Yunan ve Roma'da oyun oynamanın hem çocuklar hem de yetişkinler arasında çok yaygın olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bu toplumlarda çok sayıda ve çeşitte oyun, oyuncak ve oyun aracı bulunduğunu biliyoruz. Biz de bu çalışmada Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyunları ve oyuncakları mümkün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde incelemeye çalıştık.

Bu çalışmanın asıl olarak iki amacı bulunmaktadır. İlk olarak, Eski Yunan ve Roma'daki çok sayıda oyunu ve oyuncağı belli bir çerçeve içinde sınıflandırmaya ve incelemeye ve genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. İkinci olarak ise bu konu

[1] Johan Huizinga, **Homu Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.
[2] Mark Golden, **Children and Childhood in Classical Athens**, 2. bs., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1993, s. 53.

üzerinde Türkiye'de arkeoloji literatüründe bulunduğunu düşündüğümüz bir boşluğu doldurmayı amaçladık. Bu şekilde arkeoloji kazılarında ele geçirilen ve müzelerde sergilenmekte olan oyun araçlarının ve oyuncakların tanımlanmasında bir başvuru kaynağı olmasını umut ediyoruz.

Eski Yunan ve Roma'da oyun ve oyuncaklar gerek yurt dışında gerekse Türkiye'de olsun çok araştırılan bir konu olmamıştır. Bunu bu konu hakkında yayımlanan kitap ve makalelerin azlığından da anlamaktayız. Çalışmamızda tabla oyunları dışındaki oyun ve oyuncaklar hakkında esas olarak Anita Klein'ın "Child Life in Greek Art" adlı kitabından ve Neils Oakley ile Jennifer Neils'in yayıma hazırladıkları "Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past" adlı kitaptan yararlandık. Tabla oyunları hakkında ise bu konuyu çalışan tüm araştırmacılar gibi Roland Austin'in "Greek Board Games", "Roman Board Games I" ve "Roman Board Games II" adlı makalelerini temel aldık. Bu makalelerin yanı sıra Irving L. Finkel'in yayıma hazırlamış olduğu "Ancient Board Games in Perspective" adlı kitabından faydalandık.

Tez üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Eski Yunan ve Roma'da oyunlar ele alınmıştır. Sırasıyla tabla oyunları, aşık oyunları, top oyunları ve bunların dışında kalan diğer oyunlar incelenmiştir. Eski Roma tabla oyunlarının anlatıldığı bölümde Bell ve Roueché tarafından oluşturulan Britanya Müzesi Tamamlanmamış Tipolojisi (A Britism Museum Working Typology) esas alınmış[3] ve genişletilerek teze dahil edilmiştir. Ayrıca tipolojide yer alan ve bu tezde incelediğimiz oyun tablaları Tipoloji kısımında sunulmuştur.

St. Clair, Palatin Tepesi'nde (Roma) ele geçirilen oyun pullarını eksiksiz olarak sınıflandırmıştır[4]. Biz bu çalışmada bu sınıflandırmayı temel alarak, kitaplık araştırması sonucunda tespit ettiğimiz tüm Eski Yunan ve Roma oyun pullarını içine alan daha geniş

[3] Robert C. Bell, Charlotte Roueché, "Graeco-Roman Pavement Signs and Game Boards: A British Museum Working Typology," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 106-109.

[4] Archer St. Clair, **Carving as Craft: Palatine East and the Greco-Roman Bone and Ivory Carving Tradition**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2003, s. 111-114.

bir tipoloji oluşturduk. Ayrıca kataloğunu yaptığımız Perge kazılarında bulunmuş oyun pullarını bu tipolojiye göre tanımladık.

İkinci kısım Eski Yunan ve Roma'da sıklıkla kullanıldığını tespit ettiğimiz on beş oyuncağı içermektedir. Bu çalışmada, yaş ve cinsiyet Eski Yunan ve Roma'da oyun ve oyuncakların sınıflandırmasında kriter olarak alınmamıştır. Birçok oyun ve oyuncağın hem çocuklar hem de yetişkinler tarafından ve aynı zamanda hem erkekler hem de kadınlar tarafından oynanıyor olması bu tercihi yapmamızda önemli rol oynadı.

Çalışmanın üçüncü ve son kısmında ise yüzey ve müze araştırmaları sonucunda tespit ettiğimiz oyun araçları ve oyuncakların kataloğu yer almaktadır. Yüzey araştırmalarımızın başlangıç noktası 2006 yılında Perge Antik Kenti'nde yaptığımız araştırma idi. Bu çalışmaların neticesinde halen Perge'de bulunan oyun tablalarının yanı sıra Perge'de ele geçirilmiş olan ve günümüzde Antalya Müzesi'nde bulunan tablalar, oyun araçlarını ve oyuncakları tespit ettik. Ayrıca Perge gibi bir Pamphylia kenti olan Side'de bulunmuş ve günümüzde Side Müzesi'nde sergilenmekte olan bir oyun tablası da katalogda yer almaktadır. Araştırmalarımızın devamında, II. Ayasofya Kilisesi propylonunda oyun tablaları olduğunu farkettik. Bunun üzerine burada 2007 yılında yaptığımız çalışma sonucunda söz konusu tablaları da tezin katalog kısmına dahil ettik. Bütün bu çalışmalara ek olarak, Alanya Müzesi'nde analoji çalışması yapılmıştır.

Katalog ağırlıklı olarak Perge oyun tablalarından oluşmaktadır. Nitekim tezin başlıca amaçlarından biri Perge'deki oyun tablalarının yerlerini saptamak suretiyle bu oyunların kentin toplumsal yaşamındaki yeri ve işlevi konusunda fikir sahibi olabilmektir.

Çalışmanın metin kısmı Levhalar bölümünde yer alan resimlerle desteklenmiştir. Bazı eserlerin ait oldukları müze isimlerinin belirtilmemiş olmasının nedeni, bu eserler ile ilgili olarak yararlandığımız kaynaklarda bu hususta herhangi bir bilgi verilmemiş olmasıdır.

I. ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNLAR

A. Tabla Oyunları

Tabla olarak adlandırdığımız düz bir yüzey üzerine çizilmiş oyun sahasında oynanan oyunlara tabla oyunları denilir. Tabla oyunları iki çeşittir. Strateji oyunlarında taraflar rakibin pullarını kuşatarak ve alarak oyunu kazanmaya çalışır. Zar kullanılmaz. Yarış oyunlarında ise amaç pulları başlangıç düzeninden belirli bir bitiş yerine taşımak ve mümkün olduğunca çabuk toplamaktır. Pulların kaç hane hareket ettirileceği zar atarak belirlenir. Dolayısıyla strateji oyunlarından farklı olarak, şans oyunun önemli bir parçasıdır. Bu çalışmada tabla oyunları bu ayrım gözetilerek incelenecektir.

1. Eski Yunan'da Tabla Oyunları

Eski Yunan tabla oyunları literatürde tam olarak açıklığa kavuşmamış bir konudur. Bu oyunların nasıl oynandığı, özellikle de isimlerinin ne olduğu halen tartışmalıdır. Konu üzerine en önemli kaynak olan M.S. 1.-2. yy.'larda yaşamış Romalı tarihçi Suetonius'un 'Yunan Oyunları Üzerine' adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden Eski Yunan tabla oyunları hakkında elimizde olan kaynaklar Pollux (M.S. 2. yy.), Eustathios (M.S. 12. yy.) gibi yazarların temel olarak Suetonius'un kitabına dayanarak kaleme aldığı eserlerdir. Ayrıca, söz konusu yazarların hiçbiri Eski Yunan tabla oyunlarının nasıl oynandığını bilmiyorlardı; oyunlar hakkında verdikleri bilgiler de kendilerinden önceki başka antik kaynaklara dayanıyordu. Dolayısıyla, yüzyıllar boyunca birçok yazılı kaynaktan aktarılarak ve farklı diller arasında tercüme edilerek günümüze ulaşan bilgilerde birçok tutarsızlığa ve çeşitli yorumlara rastlanmaktadır.

Birçok antik yazar 'petteia' (πεττεία) adlı bir tabla oyunundan bahsetmektedir. Fakat günümüzde petteianın spesifik bir oyun olmadığı, Eski Yunan'da oynanan tabla

oyunlarının genel adı olduğu kabul edilmektedir[5]. Petteia oyun pulu anlamına gelen 'pessos' (πεσσός) kelimesinden türemiştir. Platon petteiadan şöyle bahseder[6]:

"Dama oyununda ustalar nasıl acemileri faka bastırır da bir taş süremeyecek hale getirir; senin dinleyicilerin de böylesine kımıldayamaz oluyorlar, susuyorlar. Öyle bir oyun ki bu taş sürmüyorsun da akıl yürütüyorsun."[7]

Petteianın yanı sıra Eski Yunan tabla oyunları için kullanılan diğer bir isim de zar anlamına gelen 'kybos' (κύβος) kelimesinden türemiş olan 'kubeia'dır. Kubeia Eski Yunan'da zarla oynanan tabla oyunlarına verilen genel ad idi. Kısacası, Eski Yunan tabla oyunlarını iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Strateji tabla oyunlarının genel adı 'petteia' idi; zarla oynanan tüm yarış oyunları için ise 'kubeia' terimi kullanılırdı[8]. Austin'e göre, zamanla 'petteia' kelimesi kullanımdan kalkmış ve 'kubeia' her iki tür tabla oyunu için de geçerli olan, kapsayıcı bir terim haline dönüşmüştür[9].

Yunan vazo sanatında M.Ö. 540-480 yılları arasında üretilen çok sayıda vazo resmi Akhilleus ile Aias'ı tabla oyunu oynarken betimlemektedir. Bu sahnenin ilk defa Eksekias ile ortaya çıktığı ve ondan sonra yüz elliyi aşkın Atina vazosunda tekrar edildiği anlaşılmaktadır[10].

Akhilleus ile Aias'ı tabla oyunu oynarken gösteren bu vazo resimlerinin iki varyasyonu bulunmaktadır. Eksekias'ın M.Ö. 540-530 yıllarına tarihlenen siyah figür tekniğinde yapılmış karınlı amphorası üzerinde Akhilleus ile Aias bir oyun masasına karşılıklı olarak oturmuş bir tabla oyunu oynarken tasvir edilmiştir **(Lev. I, res. 1)**. Vazo üzerinde kahramanların adı ve attıkları zarlar yazılıdır. Akhilleus dört, Aias ise üç atmıştır. Moore'a göre, yüksek zar atmasından başka Akhilleus'un oyunu kazanmakta olduğuna işaret eden detaylar şunlardır: Aias oyun masasına daha çok eğilmiştir; Aias

[5] Roland. G. Austin, "Greek Board Games," **Antiquity**, C.XIV, 1940, s. 260; Leslie Kurke, "Ancient Board Games and How to Play Them," **Classical Philology**, C.XCIV, 1999, s. 253;David Parlett, **Oxford History of Board Games**, Oxford, Oxford University Press, 1999, s. 234.
[6] Platon, **Devlet** vi, 487b, s. 174.
[7] Burada 'dama' olarak çevrilmiş kelime orijinalinde 'petteia'dır.
[8] Austin, **Greek**, s. 260; Parlett, **a.g.e**., s. 234.
[9] Austin, **Greek**, s. 260.
[10] John Boardman, "Exekias," **AJA**, C.LXXXII, 1978, s. 18-19.

miğfer takmaması nedeniyle savunmasızdır; oturduğu bloğun daha yüksek olması nedeniyle Akhilleus'un gözlerinin seviyesi nispeten yukarıdadır; Akhilleus mızraklarını daha rahat bir tavırla tutmaktadır[11].

M.Ö. 530-520 yıllarında yapılmaya başlanan ve çok popüler olan ikinci varyasyona oyun oynayan Akhilleus ile Aias'a ek olarak sahneye tanrıça Athena, iki oyuncu arasında ayakta dururken, dahil edilmiştir. Örneğin M.Ö. 6. yy.'ın sonuna tarihlenen, siyah figür tekniğinde yapılmış bir olpe üzerinde Akhilleus ise Aias tabla oyunu oynamaktadırlar ve Athena da başını keskin bir şekilde sola çevirmiştir[12] **(Lev. I, res. 2)**. Boardman antik yazında Akhilleus ile Aias'ın tabla oyunu oynadıklarına dair bir referans olmadığını ve yazılı kaynaklarda yer almayan bir öykünün ressamlar tarafından betimlenmesinin ender rastlanan bir durum olduğunu belirtir[13]. Moore ise Troia Savaşı sırasında böyle bir sahne geçtiğine dair bir kanıt olmamakla birlikte kayıp bir epik şiirde böyle bir sahne olduğuna dair kanıtlar olduğunu yazar. Bu epik şiire göre iki kahraman kendilerini oyuna kaptırmış olduğundan düşmanın yaklaştığını bildiren trampet sesini duymazlar ve Troialıların kamplarına girmiş olduğunu fark etmezler[14]. Lev. I, res.2'de görülen Athena figürü Akhilleus ile Aias'ı savaşa geri dönmeleri için uyarır gibidir.

Bu vazo resimlerinde tasvir edilmiş oyunun hangi Yunan tabla oyunu olduğu tam olarak belli değildir. Ancak zar kullanılıyor olması bir strateji değil de yarış oyunu oynandığını düşündürür.

a. Polis (Πόλις)

Polis oyunu hakkındaki bilgimiz esas olarak Pollux'un 'Onomastikon' adlı eserinde, Kratinos'tan alıntı yaparak anlattığı bilgilere dayanır[15]. Önemli eski komedia

[11] Mary B. Moore, "Exekias and the Telomonian Ajax," **AJA**, C.LXXXIV, 1980, s. 418.
[12] Susan Woodford, "Ajax and Achilles Playing a Game on an Olpe in Oxford," **JHS**, C.CII, 1982, s. 174-175.
[13] John Boardman, "The Greek World", **The Cambridge Ancient History: Plates to Volume III**, Haz. John Boardman, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 274.
[14] Moore, **a.g.e**., s. 418.
[15] Pollux, **Onomastikon** ix, 98, s. 384-385.

şairlerinden olan Kratinos M.Ö. 519 ile 422 yılları arasında yaşamıştır[16]; o halde polis oyununun Eski Yunan'da, Kurke'in de belirttiği gibi, M.Ö. 5. yy.'da oynanan tabla oyunlarından biri olduğunu söyleyebiliriz[17].

Pollux'tan polisin çizgilerle karelere ayrılmış, oyun ile aynı adı taşıan bir tabla üzerinde oynandığını öğreniyoruz. Pollux ayrıca 'köpek' (tek. κύων, çoğ. κύνες) olarak adlandırılan oyun pullarının iki farklı renkte olduğunu ve rakip oyuncunun bir pulunu almak için onu iki tarafından kuşatmak gerektiğini belirtir. Pollux'un aktardığı bu bilgilerden polisin tıpkı günümüz dama ve satranç oyunlarında kullanılan tablalar gibi bir oyun tablası üzerinde oynanan bir strateji oyunu olduğunu çıkarıyoruz[18]. Ayrıca tüm pulların aynı isme sahip olması değerlerinin birbirine eşit olduğunu göstermektedir; bu bakımdan satrançtan ziyade dama oyununa benzer[19]. Oyunda kullanılan pul sayısı oyun tablasının büyüklüğüne bağlıydı. Photius her bir tarafın otuzar olmak üzere toplam altmış oyun puluyla oynandığını söyler; Austin'e göre bu sayı abartılıdır[20].

Kurke, polis oyununda tüm pullarının değerinin eşit olmasının Yunan polisinde yurttaşların birbirine eşit olmasını sembolize ettiğini ileri sürer[21]. Buna benzer bir yorum Ridgeway'in Platon'un Devlet adlı eserinde polis oyununu konu edinişini incelediği çalışmasında yer alır[22]. Devlet'in 416 ile 422 no'lu pasajları arasında Platon, ideal devletin yurttaşlarından 'köpek' olarak bahsetmektedir[23]. Ridgeway'e göre bu karşılaştırmayı yaparken Platon'un aklında polis oyunu vardı[24].

---

[16] Güler Çelgin, **Eski Yunan Edebiyatı: Epik Çağ, Lirizm ve Nesrin Başlangıcı, Attika Dönemi, İskenderiye Dönemi, Roma Dönemi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s. 107.
[17] Kurke, **Ancient Board Games**, s. 255.
[18] Mogens Herman Hansen, "The Game Called Polis", **Even More Studies in the Ancient Greek Polis: Papers from the Copenhagen Polis Centre 6**, Haz. Thomas Heine Nielsen, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2002, s. 9-15.
[19] Kurke, **Ancient Board Games**, s. 256.
[20] Austin, **Greek**, s. 264.
[21] Kurke, **Ancient Board Games**, s. 258.
[22] William Ridgeway, "The Game of Polis and Plato's Rep. 422E," **JHS**, C.XIV, 1896, s. 288-290.
[23] Platon, **Devlet** iii-iv, 416-422, s. 105-111.
[24] Ridgeway, **a.g.e**., s. 290

Ridgeway aynı makalesinde Britanya Müzesi'nde bulunan, Yunan Klasik Dönemi ile eş zamanlı olan Geç Mısır Dönemi'ne tarihlenen, Kahire'de ele geçirilmiş köpek başı şeklinde oyun pullarından bahsetmektedir **(Lev. II, res. 3)**[25].

Bu oyun ile Yunan polisi ve oyunun pulları ile yurttaşlık arasında bağlantı kuran bir başka antik yazar da Aristoteles'dur. Aristoteles şehirsiz yani polissiz kalmış bir yurttaşı petteia oyununda izole edilmiş bir pula benzetir[26]. Austin, Aristoteles'in bu benzetmesini andıran bir şekilde, polis oyunundaki temel stratejilerden birinin oyuncuların kendi pullarını rakibin pulları arasında yalnız, kuşatmaya açık bırakmamaları olduğunu belirtir[27].

Tablasının şekli, pullarının alınış yolu ve polis gibi bir strateji oyunu olması nedeniyle, bir Roma tabla oyunu olan ludus latrunculorumun Yunan tabla oyunu polisten türetilmiş olduğu kabul edilmektedir[28].

b. Diagrammismos (Διαγραμμσμός)

Diagrammismos tanımlanamayan bir Yunan tabla oyunudur. Pollux eserinde polisten hemen sonra biraz da muğlak bir şekilde bu oyuna değinir[29]; polisin bir varyasyonundan mı tamamen ayrı bir oyundan mı bahsettiği tam olarak belli değildir[30]. Pollux aynı eserin başka bir yerinde diagrammismosu kubeianın bir çeşidi olarak tanımlar[31]. Eustathios da diagrammismosu 'altmış siyah ve beyaz pulla tabla üzerinde oynanan bir kubeia türü' olarak tanımlar[32]. Pollux ve Eustathios'un kubeiadan kastettikleri muhtemelen zarla oynanan tabla oyunu değildi çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi[33] kubeia bu yazarların yaşadığı dönemde Yunan tabla oyunlarının genel ismi haline gelmişti. Sonuç olarak elimizdeki çok kısıtlı bilgiye dayanarak

[25] **A.e**., s. 289
[26] Aristoteles, **Politika** i, 2, s. 9.
[27] Austin, **Greek**, s. 264.
[28] **A.y.**
[29] Pollux, **Onomastikon** ix, 97, s. 387.
[30] Austin, **Greek**,s. 267.
[31] Pollux, **Onomastikon** vii, 206, s. 323.
[32] Austin **Greek**, s. 267.
[33] Bkz: yuk., s. 5.

diagammismosun polis benzeri pullarla oynanan bir tabla oyunu olduğunu söyleyebiliriz.

c. Pente Grammai (Πέντε Γραμμαί)

Eski Yunanca'da 'beş çizgi' anlamına gelen pente grammai ismi oyunun üzerinde oynandığı tabladan gelir. Nitekim Pollux'dan öğrendiğimize göre pente grammai beş çizgi üzerinde beş oyun puluyla oynanan bir tabla oyunuydu[34].

Pente grammai oyununun kurallarının ne olduğu konusunda kesinlik yoktur. Sophokles 'beş çizgili oyun tablası ve zarın atılması'ndan bahseder[35]. Ancak yine de zarın kullanılıp kullanılmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Eğer zar kullanılıyor idiyse pente grammai oyununu bir yarış oyunu ('kubeia'), aksi takdirde bir strateji oyunu ('petteia') olarak sınıflandırabiliriz .

Beş çizgiden ortada olanı 'kutsal çizgi' (ἱερὰ γραμμή) olarak adlandırılmıştı. Oyun pulunu bu çizgiden hareket ettiren oyuncular için özel bir deyiş vardı: 'Kutsal sıradan pulunu hareket ettirdi'. Eustathios'a göre oyun pulunu kutsal çizgiden hareket ettiren oyuncu için bu hamle artık onun son çaresidir[36]. Yani çok gerekli olmadıkça oyuncular pulları bu çizgiden hareket ettirmezlerdi. Kurke, 'kutsal' sıfatını, oyun tablasının kentin sivil coğrafyasını temsil ettiği tezine bağlı olarak, orta çizginin kamusal hayatın merkezi Akropolis'teki kutsal yapı ve alanları sembolize etmesi ile açıklar[37].

Korinthos kenti agorasında yapılan kazılarda, güney stoada yer alan bir dükkanın kuyusunda bir mermer parçası bulunmuştur **(Lev. II, res. 4)**. Üst kısmında birbirine paralel beş çizginin günümüze değin koruna geldiği bu parça bir pente grammai oyun tablasıdır . Güney Stoa'nın M.S. 1. yy.'da inşa edildiği bilinmektedir. Korinthos, bu dönemde Roma İmparatorluğu egemenliği altındadır[38]. Söz konusu tabla, Yunan tabla oyunlarının bu dönemde hala oynandığını göstermesi bakımından önemlidir.

---

[34] Pollux, **Onomastikon** ix, 97-98, s. 129.
[35] Sophokles, **Fragmanlar**, 429, s. 221.
[36] Kurke, **Ancient Board Games,** s. 257.
[37] Leslie Kurke, **Coins, Bodies, Games, and Gold: The Politics of Meaning in Archaic Greece**, Princeton, Princeton University Press, 1999, s. 265.
[38] Oscar Brooner, "Excavations in the Agora at Corinth", **AJA**, C.XXXVII, 1933, s. 563-564.

Ancak lev. III, res. 5'de görülen parçanın pente grammai tablasının sadece bir kısmı olması da mümkündür. Örneğin, Der Neue Pauly'de tabla oyunlarının anlatıldığı bölümde pente grammai için verilen örnekte on çizgi bulunur; Epidauros'da bulunmuş olan, M.Ö. 4. ya da 3. yy.'lara tarihlenen söz konusu tablada aralarında geniş bir aralık bulunan iki beşer çizgilik grup görünmektedir[39] **(Lev. III, res. 4)**. Fakat bu iki grup çizgi aynı tabla üzerinde oynanan tek bir oyuna ait idiyse dahi beş çizgi ismi sadece bir oyuncunun önündeki çizgi sayısından kaynaklanıyor olabilir.

M.S. 2. yy.'a tarihlenen, Palestrina'da bulunmuş gümüş bir aynanın arkasında bir delikanlı ile bir genç kız bir tabla oyunu oynarken betimlenmişlerdir **(Lev. III, res.6)**. Tablanın üzerinde oyun pulu gösterilmemiştir. Gencin eli sanki zar atacakmış gibi yarı kapalıdır. Bell, burada betimli tabla oyununun bir Roma yarış oyunu olan ludus duodecim scriptarum olduğunu yazmaktadır[40]. Ancak Schädler söz konusu oyunun pente grammai oyununun genişletilmiş bir varyasyonu olduğunu ileri sürmektedir[41].

Girit'de Kavoisi kazısında bulunan, yukarıda bahsedilen pente grammai tablalarından oldukça farklı bir görünüme sahip olan bir tabla da pente grammai tablası olarak yorumlanmıştır[42] **(Lev. III, res. 7)**. Bu taş tabla, bir kalede yanında bir oyun puluyla birlikte ele geçmiştir. Oyun tablası bir daire ve bu dairenin içine oyulmuş on yuvarlak oyuktan oluşmaktadır. Ayrıca düz bir çizgi daireyi, her iki yanında beşer oyuk olmak üzere, tam ortasından iki parçaya ayırmaktadır. Yazar bu çizginin pente grammai oyunundaki 'kutsal çizgi'yi anımsattığından bahseder[43]. Fakat bu yorumu destekleyen başka bir görüşe ya da kanıta rastlamadık.

Görüldüğü üzere literatürde pente grammai hakkında birbirinden oldukça farklı görüşler mevcuttur. O kadar ki tüm bu yorumların tek ortak tarafı oyunun bir Eski Yunan oyunu olduğudur.

---

[39] "Dicing," **Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike: Ark-Ci 2**, Stuttgart, J.B. Metzler, 1997, s. 767.
[40]Robert Charles Bell, **Board and Table Games from Many Civilizations**, 2. bs., New York, Dover Publications, 1980, s. 30.
[41]Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtm, 1 Mart 2008.
[42] Harriet A. Boyd, "Excavations at Kavoisi, Crete, in 1900," **AJA**, C.V, 1901, s. 141-142.
[43] **A.y.**

2. Eski Roma'da Tabla Oyunları

a. Ludus Latrunculorum

Antik Latin Edebiyatı'nda ludus latrunculorumdan bahseden ilk eser Varro'nun M.Ö. 1 yy'da kaleme aldığı De Lingua Latina'dır; fakat Romalıların bu oyunu daha erken tarihlerde oynadıkları düşünülmektdir[44]. Daha önce belirttiğimiz gibi, ludus latrunculorumun büyük ihtimalle bir Yunan tabla oyunu olan polisten türemiş olması bu görüşü destekler.

Karelerden oluşan bir oyun tablası üzerinde oynanan iki kişilik bir strateji oyunudur. Varro, ludus latrunculorumun çizgilerle ayrılmış bir oyun tablasında, renkli camlar ya da değerli taşlardan yapılmış pullar ile oynandığını söyler[45]. Varro dahil hiçbir antik yazar, ludus latrunculorum tablasının kaç kareden oluştuğu konusunda bir bilgi vermez, ancak Roma İmparatorluğu sınırları içinde çeşitli yerlerde bulunan tabla örnekleri bu sayının sabit olmadığını göstermektedir. Hatta aynı bölgede bulunan ludus latrunculorum tablalarının dahi farklı sayıda oyun yerinden oluştuğunu görüyoruz[46]. İngiltere'deki Roma yerleşim yerlerinde, özellikle de Hadrianus Duvarı boyunca[47], çok sayıda ludus latrunculorum tablası bulunmuştur. Bunlar arasında 7x7, 7x8, 8x8 ve 9x10 kareden oluşan örnekler mevcuttur. Bu tablalardan 7x7 karelik olanı M.S. 150-400 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu tabla Black Gate Müzesi'nde sergilenmektedir[48]. Lev. IV, res. 8'de görülen tabla ise 7x8 kareden oluşmaktadır ve Corbridge'da bulunmuştur. BMTT'nde üç ludus latrunculorum tabla tipi 'Kare Izgara' (Square Grid) başlığı altında toplanmıştır. SG.1 kodu 8x8 karelik, SG.2 kodu 10x10 karelik ve SG.3 kodu da 15x15 karelik tablaya karşılık gelmektedir[49] **(Tip. I)**. Bell yürüttüğü yüzey

[44] Roland G. Austin, "Roman Board Games I," **Greece&Rome**, C.IV, 1934, s. 25.
[45] Varro, **De Lingua Latina** x, 22, s. 551.
[46] Parlett, **a.g.e**., s. 235.
[47] Hadrianus Duvarı M.S. 122'de Hadrianus'un Britanya'ya yaptığı ziyaretten kısa bir süre sonra inşa edilmeye başlanmıştır.
[48] Bell, **Board and Table Games**, s. 73.
[49] Bell, Roueché, **a.g.e**., s. 108.

araştırmalarında Miletos'da bir tane SG.1 tipinde, Letoon antik kentindeki Leto Tapınağı'nda ise her üç tipten de birer tane ludus latrunculorum tablası tespit etmiştir[50].

BMTT hakkında belirtmemiz gereken önemli bir husus var. Söz konusu tipolojide tablalar oyunlara göre değil şekillerine göre sınıflandırılmıştır. Bu yüzden, örneğin, yukarıda bahsi geçen ludus latrunculorum tablaları şekillerine karşılık gelen 'Kare Izgara' (Square Grid) başlığı altında toplanmıştır. Benzer bir tarzda, aşağıda göreceğimiz üzere, üçtaş ve dokuztaş tablaları şekillerine göre hem Daireler (Circles) hem de Kareler (Squares) başlığı altında yer almaktadır. Ayrıca, bu iki bölümde hangi oyuna ait olduğunu belirtilmeyen bazı oyun tablaları da bulunmaktadır[51]. Bu oynandıkları oyunlar belli olmayan tablalar tezin Tip. kısmında yer almamaktadır.

En yaygın olan ludus latrunculorum tablası 8x8 karelik (SG.1) olan tip idi. Parlett, bunu 8x8 karelik tablanın yapımının nispeten kolay olmasına ve hem stratejik bir oyun kurmak için yeterince büyük hem de diz üstünde rahatça kullanmak ve taşımak için yeterince küçük olmasına bağlamaktadır[52]. Bu tabla tipine bir örnek olarak Hadrianus Duvarı'nda pullarıyla birlikte ele geçen taşınabilir bir taş oyun tablası gösterilebilir[53] **(Lev. IV, res. 9)**.

Abu Şaar'da (Mısır) bulunan Roma askeri garnizonunda oldukça özensiz, çarpık çizilmiş altı tane ludus latrunculorum tablası ele geçmiştir. Bu tablalar fragmanlar halinde **(Lev. V, res. 10A)** ya da kenarları, yüzeyleri aşınmış **(Lev. V, res. 10B)** olduğundan hiçbirinin tam olarak kaç oyun karesinden oluştukları tespit edilememektedir. Lev. V, res. 10B'deki çizimde, bir taş bloğun iki farklı yüzüne aynı oyunun tablalarından kazındığı görülmektedir[54].

---

[50] Robert Charles Bell, "Notes on Pavement Games of Greece and Rome," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 98.

[51] Birer örnek vermek gerekirse, C.1 ('Basit daire'; A simple circle) ya da S.2 ('Dışsal üçgenli kare'; Square with external triangles) tipi tablaların üzerinde hangi oyunun oynandığı bilinmemektedir.

[52] Parlett, **a.g.e.,** s. 235.

[53] Nic Fields, Donato Spedaliere, **Hadrian's Wall: A.D. 122-140**, Oxford, Osprey Publishing, 2003, s. 54-55.

[54] Abu Şaar'daki ludus latrunculorum tablaları için bkz: Lynda Mulvin, Stven E. Sidebothom, "Roman Game Boards from Abu Sha'ar (Red Sea Coast, Egypt)," **Antiquity**, C.CCCI, 2004, s. 611-613.

Ludus latrunculorum Romalı askerler arasında çok yaygın olan bir oyundu; bu yüzden bu oyunun tablalarının çoğunlukla askeri yerleşim yerlerinde rastlanması tesadüf değildir. Zaten oyunun adı da askeri niteliğini ifade etmektedir. Latince paralı asker ya da haydut anlamına gelen 'latro' kelimesinden türemiştir. Austin'in de belirttiği üzere ludus latrunculorum basitçe 'asker oyunu' anlamına gelir[55]. Oyunu kazanan tarafın 'imperator' olarak adlandırılması bu oyunun askeri niteliğini gösteren diğer bir unsurdur[56].

Ancak ludus latrunculorum tablalarının buluntu yerleri sadece askeri yerleşimlerle sınırlı değildir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, Letoon kentindeki Leto Tapınağı'nda bu oyunun tablaları vardır[57]. Ayrıca Roma Forumu'ndaki Julia Bazilikası merdivenlerinde ludus latrunculorum tablasına raslanmaktadır **(Lev. V, res. 11)**. Tablanın bir kenarı sekiz kareden oluşmaktadır. Üst kısmı eksik olduğundan diğer kenarının kaç kareden oluştuğu anlaşılmamaktadır fakat en az sekiz kare sayılabilmektedir[58].

Ludus latrunculorum oyununda büyük olasılıkla aynı değere sahip pullar kullanılırdı. İki tarafın pulları renkleri ile birbirinden ayrılırdı. Toplam pul sayısı tablanın büyüklüğüne göre değişirdi. Schaedler'den öğrendiğimize göre, antik kaynaklarda ludus latrunculorum oyun pullarını ifade eden latro (asker), miles (lejyoner) ve bellator (savaşçı) gibi farklı terimler yer almıştır. Bu farklılığın nedeni, şairane bir üsluba sahip yazarların aynı kelimeleri tekrarlamak istememeleridir[59].

Oyuncuların ludus latrunculorum oynamaya nasıl başladıkları konusunda literatürde iki farklı görüş bulunmaktadır. Yaygın olan görüşe göre, oyun pulları başlangıçta satrançta olduğu gibi karşılıklı olarak sıraya dizilirdi[60]. Sadece Schädler ve Bell'in paylaştığı görüşe göre ise bir başlangıç dizilişi yoktu; oyuncular sıraları geldikçe

---

[55] Austin, **Roman I**, s. 25.
[56] **A.e.**, s. 26.
[57] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[58] Margeret A. Brucia, Gregory N. Daughtery, **To Be A Roman: Topics in Roman Culture**, Wauconda, Bolchazy-Carducci Publishers, 2007, s. 166.
[59] Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtm, 1 Mart 2008.
[60] L. Mulvin, S.E. Sidebothom, **a.g.e**., s, 611.

tabla üzerine pullarını yerleştirirdi ve pullar tümü tablaya konuluncaya kadar hareket ettirilmezdi[61]. Parlett, 1996 yılında Colchester'da bir mezarda bulunan ahşap, uzunlamasına katlanabilen bir ludus latrunculorum tablasını referans göstererek, bu ikinci görüşe kesinlikle karşı çıkar. 12x8 kareden oluşan tabladaki mavi ve beyaz oyun pullarının dizilişinden, oyunun henüz başlarında olunduğu ve oyuncuların henüz bir iki hamle yapmış oldukları gözükmektedir[62] **(Lev. VI, res. 12)**.

Birçok antik yazar eserlerinde ludus latrunculorum oyunun kurallarından bahsetmektedir. Ovidius, bir oyuncunun karşı tarafın bir pulunu almak için o pulu kendi iki puluyla kuşatması gerektiğini söyler[63]:

".....
Anlayışlı olmalı satranç oyunlarında da.
Karşı koyamaz iki ere bir er, bırakır
Savaşı yardımsız kalan çokluk, kaçar.
....."

Bu nedenle oyuncular kendi pullarını tabla üzerinde yalnız bırakmamaya çalışırlardı. Saleius Bassus (M.S. 1. yy.), karşı tarafın pullarının yolunu kesmenin, böylece ilerlemelerini engellemenin mümkün olduğundan bahseder[64]. Seneca da yolu kesilen, durdurulan oyun pullarının hemen oyun dışı kalmadığını söyler[65]. Kazanılan pullar elde toplanırdı[66]. Seneca karşı tarafın daha çok pulunu alan oyuncunun oyunu kazandığını belirtir[67]. Ludus latrunculoruma değinen bir şiirinde Laus Pisonis, C. Calpurnius Piso adlı bir kişinin bu oyunu oynamakta bir uzman olduğunu, cesaretle, enerji ve akılla oynadığını anlatır[68].

---

[61] Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtm, 1 Mart 2008.; Bell, **a.g.e**., s. 86.
[62] Parlett, **a.g.e**., s. 236.
[63] Ovidius, **Aşk Sanatı Kadınlara Öğütler**, 363-365, s. 100.
[64] Austin, **Roman I**, s. 26.
[65] Seneca, **Mektuplar cxvii**, 30, 357-358.
[66] Austin, **Roman I**, s. 26.
[67] Seneca, **Diyaloglar** ix, 14, s. 134.
[68] Anita Rieche, "Board Games and their Symbols from Roman Times to Early Christianity", **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions,** Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 87.

b. Üçtaş Oyunu

İki kişilik bir strateji oyunudur. Oyunculardan her biri, rakibin pullarından renk ya da şekil ile ayrılan üçer pula sahiptir. Oyun tablası bir daire ya da kare şeklindedir. Dairenin ya da karenin çevresi üzerinde eşit aralıklarla belirlenen noktalardan daire ya da karenin merkezine çizilen çizgiler oyun tablasını dilimlere ayırır. Bu çizgiler aynı zamanda oyun pullarının yürütüldükleri yolları gösterir. Pullar tablanın çevresindeki ya da merkezindeki noktalarda konumlanır.

Üçtaş oyununun Eski Yunanca ya da Latince'de nasıl adlandırıldığını bilmiyoruz. Oyunun tarihi Antik Çağ'ın erken dönemlerine dek uzanmaktadır. Eski Mısır'da Kurna Tapınağı'nın çatısındaki taş levhalar üzerine yapılmış, M.Ö. 1400'lere tarihlenen üçtaş oyununun değişik varyasyonlarına ait çok sayıda tabla bulunmuştur. Ayrıca Troia'da yapılan kazılarda bir üçtaş tablasının kalıntıları ele geçmiştir[69]. Her ne kadar üçtaş oyununun Eski Yunan'da da oynandığı düşünülüyor olsa da günümüze ulaşan üçtaş tablaları çoğunlukla Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Austin de üçtaş oyununu Roma Tabla Oyunları başlığı altında incelemiştir[70].

Üçtaş tablaları şekilleri bakımından daire ve kare olmak üzere ikiye ayrılır. Daire şeklindeki tablalarda, dairenin çevresinde belirlenen pul yerlerinin ve dolayısıyla bu pul yerlerini birbirlerine ve merkeze bağlayan çizgilerin sayısı değişmektedir. Dört, altı ve sekiz çizgili, daire şeklinde üçtaş tablaları vardır **(Tip. II)**. Bu kısımda incelenen oyun tablaları Bell ve Roueché'nin çalışmasındaki tipoloji esas alınarak kodlanmıştır[71]. Üçtaş tablaları Bell ve Roueché'nin çalışmasında 'Daireler' ve 'Kareler' başlığı altında toplanmıştır.

Yapılan araştırmalarda Ephesos'da yedi ve Didyma Apollon Tapınağı'nda üç tane sekiz çizgili daire şeklinde (C.4 tipi) üçtaş tablası tespit edilmiştir[72]. Lev. VI, res.

---

[69] Nigel Pennick, **Secret Games of the Gods: Ancient Ritual Systems in Board Games**, 2. bs., Maine, Samuel Weiser Inc., 1997, s. 162.
[70] Roland G. Austin, "Roman Board Games II", **Greece&Rome**, C.IV, 1935, s. 79-80.
[71] Bell, Roueché, **a.g.e**., s. 107-108.
[72] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.

13'de Ephesos'da Arkadiane Caddesi'nde, lev. VI, res.14'de ise Didyma Apollon Tapınağı'nda yer alan C.4 tipinde üçtaş tablaları görülmektedir[73].

Kudüs'de M.Ö. 35 yılında Büyük Herodes'in inşa ettirdiği ve Marcus Antonius'a ithafen Antonia Kalesi adını verdiği kalede yapılan kazılarda, kalenin giriş kısmında, büyük bir taban taşı üzerine çizilmiş bir oyun bulunmuştur. Bu oyun da C.4 tipinde bir üçtaş tablasıdır[74] **(Lev. VII, res. 15).**

Kare şeklindeki üçtaş oyun tablaları, aynı daire şeklindeki tablalarda olduğu gibi, pul yerlerinin ve tabla içindeki çizgilerin sayısı bakımından çeşitlidir. Dört ve sekiz dilimli kare şeklinde tablalar bulunmaktadır **(Tip. IV)**. Bu tablalara örnek olarak, Aphrodisias'da Güney Agora'da bulunmuş, Geç Antik Dönem'e tarihlenen bir üçtaş tablası gösterilebilir **(Lev. VII, res.16)**. Tabla 17x19 cm. boyutlarında, dört çizgili bir kare (S.3 tipi) şeklindedir[75]. Bu oyun tablasının kare şeklinde olması gerekirken, eni ve boyu arasında görülen 2 cm.'lik fark, üçtaş tablalarının geometrik kesinliğinin her zaman çok da önemli olmadığını göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda Ephesos'da altı, Didyma Apollon Tapınağı'nda üç, Priene Athena Tapınağı'nda ve Sardeis'de birer tane S.3 tipindeki üçtaş tablası tesbit edilmiştir[76].

Bunların yanı sıra Perge'de bir tane S.3 tipinde üçtaş tablası tespit edilmiştir **(Lev. VIII, res. 17. A ve B)**. Bu tabla Sütunlu Cadde'nin (Ja) Batı Galeri kısmında bulunmuştur. 17x91 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir devşirme mermer bloğun üzerine yapılmıştır. Tabla 6x7 cm. boyutundadır ve dört çizgilidir. Karenin merkezinde, çizgilerin kesiştiği bölgede aşınma mevcuttur **(Kat.no.1)**.

Aynı mermer bloğun sol tarafında bir haç işareti görünmektedir **(Lev. VIII, res. 17. A ve C)**. Bu işaret S.4 koduyla belirtilen bir kare ve içindeki haç işaretinden oluşan oyun tablasını anımsatmaktadır **(Tip. IV)**. S.4 tablası ile ne tür bir oyun oynandığı belli

[73] Olaf Höckmann, "Brettspiele im Didymium," **İstanbul Mitteilungen**, C.XLVI, 1996, s. 251-255
[74] Millar Burrows, "The Fortress Antonia and the Praetorium," **The Biblical Archaeologist**, C.I, 1938, s. 17-18.
[75] Charlotte Roueché, "Late Roman and Byzantine Game Boards at Aphrodisias," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 104.
[76] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.

değildir. Perge'deki mermer blok üzerinde bulunan örnekteki haçı çevreleyen bir kare bulunmadığı dikkate alınırsa, bu işaretin üçtaş için yapılmış basit bir oyun tablası olabileceği gibi dini amaçla kullanılan bir haç olması da ihtimal dahilindedir **(Kat.no.2).**

İngiltere'de biri Corstopitum'daki bir Roma Kalesi'nde, diğeri Lanercost'da olmak üzere iki tane sekiz çizgili kare şeklinde (S.5 tipi) tabla olduğu bilinmektedir[77]. S.5 tipi en yaygın olarak görülen üçtaş tablasıdır. Austin, makalesinde üçtaş oyununu anlattığı kısımda, pul yerlerini harflerle işaretlediği S.5 tipinde bir üçtaş tablası çizimini vermiştir[78] **(Lev. IX, res. 18)**.

Günümüzde üçtaş oynanan tablalar, Eski Yunan ve Roma'da kullanılan tablalarla aynıdır. Dolayısıyla günümüz üçtaş oyunu ile Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyun arasında kurallar açısından da benzerlik olduğu tahmin edilmektedir. Üçtaş oyunu iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada oyuncular tablanın üzerindeki boş oyun yerlerine (çizgilerin kesişim noktaları) sırayla pullarını yerleştirirler. Üçtaş genellikle zar kullanılmayan bir oyun olarak bilinmektedir. Ancak Austin, oyuna kimin başlayacağına karar vermek için zar atılabileceğini ileri sürer. Yazarın bu savının arkasındaki mantığa göre, oyun tablasının merkez noktası **(Lev. IX, res. 18)** oyunun kazanılması açısından sahip olunması çok önemli bir yerdir, dolayısıyla oyuna başlayan oyuncu tarafından ilk işgal edilecek yer olacaktır; bu durumda oyuna başlama hakkının rastgele değil zarla belirlenmesi daha akla yatkın olan şeçenektir[79]. Günümüzde oyuna hangi oyuncunun başlayacağını saptamak için kura çekilmektedir.

Oyunun ikinci aşaması bütün pullar tablaya yerleştirildikten sonra başlar. Oyuncuların amacı pulları hareket ettirerek (yanında boş olan bir yere) tümünü aynı çizgi üzerine dizmektir. Buna günümüzde 'kale yapmak' denilir. Üçtaş oyununden türetilmiş altıtaş, dokuztaş ya da onbirtaş gibi oyunlarda **(Lev. IX, res. 19)**, pulların hareket ettirilmesi dışında karşı tarafın pullarını alması da mümkündür. Oyuncu her kale yapışında, karşısındaki oyuncunun istediği bir pulunu oyun dışı bırakır. Alması mümkün olan başka bir pul varsa kale yapan oyuncu karşı tarafın kalesi içindeki bir pulu alamaz.

[77] **A.y.**
[78] Austin, **Roman II**, s. 79.
[79] **A.e**., s. 80.

Kaledeki üç puldan biri yerinden oynatılırsa kale 'açılmış' olur; pul yeniden yerine konunca kale 'kapanır'. Taraflardan birinin iki pulu kalınca ya da tüm kalan pullarının yolu kesilince, oyunu diğer taraf kazanmış olur[80].

Üçtaştan türetilen oyunlar isimlerini oyuncuların sahip oldukları pul sayısından alırlar: Altıtaş, dokuztaş ve onbirtaş. Bunların arasında Antik Dünya'da en yaygın olarak oynanan dokuztaş idi. Dokuztaş tablası, iç içe geçmiş üç kare **(Lev. IX, res. 19 B)** ya da daireden ve bunları birbirine bağlayan çizgilerden oluşan bir tablada oynanmaktadır. Daire şeklindeki dokuztaş tablaları Antik Dünya'da daha az tercih ediliyordu. Günümüzde ise bu tip tablalar tamamen ortadan kalkmıştır.

Dokuztaş tablalarında en içteki karenin ya da dairenin ortası (tablanın merkezi) boş bırakılmıştır. Bunun nedeni, oyuna başlayan kişinin merkezi ele geçirme kolaycılığının önüne geçmek olmalıdır. Dokuztaş, kuralları hemen hemen aynı olmasına rağmen, üçtaşa oranla daha komplike bir oyundur. Üzerinde oynandığı tablanın yapısı ve kullanılan pul sayısı bu farkın başlıca sebepleridir.

Ephesos'ta CCC.1 kodlu daire şeklindeki bir dokuztaş tablası olduğu bilinmektedir[81] **(Tip. III)**.

1953 yılında Phryg Krallığı başkenti Gordion'da yapılan kazılarda taş bir bloğun üzerine çizilmiş SSS.1 tipinde **(Tip. V)** bir dokuztaş tablası ele geçmiştir **(Lev. X, res. 20)**. Persler M.Ö. 6. yy.'da Phryg Kent Kapısı'nın üst kısımlarını kendi mimari projelerinde kullanmak amacıyla yıkmışlar ve buraya Pers Kapısı'nı inşa etmişlerdi. Esasında bu taş blok Phryg Kent Kapısı'nın Perslerce sökülmüş bölümüne aitti ve daha sonra Perslerce Pers Kapısı'nın inşasında kullanılmıştı. Young'a göre M.Ö. 6. yy.'da Pers Kapısı'nın inşası sırasında işçiler bu tablada dokuztaş oynamışlardı[82].

---

[80]Frederich V. Grunfeld, **Türkiye'de ilk kez Dünyadaki Tüm Oyunları, Tarihçeleriyle, Özellikleriyle...: Oyun Ansiklopedisi, Nasıl Yapılır, Nasıl Oynanır, Bugünlere Nasıl Geldi?**, İstanbul, Güneş Gazetesi, t.y., s. 17-19; Musa Baran, **Çocuk Oyunları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 128-129.

[81] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.

[82] Rodney S. Young, "Gordion Preliminary Report: 1953," **AJA**, C. 59, 1955, s. 12.

Lev. X, res.21 ve lev. XI, res.22'de görülen diğer dokuztaş tablaları ise Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlenir ve Aphrodisias'da bulunmuştur[83]. Lev. X, Res.21'de beyaz mermer merdivenler üzerine kazınmış oyunlardan sağ tarafta olanı bir dokuztaş tablasıdır, soldaki ise SS.1 tipinde iç içe geçmiş bağlantısız iki kareden oluşan bir tabladır **(Tip. V)**. Bu ikinci tablanın hangi oyunda kullanıldığını bilmiyoruz.

Lev. XI, res.22'de SSS.1 tipinde iki dokuztaş tablası görülmektedir. Bu tablalar yere devrilmiş bir triglifon parçasının metopları üzerine yapılmışlardır. Roueché bu tablaların ancak taş blok düştükten sonra çizilmiş olabileceğini belirtir. Sağdaki tabla 14x18 cm., soldaki tabla ise 20x22 cm. boyutlarındadır[84].

Altıtaş, üçtaşa göre daha karmaşık, dokuztaşa göre ise daha basit bir oyundur. Tablası dokuztaşa benzer fakat iç içe geçmiş üç değil iki kare **(Lev. IX, res. 19A)** ya da daireden oluşmaktadır. Tablanın merkezi dokuztaşta olduğu gibi boştur. Didyma'daki Apollon Tapınağı'nda bir tane daire şeklinde altıtaş tablası (CC.1 tipi) olduğu bilinmektedir[85] **(Tip. III)**. Tablada iç içe geçmiş daireler arasında altı çizgi bulunmaktadır.

c. Mankala

Mankala ilk olarak Afrika kıtasında oynanmaya başlanmış olan bir strateji oyunudur. Pulların sürekli olarak bir çukurdan ötekine taşınmasına dayanan oyunun adı Arapça taşıma, geçirme, bir şeyi başka bir yere götürme anlamına gelen, Türkçe'ye de girmiş olan 'nakil' kelimesinden ve türevlerinden gelmektedir. Antik kaynaklarda bahsi geçmediğinden Eski Yunanca ya da Latince ismi bilinmemektedir. Günümüzde halen oynanan oldukça yaygın bir oyundur[86].

---

[83]Charlotte Roueché, "Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions", (Çevrimiçi) http://insaph.kcl.ac.uk/ala2004/inscription/eAla217.html, 5 Mart 2008.
[84] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 102.
[85] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[86]Bkz: Metin And, "Some Notes on Aspects and Functions of Turkish Folk Games," **The Journal of American Folklore**, C.XCII, 1979, s. 52; Metin And, "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", **Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993,** Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 149; Baran, **a.g.e**., s. 119-121.

Mankalanın tarihi Neolitik Dönem'e dek uzanır. Ain Ghazal'da (İsrail) yaklaşık olarak M.Ö. 5870'e (+/- 240) tarihlenen kireçtaşından bir mankala tablası bulunmuştur **(Lev. XI, res. 23)**. Tablanın uzunluğu 39 cm.'dir; eni geniş olan tarafında 23 cm., dar olan tarafındaysa 16 cm.'dir. Altışar çukurdan oluşmuş iki sırası vardır. Çukurların derinliği çapları 3 cm. olan genişliği ile hemen hemen aynı boyuttadır[87]. Mankalanın Eski Mısır'da da oynandığını bilinmektedir. Örneğin, Luksor ve Karnak'da hanedanlık öncesi dönemine tarihlenen mankala tablaları bulunmuştur[88].

Modern mankala tablaları dairesel çukurların yanyana dizilmesi ile oluşan paralel sıralardan meydana gelir. En yaygın olan tipte, her birinde altı ya da yedi çukurun bulunduğu iki sıra yer alır. Kimi tablalarda bu iki sıranın sağ ve sol uçlarında, oyuncuların aldıkları pulları topladıkları geniş çukurlar ('toplama çukuru') vardır. Oyunun bazı varyasyonlarında bu çukurların da aktif olarak oyun sırasında kullanıldığı görülür. Mankala tablalarının üç ya da dört sıradan oluşan daha nadir türleri de bulunur.

Mankalada kullanılan pul adedi de sıra sayısına göre değişmektedir. Pullar, diğer tabla oyunlarından farklı olarak, aynı renkte ve şekildedir. Russ bunu şöyle ifade eder[89]: "Mankala oyununda bütün pullar aynıdır; *benim* pulum *senin* pulun diye bir şey yoktur, diğer bir deyişle, sadece pul vardır". And ise mankala oyuncularının birbirinden ayırt edilebilen pullar kullandığından bahseder[90].

Antik mankala kurallarının oyunun modern versiyonlarından çok farklı olmadığı tahmin edilmektedir. Günümüzdeki mankala çeşitlerine bir örnek olarak And'ın Safranbolu ve köylerinde oynanan 'Altıev Oyunu' tarifine göz atalım[91]:

---

[87] Gary O. Rolefson, "A Neolithic Game Board from Ain Ghazal, Jordan", **Bulletin of the American Schools of Research**, C.CCLXXXVI, 1992, s. 1-2; St John Simpson, "Homo Ludens: The Earliest Board Games in the Near East", **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 7.

[88] Mulvin, Sidebotham, **a.g.e**., s. 605.

[89] L. Russ, "An Overview of Mancala Rules and Variations", **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 242.

[90] Metin And, **Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 44-45.

[91] **A.y.**

"Toprağa otuz cm. boyunda ve onbeş cm. eninde bir dikdörtgen çizilir, bu çizgi üzerinde altı bir yana altı bir yana olmak üzere birbirine koşut oniki çukur açılır. Çukurun altısı bir oyuncunun, öteki altısı ikinci oyuncunundur. Bunlara kale denilir. Oyuncular ellerine renkleri iki oyuncuyu belirtecek biçimde ayrı onsekizer taş alırlar, bu taşlarla herbirine üçer olmak üzere her oyuncu kendi çukurlarını doldurur. İlk oynayacak oyuncu belli olunca, oyuncu evlerinden hangisini isterse boşaltır, boşalttığı evin üç taşını sıra ile gelen kalelere doldurur. Birinci, ikinci kaleye koyar, üçüncüye de. Üçüncüdeki dört taşı kaldırır, bu kez o kaleyi boşaltır. Bu dört taşı sıra ile kalelere bölüştürür, bu yolda taşın bittiği her son kaleyi boşaltır. Taşları dolaştıra dolaştıra, öyle olur ki kimi kalede hiç taş kalmaz; kiminde 9, 12, 15 taş birikir. İşte kaleler boşalıp da elde kalan taş kendisinin boş kalesine girdi mi, o kalenin karşısında bulunan kale dolu ise en son taşın rastladığı kalenin taşlarını alır, kendi çukurlarına boşaltır. Söz gelimi böyle dolaştırırken elindeki en son taşın rastladığı boş kalenin karşısındaki kalede taş bulamazsa oyunu bırakır. Bu kez karşı oyuncu başlar. Oyun bir oyuncunun karşısındakinin bütün taşlarını ele geçirip kalelerini boşaltıncaya kadar sürer."

And'ın yukardaki anlatımı mankalanın genel oyun mantığını açıklamaktadır. Russ'a göre oyun üç halde sona erer. Bir taraf pulların çoğunluğunu veya tamamını ele geçirirse ya da taraflardan biri pullarını hareket ettiremez duruma düşerse oyun bitmiş sayılır[92]. İki tarafın da aynı sayıda pul ile oyuna başladığı düşünülürse, Russ'un bu tanımda 'pulların çoğunluğu ele geçirmek'ten kastı toplam pul sayısının önceden belirlenmiş olan bir oranını toplamak olmalıdır.

Bu bölümün geri kalan kısmında mankala tabla çeşitlerini, BMTT'ni esas alarak incelemeye çalışacağız[93] **(Tip. V, VI ve VII)**. Mankala oyununu araştırırken karşımıza çıkan tablalar ve kataloğunu yapmış olduğumuz Perge antik kenti ile II. Ayasofya Kilisesi'nde tespit edilen mankala tabla tiplerinden bir kısmı, BMTT'de belirlenmiş olan mankala tipleri arasındadır. Bir kısmı ise bu tipolojide yer almayan tabla çeşitleridir; bu durumda, daha önce sınıflandırılmamış olan bu tiplere yeni kodlar vererek tipolojiyi genişletmeye çalıştık.

(1) Dikdörtgen Tablalar (R)

Bir dikdörtgen ve içine yerleştirilmiş karelerden oluşan mankala tablaları bu başlık altında sınıflandırılmıştır. Dikdörtgenin içindeki her kare bir oyun yerini ifade eder.

[92] Russ, **a.g.e**., s. 242.
[93] Bell, Roueché, **a.g.e**., s. 108-109.

i. R.1 (2x5)

Her sırada beşer oyun yeri olmak üzere iki sıradan oluşan dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır **(Tip. V)**. Ephesos'da biri Kuretler Caddesi'de, diğer ikisi Arkadiane'de olmak üzere üç tane R.1 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir[94].

ii. R.2 (2x6)

Her sırada altışar oyun yeri olmak üzere iki sıralı dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır **(Tip. V)**. Didyma'da Apollon Tapınağı'nda bir tane bu tipte mankala tablası tespit edilmiştir[95] **(Lev. XII, res. 24)**. Bu tablanın hemen yanında bir üçtaş tablası yer alır.

iii. R.3 (2x8)

Her sırada sekizer oynama yeri olmak üzere iki sıradan oluşan dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır **(Tip. V)**. Ephesos'da Kuretler Caddesi'nin aşağı kısmında bir tane R.3 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir[96].

BMTT'nde R.4 kodlu bir tabla çeşidi yer almamaktadır. Sınıflandırmada böyle bir atlama yapılmasına dair bir açıklamaya rastlanmamaktadır.

iv. R.5 (2x10)

Her sırada onar tane kare bulunan iki sıralı dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır **(Tip. VI)**. Ephesos'da Kuretler Caddesi'nin aşağı kısmında bir tane R.5 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir[97].

---

[94] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[95] Höckmann, **a.g.e**., s. 253; Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[96] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[97] **A.y.**

v. R.6 (Çukurlu Dikdörtgen, 2x5)

Her sırada beşer oynama yeri olmak üzere iki sıralı dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır **(Tip. VI)**. Yukardaki tiplerden farklı olarak kare şeklindeki oynama yerlerinin içinde çukurlar vardır. Miletos'da liman merdivenlerinde bir tane R.6 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir[98]. Aphrodisias'da da 15x25, 24x39 ve 18x40 cm. boyutlarında üç tane R.6 tipinde in situ mankala tablası bulunur[99].

vi. R.7 [3x15(16)]

BMMT'nde yer almayan bu tabla tipi, her birinde onbeşer (ya da onaltışar) oynama yeri bulunan üç sıradan oluşan dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Palmyra Tiyatrosu'nda yapılan araştırmalarda, oynama yerleri karelerden oluşan üç sıralı dikdörtgen şeklinde bir tabla belirlenmiştir **(Lev. XII, res. 25)**. Ancak tablanın yapılmış olduğu yüzey çok aşınmış olduğundan sıralarda kaç oynama yeri olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır; fakat tablanın üç sıradan oluştuğu kesindir.

(2) Çukurlu Tablalar (H)

Adından da anlaşılacağı üzere 'çukurlu tablalar' yan yana oyulmuş çukur sıralarından oluşur. Anadolu'da mankala için kullanılan isimlerden birisi 'Çukur Beş Taş'tır. Baran, Aphrodisias tiyatrosunda mermer oturma yerlerinde oyulmuş çukurlar gördüğünü ve bunların 'Çukur Beş Taş' oyunu olabileceğini yazmaktadır[100].

i. H.1 (2x3)

Her sırada üç çukurun bulunduğu iki sıralık mankala tablasıdır **(Tip. VI)**. Yaygın olmayan bir tabla tipidir. Muhtemelen mankala oyunun kısa bir varyasyonunu oynamak için kullanıyordu. Bu tipin bir örneğine, Büyük Theodosius'un Magnus Maximus Victor'a karşı kazandığı zafer nedeniyle M.S. 390 yılında o günkü hippodroma dikilen,

---

[98] **A.y.**
[99] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 102.
[100] Baran, **a.g.e**., s. 119.

İstanbul Dikilitaşı'nın (Theodosius Obeliski)[101] kaidesi üzerinde rastlıyoruz **(Lev. XIII, res. 26. A ve B)**.

ii. H.2 (2x4)

Her sırada dört çukurun yer aldığı iki sıralık oyun tablasıdır **(Tip. VI)**. Komomba'da (Mısır) Ptolemaios Tapınağı'nda bir tane H.2 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir[102].

Abu Şaar'da (Mısır) M.S. 4. yy.'a tarihlenen Roma askeri garnizonunda yapılan kazılarda on tanesi mankala tablası olan toplam yirmi oyun tablası ele geçirilmiştir. Bunların arasında kimisi kapı eşiğine, kimisi oyun odasındaki sıraların üzerine oyulmuş in situ tablalar olduğu gibi diz üstüne konabilen taşınır tablalar da bulunmaktadır. Bu taşınabilir tablalardan biri, oyun odasında bulunan H.2 tipinde bir tabladır **(Lev. XIV, res. 27. D)**. 24x37 cm. ebatlarındaki tablanın sol başında bir toplama çukuru vardır[103]. Askeri garnizonda bulunan tablaların yarısının mankala oynamak için yapılmış olması mankalanın Romalı askerlerin özellikle çok sevdiği bir oyun olduğuna işaret eder.

Perge'de yaptığımız araştırmalarda oldukça aşınmış H.2 tipinde bir mankala tablası tespit ettik **(Kat.no. 3; Lev. XV, res. 28)**. Tabla Oval Avlu'nun batı kanadında güneyden birinci nişin önüne denk gelen krepis üzerine yapılmıştır **(Lev. XV, res. 29)**. 7 cm. eninde ve 20 cm. uzunluğunda olan tabladaki oyun çukurlarının çapları 2.5 cm. civarındadır H.2 tipindeki bu tablanın hemen yanında yanında H.4 tipinde başka bir mankala tablası daha bulunmaktadır. Bu iki oyun tablası Oval Avlu'nun batı kanadında küçük bir oyun köşesi oluşturmuşlardır.

iii. H.3 (2x4, + ortada 2)

Bu mankala tablası tipinde üç sıra bulunur. Alttaki ve üstteki sıralarda dörder tane, ortadaki sırada ise iki tane çukur vardır **(Tip. VII)**. Ortadaki çukurların diğer iki sıradaki

[101] Orhan Bingöl, **Arkeolojik Mimari'de Taş**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004, s. 82.
[102] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[103] Mulvin, Sidebotham, **a.g.e**., s. 607.

çukurlar ile aynı hizada olmaması bunların pulların toplandığı çukurlar olabileceğini akla getirmektedir.

iv. H.4 (2x5)

Her sırada beşer çukurun olduğu iki sıralık mankala tablasıdır **(Tip. VII)**. Roueché'nin makalesinde bahsi geçen, Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen Aphrodisias'da bulunmuş mankala tablaları arasında en yaygın olan tipin H.4 olduğunu görüyoruz[104].

Abu Şaar'da iki tane H.4 tipinde mankala tablası bulunmuştur. Bunlardan biri garnizonun kuzey girişinin eşiği üzerine yapılmıştır **(Lev. XIV, res. 27 B)**. Lev. XIV, res. 27. H'de görülen diğer H.4 tipi tablanın, ilkinden farklı olarak, sağ ucunda bir toplama çukuru vardır. Toplama çukuru üstteki sırayla, sanki o sıraya aitmiş gibi, aynı hizadadır. Halbuki mankala tablalarındaki toplama çukurları tablanın ucunda ve ortada yer alır. Söz konusu mankala tablasının bilerek mi yoksa yanlışlıkla mı bu şekilde yapıldığı açık değildir[105].

Günümüzde Suriye sınırları içinde bulunan Apameia antik kentindeki Tykheion'da ve Sütunlu Cadde'de birer adet H.4 tipinde tabla ele geçirilmiştir. Suriye sınırları içindeki diğer bir antik kent olan Bosra'daki Roma tiyatrosunda oturma yerlerine yapılmış çok sayıda mankala tablası görülmüştür. Bunlardan beş tanesi H.4 tipindedir. Yan yana yapılmış olan ikisi lev. XVI, res.30'da görülmektedir. Uzunluğu yaklaşık 35 cm., eni 15 cm. olan sol taraftaki tablanın beşinci çukur çifti kısmen kırıktır. Çukurların çapı 4 ile 5 cm. arasında değişmektedir. Sağdaki tabla ise tamdır. Uzunluğu 37.5 cm., eni ise 12.5 cm.'dir; çukurların çapı yaklaşık 5 cm.'dir. Bosra'daki bu Roma tiyatrosundaki mankala tablaları arasında saptayabildiklerimizin tümü, sıralarının doğrultusu orkestraya bakacak şekilde yapılmışlardır. Bunun nedeni muhtemelen seyircilerin yüzleri orkestraya dönük olarak otururken mankala oynayabilmeleri içindir.

[104] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 102-103.
[105] Mulvin, Sidebotham, **a.g.e**., s. 607.

Palmyra'daki Bel Tapınağı'nda iki adet, tiyatroda bir adet ve Suveda kentinde de bir adet H.4 tipinde mankala tablası belirlenmiştir. Her iki kent de günümüz Suriye sınırları içinde kalır. Ayrıca Baalbek'teki (Lübnan) yaklaşık olarak M.S. 150-200 yılları arasında inşa edilmiş olan Bacchus Tapınağı'nda bir adet H.4 tipinde mankala tablası belirlenmiştir.

Perge antik kentinde yapılan araştırmalar sonucunda, Güney Hamamı'nda dört tane, macellumda üç tane ve Oval Avlu'da iki tane olmak üzere toplam dokuz adet H.4 tipinde mankala tablasına rastladık.

Güney Hamam'ın anıtsal giriş kapısının ('propylon') mermer stylobatı üzerine kuzey-güney doğrultulu olarak yapılmış H.4 tipinde bir mankala tablası bulunur **(Kat.no. 4; Lev. XVI, res. 31)**. Bu kapı yazıtı ve stil özelliklerinden anladığımız üzere Septimus Severus'un (M.S. 193-211) kente egemen olduğu dönemde inşa edilmiştir. O halde bu oyun tablası en erken M.S. 2. yy. sonunda ya da M.S. 3. yy.'da yapılmış olmalıdır. Uzunluğu 17 cm., eni 11 cm. olan tablanın çukurlarının çapları birbirinden farklıdır **(Lev. XVII, res. 32)**. En büyük oyuk 2 cm., en küçük oyuk ise 1 cm. çapındadır. Güney Hamam propylonunda bulunmuş başka bir tipte mankala tablası daha vardır (H.11).

Güney Hamamı'nın palaistra kısmında doğu portico stylobatı üzerinde, hepsi yerel taş (kireçtaşı) üzerine yapılmış, üç tane H.4 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir. Bunlardan en kuzeyde olanının uzunluğu 17.5 cm., eni ise 6 cm.'dir **(Kat.no.5)**. Çukur çapı 1-2 cm. arasında değişmektedir. İki sıranın uzunluğu birbirine eşit değildir. Kuzey-güney doğrultulu bir mankala tablasıdır **(Lev. XVII, res. 33)**. Bu tablanın hemen yanında (doğusunda), önce Kat.no.5'de görülen tablanın toplama çukurları olduğunu sandığımız ancak daha sonra ayrı bir mankala tablası olduğunu anladığımız bir tabla daha bulunur **(Kat.no.6; Lev. XVIII, res.34)**. Soldaki sıra beşinci çukur dışında koruna gelmiştir. Sağdaki sırasının ise ancak iki çukuru zorlukla seçilebilmektedir. Çukurların çapı 3-4 cm. arasında değişmektedir. Yanındaki mankala tablasından büyük bir tabladır. Oldukça silik olması nedeniyle kesin bir ölçüm yapılamamakla birlikte uzunluğunun yaklaşık 22 cm., eninin de yaklaşık 11 cm. olduğunu tahmin ediyoruz. Güney

Hamamı'nın palaistrasında, hemen bu iki tablanın güneyinde H.4 tipinde başka bir mankala tablası daha bulunur **(Kat.no.7)**. Uzunluğu 25 cm., eni 11 cm. olan tablanın çukurlarının çapı 3 ile 3.5 cm. arası değişmektedir **(Lev. XVIII, res. 35)**. Toplama çukuru bulunmamaktadır. Doğu-batı doğrultulu yapılmıştır.

Perge Agora/Macellumu'nda üç adet H.4 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir. M.S. 2. yy.'da inşa edilmiş olan agora/macellum'un dört tarafındaki porticoların arkasında yer alan dükkan sıralarının tam ortasında in antis planlı birer propylon yer alır[106]. Agora/Macellum'un doğu porticosuna açılan propylonun (C Girişi) stylobatı üzerine bir mankala tablası yapılmıştır **(Kat.no.8; Lev. XIX, res. 36 ve 37)**. Bizans Dönemi'nde yapılan değişiklikler sırasında agora/macellumun batı propylon dışındaki tüm girişleri örülen duvarlarla kapanmıştır[107]. Eski Roma kentlerinde oyun tablalarının binaların girişine yapılma pratiği olduğu düşünüldüğünde, Kat.no.8'de görülen mankala tablasının, doğu propylonun Bizans Dönemi'nde iptal edilmesinden önce, yani propylon giriş niteliğini koruyorken yapılmış olduğunu düşünüyoruz. H.4 tipindeki bu mankala tablasının üç tane toplama çukuru bulunmaktadır. Oyun çukurları 4.5-5 cm. arasında değişmektedir. Toplama çukurlarıyla birlikte uzunluğu 36 cm., eni 19 cm.'dir. Kuzey-güney doğrultulu olarak yapılmıştır. Agora/Macellum'da belirlenen diğer H.4 kodlu mankala tablası ise kuzey doğu girişine (B Girişi) yapılmıştır **(Kat.no.9; Lev. XX, res. 38 ve 39)**. B Girişi, Tacitus Caddesi'ni agora/macelluma bağlayan iki girişten birisidir. Doğu-batı doğrultulu olarak yapılan ve eni 11 cm. olan bu tablanın sıralarının uzunluğu birbirinden farklıdır. Kuzeydeki sırası 23 cm., güneydeki sırası ise 27 cm.'dir. Çukur çapları 2 ile 3 cm. arasında değişir. Kat.no.8'de görülen tabladan farklı olarak, toplama çukuru yoktur. Buradaki üçüncü H.4 tipinde mankala tablası, agora/macellumun batı dış porticosunda (stoa diple) bulunan doğu-batı doğrultulu tabladır. Uzunluğu 26 cm., eni 15 cm.'dir. Çukur çapları 2.5-3 cm. arası değişmektedir. Toplama çukuru yoktur **(Kat.no.10; Lev. XXI, res. 40)**.

[106] Özdizbay**, a.g.e**., s. 115.
[107] **A.y.**

Perge'de Oval Avlu'da iki tane H.4 tipinde mankala tablası belirlenmiştir **(Lev. XXI, res. 41)**. Bunlardan ilki avlunun batı kanadında, güneyden birinci nişin önündeki krepis üzerine yapılmıştır. Uzunluğu 30 cm., eni 13 cm.'dir; çukurların çapı ise 5 cm.'dir. Toplama çukuru bulunmamaktadır **(Kat.no.11; Lev. XXII, res. 42)**. Oval Avlu'daki H.4 tipindeki öteki tabla ise doğu kanattadır **(Lev. XXII, res. 43)** Üçüncü nişin önündeki oturma yeri üzerine yapılmıştır. Bir tane toplama çukuru vardır. Eni 15 cm., uzunluğu ise, toplama çukuruyla birlikte, 32 cm.'dir. Çukur çapları 4.5 ile 5 cm. arasında değişmektedir **(Kat.no.12; Lev. XXIII, res. 44 ve 45)**.

Theodosius Ayasofyası (II. Ayasofya Kilisesi) kalıntıları arasında, hepsi anıtsal giriş kapısı stylobatı üzerine yapılmış olan, dört tane mankala tablası tespit edilmiştir **(Lev. XXIV, res. 46)**. Bir Doğu Roma İmparatoru olan II. Theodosius (M.S. 408-450) tarafından mimar Rufinus'a yaptırılan II. Ayasofya, M.S. 415 yılında ibadete açılmış daha sonra M.S. 532 yılında Nika ayaklanması sırasında yanmıştır. O halde bu mankala tablaları M.S. 415-532 yılları arasına tarihleniyor olmalıdır. Kiliseye ait kalıntılar, 1935 yılında Ayasofya Müzesi'nde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır[108].

Tespit edilen mankala tablalarından bir tanesi H.4 tipindedir. Propylonun mermer stylobatı üzerine yapılmıştır **(Lev. XXIV, res. 47)**. Eni 12 cm. olan, boyu ise 35 ile 39 cm. arasında değişen tablanın çukurlarının çapı ise 2 ile 3 cm. arasında değişmektedir. Toplama çukuru yoktur **(Kat.no.13; Lev. XXV, res. 48)**.

II. Ayasofya'da bulunan diğer mankala tablaları, beşer çukurlu iki sıradan oluşmaktadır ama H.4 tipinde değil, aşağıda 'tabula ansata şeklinde mankala tablası' olarak adlandıracağımız tiptedir.

Perge'de yapılan araştırmalarda belirlenen mankala tablaları arasında en yaygın olan tip, tıpkı Aphrodisias'da, Palmyra'da ve Bosra Tiyatro'sunda olduğu gibi, her sırasında beş oyun yeri bulunan H.4 tipi tablalardır. Eski Roma'da mankala tablaları arasında beş oyun yerli tablaların çok rağbet gördükleri, özellikle de en yaygın olarak oynanan mankala tablası tipinin H.4 olduğu anlaşılmaktadır.

[108] II. Ayasofya için bkz.: Sven Larsen, "A Forerunner of Hagia Sophia," **AJA**, C.XLI, 1937, s. 1-5.

v. H.5 (2x6)

Her sırasında altışar çukurun olduğu iki sıralık mankala tablasıdır **(Tip. VII).** Ain Ghazal'da bulunmuş, olan Neolitik Dönem'e tarihlenen mankala tablası bu tiptedir[109] **(Lev. XI, res. 23)**. Aphrodisias'da yapılan incelemelerde bir tane 15x32 cm. boyutunda H.5 tipinde mangala tablası bulunmuştur; ancak bu tablanın altıncı çukuru belirgin değildir[110]. H.5 tipinde mankala tablasına rastlanan diğer antik mekanlar arasında Deir el-Medina'daki (Mısır) Ptolemaios Tapınağı, Atina'daki Hephaistos Tapınağı merdivenleri[111] ve Baalbek'deki Bacchus Tapınağı **(Lev. XXV, res. 49 A ve B)** yer alır.

BMTT'nde H.6 kodlu bir tabla çeşidi yer almamaktadır. Sınıflandırmada böyle bir atlama yapılmasına dair bir açıklamaya rastlanmamaktadır.

vi. H.7 (3x6)

Her sırasında altı çukurun olduğu üç sıralık mankala tablasıdır **(Tip. VII)**. Deir El Medina'daki (Mısır) Ptelemaios Tapınağı çatısında üç tane H.7 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir[112].

vii. H.8 (5x5)

Her sırada beşer çukurun bulunduğu beş sıradan oluşan tabladır **(Tip. VII)**. Edfu'da (Mısır) Ptolemaios Tapınağı'nın duvarının dış kısmında bir tane H.8 tipinde tabla tespit edilmiştir[113].

viii. H.9 (7x7)

Her sırasında yedişer çukurun yer aldığı yedi sıralık tabladır **(Tip. VII)**. Aphrodisias'da yapılan incelemelerde 11x36 cm. boyutlarında H.9 tipinde bir tabla tespit edilmiştir[114].

---

[109] Rolefson, **a.g.e**., s. 1-2.
[110] Rouecehé, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 103.
[111] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[112] **A.y.**
[113] **A.y.**

H.8 ve H.9 kodlu tablalar çok sayıda sıraları olması bakımından diğer mankala tablalarından ayrılmaktadır. Bu oyun tablaları hakkında iki olasılıktan bahsedilebilir. Birincisi olasılık, bu tablaların mankala için değil başka bir oyun oynamak için kullanılıyor olmasıdır. Oyun yerlerinin her iki örnekte de bir kare oluşturması böyle bir ihtimali akla getirmektedir. İkinci olasılık da, bu tablaların mankalanın sofistike varyasyonlarını oynamak amacıyla yapılmış olmasıdır. Oyun yerlerinin çukur olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

Bundan sonra inceleyeceğimiz oyun tablaları BMTT'de yer almaz.

ix. H.11 (1x3)

Perge'de yaptığımız araştırmalarda iki adet üç çukurdan oluşan tek sıralık oyun tablası tespit ettik. BMTT'nde yer olmayan bu tipi H.11 olarak adlandırıyoruz.

Bu tip tablalar hakkında üç farklı yorum ileri sürülebilir. Birincisi, tek sıralı bir mankala tablası olduğudur. Mankala oyununun iki kişiyle oynandığı ve her oyuncuya ait bir sıra olduğu düşünülürse bu yorumu kabul etmek oldukça güçtür. İkinci olasılık, bu tablaların üçer çukurdan oluşan iki sıralı H.1 kodlu mankala tablasının tamamlanmamış halleri olmasıdır; fakat Perge'de iki farklı yerde ve Suveda'da (Suriye) aynı tabla tipine rastlamamız bu ihtimali de sorgulamamıza neden olmaktadır. Üçüncü ihtimal ise H.11 kodlu tablanın başka bir oyun için yapılmış olmasıdır.

Perge'deki H.11 kodlu iki oyun tablasından biri, Güney Hamamı'nın propylon stylobatı üzerinde yer almaktadır **(Lev. XVI, res. 31)**. Tabla mermere oyulmuş, çapları 2 cm. olan derin olmayan üç çukurdan oluşmaktadır. Çukurlar yukarı doğru hafif bir kavis çizmektedir. Tablanın uzunluğu 11 cm.'dir **(Kat.no.14; Lev. XXVI, res. 50)**. Perge'deki bu tipteki öteki tabla Oval Avlu'nun doğu kanadında, güneyden ikinci nişin önündeki krepis üzerinde tespit edilmiştir **(Lev. XXII, res. 43)**. Çapları 3 cm. civarında olan çizgiler düz bir sıra oluşturmaktadır. Tablanın uzunluğu 12 cm.'dir **(Kat.no.15; Lev. XXVI, res. 51)**.

---

[114] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 103.

Suveda antik kentinde görülmüş olan H.11 tipinde oyun tablası bir dokuztaş tablasının hemen yanında yer alır **(Lev. XXVII, res. 52)**. Bu durum bu çukurların dokuztaş oyununda kullanılan toplama çukurları oldukları ihtimalini akla getirir. Ancak dokuztaş iki kişilik bir oyun olduğuna göre, üçüncü çukurun rolü anlaşılmamaktadır.

x. H.12 (2x7)

Her sırasında yedi çukurun olduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Bosra Tiyatrosu'nda bulunan mankala tablalarından iki tanesinin bu tipte olduğu belirlenmiştir **(Lev. XXVII, res. 53 A ve B)**. Her iki tabla da oturma sıraları üzerine oyulmuşlardır. Lev. XXVII, res. 53 A'da görülen tabla yaklaşık olarak 52 cm. uzunluğunda ve 15 cm. enindedir; çukur çapları ise 5 ile 6 cm. arasında değişmektedir. Lev. XXVII, res. 53 B'deki tabla yaklaşık olarak 40 cm. uzunluğunda ve 12 cm. enindedir; çukur çapları 4 cm.'dir.

xi. H.13 (2x8)

Her sırada sekizer çukurun olduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Apameia antik kentinde yapılan araştırmalarda Sütunlu Cadde'de bir tane bu tip oyun tablası tespit edilmiştir **(Lev. XXVIII, res. 54)**. Uzunluğu yaklaşık 27 cm. olan tablanın eni 6 cm.'dir.

xii. H.14 (2x12)

Her sırada onikişer tane çukurun bulunduğu iki sıradan oluşan mankala tablasıdır. Perge'nin kuzey-güney doğrultulu ana Sütunlu Caddesi'nin (Ja) batı galerisinin genişleyen kısmında 2006 yılında yapılan kazılarda ne amaçla yapıldığı anlaşılamayan eksedra benzeri bir yapı gün ışığına çıkarılmıştır[115] **(Lev. XXVIII, res. 55)**. Bu yapının önündeki dikdörtgen biçimli mermer bir blok üzerinde H.14 tipinde bir mankala tablasına rastlanmıştır **(Kat.no.16; Lev. XXIX, res. 56)**. 51 cm. eninde 151 cm.

[115] Özdizbay, **a.g.e**., s. 147

uzunluğunda olan bu mermer blok devşirme malzemedir; üzerinde üç tane kenet yeri olduğu görülmektedir.

xiii. H.15 (3x4)

Her sırasında dört çukurun olduğu üç sıralık mankala tablasıdır. Abu Şaar'da oyun odasında bulunan mankala tablaları arasında bu tipte bir tabla vardır[116] **(Lev. XXIV, res. 27 G)**. Üstteki sırada yer alan çukurlar diğer iki sıradaki çukurlarla aynı hizada değildir.

xiv. H.16 (3x14)

Her bir sırada ondört çukurun bulunduğu üç sıralık mankala tablasıdır. Arkeolog Flinders Petrie, Eski Mısır'da M.Ö. 1400 yıllarından kalma bu tipte bir mankala tablası bulmuştur[117]. Bosra Tiyatrosu'nda bulunan mankala tablaları arasında da iki tane H.16 tipinde tabla belirlenmiştir **(Lev. XXIX, res. 57 A ve B)**. Lev. XXIX, res. 57 A'da görülen tabla yaklaşık olarak 47 cm. uzunluğunda, 13 cm. enindedir; çukur çapları 1 ile 2 cm. arasında değişmektedir. Lev. XXIX, res. 57 B'de görülen tabla ise yaklaşık olarak 54 cm. uzunluğunda, 10 cm. enindedir; çukur çapları ise 2 cm.'dir.

(3) Tabula Ansata Formunda Tablalar

II. Ayasofya Kilisesi'nde tabula ansata şeklinde yapılmış olan mankala tablaları tespit ettik. Yukarıda incelediğimiz R kodlu tablalarda olduğu gibi dikdörtgen bir ana kısımdan ve dikdörtgenin kısa kenarlarına, tepe noktaları kenarlara bakacak şekilde, eklenen üçgen kulplardan oluşan bu tabla tipi BMTT'nde yer almamaktadır. Biz bu çalışmada söz konusu tablaları üçüncü ana başlık olarak belirlediğimiz 'Tabula Ansata Formunda Mankala Tablaları' altında T kodu ile inceliyoruz.

II. Ayasofia Kilisesi'nin propylonunda bulunan dört mankala tablasının **(Lev. XXX, res. 58)** üçü bu tiptedir.

---

[116] Mulvin, Sidebotham, **a.g.e**., s. 607.
[117] And, **Kültürler Kavşağında Oyun**, s. 149.

i. T.1 (2x5)

İki sıra oluşturan kare şeklindeki beş oyun yerinin tabula ansata formunun dikdörtgen kısmı içine yerleştirilmiş olduğu mankala tablasıdır.

II. Ayasofya Kilisesi propylonunun stylobatı üzerinde iki adet bu tipte tam durumda bir mankala tablası tespit ettik. Lev. XXX, res.59'da görülen tabla muntazam bir dikdörtgen ölçülerine sahip değildir **(Kat.no.17)**. Dikdörtgen kısmın uzun kenarları arasında 1 cm. (43 cm.-44 cm.), kısa kenarları arasında ise 2 cm. (20 cm.-22 cm.) fark vardır. Kulplar da birbirinden farklı boyutlardadır. Altındaki basamakta T.2 tipinde bir başka mankala tablası daha bulunmaktadır **(Kat.no.19)**.

Lev. XXXI, res.60'da görülen tablanın bir kısmı silinmiş olduğundan tam bir ölçüm yapılamamaktadır. Dikdörtgen kısmın boyu 44 cm, eni 20 cm.'dir. Oyun karelerinin boyutları birbiriyle aynı değildir. Sağ kulp tamamen silinmiştir. Korunagelmiş olan sol kulbun kenar uzunlukları birbirine eşit değildir **(Kat.no.18)**.

ii. T.2 (çukurlu, 2x5)

İki sıra oluşturan kare içinde çukurlar şeklindeki beş oyun yerinin tabula ansata formunun dikdörtgen kısmı içine yerleştirilmiş olduğu mankala tablasıdır. II. Ayasofya Kilisesi'nde bu tipte bir tane mankala tablası belirlenmiştir **(Kat.no.19; Lev. XXXI, res. 61)** Kilisede bulunmuş olan diğer mankala tablalarından farklı olarak propylonun stylobatı üzerine değil basamakları üzerine yapılmıştır. Kat.no.17'de incelenen tablanın altındaki basamakta yer alır. Ayrıca bu tablanın her iki yanında birer toplama çukuru bulunmaktadır. Tabla muntazam bir dikdörtgenin ölçülerine sahip değildir. Çukurların çapı da 4 ile 5 cm. arası değişmektedir.

Tabula ansata formunda mankala tablalarının kullanılma nedeni konusunda iki farklı düşünce ileri sürülebilir. Birincisi, estetik amaçlı olarak bu formda yapılmış olmalarıdır. Diğer bir ihtimal de kulpların toplama çukuru olarak kullanılıyor olmasıdır; ancak Kat.No.19'da incelediğimiz tablada ayrıca birer toplama çukuru bulunması bu savın doğruluğuna şüphe düşürmektedir.

İsrail'de Sepphoris kentinde taban taşlarına kazılı iki sıralı mankala tablaları bulunmuştur. Ancak kaynaklarda bu tablaların şekli ya da çukur sayısı belirtilmediğinden tam olarak hangi tipe dahil olduklarını söyleyemiyoruz. Goodman bu tablaların kısa zaman öncesine kadar kentin İslamiyet Dönemi'ne tarihlendiğinden fakat kentte bulunan oyunları yeniden tarihlendirme çalışmalarına başlayan bazı uzmanların tablaların Geç Roma ya da Bizans Dönemi'ne ait olduğunu öne sürdüklerinden bahsetmektedir[118]. Müslüman Araplar mankala oyununu oynuyorlardı; ancak bu oyunlar daha erken dönemlerde de biliniyordu. Bu nedenle Goodman'a göre, Sepphoris'de bulunan bu tablaların İslamiyet öncesi dönemde yapılmış olması muhtemel gözükmektedir[119].

Mankala oyunu Osmanlı İmparatorluğu'nda da bilinen ve sevilen bir oyundu. Örneğin lev. XXXII, res. 62'de 18. yy.'a tarihlenen bir çarşı içi resminde geleneksel kıyafetleri içindeki iki Türk kadını evde mankala oynarlarken görülmektedir. Kullandıkları tabla her sırasında altışar çukur bulunan H.5 tipinde taşınabilir bir tabladır. Oynama sırası sol taraftaki kadındadır[120].

Anlaşılmaktadır ki mankala, tarihi çok eski dönemlere dek uzanan, oldukça geniş bir coğrafyaya dağılmış, farklı milletlerin oynadığı bir oyundur. Eski Mısırlılar, Eski Yunanlar, Romalılar, Araplar, Museviler, Osmanlılar bu oyunu oynamış olan milletlerin arasında sayılabilir.

d. Duodecim Scriptorum

Duodecim scriptorum, Roma İmparatorluğu'nda çok sevilen, iki kişinin on beşer pul ve üç zar ile oynadığı bir yarış oyunuydu. Adı Latincede On İki Nokta Oyunu anlamına gelir. Tarafların pulları renk (örneğin siyah-beyaz) ya da biçim (örneğin üzeri çizgili-çizgisiz) yoluyla birbirinden ayrılmaktadır. Oyun tablası her biri üzerinde on iki hanenin yer aldığı üç sıradan oluşur (3x12). Her sıra iki yanında altışar hane olmak üzere

[118] Martin Goodman, **Jews in a Graeco-Roman World**, New York, Oxford University Press, 1998, s. 161.
[119] **A.e**., s. 162.
[120] And, **Kültürler Kavşağında Oyun**, s. 158.

ortasından bir boşluk ya da işaretle ayrılmıştır **(Lev. XXXII, res. 63)**. Ovidius Aşk Sanatı (Ars Amatoria) adlı eserinde duodecim scriptorum'un on iki haneli sıralarına atıfta bulunur[121]:

"……
Bundan ayrı bir oyun daha vardır:
Yılın ayları sayısınca bölümlere ayrılmış,
……"

Duedecim scriptorum hakkında antik yazında birçok referans olmasına rağmen oyunun nasıl oynandığı konusunda bilgi yoktur. Ancak Austin'in Ostia'da bulunmuş bir tablaya dayanarak, pulların hareket ettirilme yönüne ilişkin getirmiş olduğu açıklama literatürde genel olarak kabul görmüştür[122]. Bu tabla muhtemelen oyunu yeni öğrenenler için hazırlanmıştı. Oyun yerleri A'dan E'ye kadar harflerle işaretlenmiştir **(Lev. XXXIII, res. 64 ve 65)**. Lev. XXXIII, res. 64'de oyun tablasının orijinali, lev. XXXIII, res. 65'deyse Austin'ın orijinaline dayanarak yaptığı çizim görülmektedir. Pulların hareket yönü alfabedeki harflerin sırasını takip etmektedir. Pullar oyuna A harflerinden oluşan orta sıradan sokulmakta ve daha sonra B, C ve D harf sıraları takip edilerek ilerlenmekteydi. Ancak bu ilerleme sırasında bir hanede tek başına kalmış bir pul kırılırsa, bu pul oyuna tekrar en baştan A sırasından sokulmak zorundaydı. Oyuncular kendilerine ait olan pulları toplama hakkını ancak bütün pulları E harfleriyle işaretli bitiş kısmına getirdiğinde kazanırdı. Bütün oyun pullarını ilk toplayan taraf oyunu kazanmış sayılırdı[123].

Roma İmparatorluğu'nun birçok yerinde duodecim scriptorum tablası bulunmuştur. Bütün bu tablalar incelendiğinde hem sıralar üzerindeki hanelerin hem de bunları ortadan ikiye ayıran işaretlerin şekillerinin çok çeşitli olduğu görülmektedir.

[121] Ovidius, **Aşk Sanatı Kadınlara Öğütler**, 363, s. 101.
[122] Austin, **Roman I**, s. 33.
[123] Austin, **Roman I**, s. 33; Marco Mostert, "Het Spelelement in de middeleeuwse beschaving", **Spelen in de Middeleeuwen: over schaken, dammen, dobbelen en kaarten**, Haz. W.S. van Egmond, Marco Mostert, Hilversum, Verloren, 2001, s. 19.

Kullanılan şekiller arasında daireler, kareler, artı ve çarpı işaretleri, yapraklar, çeşitli harfler, monogramlar, hilaller ve bir takım erotik semboller bulunmaktadır.

BMTT, duodecim scriptorum tablalarını 'Sıralar' ana başlığı altında yer alan '3 Sıra (duodecim scriptorum için kullanılan)' alt başlığı içinde incelenmiştir **(Tip. VIII, IX, X)**. Burada hanelerin ve ayırma işaretlerinin şekillerine göre birbirinden farklı on bir duodecim scriptorum tablası bulunmaktadır[124]. Aşağıda bu tabla tiplerini ayrıntısıyla inceleyeğiz.

Söz konusu tipoloji duodecim scriptorum tablalarının bilinen tüm tiplerini kapsamıyor. Duodecim scriptorum oyununu araştırırken karşımıza çıkan tablaların bir kısmı ve kataloğunu yapmış olduğumuz Perge ve Side antik kentlerinde tespit edilen tablaların çoğu BMTT'de yer almamaktadır. Bu yüzden, daha önce sınıflandırılmamış olan bu tiplere yeni kodlar vererek tipolojiyi genişlettik.

(1) 3Sıra.1

Oyun yerlerinin noktalardan oluştuğu ve sıraları düz bir çizginin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. VIII)**. Aphrodisias'da Geç Roma ve Bizans Dönemleri'ne tarihlenen çok sayıda tabla oyunu arasında duodecim scriptorum tablaları da vardır. Roueché, BMTT'ni esas alarak bu tablaların sınıflandırmasını yapmıştır. Ele geçirilen tablaların arasında 3Sıra.1 tipinde duodecim scriptorum tablaları yer almaktadır[125].

(2) 3Sıra.2

Oyun yerlerinin noktalardan oluştuğu ve her sırayı içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. VIII)**.

(3) 3Sıra.3

Oyun yerlerinin dairelerden oluştuğu ve sıraları düz bir çizginin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. VIII)**.

---

[124]Bell, Roueché**, a.g.e**., s. 109.
[125] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias,** s. 103.

(4) 3Sıra.4

Oyun yerlerinin dairelerden oluştuğu ve her sırayı daire içinde bir rozetin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. IX)**. Aphrodisias'da bu tip tablalardan çok sayıda bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Hadrianus Hamamaları'nda ele geçirilen, şimdi Aphrodisias Müzesi'nde sergilenmekte olan tabladır **(Lev. XXXIV, res. 66)**. Yazıtından anlaşıldığı üzere Flavius Photius'un yaptırdığı oyun tablalarından birisiydi. Uzunluğu 97, eni ise 47 cm.'dir. Daire şeklindeki oyun yerlerinin çapı 3 cm., sıraların ortasındaki rozetleri çevreleyen dairelerin çapı ise 8.5 cm.'dir[126].

(5) 3Sıra.5

Oyun yerlerinin dairelerden oluştuğu ve her sırayı X şeklinde bir işaretin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. IX)**. Aphrodisias'daki şehir duvarının kuzey doğu bölümünde bu tipte bir duodecim scriptorum tablası bulunmuştur[127] **(Lev. XXXIV, res. 67)**.

Perge Agora/Macellumu'nda yer alan bir duodecim scriptorum tablası bu tiptedir **(Kat.no.20; Lev. XXXV, res. 68)**. Dış sıralarının ortasındaki X işareti tamamlanmamış birer daire içindedir. Oyun hanelerinin daire şeklinde olmasıyla Perge'de ortaya çıkarılan diğer tüm duodecim scriptorum tablası örneklerinden ayrılır. Oldukça özensiz yapıldığını düşündüğümüz bir yer tablasıdır.

Agoranın batı kenarında, doğu yuvarlak kulenin hemen doğu karşısında, batı portico dükkanlarının arkasında yer alan portico Özdizbay tarafından 'stoa diple' olarak adlandırılmıştır[128]. Bu duodecim scriptorum tablası tam olarak, agoranın kuzey batı girişinin hemen batı karşısına denk gelen, stoa diple ile Hadrianus Dönemi Takı'nın kuzeyindeki açıklık arasında bağlantıyı sağlayan basamakların güneyinde, stylobat üzerinde yer alır (stoa diplenin kuzeyden 4 ile 5. sütunları arasında; **(Lev. XXXV, res. 69**).

[126] Roueché, **Aphrodisias in Late Antiquity**, no. 68.
[127] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 105.
[128] Ayrıntılı bilgi için bkz.: Özdizbay, **a.g.e**., s. 119-121.

(6) 3Sıra.6

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı bir rozetin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. IX)**.

(7) 3Sıra.7

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı daire içinde bir rozetin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. IX)**.

(8) 3Sıra.8

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı kare içinde bir rozetin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. X)**.

(9) 3Sıra.9

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve sıraların birbirinden boşlukla ayrıldığı tabla tipidir **(Tip. X)**.

(10) 3Sıra.10

Oyun yerlerinin harflerden oluştuğu ve her sıranın daire içinde bir rozet ile ayrıldığı tabla tipidir **(Tip. X)**. Oldukça sık karşılaşılan duodecim scriptarum tabla çeşitleri arasında olan bu tipte, oyun yerlerindeki harfler ile altı harften oluşan altı kelime yazılırdı **(Lev. XXXVI, res. 70)**. Kelimelerin biraraya gelmesi ile çoğunlukla eğlenceyle, şansla ya da askerlikle ilgili olan oldukça esprili bir üsluba sahip söz, tekerleme ya da deyişler oluşurdu. Örnek olarak "Defol buradan! – Nasıl oynayacağanı bilmiyorsun – Geri çekil, aptal!" anlamına gelen şu tekerleme verilebilir: LEVATE DALOCV LVDERE NESCIS IDIOTA RECEDE[129]. Anita Rieche bu tip tablaları

[129] Parlett, **a.g.e.,** s. 71.

konularına göre üçe ayırmaktadır: İyi ya da kötü şans, sirk ve araba yarışçıları, askeri zaferler[130]; bunlara sırasıyla değineceğiz.

Duodecim scriptorum hem şansa hem de stratejik yeteneğe bağlı bir oyundu. Bu bakımdan iyi ve kötü şans konulu deyişler oyunun doğasına oldukça uygundu. Örneğin LUDERE NESCIS PERDIS PLORAS VINCIS GAUDES, "Oyun oynayamıyorsun; kaybedersen ağlayacaksın, kazanırsan mutlu olacaksın" anlamına, VICTUS LEBATE LUDERE NESCIS DALUSO RI/LOCU(M) ise "Mağlup, kaybol! Oyun oynayamıyorsun, bırak da gerçek bir oyuncu yerine geçsin" anlamına gelmektedir. Bu sözler kaybedeni küçümsemekte, iyi oyuncuya cesaret vermekte ve kazananı da övmektedir.

Britanya Müzesi'nde sergilenen bir oyun tablası sirk ve araba yarışçıları konulu tabla deyişlerine tipik bir örnektir **(Lev. XXXVI, res. 70)**: CIRCUS PLANES GLAMOUR INGENS, "Stadyum çok kalabalık, kulakları sağır edici tezahürat".

Oyun tablaları üzerindeki yazıtlar kimi zaman politik olaylara, savaşlara ve askeri zaferlere atıfta bulunmaktaydı. Örneğin HOSTES VICTOS ITALIA GAUDET LUDITE ROMANI "Düşman yenildi, İtalya çok kutlu, Romalılar oynayın" anlamına gelmektedir. Bu durumda oyun tablası savaş alanı olarak görülür. Oyuncular arasındaki rekabet savaşmayı çağrıştırmakta ve oyunculardan birinin başarısı Roma İmparatorluğu'nun zaferini temsil etmektedir.

(11) 3Sıra.11

Oyun yerlerinin çukurlardan oluştuğu ve sıraları düz bir çizginin ayırdığı tabla tipidir **(Tip. X)**. Aphrodisias'da Güney Agora'da bu tipte bir oyun tablası bir çerçeve içine yerleşik olarak bulunmuştur. Tablanın uzunluğu 71 cm.'dir; eni ise 51 cm.'dir [131] **(Lev. XXXVI, res. 71)**.

[130] Rieche, **a.g.e.**, s. 88-89.
[131] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 104.

BMTT'de yer alan duodecim scriptorum tabla çeşitleri bunlarla sınırlıdır. Bu bölümün geri kalan kısmında tipolojide yer almayan oyun tablaları incelenerek tipolojiyi genişleteceğiz.

(12) 3Sıra.12

Oyun yerlerinin harflerden oluştuğu ve her bir sırayı içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir. Örneğin lev. XXXIII, res.64'de görülen Ostia'da bulunmuş olan tabla bu tiptedir.

(13) 3Sıra.13

Oyun yerlerinin birbirine bitişik olmayan kare ve her bir kare içindeki bir harften oluştuğu tabla tipidir. Efes Müzesi'nde sergilenmekte olan duodecim scriptorum tablalarından biri bu tiptedir **(Lev. XXXVII, res. 72)**. Oyun sıralarını ikiye ayıran işaretler tam olarak seçilememektedir.

(14) 3Sıra.14

Oyun yerlerinin birbirine bitişik karelerden oluştuğu ve her bir sırayı bir daire içinde haç işareti benzer bir işaretin ayırdığı tabla tipidir. Efes Müzesi'nde üzerine bu tipte bir duodecim scriptorum tablası yapılmış olan bir oyun masası sergilenmektedir **(Lev. XXXVII, res. 73)**.

(15) 3Sıra.15

Dış sıralardaki oyun yerlerinin kalp şeklindeki sarmaşık yaprakları, orta sıradaki oyun yerlerinin ise iç tarafları birbirine bakan fasulye taneleri şeklinde olan ve her sırayı içinde altı kollu bir rozetin bulunduğu bir dairenin ayırdığı tabla tipidir. Lev. XXXII, res. 63'de görülen tabla bu tiptedir. M.S. 125'e tarihlenen tabla, Denbigshire'da (İngiltere)

bulunmuştur ve M.S. 2. yy.'ın ilk yarısında Galler'de kurulan 12. Lejyon'un bir askerine ait olduğu tahmin edilmektedir[132].

(16) 3Sıra.16

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve sıraların içinde çarpı işaretleri olan karelerle ayrıldığı tabla tipidir. Abu Şaar'da M.S. 309-310 yıllarında kurulan bir Roma kalesinde bulunan üç duodecim scriptorum tablası ele geçirilmiştir. Arkeolojik kanıtlar Romalı askerlerin garnizonu M.S. 4. yy. sonlarına doğru terkettiğini göstermektedir. Ele geçen tablalardan ikisi kalede yer alan oyun odasında bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi 3Sıra.16 tipinde bir oyun tablasıdır **(Lev. XXXVIII, res. 74)**.

Sıraları ayıran karelerin sayısı orta sırada üç, dış sıralarda ise ikidir[133]. Bu tablanın diğer bir özelliği de yanlarda sıraların uçlarını birbirine bağlayan iki şeritin yer almasıdır. Bunun Aphrodisias'ta bulunmuş olan 3Sıra.11 tipindeki tablada olduğu gibi tablayı sınırlayan bir çerçeve olduğunu düşünebiliriz.

(17) 3Sıra.17

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve her sırayı boş birer karenin ayırdığı tabla tipidir. Abu Shaar'da yer alan Roma kalesindeki oyun odasında bulunan diğer tabla bu tiptedir **(Lev. XXXVIII, res. 75)**. Oyun odasındaki oturma sıralarının yapımında kullanılmış olan taşlardan birisinin üzerinde bulunmuştur. Muhtemelen aşınmış olduğundan bir süre sonra kullanım dışı bırakılan eski bir oyun tablası devşirme malzemesi olarak yeniden kullanılmıştır[134].

(18) 3Sıra.18

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir. Antakya'da yapılan kazılarda Mnemosyne

[132] Bell, **Board and Table Games**, s. 31.
[133] Mulvin, Sidebotham, **a.g.e**., s. 609-611.
[134] **A.y.**

Nekropolisi'nde tam olarak tanımlanamayan bir yerde, mozaikten yapılmış duodecim scriptorum tablası bu tipe bir örnek teşkil eder **(Lev. XXXIX, res. 76)**. Her biri dört tane siyah tesseraedan yapılmış olan oyun haneleri kare şeklindedir. Oyun tablası siyah, geniş bir çerçeve ile belirginleştirilmiştir[135].

Side Müzesi'nin açık tepiderium bölümünde sergilenen mermer oyun tablası da bu tiptedir **(Kat.no.21; Lev. XXXIX, res. 77)**. Tabla Side'nin Roma Hamamları arkasındaki bahçede bulunmuştur[136]; üç parça olarak ele geçmiş, müze görevlilerince restorasyonu yapılmıştır. Alçak kenarlı bir tabladır. Tablanın kısa yan kenarları iri oluk yivlerle bezemelidir **(Lev. XL, res. 78 A ve B)**. Geometrik açıdan oldukça dözgün çizilmiş olması ve malzemesinin mermer olması nedeniyel oldukça değerli bir oyun tablası olduğunu düşünüyoruz.

(19) 3Sıra.19

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve sıraları iki yanı kesik, içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir.

Perge'de Güney Hamamı'nda bu tipte bir in situ duodecim scriptorum tablası bulunmuştur **(Kat.no.22; Lev. XLI, res. 79 ve 80)**. Perge Güney Hamamı M.S. 1. yy.'a tarihlenmektedir. O halde bu tabla da en erken M.S. 1. yy.'da yapılmış olmalıdır. Palaistranın güney porticosunda yer alan su kanalının üstündeki taş köprü üzerine yapılmıştır **(Lev. XLII, res. 81)**. Bir yer tabla oyunudur. Taş köprü natatio ve apodyterion bölümlerini ayıran duvarın hemen kuzeyine denk düşer. Bu taş köprü geçilerek palaistranın güney porticosundan halkın spor yaptığı alana girilir. Natatio ve apodyterion bölümleri girişlerinin hamamın güney porticosuna açıldıkları göz önünde tutulduğunda bu köprünün işlevsel önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Perge'deki bu oyun tablasının dış sıraların ortasındaki şekil ortadaki sırayı ayıran şekilden farklıdır; iki yanı kesik, içi boş yarım dairedir. Aphrodisias'da bulunmuş duodecim scriptorum tablalarında aynı durumla karşılaşıyoruz. Dış sıraları ayıran

[135] Doro Levi, **Antioch Mosaic Pavements: Volume I**, Princeton, Princeton University Press, 1945, s. 291-295.
[136] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 99.

şekillerin oyun tablasına bakmayan yarısı yapılmamıştır. BMTT'nde bu ayrım göz ardı edilmiştir. Biz de tipolojiye yaptığımız eklemelerde tablalar arasındaki bu farklılığı ön plana çıkaran bir sınıflandırma yapmadık.

(20) 3Sıra.20

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve her sırayı içinde bir karonun bulunduğu konsantrik iki dairenin ayırdığı tabla tipidir.

M.S. 2. yy'a tarihlenen Perge agorasının kuzey porticosunda üzerine bu tip bir duodecim scriptorum tablası yapılmış olan in situ kireçtaşı bir oyun masası bulunmuştur **(Kat.no.23; Lev. XLII, res. 82 A ve B)**. Bu oyun masası esasında tekrar kullanılmış yazıtlı bir heykel kaidesidir[137]. Masanın her iki yanında dikdörtgen şeklinde birer mermer blok bulunmaktadır. Bu bloklar oturma sıralarıdır. Oyun masası tam olarak 4 no'lu dükkanı kuzey portico ile ayıran duvarın güneyindedir **(Lev. XLIII, res. 83)**. Bu konum agoranın kuzey doğu girişinin batısına denk gelir. O halde burdan agoraya girenlerin ilk olarak bu masada oyun oynayanlar ile karşılaşıyor olmalıydılar.

Oyun tablasının merkezindeki şekil tam olarak konsantrik iki daireden ve içteki dairenin içine yapılmış kenarları içe doğru kavisli bir karodan oluşur **(Lev. XLIII, res. 84)**. Tablanın doğuya bakan dış sırasını ikiye ayıran şekil ise yarım tek bir daire ile bu dairenin içine yapılmış yarım bir karodur; ancak karonun kenarları kavisli değildir. Batıdaki dış sırayı ikiye ayıran şekil silinmiştir; fakat dış sıraların ortasındaki şekiller genellikle aynı olduğundan doğudaki sırada olduğu gibi bunun da bir yarım daire içinde yarım karo olduğunu tahmin ediyoruz.

Tablanın yer aldığı oyun masası yüksek kenarlıdır. Oyun masalarının ya da tablalarının yüksek kenarlı yapılmasının nedeni oyuncuların hızla attıkları zarların tablanın dışına çıkmasını engellemek idi[138].

---

[137] Clive Foss, **Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor**, Norfolk, Variorum, 1996, s. 16.
[138] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 99.

(21) 3Sıra.21

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı daire içinde bir karonun ayırdığı tabla tipidir.

Perge'nin kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddesinde günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenen, üzerinde bu tipte bir duodecim scriptorum tablası yapılmış olan bir oyun masası bulunmuştur **(Kat.no.24; Lev. XLIV, res. 85 A ve B)**. Bu masanın tam olarak sütunlu caddenin neresinde bulunduğu bilinmemektedir. Bean bu oyun masasından şu şekilde bahseder[139]:

> "Ana caddede ilerlerken, ziyaretçinin ilgisini son zamanlarda gün ışığına çıkarılan bir blok çekecektir (res.7). Bunun bir oyun tablası olduğu bellidir, fakat üzerinde nasıl bir oyun oynandığı bilenememektedir. Olasılıkla Homeros'tan Roma Dönemi'ne dek antik kaynaklarda değinilen ve dama ya da satranca benzediği anlaşılan *pessoi* söz konusu değildir. Pessoi ile ilgili verilerin sınırlılığına karşın, taşların beş sıraya dizildiği ve arka sıradaki taşların ancak son aşamada oynandığı bilinmektedir. Bizim tablamız ise uzunlamasına altı sıra oluşturan kareleriyle bu oyuna uygun gözükmez, ama elverişli birtakım kurallar yaratmak kuşkusuz mümkündür. Öyle ya da böyle, burada oynanan oyunun çok sevildiği ortatadır; benzer şekilde işaretlenmiş taşlara Anadolu'nun çeşitli yerlerinde sık rastlanır."

Bu masa üzerinde yer alan oyun tablasında, orta sırayı ayıran dairenin içindeki karonun kenarları içe doğru kavislidir. Dış sıraları ayıran şekiller ise orta sıradaki şeklin yarısı olarak yapılmıştır. Oldukça özenli yapılmış, yüksek kenarlı bir tabladır. Kenarlı tablaların oyun yüzeyi çukurda kalması nedeniyle içlerine su dolması kolaydı. Bu nedenle bu tür oyun masalarının bazılarının kenarına ya da köşesine oluk yapılırdı. Bu söz konusu oyun masasının da sağ üst köşesine, masanın içine dolan suyun akması için bir oluk yapılmıştır.

Perge'de 2006 yılında yapılan kazılar esnasında çok çeşitli devşirme malzemeden özensiz biçimde örülmüş bir duvar bulunmuştur. Bu duvar, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddede yer alan su kanalı üzerine geç dönemde inşa edilmiş küçük

[139] George E. Bean, **Eskiçağda Güney Kıyılar**, Çev., İnci Delemen, Sedef Çokay, 2. bs., İstanbul, Arion Yayınevi, 1999, s. 36.

kilisenin güneybatısındaki galeriyi doğu-batı yönlü kapatmaktadır[140]. Duvarda kullanılan devşirme malzeme arasında üzerinde kare bezemeler olan taş bloklar da bulunmuştur. Kireçtaşı bu bloklar, aslında oyun yerleri kare şeklinde olan bir duodecim scriptorum oyunu masasına ait olan üç parçadır **(Kat.no.25; Lev. XLV, res. 86 ve 87**). Bu parçalardan ikisi birbirine kırık kırığa uymaktadır ve oyun masasının kenar kısımına aittir. Tabladaki oyun kareleri birbirine bitişik değildir. Bulunan parçalar arasında üzerinde sıraların ortasındaki şekli içeren bir parça olmadığından bu tablanın tam olarak hangi tipte olduğunu bilemiyoruz. Fakat Perge'de bulunan kareleri bitişik olmayan tek duodecim scriptorum tablası örneği olan Kat.no.24'de incelen tabla ile aynı tipte (3Sıra.21) bir tabla olabilir.

(22) 3Sıra.22

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu, her sırayı içinde bir karonun bulunduğu konsantrik iki dairenin ayırdığı ve bu şeklin orta sırasının iki ucunda tekrarladığı tabla tipidir.

3Sıra.20 kodlu tipten tek farkı tablanın ortasındaki şeklin orta sıranın kenarlarında da yer almasıdır. Ayrıca bu özelliği bu tablayı şimdiye kadar incelediğimiz diğer tüm duodecim scriptorum tablalarından ayırmaktadır. Sıraların ortasındaki şekillerin sıraları ayırma fonksiyonu var iken, bu kenarlardaki işaretlerin sadece süsleme amaçlı olarak yapıldıklarını düşünüyoruz.

Günümüzde Antalya Müzesi'nin ön bahçesinde sergilenmekte olan bu duodecim scriptorum oyunu masasının Perge'den getirildiği bilinmekle birlikte tam olarak nerede bulunduğu bilinmemektedir **(Kat.no.26; Lev. XLVI, res. 88)**.

Oyun masanın içine dolan suyun akması için yapılmış bir oluk vardır; oluk Kat.no.24'deki masadan farklı olarak, masanın köşesinde değil kenar kısmında yer almaktadır.

---

[140] Haluk Abbasoğlu, **Perge Kazısı 2007 Yılı Raporu**, (Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=199, 28 Mayıs 2008.

Perge'de şimdiye kadar tespit edilen duodecim scriptorum tablaları incelendiğinde, daire şeklinde oyun yerlerine sahip olan bir yer tablası dışında **(Kat.no.20)** hepsinin kare şeklinde oyun yerleri ile yapılmış olduğu görülmektedir. Ruoueché'nin Aphrodisias tablalarını incelediği makalesinde yer alan yirmiyi aşkın duodecim scriptorum tablası içinde ise sadece bir tanesinin oyun yerleri kare şeklindedir; tüm diğer tablaların daire şeklinde oyun yerleri vardır[141]. İki farklı antik kentte bulunan oyun tablaları arasındaki bu zıtlık bir tesadüf olmayabilir. Side'de bulunduğunu bildiğimiz tek duodecim scriptorum tablası da kare oyun yerlerine sahiptir. Perge ile Side birer Pamphylia, Aphrodisias ise bir Karia kentidir. Oyun tablalarındaki bu farklılık kentler arasındaki kültürel farklılıktan kaynaklanmış olabilir. Fakat Aphrodisias gibi bir Karia kenti olan Efes'te bulunduğunu bildiğimiz üç duodecim scriptorum tablasından ikisi kare şeklinde, diğeri de daire şeklinde oyun yerlerine sahiptir. İleride yapılacak araştırmalar bu konuya ışık tutabilir.

Oyunlar zaman içinde evrilmektedir. Kimi zaman yeni biçimler ve kurallar eskileriyle birlikte oynanmaya devam etmekte, kimi zaman da eski biçim ve kurallar unutulmaktadır. Örneğin, M.S. 1. yy.'da duodecim scriptorum tablasındaki orta sıranın kaldırılmasıyla birlikte 'alea' (2x12) adlı daha hızlı bir oyun ortaya çıkmıştı. Alea her ne kadar Batı Roma Dünyası'nda M.S. 1. ve 2. yy.'lar içinde öncülü olan duodecim scriptorum oyunun yerini almışsa da, Aphrodisias'da ve Perge gibi kentlerde M.S. 5. ve 6. yy.'lara tarihlenen duodecim scriptorum tablalarının görülmesi aynı durumun imparatorluğun doğusunda geçerli olmadığını göstermektedir[142].

e. Alea

Duodecim scriptorum tablasındaki üç sıradan ortadakinin çıkarılmasıyla elde edilmiş bir tabla üzerinde oynanan oyundur. Alea tablası aynı günümüz tavlası gibi ortasından ikiye ayrılmış karşılıklı iki sıradan oluşur. Sıralarda her iki yarısında altışar

[141] Roueché, **Game Boards at Aphrodisias**, s. 100-105.
[142] Malcolm J. Watkins, "A Brief History of Backgammon and the Design of the Board", **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions,** Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 238.

olmak üzere toplam on ikişer tane hane yer almaktadır. Yani bir duodecim scriptorum tablasının toplam otuz altı hanesi varken, alea tablasında yirmi dört hane bulunur.

Alea zamanla duodecim scriptorumun yerini almıştır. Fakat aleanın yaygınlaşması öncülünün hemen ortadan kalkmasına yol açmamış, her iki oyun da varlıklarını bir süre birlikte sürdürmüşlerdir. Nitekim Austin duodecim scriptorum tablasının her iki oyun için de kullanılabileceğini belirtir[143]; oyuncuların tek yapacakları ortadaki sırayı görmezden gelmek olacaktır.

BMTT'nde 2Sıra.1 kodlu bir adet alea tipi bulunmaktadır[144] **(Tip. XI)**. Bu tabla oyun yerlerinin bitişik olmayan 12 kareden oluştuğu ve sıraları bir rozetin ayırdığı iki sıralık bir tabla tipidir. Bell, yaptığı araştırmalarda Didyma'da üç adet, Sardeis'de bir adet muhtemelen alea tablası olan tablalar gördüğünü yazar[145].

Literatürde oyunun isminin ne olduğu konusunda tam bir fikir birliği yoktur. Austin oyunu tabula olarak adlandırmaktadır[146]. Bell, İsidore'nin 'Origenes' adlı eserinde aleanın tabula ile aynı oyun olduğunu belirtmesine dayanarak, M.S. 6. yy.'ın sonlarına doğru tabula teriminin yerine aleanın geçtiğinden bahseder[147]. Watkinson, oyunun tanımını yaptıktan sonra isim olarak her ikisinin kullanıldığından bahseder[148]. Parlett, aleanın yerine bir süre sonra günlük yaşamda tabulanın kullanılmaya başlandığını, bu ismin Bizans Devri'nde de varlığını sürdürdüğünü, modern Yunancada ise oyunun 'Tavli' adını aldığını yazmaktadır[149]. Schädler Romalıların tabula adlı ayrı bir oyun oynadıklarının kesin olmadığını iddia eder. Yazılı kaynaklarda oyunlarla ilişkili olarak kullanılan bu terim Schädler'e göre aslında genel olarak oyun tablasını ya da tabla oyununu ifade eder; bir başka deyişle, tabula herhangi spesifik bir oyun ismi değildir[150].

---

[143] Roland G. Austin, "Zeno's Game of τάβλη (A. P. ix. 482)," **JHS**, C.LIV, 1934, s. 203.
[144] Bell, Roueché, **a.g.e**., s. 109.
[145] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 99.
[146] Austin, **Roman II**, s. 77.
[147] Bell, **Board and Table Games**, s. 35.
[148] Watkins, **a.g.e**., s. 238.
[149] Parlett, **a.g.e**., s. 72.
[150] Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games", (Çevrimiçi) http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtm, 28 Şubat 2008.

Biz bu çalışmada Bell ve Roueché'nin BMTT'nde söz konusu oyunu alea olarak adlandırmalarına dayanarak alea ismini kabul etmekteyiz[151].

Alea, iki oyuncuyla oynanan bir yarış oyunudur. Oyuncular, modern tavla oyunundan farklı olarak, aynı yerden oyuna başlayıp aynı yönde pullarını hareket ettirmekteydiler[152]. Oyunun amacı pulları oyun tablasından ilk toplayan olmaktır. Pul kırma kuralları duodecim scriptorum ile aynıdır. Kaç zarla oynandığı konusunda litaratürde farklı görüşler mevcuttur. Genel olarak üç zarla oynandığı kabul edilmektedir[153]. Atılan zar pulların kaç hane ilerleyeceğini belirler.

Her bir oyuncunun değerleri birbirine eşit on beş pulu vardı. İki tarafın pulları farklı renkleri ile ayırt edilirdi. Sevilleli İsidore aleayı anlatırken (Origenes, xviii, 67) farklı değerleri olan pullardan bahseder ancak aslında kastettiği pulların değerinin, oyun süresince bulundukları konuma göre değişmesidir; bir başka deyişle, bir pulun oyunun farklı aşamalarında içinde bulunduğu duruma göre değeri farklılaşabilirdi[154].

Eğer bir oyuncu bir haneye iki ya da daha fazla pul yerleştirmiş ise o hane rakip tarafın pullarına karşı koruma altına alınmış olur. Rakibin kıramadığı bu pullara 'ordinarii' denilir. Nitekim günümüz tavlasında bir oyun hanesinde benzer bir şekilde birden fazla pul bulunması durumuna 'kapı' denilmektedir. Aleada bir hanede tek başına kalmış pullara ise 'vagi' denilir. Eğer bir oyuncu kendi pulunu karşı tarafın bu şekilde tek bir puluyla işgal ettiği bir haneye sürerse o tek pul oyun dışı kalır, yani kırılır; ancak zar atma sırası tekrar bu oyuncuya geçtiğinde oyuna dönebilir. Muhtemelen bu pul oyuna tekrar girinceye dek, kırılan pulun sahibi olan oyuncu diğer pullarını hareket ettiremiyordu. Rakip ordinarii yüzünden hareket ettirilemeyen pullara 'incitii' denilirdi. Bir oyuncu attığı zarı incitii hariç oynamak zorundaydı[155].

Myrine'li Agathias, Doğu Roma İmparatoru Zeno'nun (M.S. 475-481) alea oynarken düştüğü bir durumu aktarır: Lev. XLVI, res. 89'da Agathias'ın anlatımına dayanılarak alea tablası üzerinde pulların dizilişini gösteren Austin'in yaptığı çizim

[151] Bell, Roueché, **a.g.e**., s. 109.
[152] Watkins, **a.g.e**., s. 238.
[153] **A.y.**
[154] Austin, **Roman II**, s. 78; Bell, **Board and Table Games**, s. 35
[155] Bell, **Board and Table Games,** s. 34.

görülmektedir. İmparator beyaz pullarla oynamaktadır. Attığı zarlar 2, 5 ve 6'dır. Zeno (6)'daki pullarını siyahların (8), (11) ve (12)'yi kapamalarından dolayı, (9)'daki tek başına kalmış pulunu da siyahların (11), (14) ve (15)'i kapamalarından dolayı hareket ettiremiyordu. Bu nedenle (10), (19) ve (20)'de bulunan kapılarını bozmak zorunda kalmıştı. Böylece (10)'dan bir pulu (16)'ya, (19)'dan bir pulu (24)'e ve (20)'den bir pulu da (22)'ye hareket ettirir. Zeno'nun bunlardan başka hiçbir hareket imkanı yoktu ve sekiz tane tek başına kalmış, kırılmaya hazır puluyla çok zor bir duruma düşer[156].

Nasıl duodecim scriptorum aleanın öncülüyse, alea da modern tavlanın öncülüdür. Görüldüğü üzere aleanın kuralları günümüzde tavla aracılığıyla halen yaşamaktadır. Söz konusu iki oyun, oyunların evrilerek eski çağlardan bugüne ulaşmasına verilebilecek en dikkate değer örneklerdendir.

3. Tabla Oyunu Araçları

a. Oyun Pulları (Πεσσοί, Latrunculi)

Oyun pulları tabla oyunlarında kullanılan oyun araçlarından biridir. Antik Dünya'da oyun pulları sadece Eski Yunan ve Roma'da değil tabla oyunlarının oynandığı birçok yerde bulunmuştur. Örnek olarak lev. XLVII, res. 90'da görülen çeşitli biçimlerdeki Mısır oyun pulları gösterilebilir. Bu pullardan bir tanesi üst kısmı insan başı **(Lev. XLVII, res. 90. 3)** şeklindedir[157]. Kuka şeklindeki oyun pulları Mısır'da en yaygın olarak kullanılan oyun pullarıydı **(Lev. XLVII, res. 90. 1)**. Nitekim Kral Ramses de sarayında bunları kullanılıyordu. Eski Mısır'da kullanılan pullar değişik malzemelerden yapılırdı. Örneğin lev. XLVII, res.90'da görülen pullar arasında ahşap (no.2), kemik (no.3) ve fildişi (no.4 ve 5) olanlar bulunmaktadır[158].

Oyun pulları Eski Yunanca'da 'pessoi' (πεσσοί) Latincede ise 'latrunculi' (tekil hali 'latrunculus') olarak adlandırılırdı. Eski Yunan ve Roma'da tıpkı Eski Mısır'da

[156] Austin, **Zeno's Game**, s. 202-205.
[157] John Gardner Wilkinson, **A Popular Acoount of the Ancient Egyptians Volume I: Elibron Classics**, y.y., Adamant Madia Corporation, 2006, s. 190-191.
[158] **A.y.**

olduğu gibi pulların yapımında çeşitli malzemeler kullanılırdı. Bu malzemelerden en yaygın olanları pişmiş toprak, ahşap, kemik, cam ve değerli taşlardır. Nitekim Martialis cam[159] ve değerli taşlardan[160] yapılmış oyun pullarından bahseder.

Roma'da Palatin Tepesi'nin kuzey doğu yamacında yapılan kazılarda bin beşyüzden fazla kemik ve fildişi nesne bulunmuştur. Aynı yerde bu kadar çok aynı malzemeden buluntu çıkması, burada bir kemik ya da fildişi atölyesinin varlığına işaret etmektedir[161]. Ele geçirilen nesnelerin arasında oyun pulları da bulunmaktadır. St. Clair, Palatine Tepesi'nde ele geçen oyun pullarının bir tasnifini yapmıştır[162]. Bu çalışma St. Clair'in sözkonusu tasnifini temel almakla birlikte onu geliştirmeyi amaçlayan (örneğin, Yunan oyun pullarını da kapsayacak şekilde) yeni bir sınıflandırma yapmaktadır. Buna göre oyun pulları formlarına göre yassı, dışbükey (planokonveks), içbükey (planokonkav), kubbeli, davul biçiminde ve quadriga biçiminde olmak üzere altı ayrı başlık altında toplanmıştır:

(1) Yassı Oyun Pulları

Genellikle düz ya da V şeklinde kenarları olan yayvan pullardır. Atina'da Areopagos Tepesi'nin kuzey yamacında çok sayıda yassı oyun pulu bulunmuştur **(Lev. XLVII, res. 91)**. Bunlar kullanılmış çanak çömlek parçalarına kabaca daire şekli verilerek yapılmışlardır. Üzerleri çeşitli geometrik motiflerle bezelidir[163]. Ancak literatürde Atina'da ev ve atölye atıklarının atıldığı kuyularda benzeri çanak çömlek parçalarından çok sayıda bulunduğu ve bunların teharetlenme esnasında kullanılmış olabileceği ileri sürülmektedir[164]. Şüphesiz aynı ya da benzer nesneler farklı amaçlara hizmet edebilir. Ancak özellikle bir işlemden geçirilerek daire şekli verilmiş olan çanak çömlek parçalarının oyun pulu olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

---

[159] Martialis, **Epigramlar** vii, 72, 8, s. 258.
[160] **A.e**., xıv, 18(20), s. 487.
[161] Archer St. Clair, "Evidence for Late Antique Bone and Ivory Carving on the Northeast Slope of the Palatine: The Palatine East Excavation," **Dumbarton Oaks Papers**, C.L, 1996, s. 371.
[162] Palatin Tepesi oyun pulları ve sınıflandırmaları için bkz: St. Clair, **Carving as Craft**., s. 111-114.
[163] Kurke, **Ancient Board Games**, s. 263.
[164] Mark L. Lawall v.d., "Notes From the Tins 2: Research in the Stoa of Attalos," **Hesperia**, C.LXXI, 2002, s. 426.

i. Bezemesiz Yassı Oyun Pulları

Yassı oyun pulları tüm Roma Dünyası'nda yaygın olarak görülen bir oyun pulu tipidir. Lev. XLVIII, res. 92'de Palatin Tepesi'nde bulunmuş, M.S. 2. yy.'a tarihlenen iki adet bezemesiz kemik, yassı oyun pulu görülmektedir. İkisinin de kenarı V şeklindedir. Bu tipteki kemik pul örneklerin çoğunun iki yüzünden birinde tornanın ya da delginin yaptığı iz bulunmaktadır. Bezemesiz yassı oyun pulları en çok M.S. 1. yy.'da yaygın olmakla birlikte, M.S. 2. ve 3. yy.'lara tarihlenen kemikten yapılmış yassı pullar ve M.S. 1.-3. yy.'lar arasına tarihlenen taştan yapılmış örnekler de mevcuttur[165].

Perge'de Sütunlu Cadde'de yapılan kazılarda bir adet bezemesiz yassı oyun pulu bulunmuştur **(Kat. no. 27; Lev. XLVIII, res. 93)**. Kemik olan bu pulun çapı 1.9 cm. ve kalınlığı 0.2-03 cm. arasında değişmektedir. Kalınlığı bir kenarından diğerine artmaktadır. Ön ve arka yüzlerin kenarları köşeli yapısı giderilicek şekilde hafifçe yontulmuştur. Her iki yüzünde de merkezde birer çukurluk bulunmaktadır.

ii. Bezemeli Yassı Oyun Pulları

Üzerlerinde çeşitli bezemeler olan yassı oyun pullarına denilir. Metropolis kentinde, Han Yıkığı olarak adlandırılan mevkide yer alan Roma Hamamı'nın ana mekanında (Apsisli Salon) yapılan kazı çalışmalarında Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik bir oyun pulu ile kübik bir zar bulunmuştur[166] **(Lev. XLIX, res. 94)**. Bu bir bezemeli yassı oyun puludur. Pulun ön yüzünde merkezde bir çukurluk vardır. İkisi hemen bu çukurluğun çevresinde, diğeri de pulun kenarlarına yakın olmak üzere iç içe geçmiş üç daire ile bezemelidir.

Fildişinden yapılmış yassı oyun pullarına az rastlanır. Bununla birlikte Doğu Palatin Tepesi'nde M.S. 5. yy.'a tarihlenen iki tane fildişi bezemeli yassı oyun pulu bulunmuştur **(Lev. XLIX, res. 95)**. Bu pulların kenarları düzdür ve ortalarında birer delik vardır. Soldaki pul **(Lev. XLIX, res. 95 a)** 4.3 cm. çapındadır ve kalınlığı 1 cm'dir. Merkezindeki delik ise 0.5 cm. çapındadır. Üzerindeki bezeme içiçe geçmiş üç

[165] St. Clair, **Carving as Craft**, s. 111.
[166] Recep Meriç v.d., "2005 Yılı Metropolis Kazıları," **28. Kazı Sonuçları Toplantısı II**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.245-246.

daireden ve bir halka ile noktadan ibarettir. Sağdaki oyun pulu **(Lev. XLIX, res. 95 b)** 4 cm. çapındadır ve kalınlığı 0.8 cm.'dir. Merkezindeki delik ise 0.4 cm. çapındadır. Üzerindeki bezeme iki çift konsantrik daireden oluşur[167]. Lev. XLIX, res.95 bu oyun pullarının çizimlerini de içermektedir. Üstteki çizim soldaki oyun puluna (95 a), alttaki çizim ise sağdaki pula (95 b) karşılık gelir.

İstanbul Saraçhane'de Aziz Polyeuktos Kilisesi'nde yapılan kazılarda çok sayıda oyun pulu olduğu tahmin edilen nesneler bulunmuştur. Bu kilisenin M.S. 524-527 yılları arasında Anicia Juliana tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu pullar arasında kemikten yapılmış yassı bezemeli oyun pulları da vardır **(Lev. L, res. 96 A, B ve C)**. (A) no'lu pul 3.8 cm., (B) no'lu pul ise 2.3 cm. çapındadır. Bezemeleri açısından ikisi de Metropolis oyun puluyla oldukça benzerdir. 2.3 cm. çapında olan (C) nolu pul ise kenarlardan merkeze kadar iç içe geçmiş çok sayıda daireden oluşan bezemesiyle (A) ile (B)'den ayrılmaktadır[168].

İngiltere'de bir Roma yerleşiminde (Surrey) bir kremasyon gömüsünde dokuz adet kemik yassı oyun pulu bulunmuştur **(Lev. L, res. 97)**. Pulların ön yüzleri içiçe geçmiş dairelerle bezelidir. Lev. L, res.96 (C)'de görülen oyun puluna oldukça benzemektedirler. Pulların arka yüzleri ise düzdür ancak çeşitli graffitiler kazınmıştır. Bunlardan iki tanesinin (C ve E) üzerine V sayısının hemen yanına 'danarii' işareti yapılmıştır. Bu işaretin varlığı pulların daha önceden kumar fişi olarak kullanılmış olabileceğine işaret eder[169].

Perge'de konutlarda yapılan kazılarda bir adet bezemeli yassı oyun pulu bulunmuştur **(Kat. no. 28; Lev. LI, res. 98)**. Roma Dönemi'ne tarihlenen pulun çapı 3.2 cm., kalınlığı ise 1 cm.dir. Ön yüzü iç içe geçmiş iki daire ile, kenarlar ise üst üste iki sıra yiv ile bezemelidir. Arka yüz ise bezemesizdir. Perge'de ele geçirilmiş tek pişmiş topraktan oyun pulu olması bakımından özellikle önemlidir.

---

[167] Clair, **Carving as Craft**, s. 112.
[168] Saraçhane oyun pulları için bkz: R.M. Harrison, **Excavations at Saraçhane in İstanbul: Volume I**, Princeton, Princeton University Press, 1986, s. 258-262.
[169] S.S. Frere, M.W.C. Hassal, R.S.O. Tomlin, "Roman Britain in 1976," **Britannia**, C.VIII, 1977, s. 445.

(2) Planokonveks Oyun Pulları

Pulların alt yüzü düz, ön yüzü dışbükey olan formuna planokonveks denilir. Bu tip oyun pullarıyla tüm Roma Dünyası'nda karşılaşılmaktadır. Roma, Antakya, Perge ve Kartaca gibi Roma Dünyası'nın farklı coğrafyalardaki kentlerinde benzer pullardan ele geçmiştir.

Roma'nın kuzeyinde M.S. 1. yy.'a tarihlenen bir kadın mezarında yetmiş civarında cam planokonveks oyun pulu bulunmuştur **(Lev. LI, res. 99)**. Bu oyun pullarının bir kısmı siyah, bir kısmı beyazdır ve çapları 10 ila 20 mm. arasında değişmektedir. Bu pulların özellikle Kartaca'da bulunan gömülerde ele geçirilen örneklerle benzerlik gösterdiği ileri sürülmüştür[170]. Bir kadın mezarında oyun pulları bulunması kadınların da tabla oyunu oynadığının bir kanıtıdır. Hatta Ovidius bir erkeğe sevdiği kadını etkilemesi için verdiği öğütlerden biri, tabla oyunu sırasında kadının kendi pullarını almasına göz yummasıdır[171].

i. Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulları

Dışbükey ön yüzünde bezeme olmayan oyun pullarıdır. Mısır oyun pulları arasında bu tipte fildişi bir örnek vardır **(Lev. XLVII, res. 90. 5)**; ancak tarihi bildirilmemiştir[172]. Bunun yanısıra Roma'da Palatin Tepesi'nde yapılan kazılarda çok sayıda bezemesiz planokonveks kemik pul bulunmuştur[173] **(Lev. LII, res. 100 B, C, D ve res. 101 A)**.

Perge'de üç adet bezemesiz planokonveks oyun pulu ele geçirilmiştir. Lev. LIII, res. 102'de görülen pul Perge Batı Nekropolis'de bulunmuştur **(Kat. no. 29)**. Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Çapı 2.3 cm., yüksekliği ise 0.7 cm.'dir. Ön yüzü dışbükey, alt yüzü düz bir oyun puludur. Kemikten yapılmıştır. Tam durumda bulunan pulun ön yüzünde hafif zedenlenme görülmektedir. Ön yüzünün merkezinde çukurluk vardır.

---

[170] Dimitris Plantzos, "Crystals ane Lenses in the Graeco-Roman World," **AJA**, C.CI, 1997, s. 456.
[171] Ovidius, **Aşk Sanatı** ii, 208, s. 62.
[172] Wilkinson, **a.g.e**., s. 191.
[173] Clair, **Carving as Craft**, s. 112.

Lev. LIII, res.103'de görülen oyun pulu Batı Nekropolis'de bulunmuştur **(Kat. no. 30)**. Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Çapı 3 cm., yüksekliği ise 0.4 cm.'dir. Ön yüzü dışbükey, alt yüzü düz bir oyun puludur. Perge'de ele geçirilen bezemesiz konveks oyun pulları arasında çapı en büyük olan puldur; ancak buna karşılık yüksekliği diğer iki puldan da azdır. Kemikten yapılmıştır. Tam durumda olan pulun ön yüzünde büyük çapta zedelenme görülmektedir. Ön yüzünün merkezinde çukurluk vardır.

Lev. LIII, res.104'de görülen pul Batı Nekropolis'de bulunmuştur **(Kat. no. 31)**. Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Çapı 1.9 cm., yüsekliği ise 0.7 cm.'dir. Ön yüzü dışbükey, alt yüzü düz bir oyun puludur. Kemikten yapılmıştır. Tam durumda olan pulun bütününde yanma dolayısıyla kararma görülmektedir; ön ve arka yüzünde küçük çatlaklar bulunmaktadır. Ön yüzünün merkezinde çukurluk vardır.

Perge'de en çok bezemesiz planokonveks formunda oyun pulu bulunmuştur. Bu pulların ortak noktaları üçünün de kemikten yapılmış olmaları ve hepsinin buluntu yerinin Batı Nekropolisi olmasıdır.

ii. Bezemeli Planokonveks Oyun Pulları

Dış bükey ön yüzlerinde bezeme olan oyun pullarıdır. Palatin Tepesi'nde bu tipte kemik bir pul bulunmuştur **(Lev. LII, res. 100 A ve 101 B)**; çapı 2.7 cm., yüksekliği ise 0.6 cm. olan pulun ön yüzü bir daire ile bezemelidir[174].

Bu tipe diğer bir örnek Antakya'da yapılan kazılarda ele geçirilen bir oyun puludur. Roma Dönemi'ne tarihlenen bu pul ön yüzündeki bazı çatlaklar ve kenarındaki eksiklikler dışında sağlam durumdadır **(Lev. LIV, res. 105)**. Çapı 2.7 cm., yüksekliği ise 1 cm.'dir. Ön yüzünde merkezde çukur bir nokta bulunmaktadır. Çukurun çevresinde iç içe iki, pulun kenarının hemen altında ise bir daire bezemesi vardır. Bu dairelerin arasında kalan alan, beş adet tek halka ve nokta motifleriyle bezemelidir. Bu oyun puluna benzer bezemeli oyun pulları Anemourion ve Korinthos'de bulunmuştur[175].

---

[174] **A.y.**

[175]Lawrence Becker, Christine Kondoleon, **The Arts of Antioch: Art Historical and Scientific Approaches to Roman Mosaics and a Catalogue of the Worcester Art Museum Antioch Collection**, Princeton, Princeton University Press, 2005, s. 273.

(3) Planokonkav Oyun Pulları

Alt yüzü düz, ön yüzü ise içbükey olan oyun pullarının biçimi planokonkav olarak adlandırılır. İçbükey yüzeyi sayesinde parmakla kolayca ittirilebilen bir pul tipidir. Palatin Tepesi'nde bezemeli planokonkav bir oyun pulu bulunmuştur **(Lev. LIV, res. 106)**. M.S. 3. yy.'la tarihlenen bu pul 2.3 cm. çapında ve 5 mm. yüksekliğindedir. Merkezinde bir delik mevcuttur[176]. Ön yüzünde daire şeklinde oyulmuş bir bezemesi vardır.

Perge'de yapılan kazılarda bu tipe benzer iki kemik eserler ele geçirilmiştir. Ancak bu pulların her iki yüzü de içbükeydir. Lev. LV, res.107'de görülen Roma Dönemi'ne tarihlenen pul 1.9 cm. çapında, 1.2 cm. yüksekliğindedir **(Kat. no. 32)**. Ön ve arka yüzlerdeki çukurların derinliği 0.5 cm'dir. Pulun yan taraflarında süs amaçlı olduğu düşünülen, derinliği 0.7 cm. olan karşılıklı iki çift halinde dört tane oyuk mevcuttur. Her oyuk çiftinin arasında birer tane ince dikdörtgen bezeme görülmektedir. Pul tam durumdadır ancak yüzeyinde genel bir zedelenme vardır.

Lev. LV, res.108'de görülen oyun pulu Perge Batı Nekropolis'de yapılan kazılarda bulunmuştur **(Kat. no. 33)**. Roma Dönemi'ne tarihlenen pulun çapı 1.7 cm., yüksekliği 0.9 cm.'dir. Ön ve arka yüzlerdeki çukurların derinliği 0.3 cm'dir. Pulun merkezinde, kat.no.6'da tanımlanan oyun pulundan farklı olarak, bir delik vardır. Bu deliğin varlığı bu nesnenin oyun pulu değil koruma amaçlı boyuna asılan bir amulet ya da süs eşyası olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Pulun yan taraflarında süs amaçlı olduğu düşünülen karşılıklı iki çift halinde oyuklar mevcuttur. Bu oyuk çiftlerinin arasında kat.no.6'daki puldan farklı olarak herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Bu eserlerin kesin olarak oyun pulu olup olmadığı belli değildir. Özellikle lev. LV, res. 108'de görülen örneğin merkezinde bir delik olması bunun boyna asılan bir kolye ucu olabileceğini düşündürür. Gerçekten de Iasos kazılarında bir mezarda bu

[176] Clair, **Carving as Craft**, s. 111-112.

eserlere benzer iki obje bulunmuştur ve bunlar oyun pulları değil de kolye ucu olarak tanımlanmıştır[177] **(Lev. LV, res. 109)**.

(4) Kubbeli Oyun Pulları

Altı yüzü düz, üstü kubbe biçiminde olan oyun pullarıdır. Örneğin lev. XLVII, res.90'da görülen Eski Mısır pulları arasındaki 4 no'lu fildişi pul kubbeli bir oyun puludur[178].

Palatin Tepesi'nde yapılan kazılarda bu tipte beş adet kemik pul ele geçmiştir. Lev. LVI, res.110'da bu beş kubbeli oyun pulundan üç tanesi görülmektedir. Bu pullar iki parçadan oluşmaktadır. Ana gövde pulun dışını oluşturmaktadır. Ana gövdenin ortası delinip içine ikinci bir parça yerleştirilmektedir. Bu iç parçanın baş kısmında oyun pulunu süslemek amacı ile ufak bir top bulunmaktadır.

Çapı 2.5 cm., yüksekliği 2.7 cm. olan ortadaki pul **(Lev. LVI, res. 110 B)** M.S. 5. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Yüzeyi perdahlıdır. Tepesindeki topçuk eksiktir.

Lev. LVI, res. 110'da görülen diğer kubbeli oyun pulları ise Ortaçağa tarihlenmektedir. Lev. LVI, res.110 (A)'da görülen pulun çapı 3 cm., yüksekliği ise 2.9 cm.'dir. Süs topçuğunun çevresinde iki konsantrik daire vardır. Lev. LVI, res.110 (C)'de görülen yine Ortaçağ'a tarihlenen pulun dış yüzü, res.110'daki diğer iki puldan farklı olarak, oyulmuş çapraz çizgilerle bezemeledir. Çapı 2.3 cm., yüksekliği ise 2.8 cm.'dir. Baş kısmı konsantrik dairelerle bezemelidir[179].

İstanbul Saraçhane'de Aziz Polyeuktos Kilisesi'nde yapılan kazı çalışmalarında M.S. 6. yy.'a tarihlenen kubbeli oyun pulları bulunmuştur **(Lev. LVII, res. 111 A, B ve C)**. Lev. LVII**,** res.111 (A)'da görülen oyun pulu fildişinden yapılmıştır ve çapı 3.5 cm., yüksekliği ise 2.5 cm.'dir. Kenar kısmında bir parça eksiktir. Lev. LVII, res.111 (B)'de görülen pul kemikten yapılmıştır, çapı 2.7 cm., yüksekliği ise 2.4 cm.'dir. Hem ön hem

[177] Fede Berti, "Les Travaux De La Mission Archeologique Italienne a Iasos en 1987," **X. Kazı Sonuçları Toplantısı II**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, 1988, s. 3.
[178] Wilkinson, **a.g.e**., s. 191.
[179] Palatin Tepesi Kubbeli oyun pulları için bkz: Clair, **Evidence**, s. 371; Clair, **Carving as Craft**, s. 111-112.

arka yüzü iç içe geçmiş iki daire ile bezemelidir. Bunun yanı sıra ön yüzünde, merkezde küçük bir delik vardır. İç alt kısmı eksiktir. Saraçhane kazılarında bulunan diğer kubbeli oyun pulu ise 2.9 cm. çapında ve 1.5 cm. yüksekliğindedir **(Lev. LVII, res. 111 C)**. Kemikten yapılmış bu pulun bezemesi res.111 (B) ile aynıdır[180]. Saraçhane pulları ile Palatin Tepesi pulları karşılaştırıldığında iki fark göze çarpmaktadır. Birincisi, Saraçhane pullarında dekoratif amaçlı topçuklar bulunmamaktadır. İkinci olarak, lev. LVII, res.111 (C)'de görülen oyun pulu, Palatin Tepesi'nde bulunan pullardan farklı olarak, iki değil üç parçadan oluşmaktadır. Üçüncü parça, pulun iç kısmında, tabandaki eklemedir.

Perge'de yürütülen kazı çalışmalarında ise Palatin Tepesi pullarıyla oldukça benzer olan iki tane kubbeli oyun pulu ele geçmiştir. Bunlardan birincisi 2.7 cm. çapında ve 2.7 cm. yüksekliğinde olan, Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik bir oyun puludur **(Kat. no. 34; Lev. LVII, res. 112)**. Lev. LVI, res.110'da görülen (A) ve (B) no'lu pullarla çok benzerdir. Gövdesi üzerinde, baş kısmında topçuğun çevresine ve alt yüzüne oyulmuş daireler dışında bezeme bulunmamaktadır. Yüzeyi perdahlıdır. İç taban kısmı yoktur.

Perge'de bulunan diğer kubbeli oyun pulunun taban çapı 2 cm., yüksekliği 2.8 cm'dir; Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir **(Kat. no. 35; Lev. LVIII, res. 113)**. Bu pulun ayırt edici özelliği, gövdesini çapraz olarak dolaşan, birbirine paralel çizgilerle bezemeli olmasıdır. Bu bakımdan lev. LVI, res.110'da görülen (C) no'lu pula oldukça benzemektedir. Bunun yanı sıra gövdenin içine yerleştirilen ikinci parçanın gövdenin içindeki boşluğu pulun tabanına kadar tamamen kaplamasıyla diğer kubbeli oyun pullarından ayrılmaktadır. Bu iç parçanın kaç kısımdan oluştuğunu bilmiyoruz; belki de lev. LVIII, res.114 (D), (E) ve (F)'de görülen pullarda olduğu gibi iki parçadan oluşmaktadır.

[180] Harrison, **a.g.e**., s. 260.

(5) Davul Şeklinde Oyun Pulları

Harrison, Saraçhane'de Aziz Polykeutos Kilisesi'nde bulunan oyun pulları arasındaki bazı pulları 'Davul Şeklinde Oyun Pulları' olarak tanımlamaktadır[181]. Bu pullar kubbeli oyun pullarının yuvarlak hatlarından farklı olarak keskin hatlı, köşeli pullardır **(Lev. LVIII, res. 114)** Örneğin res.114 (A)'da görülen davul şeklinde oyun pulu, fildişinden yapılmıştır; 2.3 cm. çapında ve 2.3. cm. yüksekliğindedir. Baş kısmında merkezde bir çukurluk bulunmaktadır[182].

İngiltere'de (Toplow) bir Anglo-Sakson soylu mezarında, M.S. geç 6. yy.'a tarihlenen, kemik davul şeklinde oyun pulları olarak sınıflandırılabilecek pullar ele ele geçmiştir **(Lev. LIX, res. 115)**. Düzenli bir biçimde dizilmiş olarak bulunmuş olmaları belki de bir tablanın üzerine konuldukları ya da saklama kutularıyla birlikte gömüldükleri olasılığına işaret eder. Bu pulların çapları 3.1 cm., yükseklikleri ise 2.5 cm.'dir[183].

(6) Quadriga Şeklinde Oyun Pulları

Suetonius'dan öğrendiğimiz kadarıyla İmparator Nero çocukluğundan itibaren atlara ve arenadaki atlı araba yarışlarına çok düşkündü ve duodecim scriptorum oynarken sade düz oyun pulları yerine fildişinden yapılmış quadriga (dört atlı araba) şeklinde pullar kullanıyordu[184]. Rieche'ye göre bu pul şeklinin tercih edilmesinin nedeni söz konusu oyunda oyun pullarının, yarış arabalarının arenada yarıştığı istikamette hareket ettiriliyor olmasıydı[185]. Bu oyun pullarının kullanılması oyunun bir yarış oyunu olmasına gönderme yapıyordu.

---

[181] Harrison, **a.g.e**., s.260-261.
[182] **A.y.**
[183] The British Museum, (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/pe_mla/s/set_of_gaming_pieces.aspx, 31 Mart 2008.
[184] Suetonius, **Caesar'ların Yaşamı Hakkında**, Nero, 22, s. 205-206.
[185] Rieche, **a.g.e**., s. 88.

Perge'de bugüne kadar yapılan kazılarda toplam dokuz tane oyun pulu ele geçmiştir. Bunlardan pişmiş topraktan yapılmış biri dışında **(Kat.no.28)** hepsi kemikten yapılmıştır. Kent içinde en çok sayıda oyun pulu Batı Nekropolis'de bulunmuştur (Kat.no.29, 30, 31 ve 33). Perge pulları arasında bezemeli planokonveks ve davul şeklinde oyun pulu yoktur.

Oyun pullarının nerede üretildiklerini bilmiyoruz. Bu konuda iki olasılık söz konusudur: Birincisi, Perge'de bir kemik atölyesi vardı ve oyun pulları bu atölyede üretilmekteydiler. Ancak günümüze kadar yapılan kazılarda henüz Perge'de böyle bir kemik atölyesi kesin olarak saptanmamıştır; bununla birlikte Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu Perge'de bir kemik işliği olabileceğini düşünmektedir[186]. İkinci olasılık ise, söz konusu pullar Perge'ye ticaret yoluyla başka kentlerden ithal edilmekteydi. Örneğin Palatin Tepesi'nde yapılan kazılarda bir kemik atölyesinin varlığı saptanmıştır. Burada bulunan oyun pulları Perge'de bulunan oyun pullarına çok benzemektedir. Oyun pullarının yanısıra, Palatin Tepesi'nde ele geçen diğer kemik buluntular ile Perge'de bulunan kemik buluntular arasında bezemeleri açısından yakın benzerlikler bulunmaktadır. O halde Perge'deki oyun pullarının kaynağını belirlemek açısından, Roma Dönemi'nde Roma ile Perge arasında deniz yoluyla aralarında oyun pullarının da olduğu kemik eşya ticareti yapılıp yapılmadığı sorusu önem arz etmektedir.

b. Zar (Κύβος, Tessera)

Zar şans ve bazı tabla oyunlarında kullanılan oyun araçlarından birisidir. Zarın tarihi çok erken dönemlere dek uzanır. Sophokles, zar atmanın Troia kuşatması sırasında Palamades adlı bir Yunan tarafından bulunduğunu ileri sürer[187]. Herodotos'a göreyse zarı Kral Atys döneminde Lydialılar bulmuştur[188]. Ancak arkeolojik veriler her iki yazarın da yanıldığını göstermektedir. Zar hem Mısır[189] **(Lev. LIX, res. 116)** hem de

[186] Haluk Abbasoğlu, "Perge 2006," **ANMED**, C.V, 2007, s. 56.
[187] Sophokles, **Fragmanlar**, 479, s. 251.
[188] Herodotos, **Herodot Tarihi** i, 94, s. 47.
[189] Eski Mısır'da kullanılan zarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: John Gardner Wilkinson, **A Popular Account of the Ancient Egyptians: Volume I**, London, Harper&brothers, 1854, s. 195 ve 196.

Mezopotamya'da çok daha erken tarihlerden beri bilinmektedir. Nitekim Platon zarı Mısırlıların bulduğundan bahseder[190].

Eski Yunan ve Roma'da asıl olarak iki çeşit zar kullanılırdı. Bunlardan ilki dört yüzlü aşık kemiği (Eski Yun. ἀστραγάλος, Lat. talus)[191], ikincisi ise günümüzde yaygın olarak kullanılmakta olan zara benzeyen, altı yüzlü ve her yüzü birden altıya kadar bir sayıyı gösteren küçük küp şeklindeki zardır (Hell. κύβος, Lat. tessera). Büyüsel bir işlevi olduğuna inanıldığından gelecek hakkında kehanette bulunmak amacıyla zar atılırdı. Kübik zarın falda kullanılan aşık kemiğinden türeteldiği sanılmaktadır[192].

Kübik Etrüsk zarları karşılıklı sayı değerleri şu üç şekilden birine uygun olarak tasarlanmıştı: (1-2) (3-4) (5-6), (1-2) (3-5) (4-6) ya da (1-3) (2-4) (5-6). Eski Yunan zarlarında ise noktalar, genelde karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmekteydi: (1-6) (2-5) (3-4). Bu Yunan geleneği evrensel düzeyde kabul görerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu uygulamanın yaygınlaşmasının nedeni muhtemelen zardaki ağırlık dağılımının dengeleneceğinin düşünülmesi idi. Nitekim zar üzerindeki sayısal değerleri gösteren deliklerin doldurulması için kurşun kullanıldığında bu sistemin önemi daha da artmaktadır[193].

Zar bilinen en eski kumar aracıdır. Zar atarak kumar oynamak Eski Yunan ve Roma'da özellikle askerler arasında çok yaygın bir eğlenceydi. Hatta Eski Roma Mimarisi'nde zar oyunlarının oynandığı mekanın özel bir adı dahi vardı; bu mekanlara 'aleatorium' denirdi[194]. Thermoplia'da (tavernalar) ve özel evlerde de zar atarak kumar oynandığı bilinmektedir. Örneğin, Martialis 'gizli bir içki evinde' sarhoş olan bir zar oyuncusunun talihsiziliğini şu şekilde anlatır[195]:

---

[190] Platon, **Phaedrus**, 274d, s. 85.
[191] Aşık kemiği şeklinde zarlar 'Aşık Oyunları' başlığı altında incelendiğinden burada sadece küp şeklinde zarlara değinilecektir.
[192] "Zar," **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi,** C.XXII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000, s. 534.
[193] Parlett, **a.g.e**., s. 27 ve 28.
[194] Cyril M. Harris, **Illustrated Dictionary of Historic Architecture: Dover Books on Architecture**, Toronto, Courier Dover Publications, 1983, s. 9.
[195] Martialis, **Epigramlar** v, 84, s. 200.

"……
çekici oyun kabından zarı kötü gelmiş,
gizli içki evinden az önce çıkarılmış
zar oyuncusu yalvarıyor içkili içkili
kent bakımı yüksek kamu görevlisine
……"

Bu kumar oyununda en yüksek zar dört altı gelmesiydi ve bu zara 'Venus' denmekteydi. En düşük zar ise dört bir gelmesiydi ve bu zara da 'Canis' denmekteydi. Roma'da Saturnus Festivali dışında kumar oynamak yasaktı ancak insanların bu yasağa rağmen yılın diğer aylarında da kumar oynadıklarını biliyoruz. Fakat Saturnus Festivali sırasında kumar 'ulusal bir ahlaksızlık' boyutlarına ulaşıyordu[196]. Nitekim Martialis Saturnus Festivali'nin yapıldığı aralık ayından şu şekilde bahsetmektedir[197]:

"......
Bir parçacık olsun bırak takındığın sertliği,
Nasıl zar oyunlarına kaptırmış kendini
başıboş Aralık ayı bir bak, sesi gelir
ne çıkacağı kestirilmez zar hokkalarının
oradan buradan
....."

Eski Roma'da kadınların da erkekler gibi zar atmak suretiyle kumar oynadıkları bilinmektedir. Ovidius'un kadınlara verdiği öğütler arasında zar atmayı öğrenmeleri de bulunmaktadır[198]:

"……
Çekiniyorum sözü uzatmaktan, bilin gene de
Aşık oyunlarını, zar atmayı, becerin.
Göstermeli oyuncu kendini zar atarken
İyi bir sayının gelmesi için, işbecerir
Olmak gerek iyi zar atıp üstün çıkmada.
……"

[196] M. Cary vd., **The Oxford Classical Dictionary**, 5. bs., London, Oxford University Press, 1961, s. 276.
[197] Martialis, **Epigramlar** iv, 14, s. 143.
[198] Ovidius, **Aşk Sanatı** iii, 359-362, s. 100.

Zarla oynanan oyunlarda zarlar, elle ya da zar kutusu kullanılarak atılır. Zar kutusu kullanılmasındaki amaç oyuncuların hile yapmasını önlemektir. Eski Yunan ve Roma'da zar kutusuna 'fritillus (Eski Yun. φιμός)' denilmekteydi[199]. Zar kutusuna verilen diğer isimler 'turricula' ve 'pyrgos (Eski Yun. πύργος)' idi. Fritillus muhtemelen zar kutularının genel adıydı. Ancak Rich, bazı yazarların fritillusun sadece silindir şeklindeki zar kutularının ismi olduğunu ileri sürdüğünü belirtir[200]. Turricula ve pyrgos ise daha ziyade kule şeklindeki zar kutuları için kullanılan isimlerdi. Nitekim pyrgos Eski Yunanca'da 'kalelerle mücehhez sur çevresi, burç, sur, kale' anlamına gelmektedir[201]. Turricula ise Latincede 'kule, döner kule, kuşatma kulesi' anlamlarına gelen 'turris' ile aynı kökene sahiptir[202]. Söz konusu zar kutuları kuleye benzemelerinden dolayı bu şekilde adlandırılmaktaydılar[203].

Silindir şeklindeki zar kutularının içinde aralıklarla çıkıntılar bulunurdu. Böylece bu çıkıntılara çarpan zarların silindir içinde daha çok dönmesi sağlanmış oluyordu. Lev. LX, res. 117'de Roma'da bulunmuş, içinde üç çıkıntı olan bir fritillus görülmektedir[204]. Başka bir örnek de Herefordshire'da (İngiltere) kemik bir zar ile birlikte ele geçmiş olan küçük bir kemik kutudur **(Lev. LX, res. 118 A ve B)**. M.S. 1-4. yy.'lar arasına tarihlenen bu zar kutusunun çok küçük olmasından dolayı sadece tek bir zarı sallamakta kullanılmış olabileceği belirtilmiştir. Diğer bir görüş de bu kutunun zar atmak için kullanılmadığı, sadece bir zar muhafazası olduğudur[205].

Her ne kadar kule formundaki fritillusa Antik kaynaklarda, kabartmalarda ve mozaik resimlerinde rastlansa da günümüze dek koruna gelmiş sadece iki tane söz konusu tipte fritillus bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ren'de ele geçirilmiştir. Bu

---

[199] Fritillus için bkz: Antony Rich, **The Illustrated Companian to the Latin Dictionary and Greek Lexicon**, London, Longmans, 1849, s. 302, 649, 701; William Smith, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, 2. bs., Boston, Harvard University Press, 1859, s. 548, 976.
[200] Rich, **a.g.e.**, s. 701.
[201] Suat Sinanoğlu, **Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 237.
[202] Kabaağaç, Alova, **a.g.e**., s. 613.
[203] Smith, **a.g.e**., s. 976.
[204] Rich, **a.g.e**., s. 302.
[205] Herefordshire kutusu için bkz: M.V. Taylor, R.G. Collingwood, "Roman Britain in 1925," **The Journal of Roman Studies**, C.XV, 1925, s. 229.

örneğin üzerinde tipik bir oyun sloganı olan 'Pictler yenildi, düşman yok edildi. Güven içinde oynayın!' anlamına gelen PICTUS VICTOS HOSTIS DELETA LUDITE SECURI yazılıdır[206]. Martialis, turricula kelimesi ile ifade ettiği kule şeklindeki fritillustan şu şekilde bahseder[207]:

"……
Burç biçiminde zar kutusu
Aşık kemiklerini dizmesini bilen düzenci el, ancak
Benim elimle atıldıysa, dileklerine kavuşacak.
……"

Roma Palatin Tepesi'nde yapılan kazılarda çok sayıda kemik ve fildişi kübik zar ele geçirilmiştir. Clair kitabında bu zarların sınıflandırmasını yapmıştır[208]. Çalışmamız bu tasnifi esas almaktadır. Literatür taraması sırasında karşılaştığımız zarları ve Perge kazılarında bulunan zar örneklerini söz konusu tasnife dayanarak açıklıyoruz:

(1) Oyuk Delikli Kübik Zarlar

Bu tip zarlarda sayı değerleri göstermek için zar yüzlerinde küçük delikler oyulurdu. Oyuk delikli zarlara örnek olarak M.Ö. 750-300 yılları arasına tarihlenen, Phryg Uygarlığı'na ait kübik bir kemik zar (2.6 x 2.5 x 2.6 cm.) gösterilebilir[209] **(Lev. LXI, res. 119)**. Palatin Tepesi kazılarında sadece bir tane oyuk delikli zar bulunmuştur **(Lev. LXI, res. 120)**. M.S. 1 ve 2 yy.'lar arasına tarihlenen bu zarın (ken. 1.3 cm.) yapımı yarım kalmıştır ve bir tarafı kırıktır. Muhtemelen kurşun doldurulmak için içi boşaltılırken kırılmıştır[210].

Oyuk delikli zarlarda kimi zaman oyukların içi daha estetik olması amacıyla renkli hamurla doldurulurdu. Bunun yanı sıra oyukların içinin ağırlık yapması amacıyla kurşunla doldurulduğu da olurdu. Örneğin Mısır'da bulunmuş Roma Dönemi'ne

[206] Rieche, **a.g.e**., s. 89.
[207] Martialis, **Epigramlar** xiv, 16, s. 487.
[208] Clair, **Carving as Craft**, s. 113
[209] **Friglerin Gizemli Uygarlığı: The Mysterious Civilization of the Phrygians**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 286.
[210] Clair, **Carving as Craft**, s. 113 ve 114.

tarihlenen mermer bir zarın oyuklarının içi bu şekilde kurşunla doldurulmuştur[211] **(Lev. LXI, res. 121)**.

Mehmet Özdoğan başkanlığında Aşağıpınar Mevkii'nde (Kırklareli) yürütülen kazılarda bir hendeğin içinde Arkaik Dönem'e tarihlenen kübik bir zar ele geçirilmiştir. Özdoğan Aşağıpınar Mevkii'nin Pers ordusunun M.Ö. 512 yılında gerçekleştirdiği İskit Seferi'nin yolu üzerinde olduğunu ve Pers ordusunun Kaynarca Mevkii'nden sonra ilk konaklamayı Aşağı Pınar Mevkii'nde yapmış olabileceğini öne sürer[212]. Bu bağlamda Özdoğan'a göre söz konusu zar Perslerin buradan geçişi ile ilgili olabilir[213]. **(Lev. LXII, res. 122)**.

Kenarları kullanımdan dolayı oldukça aşınmış olan zarın üzerindeki sayı değerlerini gösteren işaretleri oyulmak suretiyle yapılmış deliklerdir. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4).

Perge'de yapılan kazılarda iki tane oyuk delikli zar bulunmuştur: Bunlardan ilki Perge Güney Hamamı palaistrasının batı portikosunda ele geçirilmiştir **(Kat. no. 36; Lev. LXII, res. 123)**. Roma Dönemi'ne tarihlenen, pişmiş topraktan yapılmış, köşeleri kullanımdan dolayı aşınmış durumda olan bir zardır. Dört sayısının olması gerekli olan yüzü, iki sayısının olduğu yüzün kenar kısmı ve altı sayısının olduğu yüzün köşesi kırıktır. Bu nedenle altı sayısını gösteren oyuklardan köşede olanı eksiktir. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4). Beş sayısını gösteren oyuk delikler bütün diğer zarlardan farklı olarak farklı yerleştirilmiştir. Genelde dört sayısının gösterildiği yüze dört işarete ek olarak karenin tam ortasına yapılan işaretle beş sayısı gösterilmiş olur. Ancak Perge örneğinde ortada bir işaret olmasına rağmen köşelerden birindeki işaret yoktur. Onun yerine zarın kenar kısmında bir oyuk işareti vardır.

---

[211] PittRivers Museum, (Çevrimiçi) http://www.prm.ox.ac.uk/LGweb/toys/1917_53_506.htm, 17 Nisan 2008.

[212] Mehmet Özdoğan, "Kırklareli Aşağı Pınar Kazısında Bulunan Arkaik Döneme ait bir Zar", **Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı: Euergetes: Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag**, Haz. İnci Delemen, Sedef Çokay-Kepçe, Aşkım Özdizbay, Özgür Turak, 2 c., Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 886-887.

[213] **A.y.**

Oyuk delikli diğer bir Perge zarı ise agora/macellumda bulunmuştur **(Kat. no. 37; Lev. LXIII, res. 124)**. Kireçtaşından yapılmış olan bu zarın üzerinde muhtemelen taşın yapısından kaynaklanan zamanla oluşmuş zedelenmeler ve küçük delikler görülmektedir. Özellikle altı sayısının gösterildiği yüzdeki bu delikler ilk bakışta yanıltıcı olabilmekte ve bu yüzde sekiz ya da dokuz işaret olduğu düşüncesi uyandırmaktadır. Köşelerindeki kullanımdan dolayı aşınma azdır. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4). Zar tam küp şeklinde değildir.

(2) Halka ve Nokta Motifli Zarlar

i. Tek Halka ve Nokta Motifli Zarlar

Sayı değerlerinin bir nokta ve bu noktayı çevreleyen bir halka ile gösterildiği zarlardır. Bu zar tipine şu örnekleri verebiliriz: Atina Agorası'nda ele geçen Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik zarlardan L70 envanter no'lu zar dışındaki zarlar[214] **(Lev. LXIII, res. 125)**; Roma İmparatorluk Dönemi'ne (M.Ö.30-M.S.364) tarihlenen Mısır Sina'da bulunmuş dokuz fildişi zardan bir tanesi dışında hepsi[215] **(Lev. LXIV, res. 126)**; Palatin Tepesi'nde bulunan on bir zar[216] **(Lev. LXV, res. 127 a, c, d ve f)**; Metropolis kenti hamam kazılarında bir oyun puluyla birlikte ele geçirilen kemik zar[217] **(Lev. LXIX, res. 94)**.

Yenikapı'da Marmaray ve Metro projeleri kapsamında yapılan kazı çalışmalarında Geç Antik Dönem'e (M.S. 6-7. yy.'lara) tarihlenen iki fildişi zar bulunmuştur **(Lev. LXV, res. 128)**. Bu zarların gemiciler tarafından oyunlarda kullanıldığı düşünülmektedir[218]. Oldukça ince işlenmiş, dekoratif amaçlı olarak köşe

---

[214] Henry S. Robinson, "Pottery of the Roman Period: Chronology," **The Athenian Agora**, C.V, 1959, s. 81ve 94.
[215] Museum of Fine Arts: Boston, (Çevrimiçi) http://www.mfa.org/collections/search_art.asp?coll_keywords=ivory+dice, 15 Mart 2008.
[216] Clair, **Carving as Craft**, s. 114.
[217] Meriç, **a.g.e**., s. 245-246.
[218] Rahmi Asal, "Yenikapı: İstanbul'da Antik Ticaret," **Arkeoatlas**, C.VI, 2007, s. 152.

kısımları hafif çıkıntılı yapılmış zarlardır. Bunlardan biri tek halka ve nokta motifli bir zardır **(Lev. LXV, res. 128 B)**.

ii. Çift Halka ve Nokta Motifli Zarlar

Sayı değerlerinin bir nokta ve bu noktayı çevreleyen iç içe iki halka ile gösterildiği zarlardır. En yaygın olan tiptir. Örneğin Atina Agorası'nda ele geçirilen, Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik zarlardan L70 kodlu zar[219] **(Lev. LXIII, res. 125)**, Mısır'da Sina'da bulunmuş zarlardan bir tanesi **(Lev. LXIV, res. 126)**, Palatin Tepesi'nde bulumuş lev. LXV, res.127'de görülen e, g, h ve i nolu zarlar[220] ve Yenikapı'da ele geçen fildişi zarlardan biri **(Lev. LXV, res. 128 A)** çift halka ve nokta motiflidir[221].

Perge'de yürütülen kazılarda bu tipte iki adet zar bulunmuştur: Bunlardan ilki Sütunlu Cadde'de ele geçirilmiştir ve Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir **(Kat. no. 38; Lev. LXVI, res. 129)**. Kemikten olan bu zarın rakamları çift halka ve nokta motifleriyle gösterilmiştir. Bu motifler kazıma tekniğiyle yapılmışlardır. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4).

Perge'de bulunan diğer zar kentin akropolisinde bulunmuştur[222] **(Kat. no. 39; Lev. LXVI, res. 130)**. Kemikten olan bu zarın rakamları çift halka ve nokta motifleriyle gösterilmiştir. Bu motifler kazıma tekniğiyle yapılmışlardır. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4). Perge'de ele geçirilen en küçük zardır (ken.: 1 cm.). Diğer zarlara nazaran köşelerinde neredeyse hiç aşınma olmadığından oldukça az kullanıldığı tahmin edilmektedir.

[219] Robinson, **a.g.e**., s. 81 ve 94.
[220] Clair, **Carving as Craft**, s. 114.
[221] Asal, **a.g.e**., s.152.
[222] Bu zarın fotoğrafı elimizde bulunmadığından Levhalar kısmına çizimini ekliyoruz.

iii. Üç Halka ve Nokta Motifli Zarlar

Sayı değerlerinin bir nokta ve bu noktayı çevreleyen üç halka ile gösterildiği zarlardır. Palatin Tepesi'nde bulunan, M.S. erken 4. yy.'la tarihlenen zar bu tipin bir örneğidir[223] **(Lev. LXVII, res. 131)**.

Perge'de biri pişmiş toprak, biri kireç taşı ve ikisi kemik olmak üzere toplam dört zar bulunmuştur. Bunlardan ikisi oyuk delikli ikisi de çift halka ve nokta motifli zarlardır. Hiç tek halka ve nokta motifli ve üç halka ve nokta motifli zar ele geçirilmemiştir. Perge zarlarının şu ortak özellikleri olduğu görülmektedir: Zarların hepsinde de karşılıklı yüzlerdeki sayılarının toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir [(1-6) (2-5) (3-4)] ve bütün Perge zarları kentin kamusal alanlarında ele geçirilmiştir. Tüm Perge oyun tablalarının kamusal alanlarda bulunmuş olduğunu gözönüne alırsak bu hiç de şaşırtıcı değildir.

c. Oyun Tablası

Eski Yunan ve Roma tabla oyunlarında üç farklı türde oyun tablası (Lat. abacus) kullanıldığını görüyoruz. Çalışmamızın bu bölümünde bunlara kısaca değineceğiz.

(1) Yer Tablaları

Her türlü düz yüzey üzerine yapılmış oyun tablalarını bu çalışma içinde 'yer tablası' olarak adlandırdık. Yer tablaları, Eski Yunan ve Roma'da en çok görülen tabla çeşididir. Bu tablaların çoğu kamusal alanlarda, özellikle de kamusal yapıların giriş kısımlarında yer alır. Eski Yunan ve Roma'da hamam, agora, tapınak, bazilica gibi kamu binalarının stylobatı üzerine yapılmış çok sayıda yer tablası bulunmaktadır. Örneğin, Perge Güney Hamamı propylonunun stylobatı üzerinde bulunan bir adet H.4 tipinde ve bir adet H.11 tipinde mankala tablası bu türde yer tablalarıdır **(Lev. XVI, res. 31)**. Ayrıca stadyum, tiyatro gibi yapıların oturma yerlerine yapılmış oyun tablalarını da

[223] Clair, **Carving as Craft,** s. 116.

bu kategoriye dahil ediyoruz. Buna örnek olarak Perge'de Oval Avlu'da bulunan dört adet mankala tablasını verebiliriz **(Lev. XV, res. 29; Lev. XXII, res. 43)**.

(2) Oyun Masaları

Üzerine özel olarak bir oyun tablası yapılmış olan masaları ve sehpaları bu çalışmada 'oyun masası' olarak adlandırdık. Eski Yunan ve Roma'da oyun masalarının iki tipine rastlıyoruz. İlki, tabla oyunlarının taş bloklar üzerine çizilmesi yoluyla yapılmış olan masalardır. Bu tip masaların betimli olduğu birçok Yunan vazo resmi bulunmaktadır. Örneğin lev. I, res. 1 ve 2'de bu tipte birer oyun masası tasvir edilmiştir. Ancak bu vazolarda görülen masalar Eski Yunan oyun masalarıdır. Eski Roma oyun masalarına örnek olarak da Perge'de agorada bulunan bir oyun tablası gösterilebilir **(Lev. XLIII, res. 83 ve 84)**.

İkinci tip oyun masaları ayaklı masalar ya da sehpalardır. Daha ziyade kapalı mekanlarda kullanıldığını düşündüğümüz bu tip masalar muhtemelen ahşaptan yapılmaktaydı; bu nedenle günümüze ulaşan bir örnek bulunmamaktadır. Bununla birlikte, mermerden yapılmış örnekleri de olabilir. Lev. LXVII, res.132'de görülen siyah figürlü pelike üzerinde, iki müzisyen karşılıklı oturmuş ayaklı bir oyun masasında petteia oynamaktadır; arkalarındaki ağaçta müzik aletleri asılıdır[224]. Bu tip oyun masalarını betimleyen diğer bir örnek de iki genç kanatlı figürün tabla oyunu oynamalarının resmedildiği bir vazodur[225] **(Lev. LXVIII, res. 133)**.

Ayaklı oyun masası üzerine oyun pulları dizilmiştir. Bu vazo resminde görülen oyun masası lev. LXVII, res.132'deki masaya oranla daha alçaktır; bu yüzden oyuncular tabla oyununu oturarak değil çömelerek oynamaktadırlar.

(3) Taşınabilir Tablalar

Diz üstüne konularak kullanılan oyun tablaları taşınabilir olmaları nedeniyle daha kullanışlıydılar. Örneğin Abu Şaar'da bir adet taştan yapılmış taşınabilir tabla ele

[224] Woodford, **a.g.e**., s. 177.
[225] **A.y.**

geçirilmiştir[226] **(Lev. XIV, res. 27 D)**. Ancak hafif olmaları nedeniyle ahşaptan yapılan taşınabilir oyun masalarının da kullanılmış olduğunu düşünüyoruz.

Palmyra'da bulunmuş, M.S. 200-250 yılları arasına tarihlenen kireçtaşı bir mazar kabartması üzerinde üç giyimli erkeğin tabla oyunu oynaması tasvir edilmiştir[227] **(Lev. LXVIII, res. 134)**. Üç oyuncu da oturmaktadır ve ortadaki genç figürün dizlerinin üzerinde taşınabilir bir oyun tablası görülmektedir; yanlardaki oyuncular da düşmemesi için elleriyle tablayı tutmaktadır. Ortadaki figür ölen kişinin betimi olmalıdır. Yanlardaki iki sakallı figür ise ölenin babası ve amcası ya da arkadaşları olabilir. Soldaki tabla üzerindeki oyun pullarına bakmakatadır, sağdaki ise önündeki bir pulu hareket ettirmektedir. Ortadaki genç figür ise sol elinde ne olduğu anlaşılamayan nesneler tutmaktadır ve sağ elini havaya kaldırmıştır; belki de oyunda hakemlik yapmaktadır. Elinin bu duruşu, Geç Antik Dönem'de görülen bir zafer işareti ya da sirk oyunlarının başlaması için konsülün verdiği işaret olabilir. Kabartmada tasvir edilen oyun 'hayat oyunu'nu sembolize ediyor olabilir[228].

B. Aşık Oyunları

Aşık kemikleriyle oynanılan oyunlara 'aşık oyunları' denilmektedir. Aşık kemiği koyun ve keçi gibi hayvanların ön dizlerinde bulunan eklem kemiğidir **(Lev. LXIX, res. 135)**. Aşık kemiği Eski Yunancada 'astragalos (ἀστραγάλος) - astragali', Latincede ise 'talus - tali' olarak adlandırılmıştır. Aşık oyunlarının tarihi çok erken dönemlere dek uzanır. Herodotos Lydia'lıların kıtlık zamanında vakit geçirmek için icat ettikleri oyunlar arasında aşık oyunlarını da sayar[229]. Bir Geç Hitit kenti olan Kargamış'ta bulunmuş M.Ö. 8. yy.'a tarihlenen bir kabartmada Kral Araras'ın çocukları topaç ve aşık oynarken görülmektedir **(Lev. LXIX, res. 136)**. Bu kabartmada Araras'ın erkek

[226] Mulvin, Sidebotham, **a.g.e**., s. 607.
[227] Cornelius C. Vermeule, "Greek and Roman Sculptures in Boston," **The Burlington Magazine**, C.CXIII, 1971, s. 45.
[228] **A.y.**
[229] Herodotos, **Herodotos Tarihi** i, 94, s. 47.

çocukları topaç çevirmekte, karşılıklı oturaran kız çocukları ise aşık oynamaktadır[230]. Akurgal bu kabartmanın sanat tarihinin en eski 'genre' (günlük yaşam) sahnnelerinden biri olduğunu yazar[231].

Eski Yunan ve Roma'da aşık kemikleri sadece aşık oyunlarında kullanılmıyordu. Bir oyun aracı olmasının yanı sıra başka işlevleri de vardı. Örneğin, aşık kemikleri kehanet amacıyla kullanılırlardı[232]. Eğitimli rahip ve rahibelerin tanrısal varlıkların düşünceleri hakkında, attıkları aşık kemiğinin sonucunu yorumlayarak, kehanette bulundukları bilinmektedir. Susa'da 93.7 kg'lık masif tunç bir astragalos bulunmuştur. Bu astragalos'un Apollon Tapınağı'nı yağmalayan Persler tarafından Didyma'dan getirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu devasal aşık kemiği muhtemelen Apollon Tapınağı'nın bilicilik merkezi olmasıyla bağlantılıydı[233].

Aşık kemikleri dini adak olarak da kullanılmaktaydı. Eski Yunan ve Roma'da kız ve erkek çocuklarının belli bir yaşa gelince gelenksel olarak oyucaklarını ya da oyun araçlarını adadıklarını bilinmektedir. Örneğin Delphi yakınlarındaki Korykeion Mağarası'nda M.Ö. 6.-3. yy.'lar arasına tarihlenen 22 781 tane aşık kemiği bulunmuştur. Korykeion Mağarası bu dönemde Pan ve Nymphe kültüne adanmıştı. Mağarada bu kadar çok sayıda aşık kemiğinin bulunmasının nedeninin çocukların oyuncak adama geleneği olduğu ileri sürülmektedir[234]. Bu örnekte de görüldüğü üzere aynı aşık kemiği farklı zamanlarda değişik işlevler yerine getirmekteydi. Önce çocuklar tarafından bir oyun aracı olarak kullanılan aşık kemikleri daha sonra yine çocuklarca tanrılara adak olarak sunulmuşlardır.

---

[230] Baran, **a.g.e**., s. 116-117; Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, 7. bs., Net Yayınları, İzmir, 2000, s. 545.
[231] Akurgal, **a.g.e**., s. 545.
[232] Aşık kemiklerinin işlevleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Garth H. Gilmour, "The Nature and Function of Astragalus Bones from Archaeological Contexts in the Levant and Eastern Mediterranean", **Oxford Journal of Archaeology**, C.XVI, 1997, s. 167-175.
[233]Bkz.: Alan M. Greaves, **Miletos: Bir Tarih**, Çev. Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003, s. 53.
[234] Jenifer Neils, John H. Oakley, "Catalogue", **Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past**, Haz. Jenifer Neils, John H. Oakley, New Haven and London, Yale University Press, 2004, s. 279.

Mezarlarda çok sayıda aşık kemiği bulunması aşık kemiklerinin ölü hediyesi olarak da kullanıldığını göstermektedir. Örneğin Erythrai'da yapılan kazı çalışmalarında M.Ö. 2. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen bir mezarın üzerinde ele geçen buluntular arasında bir tane aşık kemiği vardır[235].

Aşık kemikleri aşık oyunlarının yanı sıra kumar ve tabla oyunlarında zar olarak da kullanılmışlardır. Eski Yunan ve Roma'da kumar ve tabla oyunlarında kullanılan iki çeşit zar vardı: Aşık kemikleri ve küp şeklindeki zarlar. Kübik zarların altı yüzü vardı. Aşık kemiği ise dört yüzlüydü ve yüzler, aşık kemiğinin kendine özgü yapısı dolayısıyla, kübik zarın aksine, birbirinden ayırt edilebiliyordu. Yüzlerinin her birinin sayısal bir karşılığı vardı.

Asimetrik bir kemik olan astragalosun iki geniş ve iki dar yüzü vardır. Geniş yüzlerin dışbükey olanına 'pranes (πρανές)' denilirdi ve değeri 4'dü; içbükey olanına ise 'hyption (ὕπτιον)' denilirdi ve değeri 3'dü. Dar yüzlerden nisbeten düz olanına 'khion (χῖον)' denilirdi ve değeri 1'di; küçük ve girintili olanına ise 'koon (κῶον)' denilirdi ve değeri 6'ydı. O halde karşılıklı kenarların toplamı tıpkı günümüz kübik zarlarında olduğu gibi 7 idi. Astragalosun kübik zarlardan önemli bir farkı, atış değerini üstte kalan yüzeyin değil, altta kalan yüzeyin belirlemesiydi. Bu nedenle dar, küçük ve hafif yüzeyi sebebiyle gelmesi en zor yüz olan 'koon'un değeri en yüksek değer olan 6 idi[236]. Böylece 6 atmak aşık kemiğinin kendine özgü biçimi sayesinde zorlaştırılmış da oluyordu.

Perge'de yürütülen kazılarda Sütunlu Cadde'de bir tane aşık kemiği bulunmuştur **(Kat. no. 40; Lev. LXX, res. 137 A, B, C ve D)**. Bu aşık kemiğinin buluntu yeri tam olarak şapelin güneyindeki dokuzuncu dükkan girişidir. Roma Dönemi'ne tarihlenen aşık kemiği 1.6 cm. yüksekliğinde ve 2.6 cm. enindedir. Yangın geçirdiği için kemiğin bütününde genel bir kararma vardır. Bunun yanı sıra köşelerinde zedelenmeler mevcuttur. A no'lu resimde aşık kemiğinin 'hyption (ὕπτιον)' olarak adlandırılan iç bükey yüzü, B no'lu resimde 'pranes (πρανές)' olarak adlandırılan dış bükey yüzü, C

[235] Ömer Özyiğit, "1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları", **11. Kazı Sonuçları Toplantısı I**, Ankara, T.C.Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1990, s. 136-137.
[236] Bkz.: Stephen Miller, **Ancient Greek Athletics**, New Haven, Yale University Press, 2004, s. 169 vd.

no'lu resimde 'koon (κῷον)' olarak adlandırılan küçük ve girintili yüzü, D no'lu resimde ise 'khion (χῖον)' olarak adlandırılan düz yüzü görülmektedir (**Lev. LXX, res. 137 A, B, C ve D)**.

Perge şehrindeki oyun tablalarının çoğunluğunun kamusal yapılarda (Güney Hamam girişi, Agora girişleri gibi) girişte yere kazındıkları gözlemlenmektedir. Bundan yola çıkarak Perge'de kamusal alanların girişlerinde genel bir oyun oynama alışkanlığının bulunduğunu söyleyebiliriz. Sütünlü Cadde'de 9 no'lu dükkanın girişinde bir aşık kemiğinin ele geçirilmiş olması bu görüşü desteklemektedir.

Basit aşık kemikleri zengin fakir her sınıftan çocuğun ya da gencin sahip olabileceği oyun araçları arasındaydı. Fakat varlıklı ailelerin çocukları için bronz, fildişi, cam, mermer, akik gibi kıymetli malzemelerden kopyaları da yapılmaktaydı (**Lev. LXX, res. 138)**. Örneğin Martialis'in fil dişi aşık kemiklerinden bahsettiği bilinmektedir[237]:

".....
Fil dişi aşık kemikleri
Büyük armağan verdiğimi söyleyeceksin,
Sana aşık kemikleri çift gelmediğinde.
....."

Aşık kemiklerinin üzerinde delik açma ya da kemiğe madeni parça ekleme gibi değişiklikler yapıldığı görülür. Örneğin bazı aşık kemiklerinin içine kurşun dökülerek daha ağır olmaları sağlanmıştır. Bu sayede kemiğin fırlatıldığında daha uzağa gitmesi ve başka aşık kemiklerini vurması gereken oyunlarda bu kuvvetinin arttırılması istenmiştir[238]. Gerçekten de Korykeion'da bulunmuş aşık kemiklerinin birçoğu delinmiş ya da içi kurşunla doldurulmuş ya da üzerlerine yazı kazınmıştır. Bir kısmının üzerinde ise çeşitli tanrı ya da kahraman isimleri yazılıdır (Herakles, Thetis, Akhilleus, Aias, Nyks ve Nike)[239]. Benzer bir şekilde Gordion'da birinin üzerinde Akhilleus diğerinin üzerinde Hektor yazılı iki aşık kemiği ele geçmiştir[240]. Aşık kemiklerinde yapılan diğer

[237] Martialis, **Epigramlar** xiv, 14, s. 486.
[238] Bu uygulama Anadolu köylerinde hala devam etmektedir.
[239] Gilmour, **a.g.e**., s. 170.
[240] Bkz.: Rodney S. Young, "The 1961 Campaign at Gordion", **AJA**, C.LXVI, s. 154.

bir değişiklik de boyanmalarıydı. Örneğin İstanbul Saraçhane'de Aziz Polyeuktos Kilisesi'nde yapılan kazılarda Geç Antik Dönem'e tarihlenen yeşile boyalı, 2.7 cm. uzunluğunda bir aşık kemiği bulunmuştur[241].

Özellikle erkek çocukların aşık oyunları sırasında oldukça kavgacı olabildikleri bilinmektedir. O kadar ki aşık oyunları ile ilgili bilinen en eski referans olan Homeros İlyada adlı eserinde çocuk Patroklos'un aşık oynarken bir arkadaşını öldürdüğünden bahseder[242]:

".....
ufaktım, bir kaza çıkmıştı elimden,
öldürmüştüm Amphidamas'ın çocuğunu,
yapmıştım bu deliliği istemeye istemeye,
öfkeye kapılmıştım aşık oynarken.
....."

Eski Yunan'da aşık oyunu oynayan erkek çocukların kavgacılıklarına dair diğer bir örnek de M.Ö. 1. yy.'la tarihlenen Isıran Çocuk Grup Heykeli'dir (**Lev. LXXI, res. 139)**. Aşık oyunu sırasında birbiriyle dövüşen iki erkek çocuğunu konu alan bu heykel grubu belki de Homeros'dan esinlenerek yapılmıştır. Aynı temanın Klasik Dönem'de önemli bir heykelde de işlendiği bilinmektedir. Plinius, Polykleitos tarafından yapılan 'Astragalizontes' adlı aşık kemikleri oynayan çıplak erkek çocuklarını betimleyen bir heykelden bahseder[243]. Lev. LXXI, res.139'da görülen heykel de yine aynı temanın Hellenistik Dönem'deki günlük yaşama dair bir çeşitlemesidir. Ana figür şiddetle diğerinin kolunu ısırırken betimlenmiştir. Çocuğun önünde yerde üç astragali görülmektedir. Üzerindeki kısa tünik köylülere has bir kıyafettir[244].

[241] Harrison, **a.g.e**., s. 259.
[242] Homeros, **İlyada** xxiii, 88, s. 488.
[243] Plinius, **Naturalis Historia** xxxiv, 55, s. 314.
[244] Isıran çocuk grup heykeli için bkz.: R. R. R. Smith, **Hellenistik Heykel**, Çev. Ayşin Yoltar Yıldırım, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002, s. 140.

Çocukların aşık oyunlarına merakı M.Ö. 5. yy. yazarı Aristophanes'in Eşekarıları (Yargıçlar) adlı oyununa da yansımıştır. Bir sahnede çocuğu bir şey almasını istediğinde babasının aklına ilk gelen şey aşık kemiğidir[245]:

".....
ÇOCUK
Baba, bir şey istesem alır mısın?
KORO
Elbette yavrum, söyle, ne istersin?
Aşık isteyeceksin besbelli?
ÇOCUK
Yok, baba; kuru incir isterim.
....."

Aşık oyunlarıyla daha ziyade çocuklar oynarlardı. Bununla birlikte Diogenes Laertios'dan Herakleitos'un kent politikasını yermek amacı ile politika yapmak yerine zamanını çocuklarla aşık oynayarak geçirdiğini öğreniyoruz[246]:

"Artemis tapınağına çekilip çocuklarla aşık kemiği oynuyor, çevresinde toplanan Ephesoslulara da 'Niye bakıyorsunuz, lanet olasıcalar?' diyordu; 'Böylesi aranıza katılıp politika yapmaktan daha iyi değil mi?' "

1. Aşık Oyunları Türleri

a. Pentalitha (Πεντάλιθα)

Pentalitha, beş aşık kemiği ya da beş taşla oynanan, kız çocuklarına ve genç kızlara has bir yetenek oyunudur. Sokakta, açık alanlarda olduğu gibi kapalı mekanlarda da oynanabilmesi nedeniyle hayatlarını daha ziyade evlerde geçiren kız çocukları ve genç kızlar için uygun bir oyundur. Eski Yunanca'da beştaş anlamına gelen Pentalitha beş anlamına gelen 'pente (πέντε)' ve taş anlamına gelen 'lithos (λίθος)' kelimelerinin

[245] Aristophanes, **Eşekarıları (Yargıçlar)**, s. 22.
[246] Diogenes Laertios, **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri** ix, 3, s. 422.

birleşmesiyle oluşmuştur. Günümüzde hala oynanmaktadır ve ismi Eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi 'beştaş'tır.

Oyunda amaç havaya atılan aşık kemiklerini elin üst yüzüyle yere düşmeden yakalamaktı. Eğer oyuncu beş aşık kemiğini birden yakalayamazsa yere düşen kemiği ya da kemikleri, elinin üstündekileri düşürmeden yerden toplamaya çalışırdı[247].

Pentalitha oynayan kız çocukları Eski Yunan ve Roma sanat eserlerinde çok sevilen ve sıklıkla işlenen bir tema olmuştur. Bu eserler oynayan kızları genellikle karşılıklı olarak çömelmiş, sağ ellerinin üstüyle aşık kemiklerini yakalamaya çalışırken betimlemiştir.

Lev. LXXI, res.140'da pentalitha oynayan iki kızdan oluşan bir grup heykeli görülmektedir. Kızların ikisi de aynı şekilde sol bacağından destek alarak çömelmiş ve sağ ellerini ileriye doğru uzatmışlardır. Tanagra'da bulunmuş bu figürler pişmiş topraktandır ve M.Ö. 4. yy.'a tarihlenir. Bu figürlerin yetişkin kadın göğüsleri ile betimlenmesi Eski Yunan sanatçılarının yaş değil cinsiyet belirtmek için kullandığı bir yöntemdir. Bu nedenle lev. LXXI, res.140'da görülen figürleri ve benzerlerini kız çocuklar ya da genç kızlar olarak kabul etmek gerekir[248].

Başka bir örnek de Britanya Müzesi'nde bulunan, M.Ö. 330-300 yılları arasına tarihlenen, pentalitha oynayan iki kızın betimlendiği pişmiş topraktan yapılmış grup heykelidir (**Lev. LXXII, res. 141**). Oyun oynayan kızlar lev. LXXI, res.140'dakine benzer bir şekilde çömelmiştir; fakat res.140'dan farklı olarak, ellerinde aşık kemikleri tutmaktadırlar[249].

Pentalitha oynarken oyuncuların ellerinin aldığı biçim Metropolitan Müzesi'nden kırmızı figürlü bir pyksis'de[250] (**Lev. LXXII, res. 142**) ve Napoli Milli Arkeoloji Müzesi'nden bir duvar resminde (**Lev. LXXIII, res. 143**). başarılı bir şekilde betimlenmiştir. Her ikisinde de oyun oynayan kızlar ellerini, avuçları yere bakacak şekilde, kemikleri iyi yakalayabilmek için gergin olarak tutarken resmedilmişlerdir. Lev.

[247] Pollux, **Onomastikon** ix, 126, s. 391.
[248] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 277.
[249] Anita Klein, **Child Life in Greek Art**, New York, Columbia University Press, 1932, s. 18
[250] **A.y.**

LXXIII, res.143'de görülen duvar resmi Pompeii'de bulunmuştur ve M.S. erken 1. yy.'a tarihlenmektedir[251]. Bu duvar resminde lev. LXXII, res.142'deki vazo resminden farklı olarak aşık kemikleri de betime dahil edilmiştir. Sanatçı bu şekilde pentalitha oyununu en can alıcı noktasında resmetmiş olmaktadır. Karşılıklı olarak çömelmiş iki kızdan izleyiciye göre sağda duranı aşık kemiklerinin hepsini yakalayamamıştır; dolayısıyla kemikler yere düşerken resmedilmişlerdir.

b. Eis Omillan (Εἰς ὥμιλλαν)

Eis omillan adlı oyunda oyuncunun amacı, kendi aşık kemiklerini fırlatmak suretiyle yere çizilmiş bir çemberin içindeki karşı tarafa ait aşık kemiklerini daire dışına çıkarmaktı[252].

M.Ö. 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde aşık oynayan üç çıplak erkek çocuk betimlidir (**Lev. LXXIII, res. 144**). Çocukların eis omillan ya da pleistobolinda oynadıkları ileri sürülmüştür[253]. Oyuncuların tümü çömelmiştir. Ortadaki oyuncu yere sağ eliyle bir aşık kemiği yerleştirmektedir; sağ elinde ise çok sayıda aşık kemiği taşımaktadır. Sağ taraftaki çocuğun henüz fırlattığı aşık kemiği havadadır. Sağ eliyle ise hedeflediği kemiği göstermektedir. Sol taraftaki çocuk ise oyunu izlemektedir.

c. Pleistobolinda (Πλειστοβολίνδα)

Hem kız hem erkek çocukların oynadığı iki kişilik bir şans oyunudur. Tarafların ikişer aşık kemiği vardı. Aşık kemikleri yere atılır ve gelen değerlere göre toplamda en yüksek sayıya ulaşan oyunu kazanmış olurdu. Kazanan taraf ödül olarak da rakibin aşık kemiklerini alırdı. Pleistobolinda oyunu tek aşık kemiğiyle de oynanabilirdi ancak iki kemikle oynanmasının nedeni muhtemelen beraberlik olasılığını azaltmaktır[254].

[251] Erich Lessing, Antonio Varone, **Pompeii**, Terrail, Paris, 1996, s. 189.
[252] Pollux, **Onomastikon** ix, 102, s. 385-386.
[253] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 278.
[254] Ulrich Schädler, "Spielen mit Astragalen," **Archäologischer Anzeiger**, C.I, 1996, s. 68.

d. 'Tek mi çift mi' Oyunu (Ἀρτιασμός, Parimpar)

Eski Yunan ve Romalılar arasında oldukça sevilen, iki kişilik bir tahmin oyunudur. Eski Yunanca'da bu oyuna 'artiasmos' (ἀρτιασμός), Latince'de ise parimpar denilmekteydi[255]. Gerçekten de Latince'de 'par' çift 'impar' tek anlamına gelmektedir[256]. Yetişkinler tarafından kumar oyunu olarak da oynanmaktaydı. Oyunculardan birinin karşı tarafın avuçlarına sakladığı toplam aşık kemiği sayısının tek mi çift mi olduğunu tahmin etmesinden ibarettir. Oyun için aşık kemiği ya da sikke, fındık, taş gibi ufak nesneler ile oynanmaktaydı[257]. Günümüzde Türkiye'de bu oyun 'tek mi çift mi' adıyla boncuklar kullanılarak oynanmaktadır[258].

Par impar İmparator Augustus'un (M.Ö.27-M.S.14) en sevdiği oyundu. Antik Dönem yazarlarından Pollux[259] ile Platon'un parimpardan söz ettiği bilinmektedir. Platon Lysis adlı eserinde bu oyundan şöyle bahseder[260]:

"O zaman öyle yapalım, dedim ve hemen Ktesippos'u alarak palaistraya doğru ilerledim. Diğerleri peşimizden geldi. İçeri girdiğimizde gençler kurbanlarını kesmişti ve tören nerdeyse sona erdiğinden hep beraber aşık kemikleriyle oynuyorlardı. Çoğu oyunlarına dış avluda devam etmelerine karşın bazıları soyunma odasının köşesinde, küçük sepetlerden çektikleri bir sürü kemikle tek mi çift mi oynuyorlardı, diğerleri ise etraflarında halka oluşturmuş onları seyrediyordu."

Platon'dan öğrendiğimize göre gençlerin tek mi çift mi oynadıkları yerlerden birisi palaistra idi. Platon oyunculardan kimisinin dış avluda kimisinin de soyunma odasının bir köşesinde parimpar oynadığını söylemektedir. Dolayısıyla parimparın hem açık hem de kapalı alanlarda oynanmaya müsait bir oyun olduğunu söyleyebiliriz.

---

[255] Smith, **a.g.e**., s. 863.
[256] D.P. Simpson, **Cassell's Latin Dictionary: Latin-English, English-Latin**, 5. bs., New York, Macmillan, 1968, s. 288.
[257] Bkz: Hilary Deighton, **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, 2. bs., İstanbul, Homer Kitabevi, 2002, s. 36; Waldo F. Sweet, Erich Segal, **Sport and Recreation in Ancient Greece: A Sourcebook with Translations**, Oxford, Oxford University Press, 1987, s. 108.
[258] Baran, **a.g.e**, s. 119.
[259] Pollux, **Onamastikon**, ix, 7 ve 101, s. 359 ve 385.
[260] Platon, **Lysis**, 206E, s. 27.

e. Tropa (Τρόπα)

Atışların belirli bir değeri olmaksızın aşık kemiklerinin yerdeki bir deliğe ya da yerde duran bir kabın içine atılmasıyla oynanan bir oyundur. Oyunculardan deliğe (ya da kabın içine) en fazla sayıda aşık kemiği sokabilen oyunu kazanmış sayılır. Başarılı olabilmek için yetenek gerektiren bir oyundur. Martialis Epigramlar adlı eserinde 'tropa' oyunundan şöyle bahseder[261]:

".....
aşık kemiklerini
kurnazca atar deliğe sokma oyununda
....."

Görüldüğü üzere aşık oyunlarını konu eden sanat eserleri çoğunlukla insanları betimlemişlerdir. Buna karşılık tanrıların da aşık oynarken betimlendikleri az sayıda eser de bulunmaktadır. Bunlara bir örnek olarak, M.Ö. 4. yy.'a tarihlenen bir bronz aynayı verebiliriz. Aynanın muhafazası üzerinde Aphrodite ile Pan aşık oynarken gösterilmektedir[262] (**Lev. LXXIV, res. 145**); ancak hangi aşık oyununu oynadıkları tam olarak tesbit edilememektedir. Pan sağ işaret parmağını kaldırarak sanki Aphrodite'yi uyarmakta ya da onun dikkatini çekmeye çalışmaktadır.

2. Aşık kemiği kapları

Eski Yunan'da çocukların aşık kemiklerini muhafaza etmeleri için iki tip kap kullanılmaktaydı[263]:

[261] Martialis, **Epigramlar** iv, 14, s. 143.
[262]Gisela Richter, **A Handbook of Greek Art: A Survey of the Visual Arts of Ancient Greece**, 7. bs., New York, Phaidon, 2003, s. 222-223.
[263]Guy Bar-Oz, "An Inscribed Astragalus with a Dedication to Hermes," **Near Eastern Archaeology**, C. LXIV, 2001, s. 216.

a. Phormiskos (Φορμίσκος)

Çocukların aşık kemiklerini sakladıkları deri ya da bez torbalara ve bu torbalardan esinlenerek yapılmış pişmiş toprak kaplar 'phormiskos' olarak adlanlandırılmaktaydı. Çeşitli mezar kazılarında bir arada çok sayıda aşık kemiğinin bulunmuş olması bu aşık kemiklerinin torbalar içinde saklanmaları ile açıklanmaktadır. Torbalar çürüdüklerinden günümüze ulaşmamışlardır[264]. Platon Lysis adlı eserinde parimpar oynayan çocukların aşık kemiklerini bir sepetten çektiklerini anlatır[265]. Bu sepet bir 'phormiskos'tur.

Eski Yunan ve Roma'da çocukların çok sayıda aşık kemiği vardı ve bunların muhafazası için özel torba ve kaplar gerekliydi. Örneğin Palatin Antolojisi'nden, Konnaros adlı bir çocuğun güzel yazı yarışmasında ödül olarak seksen aşık kemiği kazandığını öğreniyoruz[266]. Muhtemelen Konnaros ödülünü saklayabilmek için bir phormiskosa ihtiyaç duymuş olmalıydı[267].

Phormiskosların duvara asılı şekilde betimlendikleri vazo resimleri bilinmektedir. O halde aşık kemikleri kullanılmadıkları zaman phormiskoslar evlerde duvara asılmak suretiyle muhafaza edilmekteydi. Muhtemelen çocuklar dışarı oyun oynamaya çıkarlarken ya da Platon'un da bahsettiği gibi palaistraya gittikleri zamanlar[268] phormiskoslarını da yanlarında götürüyorlardı. Ancak bu durum kuşkusuz ki aşık kemiği torbalarının ağır keramikten kopyaları için geçerli değildi.

Lev. LXXIV, res. 146'da M.Ö. 3. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış bir kız çocuğu figürini görülmektedir. Burada kız çocuğu sağ eliyle küçük bir çuval şeklinde olan kızıl kahverengi bir phormiskos tutmaktadır. Lev. LXXV, res.147'de ise bir Sicilya kenti olan Morgantina'da bulunmuş, Arkaik Dönem'e tarihlenen pişmiş topraktan bir phormiskos görülmektedir[269].

---

[264]Gisela M. A. Richter, "An Athenian Astragalos," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.XXXVI, 1941, s. 233.
[265] Platon, **Lysis**, 206E, s. 27.
[266] **Yunan Antolojisi**, s. 467.
[267] Klein, **a.g.e.,** s. 18.
[268] Platon, **Lysis**, 206E, s. 27.
[269] Jennifer Neils, "The Morgantina Phormiskos," **AJA**, C.XCVI,1992, s. 233.

b. Astragalos Vazosu

Yunanlar tarafından M.Ö. 5. yy.'da aşık kemiklerini saklamak için geliştirilmiş kaba 'astragalos vazosu' denilmektedir. Vazonun kendisi büyük bir aşık kemiği şeklindeydi ve aşık kemiklerini rahatça koymak ve çıkarmak için geniş bir ağza sahipti. Günümüze az sayıda ulaşabilmiş örneklerinden biri Villa Giulia Müzesi'ndedir ve çömlekçi Syriskos imzalıdır. Bir diğeri M.Ö. 460'lara tarihlenen lyre çalan Eros betimli, kulplu bir astragalos vazosudur[270] **(Lev. LXXV, res. 148)**; Res. 148'de görüldüğü üzere vazonun ağız kısmı oldukça geniştir. Bu tip vazoların kalıp üretimi oldukları bilinmektedir ve iki kalıp kullanılarak yapılmaktadırlar[271].

Astragalos vazolarının en ünlüsü Aigina'da bulunmuş olan üzeri 'Bulutların Dansı' betimli Ressam Sotades'in vazosudur **(Lev. LXXVI, res. 149)**. Lev. LXXV, res. 148'deki vazodan farklı olarak kulbu olmayan bu vazo, M.Ö. 460-450 yıllarına tarihlenir ve Britanya Müzesi'ndedir[272]. Bu örnekler dışında olasılıkla M.Ö. geç 5. yy.'a tarihlenen, Atina Agorası'nda bulunmuş küçük bir vazo fragmanı da vardır. Üzerinde bir satyr'in kuyruğu ve bacakları betimlidir[273].

C. Top Oyunları (Σφαιρίσεις, Pilae lusus)

Çeşitli oyunlarda kullanılan küre ya da yumurta biçimli nesneye top denilir. Eski Yunan'da top yerine kullanılan kelimeler hakkında bilgimiz oldukça az olmakla birlikte en yaygın olarak kullanılan kelimenin 'σφαῖρα' olduğunu biliyoruz[274].

Eski Yunan ve Roma'da farklı ebatlarda ve farklı malzemeler kullanılarak üretilen sınırsız çeşitlilikte top türü bulunurdu. Toplar genelde bezle ya da deriyle kaplanırdı. İçleri ise kum, toprak, un, yün, at kılı, tüy, paçavra, ip veya sünger gibi

---

[270] Richter, **An Athenian**, s. 123.
[271] **A.y.**
[272] Herbert Hoffmann, **Sotades: Symbols of Immortality on Greek Vases**, USA, Oxford University Press, 1998, s. 107 vd.
[273] Mary B. Moore, "Attic Red-Figured and White-Ground Pottery," **The Athenian Agora**, C.XXX, 1997, s. 356.
[274] Miller, **Athletics**, s. 172.

malzemelerle doldurulurdu[275]. Dodona'da Zeus Kutsal Alanı'nda bulunmuş bronz çıplak bir çocuk heykeli sağ elinde fırlatmak üzere olduğu bir top tutar. Topun deri ile kaplanmış olduğunu üzerindeki dikiş yerlerinden anlıyoruz[276] **(Lev. LXXVI, res. 150)**. M.S. 2. yy.'da yaşamış olan tıp bilgini Galenus, Yunan çocukların domuz mesanesinden top yapışlarını anlatır[277]. Galenus çocukların şişirdikleri domuz mesanesinin şeklini düzeltmek amacıyla mesaneyi önce ateşin külünde ısıttıklarından ve sonra küle sürttüklerinden bahsetmektedir[278]. Boyut ve malzemedeki çeşitliliğin yanı sıra bazı toplar boyanarak renkli yapıldığını biliyoruz. Örneğin Homeros Odysseia adlı eserinde erguvan renginde bir toptan bahsetmektedir[279].

Klasik Dönem çocuk mezar stellerinde top betimlerine rastlanır. Top betimleri daha çok erkek çocuklara ait stellerde görülür[280]. Genel olarak stel tasvirlerinde çocuklar topla oynarken gösterilmezler. Örneğin, Eretria'da bulunmuş, M.Ö. erken 4. yy. tarihli bir mermer mezar stelinde Aristokrateia adlı bir kız çocuğu oyuncak topu ve köpeğiyle birlikte betimlenmiştir; top köpeğin arka ayaklarının dibinde yerde durmaktadır[281] **(Lev. LXXVII, res. 151)**.

Eski Roma Sanatı'nda lahitler üzerinde de top oynayan çocuk kabartmalarına rastlanır. Örneğin, Ksanthos'da bulunmuş bir lahdin bir yüzünde iki erkek çocuğunu top oynarken betimleyen bir kabartma vardır **(Lev. LXXVII, res. 152)**. Sadece sağdaki çocuğun belinden üstü koruna gelmiştir. Çıplak ve sırtı dönük olarak gösterilen çocuk, sağ elindeki topu arkadaşına atmak üzeredir[282].

Eski Roma'da tam olarak kaç top türü (pilae, folles) bulunduğu bilinmemektedir. Fakat Martialis dört çeşit top olduğundan bahseder[283]. Bunlar 'pila paganica', 'pila

---

[275] Nuray Yıldız, **Eski Çağlarda Deri Kullanımı ve Teknolojisi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 212.
[276] Dorothy Burr Thompson, "A Dove for Dione," **Hesperia Supplements**, C.XX, 1982, s. 157.
[277] Harold Arthur Harris, **Sport in Greece and Rome (Aspects of Greek and Roman Life)**, New York, Thames and Hudson, 1972, s. 79.
[278] **A.y.**
[279] Homeros, **Odysseia** viii, 374, s. 145.
[280] Christoph W. Clairmont, **Classical Attic Tombstones: I**, Kilchberg, Akanthus, 1993, s. 140.
[281] **A.e.**, s. 158.
[282] Gerhardt Rodenwaldt, "Sarcophagi from Xanthos," **JHS**, C.LIII, 1933, s. 186.
[283] Martialis, **Epigramlar** xiv, 45, 46, 47, 48, s. 491-492.

trigonalis', 'follis' ya da 'folliculus' ve 'harpestum'dur. Martialis 'köylü topu' anlamına gelen pila paganica adlı topu şu şekilde tanımlar[284]:

"……
Köylü Topu
Şişirilmiş tulumdan daha az gevşek,
içi hava dolu torbadan daha sıkıdır
tıka basa kuş tüyüyle şişkin bu köylü topu.
……"

Eski Yunan ve Roma Dünyası'nda top oyunları hem çocukların hem de yetişkinlerin oynadığı oyunlardı. Athenaeus'dan öğrendiğimize göre top oynamayı sevenler arasında Büyük İskender de bulunuyordu. İskender'in en sevdiği oyun arkadaşı, Atina tarafından vatandaşlık verilmiş ve bir heykeli yaptırılarak onurlandırılmış olan Karystoslu Aristonicos idi[285].

Galenus "Küçük Topla Egzersiz (De parvae pilae exercitu)" adlı incelemesinde top oyunlarının fiziksel ve zihinsel yönden yararlarını över. En iyi egzersizin top oynamak olduğunu; top oyunlarının diğer egzersizler gibi yaralanmalara yol açmadığını söyler. Galenus'a göre top oyunları vücudun tüm bölümlerini eşit biçimde çalıştırır, masrafsızdır, zamandan tasarruf sağlar ve tüm yaş grupları tarafından rahatlıkla oynanabilir. Top oyunlarının eğlenceli olmalarının yanı sıra sağlığa faydalı olarak görülmeleri nedeniyle de oynandığı anlaşılmaktadır[286].

Yunan gymnasionunda top oyunları için ayrılmış 'sphairisterion' (Eski Yun. σφαιριστήριον, Lat. sphaeristerium) adlı özel bölümlerin olduğu bilinmektedir[287]. Olympia palaistrasındaki on dokuz numaralı odanın bir sphairisterion olabileceği ileri sürülmektedir. Odanın mimarisi hakkında bilgimiz yoktur[288]. Harris'den öğrendiğimize göre Eski Yunan yazınında sphairisteriondan bahseden ilk yazar Theophrastos (M.Ö.

[284] Martialis, **Epigramlar** xiv, 45, s. 491.
[285] Athenaeus, **Deipnosophistae** i, 19A, s. 83.
[286] Sweet, Segal, **a.g.e**., s. 96.
[287] Mark Golden, **Sport in the Ancient World from A to Z**, Londra, Routledge, 2004, s. 157.
[288] Miller, **Athletics**, s. 178.

372-287) olmuştur[289]. Theophrastos, zenginleşip sınıf atlayan ailelerin ortak bir özelliğinin içinde sphairisterion bulunan bir palaistraya sahip olmak olduğunu anlatır[290]. Bunun yanı sıra Delos ve Delphi'de bulunmuş, M.Ö. 4. yy.'a tarihlenen yazıtlardan buralarda atletik bina komplekslerine dahil olan sphairisterionlar olduğunu öğrenmekteyiz. Delphoi'daki yazıt, sphaireisterionun inşa harcamalarını içermesi bakımından özellikle ilgi çekicidir. Söz konusu yazıtta top sahası için satın alınan siyah toprağın fiyatı ile stadium için alınan beyaz kumun fiyatının karşılaştırılması yer almaktadır[291].

Romalılar sphairisterionu Yunanlardan almışlar ve ismini 'sphaeristerium' olarak değiştirmiştir. Roma'da büyük kamu hamamlarında ve Eski Yunan'da olduğu gibi varlıklı ailelerin villarında top sahaları bulunurdu. Örneğin Claudius Etruscus Hamamları'nda bir sphaeristerium olduğu kesin olarak bilinmektedir[292]. Genç Plinius (M.S. 61/62-113), Laurentum ve Tuscan tepelerinde bulunan villalarını anlatırken içindeki top sahalarından da bahsetmektedir. Laurentum'daki evinin top sahasının deniz kıyısında olduğunu[293], Tuscan Tepeleri'ndeki evindeki top sahasının birden fazla top oyunun aynı anda oynanabileceği ve tüm bu oyunları seyretmek için sahaların etrafına toplanan seyircilerin sığabileceği kadar geniş olduğunu anlatır[294]. Genç Plinius'dan top oyunlarının sevilerek oynanmasının yanı sıra çok sayıda izleyici çekme özelliğine sahip olduğunu da öğrenmekteyiz. Nitekim Genç Seneca (M.Ö. 4 - M.S. 65) da stadiumda top oyununu izleyen kalabalığın gürültüsü nedeniyle çalışmasının kesildiğini anlatır[295].

Tiyatroda ele geçirilen bir yazıttan öğrenildiğine göre bir İmaparator Kültü başrahibi Perge'de gymnasionda bir sphairisterion yaptırmıştı; ancak yazıt tiyatroda

---

[289] Harris, **a.g.e.**, s. 84.
[290] **A.y.**
[291] **A.y.**
[292] Fikret Yegül, **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma**, Çev. Emel Erten, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006, s. 345.
[293] Harris, **a.g.e.**, s. 84.
[294] **A.y.**
[295] Seneca, **Mektuplar**, 80, 1, s. 109.

devşirme olarak ele geçirilmiş olduğundan spairisterionun Perge'de hangi gymnasionda bulunduğu bilinmemektedir[296].

Herodotos Lydia'lıların geliştirdikleri oyunlar arasına top oyunlarını da dahil etmektedir[297]. Elimizde bu bilginin tarihsel gerçeklere ne oranda karşılık geldiğini doğrulayacak bir kanıt bulunmamaktadır. Biz bu bölümün geri kalan kısmında Eski Yunan ve Roma'da oynandığını bildiğimiz top oyunlarını on bir başlık altında toplayarak inceleyeceğiz.

1. Episkyros (Ἐπίσκυρος)

Eşit sayıda oyuncudan oluşan iki takımla oynanan bu top oyununun sahası, günümüz benzer top oyunlarında olduğu gibi, çizilen üç çizgi ile belirlenirdi. Sahayı ortadan ikiye ayıran bir çizginin yanı sıra takımların yer aldığı yarı sahaların arka sınırını çizen iki çizgi bulunurdu. Orta çizgiye, yere tebeşir ile çizildiği için, Eski Yunanca'da tebeşir anlamına gelen skyros (σκύρος) denilirdi. Oyunun ismi de bu kelimeden türemiştir.

Pollux Onomastikon adlı eserinde episkyros oyununu tanımlar; ancak bu tanım bir özetin ötesine geçmez[298]. Oyuna nasıl başlandığı, aynı takımda yer alan oyuncuların birbirlerine pas atıp atmadığı, sayı yapmak ya da oyunu kazanmak için ne yapılması gerektiği gibi önemli noktalara değinilmemiştir[299]. Pollux'dan öğrendiğimiz kadarıyla, topa sahip olan takımın topu karşı yarı sahaya atması gerekiyordu. Öteki takım ise kendilerine atılan top hala hareket halinde iken onu yakalayıp geri atmaya çalışırdı. Bu şekilde süren oyun, bir takım diğer takımı arka çizginin gerisine itinceye kadar devam ederdi[300]. Yine Pollux'dan öğrendiğimize göre bu oyunun diğer bir ismi 'ephebike'

[296] Özdizbay, **a.g.e**., s. 84.
[297] Herodotos, **Herodot Tarihi** I,. 94, s. 47.
[298] Pollux, **Onomastikon** ix, 109, s. 387.
[299] S. Casson, "The New Athenian Statue Bases," **JHS**, C.XLV, 1925, s. 169.
[300] Miller, **Athletics**, s. 172.

(ἐφηβική) idi. Bu terim Antik Yunan'da yaşı on iki ve üzerinde olan genç erkeklere verilen isim olan 'ephebos'dan türemiştir.

Atina'da Themistokles Duvarı'nda bulunan, yaklaşık olarak M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlenen bir kouros kaidesinin üzerindeki kabartmalardan birinde episkyros oyunu betimi vardır **(Lev. LXXVIII, res. 153)**. Pollux'un bu oyunu çocuk oyunları arasında saymasına rağmen burada görülen oyuncuların genç atletler olması dikkat çekicidir. Altı epheboi karşılıklı iki takıma ayrılmışlardır. En solda duran oyuncu elindeki küçük topu karşı yarı sahaya atmak üzeredir. Aynı takımın ortadaki oyuncusu hızla koşmaya hazırlanmaktadır. Orta çizgiye en yakın olan üçüncü oyuncusu ise karşı takımın topu hemen yakalama ve geri atma olasılığına karşı tedbirli bir şekilde onlara doğru ilerlemektedir. Diğer bir deyişle, topa sahip olan soldaki takım topun atılmasıyla birlikte atak yapmaya ve karşı takımın arka çizgisine ulaşmaya çalışmaktadır[301].

2. 'Sopalı Oyun'

Eski Yunan'da tıpkı günümüzün hokey sopaları gibi ucu kıvrık sopalarla oynanan bir oyun olduğu bilinmektedir. Fakat bu oyun hakkında sahip olduğumuz tek kaynak Atina Themistokles Duvarı'nda bulunan kaidenin ön yüzündeki bir kabartmadır **(Lev. LXXVIII, res. 154)**; günümüze ulaşan bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Biz bu çalışmada bu oyunu 'sopalı oyun' olarak adlandırdık.

Söz konusu kabartmada toplam altı çıplak epheboi bulunmaktadır. En soldaki dışında hepsi sağ elinde hokey sopasına göre daha kısa olan, ucu kıvrık birer sopa tutmaktadır. Soldaki figürün sağ eli bir sopa tutuyor izlenimi verecek şekilde betimlenmiştir fakat bir sopa kabartması görülmemektedir. Casson bu figürün aslında boya ile yapılmış bir sopası bulunduğu ihtimalinden bahseder[302]. Ortadaki iki epheboi aralarında yerde duran küçük bir topa eğilmiş sopalarıyla bu topu kapmak için mücadele

[301] Alex Philadelpheus, "Three Statue-Bases Recently Discovered at Athens," **JHS**, C.XLII, 1922, s. 104; John Boardman, **Yunan Heykeli: Arkaik Dönem**, Çev. Yaşar Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2001, s. 247; Miller, **Athletics**, s. 173; Casson, **a.g.e**., s. 169.
[302] Casson, **a.g.e.**, s.172.

etmektedirler. Diğer dört genç ise kendi oyun sıralarının gelmesini bekliyor gibi bu iki oyuncuyu izlemektedirler. Casson, Della Seta'nın en sağdaki figürün duvara yaslı olduğunu iddia ettiğini aktarır; bu görüşe göre bu dört genç o an oynanmakta olan oyunun bir parçası değildir ve kenarda kendi sıralarının gelmesini beklemektedir[303]. Philadelpheus da aynı görüşü paylaşır ve bu kabartmadaki sahnenin aniden çekilmiş bir fotoğraf izlenimi verdiğini söyler[304].

Klein'a göre, her ne kadar bu kabartma oyuncuları genç erkekler olarak tasvir ediyor olsa da, çocukların çoğu zaman yetişkinleri taklit ettiği göz önüne alındığında Eski Yunan'da küçük çocukların da bu oyunu oynadığı fikri ileri sürülebilir[305].

M.S. 14. yy.'a tarihlenen bir İngiliz minyatüründe 'sopalı oyun'a çok benzer bir oyun oynanmaktadır[306] **(Lev. LXXIX, res. 155)**. Oyuncuların ellerinde hokey sopasını andıran, ucu kıvrık sopalar bulunmaktadır. Sopaların ve topun tasviri lev. LXXVIII, res. 154'deki kabartma ile neredeyse tamamen aynıdır. İki betim arasındaki tek önemli fark, bu minyatürdeki oyun sopalarının daha uzun olması nedeniyle oyuncuların ayakta dik durmalarıdır. Bu minyatür, oyunların çağlar boyunca nesilden nesile, coğrafi sınır tanımaksızın toplumdan topluma aktarılarak varlığını sürdürdüğünün ilgi çekici bir kanıtını oluşturur.

3. Ephedrismos (Ἐφεδρισμός)

Pollux'dan öğrendiğimize göre ephedrismos adlı oyunda, belirli uzaklıktaki bir mesafeye yere dik olarak konulan bir taş, başka bir taş ya da top atılarak devrilmeye çalışılır[307]. Hedef olan taş 'dioros' (δίορος) olarak adlandırılırdı. Oyun da ismini buradan alır.

Diorosu deviremeyerek oyunu kaybeden taraf, ceza olarak kazanan oyuncuyu bulundukları yerden dioros'a kadar sırtında taşır. Kimi zaman sırtta taşınmakta olan

[303] **A.y.**
[304] Philadelpheus, **a.g.e**., s. 104.
[305] Klein, **a.g.e**., s. 20.
[306] Casson, **a.g.e**., s. 172.
[307] Pollux, **Onomastikon** ix, 119, s. 390.

oyuncu, elleriyle kendisini taşıyan oyuncunun gözlerini kapatarak bir bakıma cezayı ağırlaştırmış olurdu. Ephedrismos oyununun tüm betimlerinde oyuncuları yerdeki taşı vurmaya çalışmaları değil bu geleneksel taşıma pozu gösterilir[308].

Pollux ephedrismosu çocuk oyunları arasında saymıştır; fakat Yunan vazo resimlerinde bu oyunu oynayanlar arasında çocuklar olduğu kadar yetişkinler de bulunur. Çıplak bir satyrin genç bir kızı sırtında taşımasının betimlendiği, Ephedrismos Ressamı'na atfedilen, M.Ö. 470-460 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü bir lekythos buna iyi bir örnek teşkil eder **(Lev. LXXIX, res. 156)**. Satyr bir genç kızı bükülmüş sağ dizinden tutarak taşımaktadır[309]. Satyrin gözlerini kapatan kızın sol bacağı serbest olarak aşağı sarkmaktadır.

Ephedrismos oynayan erkek çocukların resmedildiği vazolara bir örnek olarak Schuvalov Ressamı'na ait, M.Ö. 430-420 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü vazoyu gösterebiliriz[310] **(Lev. LXXIX, res. 157)**. Çocuklardan biri diğerini sırtında taşımaktadır. Gözleri taşınan çocuk tarafından kapatılmıştır. Üçüncü bir çocuk ise biraz ileride üst üste duran iki taşın (dioros) arkasında çömelmiş, kendisine ulaşmak üzere olan arkadaşlarını seyretmektedir. Taşınan çocuğun iki dizi de bükülüdür.

Erken Hellenistik Dönem'de kız çocuklarının ephedrismos oynarken gösterildiği pişmiş toprak figürinler oldukça yaygındı. Bu figürinlerin M.Ö. 5. yy. sonlarında üretilmiş olan büyük boyutlu heykellerden türeme oldukları bilinmektedir. Lev. LXXX, res. 158'de görülen yaklaşık olarak M.Ö. 300'e tarihlenen figürin ephedrismos oynayan kız çocukları betimlerine bir örnektir. Burada, vazo resimlerinden farklı olarak, oyunu kazanan arkadaşını sırtında taşıyan kızın gözleri kapatılmamıştır[311].

[308] Ephedrismos için bkz : Klein, **a.g.e.**, s. 19; Werner Fuchs, "A Late Hellenistic Group of Aeneas and Anchises," **AJA**, C.LXXII, 1968, s. 384-385; Miller, **Athletics**, s. 172; Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 275.
[309] Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 276.
[310] Miller, **Athletics**, s. 174.
[311] Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 275.

4. 'Kale Oyunu'

Eski Yunan'da, amacı bir topu atarak ya da yerde sektirerek yere dik olarak konulmuş, üzerinde yuvarlak bir deliğin bulunduğu bir tahtadan yapılmış bir kaleden geçmesini sağlamak olan bir oyun oynanırdı. Çalışmamızda orijinal ismini bilmediğimiz bu oyunu oynanma biçimine dayanarak 'kale oyunu' olarak isimlendirdik. 'Kale oyunu' hem kız hem de erkek çocuklar tarafından oynanan iki kişilik bir oyundu. Vazo resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla küçük bir topla oynanıyordu.

M.Ö. 425'e tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde bu oyunu oynayan iki erkek çocuk görülmektedir **(Lev. LXXX, res. 159)**. Çocuklardan biri yukarı kaldırdığı sağ elinde atmaya hazırlandığı bir top tutmaktadır. Diğer çocuk yerdeki kalenin hemen gerisinde hafifçe çömelmiş, topu yakalamak için kollarını uzatmış bir halde hazır beklemektedir[312].

Kız çocuklarını bu oyunu oynarken betimleyen bir örnek, M.Ö. 450-400 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü pyksistir **(Lev. LXXXI, res. 160)**. Soldaki kız sağ elindeki topu kaleye atmak üzeredir. Kalenin arkasında bekleyen kız ise dizlerinin üzerine çömelmiş topu yakalamaya hazırlanmaktadır[313].

İncelediğimiz son iki vazoda topu atmakta olan oyuncular benzer, topu yakalamak için kalenin arkasında bekleyen oyuncular ise farklı pozlarda resmedilmişlerdir. Lev. LXXX, res. 159'da görülen erkek çocuk figürü yere yarı çömelmiş olarak, lev. LXXXI, res. 160'daki kız çocuk figürü ise dizlerinin üzerine çökmüş olarak gösterilmiştir.

Kale oyununun şimdiye kadar değerlendirdiğimiz tasvirleri dışında üç tane kırmızı figürlü vazoda daha betimlendiği bilinmektedir. Bunlardan biri Lübnan'da Sheikh Zenad'da bulunmuş olan domuz başlı bir rhytondur **(Lev. LXXXI, res. 161)**. Bir palaistrada geçmekte olan sahnede top oynayanların yanı sıra iki genç atlet

[312] Klein, **a.g.e.**, s. 19; Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 271.
[313]Lesley Beaumont, "Child's Play in Classical Athens," **History Today**, C.XLIV, 1994, s. 34.

bulunmaktadır[314]. Diğer iki kale oyunu tasviri, küçük bir lekythos üzerinde ve Eros ile oynayan bir erkek çocuğunun betimli olduğu bir aryballos üzerinde yer almaktadır. Bütün bu vazoların ortak noktası, Yunan Sanatı'nda çocuk oyunlarının en çok işlendiği dönem olan M.Ö. 5. yy.'ın ikinci yarısına tarihleniyor olmalıdır[315].

5. Top Çevirme Oyunu

İki ya da daha çok sayıda topun havada çevrildiği, el çabukluğu ve hünere dayalı, günümüzde 'top çevirme' olarak bilinen oyun, Eski Yunan'da özellikle genç kızlar ve kadınlar arasında yaygın olarak oynanırdı. Antik Yunan evlerinde kadınları için ayrılmış bölüm olan gynaikonitiste oynadıkları top çevirme oyunu eve kapalı yaşamlarında hoş zaman geçirme yöntemi olmalıydı.

Her ne kadar top çevirme bir kadın oyunu olarak bilinse de Miller, Sabouroff Ressamı'na ait M.Ö. 460'e tarihlenen kırmızı figürlü kyliks üzerindeki sahnede top çevirmekte olan bir kadını iki erkek çocuğunun izlemesinden yola çıkarak bu oyunun aynı zamanda erkek çocukları tarafından da oynandığını ileri sürmektedir[316] **(Lev. LXXXII, res. 162)**.

M.Ö. 5. yy. Atina vazolarında çeşitli yaşlardan kadınlar bu oyunu oynarken betimlendikleri görülmektedir. Tüm bu örneklerde top çeviren kadınlar otururken tasvir edilmiştir. Bazı vazo resimlerinde top çeviren kadının önünde yerde bir kalathos yani yün sepeti görülmektedir. Oyun sahnesine kalathosun dahil edilmesi muhtemelen kadınların yün topu çevirdiğini ifade etmek içindir[317]. Örneğin, Londra D 12 Ressamı'na ait, M.Ö. 460'lara tarihlenen bir pyksis üzerindeki betimde bir kadın, önünde yerde ağzına kadar yün ipliğiyle dolu bir kalathos, üç yün topu çevirmektedir **(Lev. LXXXII, res. 163)**. Karşısında ayakta duran diğer bir kadın da elinde bir yün topu tutmaktadır[318];

[314] Beirut National Museum, (Çevrimiçi) http://www.beirutnationalmuseum.com/e-collection-fer.htm, 1 Şubat 2007.
[315] Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 271.
[316] Miller, **Athletics**, s. 168.
[317] Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 273.
[318] **A.y.**

sanki elindeki topu, oturarak top çeviren kadına atmak üzeredir. Top çeviren kadının arkasındaki sütun sahnenin bir evin içinde geçtiğini gösterir.

Lev. LXXXII, res. 162'deki vazo resminde ve lev. LXXXIII, res. 164'da görülen, M.Ö. 420-400 yılları arasına tarihlenen bodur lekythos üzerindeki sahnede top çeviren kadınların önünde bir yün sepeti bulunmamaktadır. Bu yüzden kadınların top olarak ne kullandıklarını bilemiyoruz. Top yerine elma ya da küre şeklinde başka meyvelerin çevrildiği bilinmektedir. Elma aşkın ve doğurganlığın sembolü olması bakımından sembolik olarak evlenmemiş kızların çevirmesi için çok uygundur[319].

Lev. LXXXIII, res. 164'daki vazo fragmanında, khiton ve himation giyinmiş bir genç kız ya da kadın, klismosda oturmuş, top çevirmektedir. Önünde sadece sağ eli, elbisesinin alt tarafı ve ayağı gözüken başka bir kadın ayakta durmaktadır[320].

Top çevirme oynanırken "Ne kadar uzun yaşayacağım?" sorusu sorulması gibi bir adet vardı[321]. Bu soru Yunan mitolojisindeki kader tanrıçalarını olan Moira'ları akla getirmektedir. Yunan mitolojisine göre insan ana karnından doğar doğmaz kader onun 'ipliğini bükmeye' koyulur. Üç Moira her insanın ipliğini büker dururlar; günün birinde de keserler. O anda insan ölür[322]. Örneğin, İlyada'da dövüşen bir savaşçı için şöyle denmektedir[323]:

".....
Amarynkeusoğlu Diores'in bitti ömür yumağı tam o sırada,
Sivri bir taşla vuruldu sağ bacağı topuğundan.
....."

Kadınların top çevirme oyununu yün toplarla oynamalarının ve oynarken sordukları sorunun mitolojik göndermeleri bu oyunu oynamanın aslında bir tür fal olduğuna işaret eder.

---

[319] **A.y.**
[320] Söz konusu bodur lekythos için bkz: Moore, **a.g.e**., s. 267.
[321] Henry R. Immerwahr, "An Inscribed Terracotta Ball in Boston," **Greek and Byzantine Studies**, C.VIII, 1967, s. 259.
[322] Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 207.
[323] Homeros, **İlyada** iv, 517, s. 143.

6. Aporraksis (Ἀπόρραζις)

Aporraksis, topu kuvvetli bir şekilde yerde sektirmek ve sürmekten ibaret olan bir çocuk oyunuydu. Aynı anda topun kaç kere sektirildiği de sayılırdı. Oyunun amacı mümkün olduğunca uzun bir süre topu sürmek ve olabildiğince çok sayıda sektirmekti. Bu oyunda kullanılan topun sert ve dayanıklı olması gereklidir[324].

Pollux aporraksisi yerde top sektirme oyunu olarak tanımlar[325]. Mcdaniel ise Eski Yunan ve Roma'da duvarda top sektirerek oynanan bir oyun daha olduğunu ileri sürer[326]. Harris aporraksisin duvarda değil de yerde top sektirmek olduğunu özellikle belirtir[327]. Sonuç olarak, bu konu literatürde tam olarak açıklığa kavuşmamıştır.

M.Ö. 4. yy.'a tarihlenen Güney İtalya vazolarında aporraksis oyununun sıklıkla betimlendiği bilinmektedir. Bu vazo resimlerinde top sektiren kızlara genellikle genç bir adam ya da Eros eşlik etmektedir[328]. Bunların yanı sıra kırmızı figürlü bir pelike üzerinde de top sektiren bir genç ve onu izleyen iki arkadaşı betimlenmiştir[329] **(Lev. LXXXIII, res. 165)** . Hem kız hem erkek çocukların oynadığı bir oyun olduğu anlaşılmaktadır.

7. Ourania (Οὐρανία)

Ourania adlı oyunda, oyunculardan biri elindeki topu havaya atar, diğer oyuncular ise top yere düşmeden onu yakalamaya çalışırlar[330]. Pollux topun geriye doğu kaykılarak gökyüzüne fırlatılacağını yazar[331]. Ourania kelimesi, muhtemelen Eski

---

[324] Miller, **Athletics**, s. 172.
[325] Pollux, **Onomastikon** ix, 105, s. 386.
[326] Walton Brooks Mcdaniel, "Some Passages Concerning Ball-Games," **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, C.XXXVII, 1906, s. 123.
[327] Harris, **a.g.e**., s. 86.
[328] Immerwahr, **a.g.e**., s. 259.
[329] Sweet, Segal, **a.g.e**., s. 100.
[330] Ourania için bkz: Stephen G. Miller, **Arete: Greek Sports from Ancient Sources**, University of California Press, 2004, s. 124; Golden, **a.g.e**., s. 171.
[331] Pollux, **Onomastikon** ix, 106, s. 386-387.

Yunanca'da gök ya da gök kubbesi anlamına gelen 'ouranos'dan[332] türemiştir. Homeros'un Odysseia adlı eserinde ouraniaya benzer bir oyun oynanır[333]:

".....
Derken Alkionoos buyurdu Helios'la Laodamos'a,
Haydi dedi, oynayın şöyle karşılıklı,
geçemezdi onları oyunda hiçkimse,
onlar da güzelim bir top aldılar ellerine,
erguvan rengi bir toptu bu, usta Polybos'un yaptığı,
birisi topu attı bulutlu göklere doğru,
eğilip arkaya vermişti kendini,
öbürü de fırladı yerden havaya, ve daha yere değmeden ayakları
kolaycacık yakalayıverdi topu.
Böylece başardılar havada top oyununu,
sonra başladılar bereketli toprak üstünde oynamaya,
hora teptiler karşı karşıya, hızlı hızlı,
....."

Homeros'un anlatımının Pollux'un yaptığı ourania tanımı ile uyum halinde olduğu görülmektedir. Fakat Pollux ouraniayı çocuk oyunları arasında sayarken, Odysseia'da oyunu oynayanlar (Helios ile Laodomas) çocuk değil delikanlılardır.

Lawler'a göre Eski Yunanlar için top oyunu ile dans iç içe geçmiş faaliyetlerdi. Hatta Yunanların kendilerinin bile ne zaman top oyunun bitip ne zaman dansın başladığını tam olarak bilmediklerinden bahseder. Bu görüşünü Homeros'un yukarıda alıntıladığımız metni ile destekler ancak özel olarak ourania oyunundan bahsetmez[334].

8. Trigon

Üç kişinin bir üçgen oluşturarak birbilerine top attıkları, topu yakaladıkları ya da topa vurdukları oyun trigon olarak bilinir. Martialis trigon oynayan oyuncuların bu dizilişini anlatır[335]:

[332] Sinanoğlu, **a.g.e**., s. 207.
[333] Homeros, **İlyada** viii, 370-380, s. 145.
[334] Lillian B. Lawler, "Ballgame Dances," **The Classical Journal**, C.XXXVI, 1941, s. 423-424.
[335] Martialis, **Epigramlar** iv, 19, s. 145.

"....."
her biri üçgenin bir köşesinde duran
üç oyunculu top oynar, ısınırsın
ya da toza bulanmış topu kaparsın elinle
....."

Trigon oyunu sayısı üç ile altı arasında değişen küçük toplarla oynanmaktaydı. Oyuncular topları atarken birbirlerini yanıltmaya çalışırlardı. Amaç karşı tarafın topu kaçırmasını sağlamaktı[336]. Yine Martialis'den öğrendiğimize göre trigon çıplak oynanan bir oyundu[337].

Horatius, Satirler adlı eserinde trigon oynamayı sevmediğinden behseder; trigon onun sıcak akşamüstleri oynamaktan özellikle kaçındığı bir oyundur[338].

9. Dizle Top Sektirme

Eski Yunan'da erkek çocukların dizlerinde top sektirdiğini biliyoruz fakat bu oyuna verilen bir isim varsa da günümüze ulaşmamıştır; antik yazında da bu oyuna yapılmış herhangi bir referans yoktur. M.Ö. 400-350 yılları arasına tarihlenen mermer bir mezar loutrophorosu üzerinde çıplak bir genç erkek atleti sağ uyluğunda büyükçe bir topu dengede tutarken betimleyen bir kabartma bulunur **(Lev. LXXXIV, res. 166)**. Top sektiren genç, sırtından doladığı sağ eliyle sol bileğini tutmuştur. Solda duran bir erkek çocuk ise onu izlemektedir. En sağda koşu yolunun kampteri durmaktadır. Kampterin üzerinde atletin düzgün bir şekilde katlanarak konulmuş kıyafetleri vardır. Sektirilen top muhtemelen bir follistir[339].

[336] R. C. Jensen, "The Kourion Ballplayer," **Report of the Department of Antiquities Cyprus**, 1984, s. 284.
[337] Martialis, **Epigramlar** vii, 72, s. 258.
[338] Horatius, **Satirler** i, 6, 126, s. 29.
[339] Dizle top sektirme oyunu için bkz: Miller, **a.g.e.,** s. 174 ve 175.

10. Phaininda (Φαινίνδα)

Pollux'dan öğrendiğimize göre bir çocuk oyunu olan phaininda da oyuncular yumuşak bir topu birbirlerine atarlar. Oyunun özelliği topu tutan çocuğun topu şaşırtmacalı bir şekilde atmasıdır; böylece topun kendisine atılmasını bekleyen oyuncu aldatılmış olur[340].

Phaininda, Pollux'a göre, Eski Yunancada 'harpezo' (ἁρπάζω) yani kapmak, yakalamak anlamına gelen[341] kelimeden türeme 'harpaston' adlı topla oynanan başka bir oyuna benzer[342]. Athenaus'a göre ise phaininda, harpestonla oynanan oyunun eski ismidir[343]. Nitekim Golden da phainindaya 'harpestum' da denildiğinden bahseder[344].

And, Eski Yunanca'da çocuk oyunları için '–inda' (-ίνδα) eki konulduğunu yazar[345]; phaininda kelimesini buna bir örnek olarak verebiliriz.

11. Bir Top Oyunu

Çok sayıda Yunan vazo resminde karşımız çıkan fakat yazılı kaynaklarda bahsi geçmeyen, bu yüzden ismini bilmediğimiz ve kurallarını da tam olarak tanımlayamadığımız bir top oyunu vardır. Oyunun bilinen bütün betimlerinde yaşlı bir erkek figürü, birbirinin omuzuna binmiş genç erkeklere elindeki topu atmaya hazırlanmaktadır[346].

Örneğin Edinburgh Ressamı'na ait, M.Ö. 500-490 yıllarına tarihlenen siyah figürlü bir lekythos üzerindeki resimde, arkadaşlarının omuzuna binmiş olan üç genç erkek figürü topu yakalamak için ellerini ayakta duran sakallı bir erkeğe uzatmaktadır **(Lev. LXXXIV, res. 167)**. Muhtemelen bir paidagogos olan bu yaşlı adam, topu havaya

[340] Pollux, **Onomastikon** ix, 105, s. 386.
[341] Sinanoğlu, **a.g.e.,** s. 34.
[342] Pollux, **Onomastikon** ix, 105, s. 386.
[343] Athenaeus, **Deipnosophistae** i, 14, s. 65.
[344] Golden, **A to Z,** s. 131.
[345] And, Oyun, s. 31.
[346] Miller, **Athletics**, s. 173.

atmak üzeredir ve gençler de topu yakalamak için birbirleriyle mücadele etmektedir[347]. Başka bir vazo resminde ise topu atacak olan erkek figürü oturmaktadır **(Lev. LXXXV, res. 168)**. Her iki örnekte de gençlerin hepsi çıplak, topu atmak üzere olan yaşlı erkek figürü ise giyimlidir.

Bu oyunu betimleyen bütün vazo resimlerinde sırtlarında arkadaşlarını taşıyan genç erkekler elleri güç almak için dizlerine dayalı olarak betimlenmiştir[348]. Assos nekropolisinde bir lahit içinde bulunuş olan, Serdaroğlu'nun eserinde 'Eskiçağda çok sevilen bir top oyunun oyuncuları' olarak tanımladığı pişmiş toprak figürini[349] aynen bu pozda betimlenmiştir **(Lev. LXXXV, res. 169)**. Sırtında genç bir oyunucuyu taşımakta olan sakallı figür ellerini, tıpkı vazo resimlerinde olduğu gibi dizlerine dayamaktadır. Bu benzerliğe dayanarak, bu figürlerin söz konusu top oyununu oynamakta oldukları ileri sürülebilir.

D. Diğer Oyunlar

1. Kottabos (Κότταβος)

Kottabos, symposion sırasında, genelde yemek sonrası oynanan ve içki kasesini elde çevirerek içinde birikmiş olan şarap tortularını önceden belirlenmiş bir hedefe fırlatıldığı bir oyundur. Eski Yunan'da özellikle M.Ö. 6-3. yy.'lar arasında çok yaygın olarak oynandığı bilinmektedir[350]. Klineye uzanmış olarak ya da ayakta oynanan oyunda oyuncunun hedefe zerafet içinde isabet ettirmesi bir övünç kaynağı olarak görülürdü.

[347] **A.y.**
[348] Klein, **a.g.e**., s. 19.
[349] Ümit Serdaroğlu, **Behramkale: Assos**, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005, s. 121.
[350] Brian A. Sparkes, "Kottabos: An Athenian After-Dinner Game", **Archaeology**, C.XIII, 1960, s. 202-207; E. Csapo, M. C. Miller, "The Kottabos-Toast and an Inscribed Red-Figured Cup," **Hesperia**, C.LX, 1991, s. 367-382.

Oyuncular klineye uzandıklarında sol dirseklerine dayanarak sağ elleriyle atış yaparlardı[351].

Ressam Euphronios'a ait, yaklaşık olarak M.Ö. 520'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir psykterde Smikra adlı çıplak bir kadın, işaret parmağını sağ elinde havada tuttuğu bir kabın kulbuna geçirmiş kottabos oynamaktadır **(Lev. LXXXVI, res. 170)**. Vazonun üzerinde 'Senin için fırlatıyorum, Leagros' yazmaktadır[352]. Symposionlarda erkeklere eşlik eden kadınlar, onların eşleri değil hetairalardır. Bu lev. LXXXVI, res. 170'deki Smikra adlı kadın için de geçerlidir.

Aristophanes'in M.Ö. 425 yılında oynanan Akharnes (Akharnailılar) adlı komedyasında da kottabos oynayan bir hetairanın bahsi geçmektedir[353]. Atina'nın Akharnai demosundan olan Dikaiopolis, Peloponnesos Savaşı sırasında Spartalılarla kimseye danışmadan barış yapar. İlk önce hemşerileri tarafından suçlansa da sonra onları ikna etmeyi başarır. Kararını savunurken savaşın Megara kenti ile ticari ilişkiler nedeniyle değil de Megara'lı bir hayat kadını Simaetha'nın kottabos oynayarak sarhoş olan Atinalılarca kaçırıldığı için çıktığını ileri sürer[354].

Görüldüğü üzere kottabos sadece yetişkinlerin oynadığı, erotik öğeler barındıran bir oyundu. Sophokles de 'Salmoneus' adlı oyununda kottabos bu özelliğine göndermede bulunur. Oyundaki bir karakter, en iyi kottabos oyuncusuna ödül olarak gıdıklamalar ve öpücükler verileceğini söyler[355].

Kottabos oynanan mekan, Eski Yunan evlerinde symposion sırasında erkeklerin yemek yiyip içki içmesi için özel olarak ayrılan androndu[356]. Andron dışında kottabos oynanan başka özel odaların bulunduğunu Miller'in kare üzerine oturan dairesel planlı odaları incelediği makalesinden öğreniyoruz[357]. Miller bu planın Antik Dönem mimarlık tarihçileri arasında sürekli bir tartışma konusu olduğundan bahseder. Vergina'daki bir

[351] Gisela M. A. Richter, "Department of Classical Art: Accessions of 1913. Bronzes," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.IX, 1914, s. 95; Deighton, **a.g.e**, s. 72.
[352] Sparkes, **a.g.e**., s. 202.
[353] Aristophanes, **Akharnailılar**, s. 28.
[354] **A.y.**
[355] Sophokles, **Fragmanlar,** 537, s. 273.
[356] John Boardman, "Social Life in Classical Athens", **Cambridge Ancient History: Plates to Vol V and VI**, Haz.. John Boardman, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 125.
[357] Stephen G. Miller, "Round Pegs in Square Holes," **AJA**, C.XXVI, 1972, s. 79.

yapıda bulunan bu plandaki bir odanın, Delphi'li Hegesander'e dayanarak, kottabos oyunu için özel olarak düzenlendiğini ileri sürer[358] **(Lev. LXXXVI, res. 171)**. Delphi'li Hegesander'e göre, bütün oyunculardan eşit uzaklıkta bulunan merkeze konan kottabos hedefine atış yapılan dairesel planlı odalar bulunmaktaydı[359]. Miller, Vergina'daki yapıda bulunan odada kline desteği olarak yorumlanabilecek bilecek toplam on sekiz tane duvardan odanın içine doğru uzanan çıkıntının bulunmasının bu odanın Delphi'li Hegesander'in tarif ettiği özel kottabos odalarından biri olduğunu kanıtladığını söyler[360].

Temel unsuru şarap tortusu ile uzaktan belli bir hedefi vurmak olan bu oyunun sayılamayacak kadar çok çeşidinin geliştirilmiş olduğunu tahmin ediyoruz. Fakat Antik yazında kottabosun iki özel çeşidinden bahsedilir. Biz de bu çalışmada bu iki kottabos türünü inceleyeceğiz.

a. Kottabos di oksybaphon (Κότταβος δὶ ὀξυβάφων)

Kottabos oyununun bu çeşidinde oyuncular fırlattıkları şarap tortularını suyla doldurulmuş bir lekanenin içinde yüzen 'oksybaphon' olarak bilinen küçük çanakları batırmaya çalışırlardı. En çok oksibapha batıran oyuncu oyunu kazanmış sayılırdı. Bu çanaklar su üstünde yüzebildiklerine göre düz olmaları gerekirdi. Kattabosun bu tipinin bilinen bir betimi yoktur; fakat kırmızı figürlü vazo üzerine içinde çanakların yüzdüğü bir lekane resmi yapılması oldukça zor bir iş olduğu düşünülürse, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir[361].

b. Kottabos Kataktos (Κότταβος κατακτός)

Antiphanes'in Athenaeus aracılığıyla günümüze ulaşmış bir yazısı kottabosun bu türüyle ilgili en temel kaynaktır[362].

---

[358] **A.y.**
[359] Athenaeus, **Deipnosophistae** xi, 479-480, s. 125.
[360] Miller, **Round Pegs**, s. 79.
[361] Sparkes, **a.g.e**., s. 206.
[362] **A.e.**, s. 205.

Kottabos'un ikinci ve daha popüler olan bu varyasyonunda oyuncular kandelabrum benzeri 'kottabos ayağı'nın tepesine yerleştirilen 'plastinks (πλάστινξ)' adı verilen bir diski vurmaya çalışırlardı. Plastinks, 'manes (μάνης)' olarak bilinen bir erkek çocuğu figürünün üstünde dengede dururdu **(Lev. LXXXVII, res. 172 ve 173)**. Manes Eski Yunanca'da aynı zamanda kölelerin genel adıdır. Ashmolean Müzesi'nde 9.8 cm. yüksekliğinde bronz bir manes bulunmaktadır. Manesin bağlı olduğu kottabos ayağı eksiktir. Bu erkek figür çıplaktır; sol eli kalçasında ayakta durmaktadır. Sağ elinin işaret parmağıyla şarap tortusu fırlatmak için kullandığı kyliksi tutmaktadır[363] **(Lev. LXXXVII, res. 172)**. Başka bir bronz manes ise bir kottabos ayağının kırılmış diğer parçalarıyla birlikte İtalya'nın Vetulonia kentinde bulunmuştur. M.Ö. 4 ya da 3. yy.'a tarihlenen bu manes bir Silenos figürüdür[364] **(Lev. LXXXVII, res. 173)**. Silenos figürü şarapla, sarhoş olmakla bağlantılı olan kottabos oyunun genel niteliğine oldukça uygundur. Silenos Dionysos alayında dolaşan kocamış satyrlere verilen isimdir; aynı zamanda Silenos adında bir mitolojik kişi de vardır[365].

Oyuncuların amacı fırlatıkları şarap tortularıyla plastinks'i vurarak yere düşürmekti. Vurulan plastinksin yere düşerken ses çıkarması için kottabos ayağı ortasında sabit duran ikinci bir disk bulunurdu[366].

Günümüze ulaşmış kottabos ayağı örneklerinde manes kısmı bulunanlar mevcuttur fakat Yunan vazo resimlerinde kottabos ayakları üzerinde manes betimlerine rastlanmamaktadır. Örneğin Perugia'da yürütülen kazılarda üç tane manesli kottabos ayağı ele geçirilmiştir[367] **(Lev. LXXXVII, res. 174)**. Buna karşılık satyrlerin şölen eşyalarını taşıdığı bir tören alayının betimli olduğu kırmızı figürlü bir guttus üzerinde görülen satyrlerden biri iki tane manesi olmayan kottabos ayağı taşır. Her iki kottabos

[363]P. Gardner, "Some Bronzes Recently Acquired for the Ashmolean Museum," **JHS**, C.XXX, 1910, s. 232; Sparkes, **a.g.e**., s. 205.
[364] Sidney N. Deane, "Archaeological News," **AJA**, C.XXV, 1921, s. 91-92.
[365] Erhat, **a.g.e**., s. 271.
[366] Kottabos kataktos için bkz: Herman W. Hayley, "The κότταβος κατακτός in the Light of Recent Investigations," **Harvard Studies in Classical Philology**, C.V, 1884, s. 73-82; Richter, **Department of Classical Art**, s. 95; Sparkes, **a.g.e**., s. 205; Kurke, **Coins**, s. 280.
[367] Sparkes, **a.g.e**., s. 204.

ayağı da kandelabrumlarda olduğu gibi üçer tane ayağa sahiptir[368] **(Lev. LXXXVIII, res. 175)**.

Atina Agorası'nda bulunmuş kırmızı figürlü bir kyliks üzerinde kottabos oynayan genç bir erkek betimi vardır **(Lev. LXXXVIII, res. 176)**. Sağ elinin işaret parmağıyla bir kyliksi döndürmektedir, sol elindeyse bir skyphos bulunur. Vanderpool, erkek figürünün solundaki nesnenin kottabos ayağı olduğunu, üzerindeki nesnenin de bilinen manes figürlerine benzememesine rağmen bir manes olduğunu ileri sürer[369].

2. Askoliasmos (Ἀσκωλιασμός)

Askoliasmos oyununun ismi Eski Yunanca'da 'tek ayak üzerinde zıplamak' anlamına gelen 'ἀσκολιάζειν' fiilinden türemiştir. Latincesi 'ascitae'dir. St. John askoliasmosun beş çeşidi olduğunu belirtir[370]:

Oyun en basit halinde oyuncular tek ayak üzerinde sekerek ilerlerler. Amaç bu şekilde mümkün olduğunca çok mesafe kat etmektir. Oyun tekli olduğu gibi kol kola girmiş çiftlerin yarışması olarak da oynanırdı.

St. John'a göre askoliasmos'un ebeleme oyununu andıran iki farklı çeşidi vardır. Bunlardan birinde, tek ayak üstünde seken oyuncular birbirlerini ebelemeye çalışırlar. Diğer varyasyonda ise tek ayak üzerinde seken bir oyuncu 'iki ayağını kullanabilen' diğer oyuncuları yakalamaya çalışır. Bunlardan herhangi birine dokunmayı başarırsa oyunu kazanmış olur. Başka bir deyişle, sadece ebe olan oyuncu sekerek ilerlemektedir, diğer oyuncuların böyle bir zorunluluğu bulunmamaktadır. St. John'un bu askoliasmos tanımı bize göre tutarsız ya da eksiktir. Ebe dışındaki diğer oyuncular sekmek zorunda değil ise ebenin onları sekerek yakalaması olası gözükmemektedir. Böyle bir oyun kuralı

[368] H.B. Walters, "Red-Figured Vases Recently Acquired by the British Museum," **JHS**, C.XLI, 1921, s. 149.
[369] Eugene Vanderpool, "The Rectangular Rock-Cut Shaft," **Hesperia**, C.XV, s. 280.
[370] J. Augustus St. John, **The History of Manners and Customs of Ancient Greece: Volume I**, y.y., Elibron Classics Series, 2005, s. 156.

ancak ebeden kaçan oyuncuların mekana ya da başka bir kısıta bağlı oldukları zaman geçerli olabilir.

Dördüncü askoliasmos çeşidinde bütün oyuncular aynı anda tek ayak üstünde sekmeye başlarlar ve hepsi kaç defa sektiklerini sayarlar. Oyunu en çok seken oyuncu kazanmış sayılır.

Bu ilk dört varyasyonundan farklı olarak daha ziyade yetişkinlerin oynadığı askolismos türünde, içi şarapla ya da havayla şişirilerek doldurulan teke derisinden tulumlar yağlanıp yere konulurdu. Ayakları çıplak bir oyuncu tek ayağı üstünde bir tulumun üzerine sıçrar ve orada dengede durmaya çalışırdı. Tulumlar yağlandıkları için çok kaygan olduğundan bunu başaran çok az olurdu ve düşenlere gülmek de adettendi. Ödül olarak kazananlara içi şarap dolu bir tulum hediye edilirdi[371].

Askoliasmos'un bu türü Atina'da Askolia Bayramı sırasında sık sık oynanan bir oyundu. Askolia Bayramı Dionysos şerefine kutlanan bir bayramdı. Bu bakımdan askoliasmos dini bir oyundur. Oyunun teke derisi tulumların üzerinde oynanmasının da nedeni bu tulumların Dionysos'a kurban edilen tekelerin derisinden yapılmış olmasıyla açıklanmaktadır[372]. Eski Yunanca'da 'askos' (ἀσκὸς) 'tulum, deriden yapma kap' ve 'sarhoş' anlamına gelmektedir[373]. Askoliasmos oyunu için kullanılan tulumlar da bu isimle anılırdı. Askos, askolia ve askoliasmos kelimelerinin birbirlerinden türedikleri açıktır.

Aristophanes bu oyundan şu şekilde bahsetmiştir: "...Açık havada, bir tulum üzerinde bacaklarınla sıçra"[374]. Vergilius (M.Ö. 70-19) ise Aristophanes'den (M.Ö. 448/445-388/385) yaklaşık dört asır sonra aynı oyundan şöyle bahseder: "...ve yumuşak çayırlarda yağlanmış keçi derileri üzerinde neşe ile dans edildi."[375].

Askoliasmos açık havada oynanılan bir oyundu. Nitekim Ostia'da bulunmuş M.S. 2. yy.'a tarihlenen bir mozaikte kırsal bir alanda oynanırken betimlenmiştir.

---

[371] John William Mollet, **An Illustrated Dictionary of Words Used in Art and Archaeology**, y.y., The Elibron Classics Series, 2006, s. 26; Yıldız, **a.g.e**., s. 124.
[372] Yıldız, **a.g.e**., s. 124.
[373] Sinanoğlu, **a.g.e**., s. 36.
[374] Aristophanes, Ploutos, 1129, s. 461.
[375] Vergilius, **Georgica** ii, 384, s. 40.

Burada Bacchus, karısı Ariadne, satyrler ve kadınlar tulumun çevresine dizilmişlerdir. Yerde kaygan tulumdan düşen bir satyr oturmaktadır. Başka bir satyr ise tulumun üzerine sıçramaya hazırlanmaktadır. Oyun başlamak üzeredir. Napoli Müzesi'ndeki bir kameo üzerinde de benzer bir sahne betimlenmiştir[376].

Tüm bu tasvirlerden ve anlatılanlardan bizim çıkarttığımız sonuç askoliasmos oyununun en popüler olan bu beşinci türünün aynı zamanda içinde dini öğeler barındıran bir dans olması itibariyle karmaşık bir yapısı ve toplumsal anlamı bulunduğudur. Diğer bir deyişle, sadece bir oyun olarak değerlendirilemez.

3. Micatio

Micatio, iki oyuncuyla oynanan bir tahmin oyunudur. İki oyuncu aynı anda sağ elinin parmaklarıyla bir sayı yapar. İki sayının toplamını doğru olarak ilk söyleyen taraf oyunu kazanmış olur. Günümüzde Güney İtalya'da oynanan 'morra' ile aynı oyundur[377].

Özellikle Eski Roma'da oldukça yaygın, çocukların yanı sıra yetişkinlerin de oynadığı bir oyundu. Hatta tavernalarda hesabı kimin ödeyeceğini belirlemek amacıyla kimi zaman bu basit oyunun oynandığı bilinmektedir[378]. Hile yapılmasına çok müsait bir oyun olması nedeniyle Latin edebiyatında birinin dürüstlüğünü ifede etmek için 'karanlıkta micatio oynanabilecek adam' deyişi yerleşmişti[379].

Micatio kural olarak sağ el ile oynanırdı. Oyuncular sağ ellerini o kadar hızlı hereket ettirirlerdi ki sol elin herhangi bir hareketi karşı tarafın dikkatini dağıtacağı ve parmak saymasını imkansızlaştıracağı için, oyuncuların sol ellerini hareket ettirmeleri yasaktı. Bu yüzden oyuncular, ya sol elleriyle bir değnek tutarlardı ya da günümüz

---

[376] Yıldız, **a.g.e.**, s.124.
[377] Beaumont, **a.g.e**., s. 33; Jerome Corcopino, **Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire**, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 251; Klein, **a.g.e**., s. 22.
[378] William Stearns Davis, **A Day in Old Rome: A Picture of Roman Life**, New York, Biblo&Tennon Publishers, 1959, s. 205.
[379] Paul G. Brewster, "A Roman Game and its Survival on Four Continents", **Classical Philology**, C. 38, 1943, s. 135; Corcopino, **a.g.e.,** s. 252.

morrasında olduğu gibi sol ellerini arkalarına saklarlardı[380]. Burada micatio, sol eli oyun dışı bırakan iki ayrı yönteme göre incelenecektir.

a. Değnekli Micatio

Değnekli micatio daha ziyade Yunan kentlerinde oynanmaktaydı. Bu tiple ilgili betimlerin bilinen en eski örneği olan M.Ö. 440-430 yılları arasına tarihlenen Yıkama Rassamı'na ait kırmızı figürlü bir hydriada, iki kadın çeşme başında karşılıklı oturarak micatio oynamaktadır **(Lev. LXXXIX, res. 177)**. Kadınların üzerinde ufak bir değnek tutan bir Eros uçmaktadır. Soldaki kadın oyuncu parmaklarıyla iki, sağdaki kadın ise beş göstermektedir. Aralarında ikisinin de sol elleriyle tuttuğu bir değnek bulunmaktadır. Soldaki kadın değneği ucundan, sağdaki kadın ise neredeyse ortasından tutmaktadır[381]. Klein'a göre bu poz oyunun hangi aşamada olduğunu gösterir. Oyuncular her doğru tahminde kendi uçlarından başlayarak değneğin üzerinde belli bir mesafe katederler. Oyunu değneğin ortasına ilk ulaşan kazanmış sayılır[382].

Değnekli micatio oyununun tasvir edildiği diğer bir örnek, Sotades Ressamı'na ait Klasik Dönem'e tarihlenen bir kırmızı figürlü skyphos parçası üzerindedir **(Lev. LXXXIX, res. 178)**. Bu vazoda dikkat çekici olan husus, satyrlerin yetişkin Atinalı erkekler gibi giyinik olmaları ve çocuklar gibi yerde oturarak çoğunlukla kadınlara atfedilen micatio oyununu oynamalarıdır. Hoffmann vazodaki bu alışılmamış tasvirin sembolik anlamını Pindaros'un ağıtı ve Eksekias'ın ünlü Vatikan Vazosu ile bağlantı kurarak açıklar[383].

Pindaros'un (M.Ö. 522 veya 518-446) ağıtında ölüler dallarında altın elmalar asılı olan ağaçların gölgesinde bir tabla oyunu oynamaktadır. Atina vazolarında ağaç tasvirleri sıklıkla yer almazlar; yer aldıklarında da mutlaka sahnenin geçtiği mekanı ve bağlamını ifade etmek için kullanılmışlardır. Sotades'in vazosunda da satyrler, tıpkı

[380] Paul F. Perdrizet, "The Game of Morra," **JHS**, C.XVIII, 1898, s. 130.
[381] Perdrizet, **a.g.e**., s. 130; Sian Lewis, **Athenian Woman: An Iconographic Handbook**, New York, Routledge, 2002, s. 152-155.
[382] Klein, **a.g.e**., s. 22.
[383] Herbert Hoffmann, **Sotades: Symbols of Immortality on Greek Vases**, USA, Oxford University Press, 1998, s. 142-143.

Pindaros'un ağıtındaki ölüler gibi, bir ağacın altında oyun (micatio) oynarlar. Dolayısıyla Hoffmann'a göre bu ağaçlar, bu vazo resminin bağlamını anlamamızın anahtarıdır. Hoffman ayrıca Sotades'in satyr tasvirlerinin vazolarında genellikle kahramanlık değerleriyle hicvetme amaçlı kullandığının altını çizer. Bu noktada da Eksekias'a ait Achilleus ve Aias'ın birlikte petteia oynadıkları ünlü vazo resmi akla gelmektedir. Hoffmann'a göre, lev. LXXXIX, res. 178'de görülen vazo resminde, yetişkin Atinalı erkekler gibi giyinmiş satyrlerin varlığı, büyük ihtimalle bu meşhur kahramanlık temasının hicvi bir yorumudur[384].

Lampsakos'da bir mezar kazısında bulunan oymalı bir altın yüzük üzerinde de micatio oyunu tasviri yer almaktadır **(Lev. XC, res. 179)**. Bu yüzük üzerinde Aphrodite ile Eros karşılıklı micatio oynamaktadır. Lev. LXXXIX, res. 177'deki betimden farklı olarak, oyunculardan biri (Eros) ayaktadır, diğeri (Aphrodite) ise oturmaktadır. İki tasvir arsındaki diğer bir fark da oyuncuların değneğin aynı ucundan tutuyor olmalarıdır[385].

b. Değneksiz Micatio

İtalya'da Foggia'da bulunan bronz bir heykelde Eros sağ eli arkada tasvir edilmiştir **(Lev. XC, res. 180)**. Yukarı kaldırdığı sol eliyle üç işareti yaparak micatio oynamaktadır. Eros'un genelde sağ el kullanılarak oynanan bir oyunu sol eliyle oynarken gösterilmesinin özel bir sembolik anlamı olup olmadığını bilmiyoruz. Bu Eros heykelinin, annesi Aphrodite ya da arkadaşı Ganymedes ile micatio oynadığı bir grup heykelinin parçası olduğu ileri sürülmüştür[386].

4. Sopa Dengeleme Oyunu

Günümüzde de halen oynanmakta olan, oyuncuların bir ya da birkaç parmağının ucunda ince uzun bir sopayı dengelemeye çalıştıkları tek kişilik oyunu 'sopa dengeleme

[384] **A.y.**
[385] Perdrizet, **a.g.e.**, s. 129.
[386] Perdrizet, **a.g.e.**, s. 131; Arthur Hamilton Smith, **A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum**, y.y., Adamant Media Corporation, 2005, s. 180.

oyunu' olarak tanımlıyoruz. İleri düzeyde el becerisi gerektirdiğinden küçük çocukların oynayabileceği bir oyun değildir. Yunan vazo resimlerinde sadece kız çocukları ve genç kızlar sopa dengeleme oyunu oynarken betimlenmişlerdir[387]; fakat bu Eski Yunan'da erkek çocukların bu oyunu oynamadıkları anlamına gelmez.

M.Ö. 5. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen kırmızı figürlü bir pyksis üzerinde, yeni gelinin kız arkadaşlarından hediyeler aldığı 'Epaulia' adlı düğünden sonraki sabah anlatılmaktadır **(Lev. XCI, res. 181 A ve B)**. Arka plandaki sütun sahnenin evde geçtiğini belirtiyor. Gelin oturmakta olan genç kızdır. İki yanında ellerinde mücevher kutuları, parfüm vazosu ve kuşak taşıyan iki genç kız ayakta durmaktadır. Bu üçlü gruba sırtı dönük olan, elinde kolye tutan başka bir kız sağ işaret parmağıyla sopa dengelemeye çalışan bir kızı seyretmektedir. Sopa dengeleyen kızın söz konusu merasimle bir ilgisi olmadığı düşünülmektedir[388]. Bacaklarını ayırarak ve sol kolunu kaldırarak dengesini sağlamaya çalışmaktadır. Vazo ressamı bu kızı sahneye katarak evlenen genç kızın yeni çıktığı çocukluk dönemine bir gönderme yapmak istemiş olabilir. Betimin en sağında ayakta mücevher kutusu ve kuşak taşıyan iki genç kız daha yer almaktadır.

Bu oyunun başka bir tasviri M.Ö. 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir Atina lekythosunun üzerinde bulunur **(Lev. XCII, res. 182)**. Khiton giyinmiş, bilezikler ve küpeler takmış bir kadın ayakta, sağ elinde uzun bir sopa dengelemeye çalışmaktadır. Sopayı daha iyi kontrol edebilmek için öne doğru eğilmiştir ve dikkatle sopaya bakmaktadır. Adımını atarken bir yandan da sol eliyle elbisesini tutmaktadır. Kadının oyunu oynamak için harcadığı çaba başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir[389].

Genç kızlar ve kadınlar gibi kız çocuklarının da bu oyunu oynadığını, Atina Ulusal Müzesi'nde bulunan M.Ö. 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde yer alan betimden öğrenmekteyiz. Burada bir kız çocuğu parmağının ucuyla sopa dengelemeye çalışırken sola doğru ilerliyor gibidir. Yanındaki küçük köpek de koşarak

---

[387] Lewis, **a.g.e**, s. 152.
[388] Gisela M.A. Richter, "Department of Classical Art: The Accessions of 1909. III. Vases and Terra-cottas," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.V, 1910, s. 145; Klein, **a.g.e.**, s. 23.
[389] Neils, Oakley, **a.g.e.** s. 272.

ona eşlik etmektedir[390] **(Lev. XCII, res. 183)**. Buraya kadar görülen tüm sopa dengeleme tasvirlerinde oyuncuların hareket halinde oldukları hatta koştukları görülür. Sabit durarak sopa dengelemenin oldukça zor olduğu ve oyuncuların bu yüzden hareket ettikleri göz önüne alındığında, vazo resimlerinin bu oyunu gerçekçi bir şekilde tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

Atina Agorası'nda yapılan kazılarda bulunmuş kırmızı figürlü bir khous üzerindeki sopa dengeleme oyununu tasvirinde, khiton ve himation giyinmiş olan bir kız oturarak sağ avuç içiyle uzun bir sopayı dengelemektedir[391] **(Lev. XCII, res. 184)**. Sopa dengeleyen kızın otururken betimlenmesi belki de kızın usta bir oyuncu olduğunu ifade etmektedir.

5. Ceviz Oyunları

Ceviz düzgün, yuvarlak şekli ve kolaylıkla erişilebilmesi açısından ideal bir oyun aracıdır. Bu nedenle ekonomik olarak her sınıftan çocuğun oynadığı çok sayıda oyunda kullanılır. Ceviz kullanıldığı için ceviz oyunları olarak adlandırılan bu oyunlar daha ziyade evin dışında, sokakta oynanırlardı.

Ceviz kumar oyunlarında ve düğünlerde de kullanılırdı. Düğünlerde damadın etrafta toplanmış gençlere avuç dolusu ceviz atması gibi bir gelenek vardı. Kumar oyunlarında kullanılmalarından dolayı cevizlerin iyi şans getirdiğine inanılırdı. Mezarlarda ölüyle birlikte gömülmüş cevizlerin bulunmasının nedeni olarak bu inanış gösterilmiştir[392].

Antik yazarlardan Martialis ceviz oyunlarından bahsetmiştir. Martialis bir epigramında cevizlerle oynamanın çocuklar için vazgeçilmezliğini şu şekilde vurgular[393]:

---

[390] Lewis, **a.g.e.**, s. 20.
[391] T. Leslie Shear Jr., "The Athenian Agora: Excavations of 1972," **Hesperia**, C.XLII, 1973, s. 369.
[392] J.P. Toner, **Leisure and Ancient Rome**, Cambridge, Blackwell Publishers, 1995, s. 92.
[393] Martialis, **Epigramlar** v, 84, s. 200.

"……
Öğretmen okula çağırıyor bağıra bağıra
Artık ceviz oynamayı bırakmaktan üzgün çocuğu,
……"

Martialis başka bir epigramında ceviz oyunlarının oldukça sert oyunlar olduğunu yazar[394]:

"……
Cevizler
Zararsız, önemsiz bir oyun sanılır ceviz oyunu;
Oysa kıçı çıktı çoğu kez bu yüzden çocukların.
……"

Bu dizeler Roma Sanatı'nda daha çok erkek çocukların bu oyunları oynarken betimlenmesinin sebebini açığa kavuşturmaktadır. Gerçekten de fiziksel olarak bu kadar tehlikeli olabilecek bir oyunun kız oyunu olması ihtimali düşüktür.

Eski Roma'da oynanan isimlerini bilmediğimiz üç ceviz oyun vardı:

Bunlardan ilki cevizlerden yapılmış bir piramidi uzaktan atılan bir cevizle vurarak dağıtmaya dayalı olan bir ceviz oyunu idi[395]. Aries bu ceviz kümelerini 'şato' olarak adlandırmaktadır[396]. Birçok çocuk oyununun betimlendiği Vatikan Müzesi'nde bulunan bir lahit üzerinde yer alan kabartmada yerde üçer cevizden oluşturulmuş üç piramid bulunmaktadır[397] **(Lev. XCIII, res. 185**, **sol alt köşe)**. En solda bir erkek çocuğu öne doğru eğilmiş elindeki cevizi piramidlere doğru atmak üzere betimlenmiştir. Diğer çocuklar arkadaşlarının atışını ilgiyle izlemektedirler. Atıcının hemen sağında duran çocuk kollarının arasında cevizler taşırken görülmektedir.

Paris Louvre Müzesi'nde bulunan M.S. 2. yy.'a tarihlenen bir çocuk lahdinin üzerinde aynı ceviz oyunu tasvir edilmiştir[398] **(Lev. XCIII, res. 186)**. Ancak burada

[394] **A.e**. xıv, 19(18), s. 200.
[395] Toner, **a.g.e**., s. 92.
[396] Paul Veyne, "Roma İmparatorluğu", **Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına**, Haz. Dupont Aries, George Duby, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 30.
[397] Horst Blanck, **Eski Yunan ve Roma'da Yaşam**, Çev. İslam Tanrıkurt, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999, s. 240.
[398] Veyne, **a.g.e**., s. 30.

çocuklar cevizleri fırlatmak yerine bir eğik düzlemden aşağı yuvarlamaktadırlar. Ceviz eğik düzlemin ucundan aşağı düşerek yerdeki ceviz piramidlerine çarpıyordu. Oyunun amacı bu şekilde yerdeki cevizlerden mümkün olduğu kadar çok ceviz almaktı. Tahtadan yapılmış olan ve taş ya da ona benzer yerde duran bir nesneye dayandıralarak eğimli olması sağlanan bu eğik düzlemin adı 'tabula' idi[399].

Baran, kitabında ceviz oyunları başlığı altında 'Tenkmeç' adlı bir oyundan bahseder[400]:

> "Duvara bir m. boyunda 20-25 cm. genişliğinde 45°lik eğik bir tahta dayanır. Oyun sırasına göre onun baş ucundan aşağıya ceviz tengelerler. Kimin cevizi yerdekilerden birine dokunursa önceden tengelenmiş olan cevizlerin hepsini ütmüş olur. Bazan yerde 20-30 ceviz birikir ve ütüm bereketli olur."

Bu oyun ile lev. XCIII, res.186'da betimli olan oyun arasında önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Her ikisinde de oyun aracı olarak ceviz ve eğik düzlem kullanılmaktadır. Cevizler eğik düzlemin tepesinden aşağı bırakılmaktadır. Belki de lev. XCIII, res.186'da görülen oyun günümüzdeki tenkmeç oyununun atasıdır.

İkinci bir oyunda da cevizler yere çizilmiş bir üçgenin içine atılıyordu. Üçgenin içindeki her nokta aynı değere sahip değildi[401]; dolayısıyla oyuncu cevizi attığı yere göre faklı puanlar alırdı. Bayral Ephesos hakkında yazdığı kitabında antik kentin alt sınıfları arasında oynanan 'Delta' adlı bir ceviz oyunundan bahsetmektedir[402]. Bu oyunda yere çizilmiş bir üçgene belirli bir mesafeden cevizler fırlatılır. Üçgenin dışına isabet eden cevizler oyunu kazanan kişinin olur. Bütün cevizler atıldıktan sonra üçgenin içine en çok ceviz sokabilmiş oyuncu oyunu kazanmış olur. Bell yaptığı yüzey araştırmalarında yere

---

[399] Antony Rich, **The Illustrated Companian to the Latin Dictionary and Greek Lexicon: Forming a Glossary of all the Words Representing Visible Objects Connected with the Arts, Manufactures, and Every-Day Life of the Greeks and Romans**, London, Longmans, 1849, s. 641.

[400] Baran, **a.g.e**., s. 134.

[401] Üçgenin içindeki yerlerin farklı değerlere sahip olması Roma'da oynanan bir topaç oyununı anımsatmaktadır. Topaç oyununda sözkonu olan bir dairedir. İçiçe çizilmiş dairelerin farklı değerleri vardır (bkz.: aş., s. 122).

[402] Mete Bayral, **Secret Ephesus**, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1985, s.

kazınmış üçgen bir tablaya rastlamadığını ancak BMTT'ndeki çember şeklindeki C.1 ve kare şeklindeki S.1 kodlu tablaların bu oyunda kullanılmış olabileceğini yazmaktadır[403].

Baran'ın kitabında 'Ceviz Oyunları' başlığı altında incelediği 'Dikmeç' adlı oyun söz konusu bu oyunla oldukça benzerdir. Bu benzerlik Bell'in C.1 tipi tablalar hakkındaki görüşünü desteklemektedir. Dikmeç adlı oyunda aşağı yukarı 1 m. çapında yere çizilen bir çemberin içine bir, iki ya da üç ceviz 'dikilir'. Çocuklar bunlara belirli bir uzaklıktan sırayla ceviz atarlar. Bu cevizlerden birini ya da birkaçını vurarak çemberden çıkartabilen onları 'ütmüş' olur[404].

Bir başka ceviz oyunu türü de amacı cevizleri uzaktan bir çömleğin içine atmak olan ve 'tropa'ya benzeyen oyundur[405].

6. Evcil Hayvanlarla Oyun

Evcil hayvanlar günümüzde olduğu gibi Eski Yunan ve Roma'da da çocukların çok sevdikleri oyun arkadaşları arasındaydı. Çocukların birlikte vakit geçirdiği hayvanlar arasında kuşlar, köpekler, horozlar, tavşanlar, keçiler ve geyikler bulunurdu. Zengin aristokrat aile çocuklarının bunlara ilave olarak maymun gibi daha egzotik hayvanları da vardı[406]. Çocukların hayvanlara düşkünlüğü dönemin sanatına da yansımış, bu sayede günümüze bu konunun işlendiği çok sayıda eser kalmıştır. Başta khouslar olmak üzere çok sayıda vazo resmi, çocukları hayvanlarıyla oynarken betimlemektedir. Ayrıca mezar stelleri ve heykeller de çocuklar ve evcil hayvanları arasındaki bu yakın ilişkiyi değerlendirmemize yardımcı olur.

Lev. XCIV, res. 187'de M.Ö. 450-400 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde çıplak, tombul bir erkek çocuğun önünde duran ördeğe doğru ellerini uzattığı görülmektedir. Solda, çocuğun arkasında bir oyuncak araba vardır[407]. Vazo

[403] Bell, **Notes on Pavement Games**, s. 98.
[404] Baran**, a.g.e**., s. 135.
[405] Bkz.: yuk., s. 78.
[406] Klein, **a.g.e.**, s. 10-13.
[407] Lucy T. Shoe, "A Box of Antiquities from Corinth," **Hesperia**, C.I, 1932, s. 84 ve 85.

ressamının çocuğu bir oyuncağı ve ördeği ile birlikte betimlemesi bu ikisinin çocuğun hayatında benzer roller üstlendiğini göstermektedir.

M.Ö. 340'a tarihlenen yazıtlı mermer bir mezar stelinde de benzer bir kompozisyon bulunur. Yazıttan çocuğun adının Melisto olduğunu öğreniyoruz. Altı ila sekiz yaşında bir kız çocuğu olan Melisto kuşu, köpeği ve oyuncak bebeğiyle birlikte betimlenmiştir[408] **(Lev. XCIV, res. 188)**. Evcil hayvanların da aynı oyuncaklar gibi Yunan ve Roma İkonografyası'nda çocukların atribüleri arasında olduğu anlaşılmaktadır.

M.Ö. 450-400 yıllarına tarihlenen mermerden bir mezar lekythos üzerinde elinde tavşan tutan ergenlik çağında bir erkek çocuğu vardır **(Lev. XCV, res. 189 A)**. Çocuk sol eliyle tavşanı kulaklarından tutmaktadır. Karşısında aynı yaşlarda bir kız çocuğu vardır ve elini tavşana doğru uzatmaktadır. Lekythosun diğer tarafında ise yetişkin bir erkek ve kadın yer alır **(Lev. XCV, res. 189 B)**. Bu sahne, iki çocuğun kardeş oldukları, hemen hemen aynı zamanda öldükleri ve yetişkin erkek ile kadın figürlerinin de çocukların anne ile babası olduğu şeklinde yorumlanmaktadır[409]. Ebeveynleri çocuklarını muhtemelen sevdikleri bir oyun arkadaşı olan tavşanla hatırlamak istemişlerdir. Palatine Antolojisi'nde çocuklar ve tavşanlar arasındaki ilişki hakkında bilgi veren bir epigram yer alır. Phanion adlı bir çocuk ve onun yavru tavşanı hakkındaki bu acıklı öyküde Phanion tavşanını o kadar çok besler ki sonunda tavşan ölür. Bunun üzerine tavşanın ölüsü çocuğun kanepesinin yanına gömülür[410].

Çocukların evcil hayvanlarla oynaması heykel ve heykelciklere konu olmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen (M.Ö. 1. Yy.), 16 cm. yüksekliğinde, tavus kuşu ile oynayan çocuk heykelciği buna bir örnektir (**Lev. XCV, res. 190**). Myrina'da bulunmuş olan bu heykelcik pişmiş topraktan yapılmıştır.

[408] Melisto'nun steli hakkında ayrıntılı bilgi için kkz.: John Grifitths Pedley, "An Attic Grave Stele in the Fogg Art Museum," **Harvard Studies in Classical Archaeology**, C.LXIX, 1965, s. 259-267; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 307.
[409] Silvia M. Welsh, "An Attic Grave Lekythos," **JHS**, C.XXVI, 1906, s. 231.
[410] **Yunan Antolojisi** vii, 207, s. 117.

Çocuk yaslandığı kuyruğu açık tavus kuşuna bakmaktadır[411]. Lazenby Myrina'da çok sayıda tavuskuşuyla oynayan Eros betimli pişmiş toprak heykelcik bulunduğunu belirtir ve bunları ailelerin hayatta iken bu tür kuşlarla oynamayı seven çocukları için yaptırdıkları adaklar olabileceğini öne sürer[412]. Bulundukları yerin aynı olmasına ve tasvirlerindeki benzerliğe dayanarak lev. XCV, res.190'da görülen heykelciğin aynı amaç için yapılmış olduğunu ileri sürebiliriz.

Şimdiye kadar incelediğimiz evcil hayvan tasvirleri nispeten erken tarihlidir. Daha geç bir döneme ait bir örnek ise M.S. 2. yy.'a tarihlenen, 85 cm. yüksekliğindeki kireçtaşı bir mezar stelidir. Bordo'da bulunmuş bu stel üzerinde beş altı yaşlarında bir kız çocuğu kedisi ve horozuyla birlikte tasvir edilmiştir. Yazıtından öğrendiğimize göre steli babası Laetus kızı için yaptırmıştır. Kız kedisini ön bacaklarının altından kavrayarak kucağına almıştır. Kedinin karnı gözükmektedir. Horoz ise çocuğun ayaklarının dibinde durmaktadır[413].

Eski Yunan ve Roma'da yetişkinler de çocuklar kadar hayvanlara meraklıydı. Örneğin hayvanlar günlük hayatlarında günümüze oranla daha fazla yer kaplamaktaydı. Lazenby'e göre bunun başlıca nedeni Eski Yunan ve Roma'da çok tanrılı dine inanılmasıdır. Çoğu tanrı ve tanrıçaya adanmış hayvanlar vardı. Bu hayvanların kutsal sayılmaları insanların onları daha çok sevmesine ve evlerinde beslemesine neden olmuştu[414]. Çoğu hayvanın kutsal sayıldığı bir toplumda çocukların da bu hayvanlarla yakın bir ilişki içinde olmaları son derece doğaldır.

---

[411] **Anadolu Medeniyetleri II: Yunan/Roma/Bizans**, Haz. Ferit Edgü, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983, s. 88.
[412] Francis D. Lazenby, "Greek and Roman Household Pets," **The Classical Journal**, C.XLIV, no. 5, 1949, s. 301.
[413] Cathrine Jones, "The Tombstone of Laetus' Daughter: Cats in Gallo-Roman Sculpture," **Brtitannia**, C. XXIV, 2003, s. 56-58.
[414] Francis D. Lazenby, "Greek and Roman Household Pets," **The Classical Journal**, C. 44, no. 4, 1949, s. 245.

7. El Kızartmaca

El kızartmaca, iki kişiyle oynanan, el çabukluğu gerektiren bir oyundur. Oyunculardan biri her iki elini avuç içi yukarı bakacak şekilde önüne doğru uzatır; diğer oyuncu da avuç içi yere bakacak şekilde ellerini üzerine koyar. Elleri altta olan ani bir hareketle diğerinin ellerine vurmaya çalışır. Bowdoin Ressamı'na ait M.Ö. 460-450 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir lekythos üzerindeki gynaikonitiste el kızartmaca oynayan bir kadın ve Eros tasviri bu oyunun Eski Yunan'da da oynanmış olduğunu gösterir[415].

8. Ostrakinda (Ὀστρακίνδα)

Ostrakinda, erkek çocukların bir istiridye kabuğu ya da vazo kırığı ile oynadığı bir tür yakalamaç oyunudur. İsmi de Eski Yunanca'da istiridye kabuğu ya da vazo kırığı anlamına gelen 'ostrakon' (ὄστρακον) kelimesinden gelmektedir[416]. Ostrakon aynı zamanda reformcu Atina'lı devlet adamı Kleistenes zamanında oy pusulası olarak kullandıkları çanak çömlek parçalarına verilen ad idi[417]. Ostrakinda oyunu hakkındaki bilgilerimiz sadece yazılı kaynaklara dayanmaktadır[418]. Örneğin Pollux bu oyunun nasıl oynandığını anlatır[419].

İki takıma ayrılmış oyuncuların öncelikle bir istiridye kabuğu ya da vazo kırığı bulmaları gerekiyordu. Eski Yunan'da çocukların vazo kırığı bulmaları oldukça kolay olmalıydı. Takımlar istiridye kabuğunun ya da vazo kırığının bir yüzünü seçerdi. Vazoların iç yüzü, su ve hava geçirmez olmalarını sağlamak amacıyla, kara astarla sıvandıklarından siyah olurdu. Bu nedenle bir vazo kırığının farklı renklerde iki yüzü olurdu. İç kısımlarına siyah oldukları için 'gece' dış kısımlarına ise 'gündüz' denilirdi. Oyun istiridye kabukları ile oynandığında bir tarafı siyaha boyanarak aynı etki

[415] Lewis, **a.g.e**., s. 132.
[416] Sinanoğlu, **a.g.e**., 206.
[417] Saltuk, **a.g.e**., s. 131.
[418] Platon, **Phaedrus**, 241b, s. 43.
[419] Pollux, **Onomastikon** ix, 111, s. 388.

yaratılırdı. Takımlar, yere çizdikleri çizginin karşılıklı iki tarafına yerleşirdi. İstiridye kabuğunu ya da vazo kırığını bu çizgiye atarlardı. Atarlarken de "gece ya da gündüz" diye bağırırlardı. İstiridye kabuğunun ya da vazo kırığının üste gelen tarafını seçmiş olan takım kaçmaya, diğer takım da onları kovalamaya başlardı. Kaçan takımın yakalanan oyuncuları hemen yere otururlardı; onlara 'eşek' denilirdi. Oyun, kaçan takımın bütün oyuncularının yakalanmasıyla sona ererdi[420].

Bu oyun halen Avrupa'nın birçok yerinde çocuklar tarafından oynanmaktadır. İsmi İtalya, Fransa ve Almanya'da 'gece ve gündüz', Avusturya'da ise 'siyah ve beyaz'dır[421].

9. Epostrakismos (Ἐποστρακισμός)

Günümüzde de halen çocuklar tarafından sevilerek oynanan suda taş kaydırma oyununun Eski Yunan'da istiridye kabuklarıyla oynanan türüne epostrakismos denilirdi. Amaç kabukların denizin üstünde mümkün olduğunca çok sayıda sekmesini sağlamaktı. Kabuğu batmadan evvel en çok sektiren oyunu kazanmış sayılırdı[422].

10. Platanistas (Πλατανιστᾶς)

Sadece Sparta'da oynanan bir takım oyunu olan platanistas askeri eğitimin bir parçası idi. Çınar ağaçlarıyla çevrili bir alanda oynandığından ismi Eski Yunanca'da çınar ağacı anlamına gelen 'platanos' (πλάτανος) kelimesinden gelmektedir[423].

Oyun alanı, Eurotas Nehri üzerinde bulunan, etrafı su yollarıyla çevrili bir adacıktı. Her sene Spartalı gençlerden oluşan iki takım, savaş tanrısı Enyalius'a bir köpek yavrusu kurban ederlerdi. Ertesi gün söz konusu adada silahsız olarak

[420] St. John, **a.g.e**., s. 155; Kathleen Freeman, "Copper Fly," **Greece&Rome**, C.VI, 1936, s. 29; Beaumont, **a.g.e**., s. 34; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 264.
[421] Beaumont, **a.g.e**., s. 34.
[422] St. John, **a.g.e**., s. 153.
[423] Sinanoğlu, **a.g.e**., s. 219.

buluşurlardı. Biri Herakles diğeri ise ünlü Sparta Kralı Lykurgos ile bağlantılı olan iki takım oyun alanına iki farklı köprüden girerdi. Bu nedenle köprülerden birinin üzerinde Herakles diğerinin üzerindeyse Lykourgos heykeli bulunurdu[424].

Çoğu Yunan sporunda olduğu gibi bu oyun da çıplak oynanırdı. Oyuncular sadece dahil oldukları takımı belli eden farklı renklerde başlıklar takardı. Takımların amacı rakip oyuncuları suya kadar sürüp oyun alanından çıkarmaktı. Mücadele sırasında oyuncuların elleri ile dövüşmek, tekme atmak, ısırmak ve hatta rakiplerinin gözlerini oymak hakkına sahip oldukları oldukça sert bir oyundu[425].

[424] Pausanias, **Yunanistan'ın Tasviri** iii, 14, 8-10, s. 49-50.
[425] Walter S. Hett, "The Games of the Greek Boy," **Greece & Rome**, C.I, 1931, s. 26; Golden, **A to Z**, s. 136; Zehra Newby, **Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 163; Donald G. Kyle, **Sport and Spectacle in the Ancient World**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007, s. 183.

II. ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNCAKLAR

A. Çıngırak (Κρόταλος)

Sallandığında içindeki topçukların hareketiyle ses çıkaran oyuncaklar çıngırak olarak adlandırılır. Eski Yunan ve Roma'da çıngıraklar deri, ahşap, kemik, pişmiş toprak ve bronz gibi farklı malzemelerden yapılmaktaydı. Günümüze sadece pişmiş toprak olanları ulaşmıştır. Çıngırağın içindeki topçuklar çoğunlukla pişmiş topraktan yapılırdı fakat bazı çıngıraklarda kurt dişi ya da mercan kullanıldığı da bilinmektedir. Bunun nedeni büyük olasılıkla Eski Yunan ve Roma'da kurt dişi ve mercanın çıkardığı sesin kötülükleri uzaklaştırdığına inanılmasıydı[426]. Zaten çıngıraklar daha ziyade bebeklerin ve küçük çocukların oynadıkları bir oyuncak türüydü. Aristotoles de Politika adlı eserinde çıngırağın bu özelliğinin altını çizer[427]:

"Arkhytas'ın çıngırağı çocukları oyalamak için pek yararlı bir buluştu; onların hep uslu durmaları beklenemez, bu oyuncakla oynamaksa, çocukları evde birşeyler kırıp dökmekten alıkoyar. Ama elbette, bu yalnız çok küçükler için uygundur; daha büyük çocukların çıngırağı eğitimdir."

Philokles adlı bir çocuğun Hermes'e adadığı oyuncakları arasında çıngırak da bulunmaktadır[428].

Eski Yunan ve Roma'da dört farklı çıngırak tipine rastlıyoruz. Bunlara sırasıyla değineceğiz.

1. Hayvan Şeklinde Çıngıraklar

Eski Yunan ve Roma'da çıngıraklar çoğunlukla hayvan şeklinde yapılırdı. Bunun başlıca nedeni hayvanların görsel olarak çocukların ilgisini çekmeleri, çocuklara sevimli

[426] Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 265.
[427] Aristotoles, **Politika** viii, 1340b, s. 242.
[428] **Yunan Antolojisi** vi, 309, s. 467.

gelmeleri idi. Çıngırak yapımında sıklıkla tercih edilen hayvanların domuzcuk, köpek, horoz, ayıcık, baykuş ve kaplumbağa yer almaktaydı. Örneğin lev. XCVII, res.193, 194 ve 195'de görülen çıngıraklar tombul domuzcuklar şeklinde yapılmışlardır. Lev. XCVII, res. 193 ve 194'deki domuzcukların tüm vücudu, burunları da dahil olmak üzere çömlekçi çarkında yapılmıştır. Üçgen kulaklar, kısa kıvrık kuyruk, bodur ayaklar ve sırttaki çıkık kısım el yapımıdır ve sonradan vücuda eklenmiştir. Vücudun üzerindeki kazıma bezekler domuzcuğun tüylerini belirtmektedir. Gözler ve burun ise pişmiş toprağa delikler açılarak yapılmıştır. Bunlar aynı zamanda çıngırağın fırınlanması sırasında hava deliği görevini görmekteydiler[429]. Lev. XCVII, res. 195'de görülen domuzcuğun ana gövdesi üzerindeki eklemeler ise barbotin tekniği ile kil ıslakken çimdikleyerek oluşturulmuştur[430].

Domuzcuk formundaki çıngırakların boyutları bir bebeğin tutabileceğinden daha büyük olduğu için bu çıngıraklar muhtemelen anne ya da dadılar tarafından bebeği uyutmak için sallanırdı. Örneğin, lev. XCVII, res. 194'de görülen domuzcuğun uzunluğu 13.2 cm., yüksekliği 7.7 cm. ve gövde çapı 5.9 cm.'dir[431]. Pollux da çocukları uyutmak için dadıların çıngırak kullandığından bahsetmektedir[432].

Başka hayvan şekillerinde çıngıraklar da ele geçirilmiştir. Örneğin, lev. XCVIII, res. 196'da iki horoz, ön ayakları üzerinde oturan bir köpek ve bir ayıcık şeklinde çıngıraklar görülmektedir. Kırmızı kilden yapılmış bu çıngırakların üzerlerindeki boya zamanla yok olmuştur[433].

[429] Domuzcuk şeklindeki çıngıraklar için bkz: Klein, **a.g.e**., s. 5; Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 265.
[430] Howard Comfort, "Roman Ceramic and Glass Vases at Heidelberg and New York," **AJA**, C.LIV, 1960, s. 273.
[431] Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 265.
[432] Pollux, **Onomastikon** ix, 127, s. 392.
[433] T. Leslie Shear, "Excavations in the Athenian Agora," **AJA**, C.XLI, 1937, s. 177.

2. Saplı Çıngırak

Saplı çıngıraklar, uzunca bir sap ve sapın ucunda bulunan kutucuk şeklinde bir parçadan oluşmaktaydı. Bu tip çıngırakların tasvirleri ile Yunan Sanatı'nda vazo resimlerinde ve mezar stellerinde karşılaşılır[434].

Atina vazo resimlerinde küçük çocuklar bu tipte çıngıraklarla oynarken görülmektedir. Örneğin M.Ö. 440-430'lara tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde sağ elinde sap kısmından tuttuğu çıngırağı sallayan, lazımlığa oturmakta olan bir bebek betimlenmiştir[435] **(Lev. XCVIII, res. 197)**. Bir sap kısmının bulunması sayesinde bebekler ve küçük çocuklar, domuzcuk şeklindeki çıngıraklardan farklı olarak, saplı çıngıraklara kendi başlarına oynayabiliyorlardı. Martialis bir epigramında saplı tipte bir çıngırakla oynayan küçük bir çocuktan bahsetmektedir[436]:

"……
Küçük Çıngırak
Ağlaya ağlaya boynuna asılırsa evde doğmuş küçük köle,
susmak bilmez uzun saplı çalparayı sallasın körpe eliyle.
....."

Saplı çıngıraklar yetişkinler tarafından çocukları ile oynamak, onları eğlendirmek amacıyla da kullanılıyordu. Örneğin M.Ö. 425-375 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir khousda saplı çıngırak bir çocuğun değil yetişkin bir kadın figürün elinde görülmektedir[437] **(Lev. XCIX, res. 198)**. Bu kadın figür çocuğun annesi ya da dadısı olabilir.

---

[434] Hilary J. Deighton, **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün,** Çev. Hande Kökten Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2000, s. 39; Clairmont, **a.g.e.**, s. 141 ve 170

[435] Ian Jenkins, **Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi**, Çev. Hasan Malay, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, s. 12; Beaumont, **a.g.e**., s. 31; Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 240;

[436] Martialis, **Epigramlar** xiv, 54, s. 493.

[437] Klein, **a.g.e**., s. 6.

3. Çıngırak Biberon

Çıngırak biberon, bebekleri önce beslemek, sonra da uyutmak ya da eğlendirmek amacıyla kullanılan iki işlevli bir eşya idi. Süt ile dolu olduğunda ses çıkarmıyordu. Bebek içindeki sütü bitirince annesi boş biberonu salladığında içindeki topçuk ya da topçuklar eğlenceli sesler çıkarırdı. Böylece biberon boşalınca bir bebek çıngırağına dönüşmüş oluyordu. Başka bir deyişle, çıngırak biberonların şartlanma yoluyla çocuk psikolojisinden faydalandığı görülmektedir. Bebeğe bütün sütü içip bitirirse sesli ödülüne kavuşucağı sinyali verilmektedir[438].

Günümüze ulaşmış pişmiş topraktan yapılmış çıngırak biberonlar bulunur **(Lev. XCIX, res. 199 ve 200)**. Bu tip biberonlar Eski Yunan'da sadece M.Ö. 375-325 yılları arasındaki elli yıllık dönemde kullanılmışlardır. Bu tipteki çıngırağa bir örnek olarak, Atina'da bulunan bir çıngırak biberon verilebilir. Bu biberonun X ışını ile çekilmiş fotoğrafında içindeki topçuk net olarak görülmektedir[439] **(Lev. XCIX, res. 200)**.

4. Çocuk Şeklinde Çıngıraklar

Korinthos'da İmparator Nero Dönemi'ne ait (M.S. 54-68) bir bebek mezarında, uyuyan siyahi bir erkek çocuğu şeklinde bir çıngırak bulunmuştur **(Lev. C, res. 201)**. Çıngırak siyah kilden yapılmış ve bir siyahinin derisinin parlak görünümünü verebilmek için cilalanmıştır. Ayrıca basık burunlu ve kalın dudaklı olarak yapılması da çıngırağın gerçekçi bir tarza sahip olduğunu gösterir. Çocuk yere oturmuş ve başını öne eğerek, çenesini dizleri arasına koymuştur. Bu tasvir esere bir kasvet havası katmaktadır. Tasvir edilen erkek çocuk büyük olasılıkla köledir. Çıngırağın altında yapanın ismi yazılıdır (Philokleides)[440]. İçinde ses çıkarmasını sağlayan iki kil topçuk vardır.

---

[438] Klein, **a.g.e**., s. 6; Joseph Veach Noble, "An Unusual Attic Baby Feeder," **AJA**, C.LXXVI, 1972, s. 438.
[439] Noble, **a.g.e**., s. 438.
[440] Theodore Leslie Shear, "Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930," **AJA**, C.XXXIV, 1930, s. 429.

Bu tipte çıngıraklara başka bir örnek ise lev. C, res. 202'de gösterilen çıngıraktır. Burada küçük bir erkek çocuk otururken, sağ kolunun altında bir kaz ile birlikte görülmektedir. Kaz, çocuğun sol kolunda tuttuğu meyvelere ulaşmak için boynunu açgözlü bir şekilde onlara doğru uzatmıştır[441].

B. Topaç (Στρόβιλος, Στρόμβος, Turbo)

Çevresine sarılan ip birden çekilerek, kamçı ile vurularak ya da el ile hızla çevrilerek döndürülen ucu sivri oyuncağa topaç denilir (Eski Yun. στρόβιλος, στρόμβος, Lat. turbo). Topaçla ilgili bilinen en eski referans M.Ö. 8. yy.'da yazılmış olan İlyada'da yer alır[442]:

"……
Hektor döndü topaç gibi, yalpa vurdu sağa sola.
....."

Eski Yunan'dan günümüze ulaşan en erken tarihli topaçlar Geometrik Dönem'in sonuna (M.Ö. geç 8. yy.) aittir. Birçok oyun ve oyuncak gibi topaç da sadece Yunan ve Roma Uygarlıkları'na özgü bir oyuncak değildi. Örneğin bir Geç Hitit kenti olan Kargamış'da bulunmuş olan, M.Ö. 717-691 yılları arasına tarihlenen 'Kral Araras Kabartması' üzerinde Kral Araras'ın çocukları aşık oynarken ve kamçıyla topaç çevirirken görülmektedir[443] **(Lev. LXIX, res. 136)**.

Palatin Antolojisi'nde yer alan bir epigramdan öğrendiğimize göre Leonidas adlı bir çocuğun Hermes'e adadığı oyuncakları arasında topaç da bulunmaktadır[444]. Gerçekten de kutsal alanlarda adak olarak ve ayrıca mezarlarda gömü hediyesi olarak çok sayıda topaç bulunmuştur. Örneğin, Teb'de Kabeirion'da ele geçirilmiş bir yazıttan öğrendiğimize göre Okythoa adlı bir kız çocuğunun tapınağa adamış olduğu

[441] Klein, **a.g.e**., s. 5.
[442] Homeros**, İlyada** xiv, 413, s. 334.
[443] Akurgal, **a.g.e**., s. 545.
[444] **Yunan Antolojisi** vi, 309, s. 467.

oyuncaklarının arasında topaç ve kamçısı da vardır[445]. Topaç çevirmek belirli bir seviyede el becerisi gerektirdiğinden küçük çocukların oynayabileceği bir oyuncak değildi. Hatta Eski Yunan ve Roma'da günümüzden farklı olarak yetişkinlerin de oynadığı bir oyuncaktı.

Eski Yunan ve Roma'da topaçlar ahşap, pişmiş toprak, taş, cam, bronz ve kurşun gibi çeşitli malzemelerden yapılmaktaydı. Bunlar arasında ahşaptan ve pişmiş topraktan olanları daha yaygındı fakat ahşap topaçlardan günümüze ulaşan bir örnek yoktur.

Neils ve Oakley, Eski Yunan'da topaçların çevrilme yöntemlerine göre ikiye ayrıldığından bahsetmektedir; bu yazarlara göre, çok daha popüler olan kamçı yardımıyla çevrilen topaçların yanı sıra elle çevrilen topaçlar da bulunmaktaydı[446]. Biz de bu çalışmada topaçları bu sınıflandırma yardımı ile inceliyoruz.

1. El İle Çevrilen Topaç

Neils ve Oakley elle çevrilen topaçlar hakkında iki kısa bilgi verir. Birincisi, bu topaçların İngilizce'de 'teetodum' ya da 'teetotum' olarak bilinen topaç şeklinde zara benzediğidir[447]. Gerçekten Eski Yunan ve Roma'da elle çevrilen ve her yüzünde ayrı bir işaret bulunan altıgen bir topacın kumar oyunları sırasında zar atmada kullanıldığı bilinmektedir[448]. Neils ve Oakley'den elle çevrilen topaçlar hakkında öğrendiğimiz ikinci husus da bu topaçların döndürülebilmesi için üst kısmında ahşap sapları olduğudur[449]. Bu tür topaçların alt kısımları 'teetotum' gibi altıgen değildir.

Sonuç olarak, Eski Yunan ve Roma'da elle çevrilen topaçların iki çok farklı amaca hizmet ettiğini anlıyoruz. 'Teetotum' olarak da bilinen topaçlar yetişkinlerce kumar oyunlarında zar olarak kullanılıyordu. Çocuklara hitap eden türü ise ahşap saplı oyuncak topaçlar idi.

---

[445] Cecil Harcourt-Smith, "Whip-Tops," **JHS**, C.XLIX, 1929, s. 219.
[446] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 270.
[447] **A.y.**
[448] "Zar," **AnaBritannica**, C.XXI, s. 88.
[449] **A.y.**

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen kopya oyuncaklar arasında el topacı olduğunu düşündüğümüz oyuncaklar bulunmaktaydı. Lev. CI, res.203'de görülen iki el topacı pişmiş topraktan orijinaline uygun olarak yapılmış kopyalardır. Bu topaçlar bize göre Neils ve Oakley'in bahsettiği türde oyuncak el topaçlarıdır; fakat topaçların tamamının pişmiş topraktan imal edilmiş olması Neils ve Oakley'deki 'ahşap saplı' topaç tarifinden farklıdır. Lev. CI, res.203'de görülen topaçların sap kısmı elle tutulmaya uygun olarak uzun ve kalıncadır; topaçın dönmesini sağlayan alt kısmı ise kısadır ve uca doğru sivrilmektedir.

2. Kamçı İle Çevrilen Topaç

Eski Yunan ve Roma'da kamçı vurarak çevrilen topaçlar çok yaygın olarak kullanılmaktaydı. Topacı çevirmek için kullanılan kamçı, bir sopadan ve ucuna tutturulmuş deri kayışlardan oluşmaktaydı. Yunanlar topaç çevirdikleri kamçıya 'mastiks', Romalılar ise 'flagellum' derlerdi. Kamçıda kullanılan kayışların düz şeritler halinde mi oldukları ya da örgü gibi bükülmüş mü oldukları tam olarak bilinmemektedir[450]. Topaç oynayan kişi, kayışları topacın gövdesine sıkıca sardıktan sonra topacı sivri ucu yere gelecek şekilde hızla yere fırlatılırken aynı anda kamçıyı da kendine doğru geri çekerdi. Böylece topaç ivmeli bir şekilde dönmeye başlıyor ve yere iner inmez kamçı yardımıyla bu hareketini hızını ve dengesini kaybetmeden sürdürüyordu. Vergilius Aeneis adlı eserinde çocukların kamçıyla topaç çevirmelerini anlatır[451]:

[450] Yıldız, **a.g.e**., s.211.
[451] Vergilius, **Aeneis** vii, 377 vd., s. 246.

".....
Bir topaça benzer tıpkı,
hani çocukların çember olup çevirdikleri,
boş bir evin avlusunda, dikkatle, ayırmadan
gözlerini oyundan: Topaç yiyince kırbacı
döne döne aşar mesafeleri; çocuk grubu
hayran olur üstten, dönen topaça, bilinçsizce,
kamçı yiye yiye can bulur topaç ya, tam öyle!
....."

Horatius da topaçla oynanmadığı zaman kırbacının merdiven altına asıldığından bahseder[452]: "Bir defasında o, çocukların yaptığı gibi merdivenin altında asılmış kayışı korkarak oynadı ve bizzat gizledi.".

Harcourt-Smith, kamçıyla çevrilen topaçları incelediği makalesinde bunların, düz kenarlı olarak ya da arı kovanı şeklinde, iki farklı türde yapılmış olduklarından bahseder[453]. Biz de buna dayanarak kamçıyla çevrilen topaçları iki başlık altında inceleyeceğiz.

a. Arı Kovanı Şeklinde Topaç

Arı kovanı şeklindeki topaç, günümüzde yaygın olan topaçlar gibi, yukardan aşağı doğru incelerek üstünde döndüğü bir uç haline gelen oyuncaktır. Örneğin, Britanya Müzesi'nde sergilenen, M.Ö. 5. yy.'la tarihlenen pişmiş topraktan topaç bu tiptedir **(Lev. CI, res. 204)**. Harcourt-Smith, bu tip topaçların çömlekçi çarkında yapılmalarının şekilleri itibariyle düz kenarlı topaçlara göre daha kolay olduğunu öne sürer[454]. Lev. LXIX, res.136'da görülen Kral Araras Kabartması'nda kamçıyla çevrilen iki topaç yer alır. Yerde dönen topaç arı kovanı şeklindedir; en sağda duran erkek çocuğun elindeki topacın şekli ise anlaşılamamaktadır.

M.Ö. 440-430'lara tarihlenen kırmızı figürlü bodur bir lekythos üzerindeki resimde iki kadın ellerinde kamçıları bu tipte birer topaç çevirmektedir[455] **(Lev. CII, res. 205)**. Kadınlar birbirlerine dönüktür ve topaçlar yerde ikisinin arasında dönmektedir.

[452] Horatius, **Epistulae** ii, 12- 15, s. 425.
[453] Harcourt-Smith, **a.g.e.,** s. 218.
[454] **A.y.**
[455] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 270.

Sağda sırtı dönük olarak tasvir edilen kadının kamçısının sadece ucu görülmektedir. Kamçıların kayışları görülmez. Her iki kadın da sol ayaklarını öne atarak ağırlıklarını bu ayaklarına vermişlerdir; sağ ayakları, her an duruşlarını değiştirmeye hazır şekilde arkada durmaktadır. Kamçıyla topaçlara vururken bir yandan da yerde dönen topaçları engellememesi için kamçı tutmayan elleriyle himationlarını toplamaktadırlar. Kadınların aynı anda topaç çeviriyor olması yarıştıkları ya da bir topaç oyunu oynadıkları izlenimini vermektedir[456]. Günümüzde topaçla oynanan oyunlardan biri, oyuncuların topaçlarını aynı anda çevirmeye başladığı ve daha uzun süre dönen topacın sahibinin oyunu kazandığı 'en uzun süreli çevirme' oyunudur[457]. Lev. CII, res. 205'de görülen betimde topaç çeviren kadınlar belki de buna benzer bir oyun oynuyorlardı.

b. Düz Kenarlı Topaç

Düz kenarlı topaçlar, arı kovanı şeklindeki topaçların aksine, iki kısımdan oluşmaktadır. Üst kısmı olan gövdesi silindir ya da benzer bir şekildedir; üstünde döndüğü alt kısmı olan tabanı ise koniktir.

Boiotia'da siyah figür tekniğinde pişmiş topraktan yapılmış olan, M.Ö. 4. yy.'a tarihlenen düz kenarlı bir topaç bulunmuştur **(Lev. CII, res. 206)**. Üzerinde iki su kuşu ve iki palmet betimi yer alan gövde silindir şeklindedir ve tepesine yakın bir yiv bulunmaktadır. Topacın yükseliği 9.4 cm. ve gövdesinin çapı da 6.8 cm.'dir[458]. Teb yakınlarındaki Kabirion'da buradaki kültle ilgili tanrısal bir varlık olan Pais'e adanmış benzer topaçlar bulunmuştur. Bunların bazılarının üzerinde lev. CII, res. 206'da görülen topaçtakine benzer betimler vardır; diğerlerinde ise oynayan çocuk sahneleri bulunmaktadır[459].

Douris Ressamı'na atfedilen ve M.Ö. 480-470 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü bir kyliks üzerinde resmedilmiş topaç da bu tipdedir **(Lev. CIII, res. 207)**. Burada Hermes'in bir gence topaç çevirmeyi öğretmesi betimlenmiştir. Hermes'in topacı icat

[456] Gisela M. A. Richter, "Three Vases in the Metropolitan Museum Illustrating Women's Life in Athens," **AJA**, C.XI, 1907, s. 422.
[457] Grunfeld, **a.g.e.**, s. 123.
[458] Klein, **a.g.e**., s. 17; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 271.
[459] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 271.

ettiği ileri sürüldüğü düşünülürse böyle bir betimle karşılaşılması şaşırtıcı değildir[460]. Yolculuk kıyafetleri giyinmiş sakallı biri olarak resmedilmiş Hermes sol eliyle sol dizine dayanarak eğilmiştir ve yukarı kaldırdığı sağ elinde kamçısını tutmaktadır. Yerde dönmekte olan oldukça büyük topacı daha yeni kamçılamıştır[461]. Topacın gövdesi tam bir silindir şeklinde resmedilmemiştir. Gövdenin kenarları aşağıdan yukarı doğru genişlemektedir; fakat yine de gövde ve taban birbirinden ayrıdır.

Düz kenarlı topaç betiminin yer aldığı diğer bir vazo resmi de Hegesiboulos tarafından imzalanmış ve Sotades Ressamı'nca boyanmış beyaz zeminli bir kylikstir **(Lev. CIII, res. 208)**. M.Ö. 430'a tarihlenen bu vozonun tondosunda sağ elinde kamçı tutan bir kadın topaç çevirirken görülmektedir[462]. Bu tasvirlerin ne denli gerçekçi olduğunu bilemiyoruz; ancak iki ayrı ressamın da topacı benzer şekilde resmetmiş olması gerçekte de bu tipte topaçların var olduğuna işaret eder.

Görüldüğü üzere Eski Yunan ve Roma'da topaç, çeşitli yaş gruplarına hitap eden ve hem erkeklerin hem de kadınların oynadığı bir oyuncaktı. Topaç çevirmenin yanı sıra topaç kullanılarak oynanan çeşitli oyunların var olduğu da çok büyük ihtimaldir. Örneğin, Grunfeld'den öğrendiğimize göre, Eski Roma'da yaşayan çocukların topaçla oynadığı bir oyun vardı. Önce yere iç içe, belli sayıları olan daireler çizilir; ardından topaç merkezdeki en küçük dairenin ortasına atılırdı. Topaç hangi daireleri dolaşmışsa o kadar sayı alırdı[463].

C. Çember (Τροχός, Trochus)

Çocukların bir sopa yardımıyla ya da elleriyle iterek çevirdikleri, çevirirken beraberinde koşarak takip ettikleri içi boş daire ya da tekerlek biçiminde oyuncağa çember denilir. Çember çevirme ilk bakışta kolay gibi görünse de çemberi düşürmeden, dik kalmasını sağlayarak çevirmek beceri ve deneyim gerektirir. Bu nedenle çok küçük

[460] **A.e**., s. 216.
[461] **A.y.**
[462] Miller, **Athletics**, s. 170; Yldız, **a.g.e**., s. 212.
[463] Grunfeld, **a.g.e**., s. 124.

yaştaki çocukların oynayabileceği bir oyuncak değildir. Çember çevirmek için geniş alanlara ihtiyaç duyulur. Bu yüzden kapalı mekanlardan ziyade sokaklarda kullanılan bir oyuncaktır. Asıl olarak tek başına oynanan bir oyuncak olmakla birlikte Eski Roma'da birçok çocuğun katıldığı, karşılıklı takımların oluşturulduğu çember yarışları da yapılmaktaydı.

Çember Eski Yunan ve Roma'dan günümüze çocukların çok sevdiği bir oyuncak çeşidi olarak varlığını korumuştur. Horatius, Romalı'ların çember çevirmeyi Yunanlar'dan öğrendiğini söyler[464]. Antik yazarlardan Martialis ise oyuncak çemberlerden şu şekilde bahseder[465]:

"……
Oyuncak Çember
Tekerlek konmalı içine: Yararlı bir armağan veriyorsun bize.
Çocuklara oyuncak, bana gerçek çember olacak bu.
....."

Eski Yunan ve Roma'da çemberler çoğunlukla ahşaptan yapılırdı. Ayrıca bronz ve demir çember örneklerine de rastlanırdı. Üç ayrı parçanın birbirine takılması suretiyle yapılırlardı[466]. Bazı çemberlerin etrafına düzenli aralıklara çakılmış küçük çiviler bulunurdu. Bu çiviler kolayca tanınan oldukça yüksek bir ses çıkarırdı. Bu ses, çocukların nerede olduklarının ebeveynleri tarafından anlaşılmasına yardımcı olurdu[467]. Döndüklerinde ses çıkarmalarını sağlayan başka bir yöntem de çembere Latince 'anulus' adı verilen halkalar takılması idi. Bu halkaların çıkardığı sesin çivi sesine oranla çocuklar için çok daha ilgi çekici olduğu tahmin edilebilir. Tivoli'de bir mezara ait kabartma üzerinde betimlenen çember, bu tip etrafına halkalar takılmış olan bir çemberdir[468]. Martialis'in halkalı çemberlerle ilgili yazdığı bir epigramı bulunmaktadır[469]:

[464] Horatius, **Carmina** iii, 24, 56.
[465] Martialis, **Epigramlar** xiv, 168, s. 512.
[466] Klein, **a.g.e.,** s. 17.
[467] Miller, **Athletics**., s. 168.
[468] Rich, **a.g.e**., s. 43.
[469] Martialis, **Epigramlar** xiv, 169, s. 512.

"……
Yine o konu
Neden geniş çemberin içinde ses çıkara çıkara dolaşıyor halka?
Karşılaşan yığın çekilsin diye çın çın eden oyuncak çemberin önünden.
……"

Çember çevirmek için kullanılan çeşitli tipleri bulunan sopalara Eski Yunanca'da 'elater' (ἐλατήρ) denilmekteydi. Çoğunlukla kısa olan bu sopaların vazo resimlerinden öğrendiğimiz nispeten uzun ve günümüz hokey sopaları gibi ucu kıvrık çeşitleri de vardı.

Zeus'un Ganymedes'i çember çevirirken kaçırma sahnesi Yunan Vazo Sanatı'nda, özellikle de M.Ö. 5. yy.'ın ilk yarısında çok sıklıkla işlenen temalardan birisidir. Yunan Mitolojisi'ne göre Ganymedes ölümlülerin en güzelidir ve Zeus tarafından kendisine şarap sunması için Olympos'a kaçırılmıştır. Ganymedes'in çemberle oynarken tasvir edilmesi onun hala çocukluktan tam olarak çıkmadağını gösterir. Ancak ikonografide başka bir oyuncakla oynarken değil de çember çevirirken kaçırılmasının nedeni bilinmemektedir.

Ganymedes'in çember çevirdiği çok sayıda vazo resminden biri Berlin Ressamı'na ait, M.Ö. 500-490 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü çan kraterdir. Bu vazo resminde vazonun bir tarafında Ganymedes diğer tarafında Zeus betimlenmiştir[470] **(Lev. CIV, res. 209)**. Sol elinde aşkın sembolü olan horoz taşıyan Ganymedes bir yandan da sağ elinde tuttuğu kısa elater ile çember çevirmektedir. Çemberin çapı oldukça büyüktür; neredeyse Ganymedes'in göğüs hizasına ulaşmaktadır.

Ganymedes'in çember çevirirken Zeus ile birlikte betimlendiği bir başka vazo da M.Ö. 440-430 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir lekythostur[471] **(Lev. CIV, res. 210)**. Bu vazo resminde, lev. CIV, res. 209'da gördüğümüz resimden farklı olarak, Ganymedes kalça hizasına gelen daha küçük bir çember çevirmektedir, sağ elinde tuttuğu elater daha uzundur ve sol eli de boştur.

[470] John Boardman, **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002, s. 106.
[471] Neils, Oakley**, a.g.e**., s. 215.

Horrow Ressamı'nın M.Ö. 460'lara tarihlenen kırmızı figürlü oinokhoe'sinde bir erkek çocuğu sağ eliyle oyuncak çemberini ve ucu kıvrık olan elaterini tutmaktadır[472] **(Lev. CV, res. 211)**. Aynı zamanda sol omzuna dayadığı yiyecek dolu bir tepsi taşımaktadır. Bu çocuğun da başı geriye dönük pozu nedeniyle Zeus'tan kaçan Ganymedes olduğu söylenebilirdi ancak bir tepsi taşıyor olması böyle bir yargıya kesin olarak varmamızı engelliyor. Vazoda bir Zeus tasviri bulunmaması da çocuğun Ganymedes olmadığı görüşünü destekliyor. Aşıklarını kovalayan tanrı betimleri ayrı iki vazoda yer alabiliyordu; fakat söz konusu vazonun çiftinde de bir hizmetkar çocuğun yer alıyor olması bu resimdeki betimin Ganymedes olmadığını gösterir[473].

Antalya Müzesi'nde sergilenmekte olan vazolar arasında Ksanthos'ta ele geçirilmiş kırmızı figürlü bir bodur lekythos bulunmaktadır **(Lev. CV, res. 212)**. Antalya Arkeoloji Müzesi envanterinde bu vazonun üzerinde bir elinde strigil diğer elinde horoz tutan bir atlet betimi olduğu yazmaktadır[474]. Halbuki üzerinde sol elinde bir horoz taşıyan ve sağ elinde tuttuğu uzunca elater ile çember çeviren çıplak bir erkek çocuk tasviri yer almaktadır. Çocuk arkasına bakarken betimlenmiştir. Tüm bu anlatımsal öğeler çocuğun Ganymedes olduğuna işaret eder. Vazoda Zeus betimi bulunmamaktadır. Bu da bu vazonun Zeus'un ayrıca resmedildiği bir çiftinin olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Çember çevirme sahneleri sadece Yunan vazo resimleri ile sınırlı değildir. Roma Dönemi'ne tarihlenen bazı lahitler üzerinde çember çeviren Eros sahnelerine rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Ksanthos'da ele geçirilmiş olan, üzerinde iki tane çember çeviren Eros betimi bulunan lahittir **(Lev. CVI, res. 213)**. Biri yüzü dönük diğeri ise sırtı dönük olarak tasvir edilmiştir. İki Eros da başları hizasına gelen çemberleri çevirmektedir[475]. Eros'un çember çevirme betimlerine diğer bir örnekse M.S. geç 3. yy.'a tarihlenen başka bir lahittir **(Lev. XCIII, res. 185**, **sol üst köşe)**. Dört tane kanatlı

[472] **A.e..,** s. 269.
[473] **A.y.**
[474]Envanter defteri , no. 444.
[475] Gerhart Rodenwaldt, "Sarcophagi From Xanthos," **JHS**, C.LIII, 1933, s. 184.

çıplak Eros sağ ellerinde tuttukları elaterler yardımıyla çember çevirmektedirler. Sağ tarafta duran çocuklar birdirbir benzeri bir oyun oynamaktadır[476].

İstanbul Mozaik Müzesi'nde sergilenen ve M.S. erken 5. yy.'a tarihlenen bir mozaikte çember yarışı yapan gençler tasvir edilmiştir **(Lev. CVI, res. 214)**. İstanbul Büyük Saray'da bulunmuş bu taban mozaiğinde erkek çocukları iki dönüş sütunu (metae) çevresinde oyuncak çemberleriyle yarışırken gösterilmiştir. Yukarıda incelediğimiz çember betimlerinden farklı olarak bu çemberler, içi boş daire şeklinde değil tekerlek şeklindedir ve çocuklar iki ellerinde de birer elater tutarak iki çember çevirmektedir. Çemberlerin renginin kahverengi olması ahşaptan yapıldıklarını gösterir. Resimde görülen iki metae çember çevirme sahnesinin bir yarış pistinde geçtiğini belirtir. Başka bir deyişle, resmedilen sahne büyüklerin arenadaki yarışmalarının bir taklididir. Vazo resimlerinden ve Ksanthos lahdinden farklı olarak çocuklar tamamen giyimlidir. İkisinin kıyafeti mavi çizgili, ikisinin ise yeşil işlemelidir. Bu farklı renklerle hipodrom pistindeki hem rakip takımları ve hem de rakip siyasi görüşleri sembolize eden maviler ile yeşillere bir gönderme yapılmıştır[477].

D. Yoyo

Eş büyüklükte iki adet diskin ortalarından bir çubuk ile tutturulmaları ve bu çubuğa ip sarılması ile oynanır hale gelen oyuncağa yoyo denilir. Oyuncak, yere doğru serbest bırakıldığında ipten boşanarak kontrollü bir şekilde düşer ve eğer ip uygun zamanda ani bir hareketle çekilirse geri gelir.

Antik yazında yoyo ile ilgili bilinen bir referans yoktur ve antik ismi bilinmemektedir. Ancak vazo resimlerindeki yoyo oynayan çocuk betimleri ve ele geçen az sayıda yoyo sayesinde bu oyuncakla Eski Yunan ve Roma'da da oynandığını biliyoruz. Yoyolar en çok ahşaptan yapılırdı; ayrıca pişmiş topraktan ve bronzdan

[476] Blanck**, a.g.e**., s. 240.
[477] Gerard Brett, "The Mosaic of the Great Palace in Constantinople," **Journal of the Warburg and Courtauld Institutes**, C.V, 1942, s. 37; Werner Jobst, Behçet Erdal, Christian Gurtner, **İstanbul Büyük Saray Mozayiği**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997, s. 49.

yapılmış yoyo örnekleri de bulunmaktadır. Ahşap olanlardan günümüze ulaşabilen yoktur.

Atina'da pişmiş topraktan yapılmış yoyo benzeri objeler bulunmuştur. Bunlardan biri Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi'nde **(Lev. CVII, res. 215 A)**, ikisi ise Atina Ulusal Müzesi'nde yer alır[478]. Lev. CVII, res. 215'de görülen obje Attika'da bir mezarda bulunmuştur. Diskleri tıpkı Atina Ulusal Müzesi'nde bulunan diğer iki benzeri gibi resimlidir. Penthesilea Ressamı'na atfedilen[479] resimlerin ikisi de mitolojik konularla ilgilidir **(Lev. CVII, res. 215 B ve C)**. Çeşitli yazarlar bu objelerin gerçekte yoyo olmadığını tamamiyle başka bir eşya olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin, Richter pişmiş topraktan yapılmış olmaları nedeniyle bulunan bu objelerin çocuk oyuncağı olmak için fazla kırılgan olduklarını bu nedenle iplik makarası olduklarını ileri sürer[480]. Ayrıca bu fikrini destekleyen diğer bir kanıtın da disklerin üst kısmındaki ikişer deliğin ipliğin iki ucunun tutturulması için yapılmış olduğunu öne sürer[481]. Klein da Richter gibi malzemesinin oyuncak olmak için fazla kırılgan olduğunu kabul etmektedir[482]. Lev. CVII, res. 215'de görülen eserin disklerinin çapı 12.5 cm. ve ise 12.8 cm.'dir. Bizce bu ebat değil bir çocuk yetişkin bir kadının oynayabilmesi için bile fazla büyüktür; dolayısıyla Klein ve Richter gibi biz de bu nesnelerin oyuncak olmadığını düşünüyoruz.

Yoyo oynayan çocuklar Atina vazo ressamları tarafından çok işlenen bir konu olmamıştır. M.Ö. 440'lara tarihlenen kırmızı figürlü bir kyliksin tondosu üzerinde bir erkek çocuğu yoyo oynarken resmedilmiştir **(Lev. CVIII, res. 216)**. Yoyo yere yakın olarak, muhtemelen çocuk ipi kendine çekmek üzere olduğu anda betimlenmiştir[483].

Antikythera Adası'nın[484] yakınlarındaki gemi enkazında Hellenistik Dönem'e tarihlenen bronz bir atlet heykeli bulunmuştur[485] **(Lev. CVIII, res. 217)**. Gardner,

---

[478] Atina Ulusal Müzesi, env. no. 2192 ve 2350.
[479] David M. Robinson, "The Lasso on a Pyxis in the Style of the Penthesilea Painter," **AJA**, C.XXXIV, s. 177.
[480] Gisela M. A. Richter, "A Greek Bobbin," **Bulletin of the Metropolitan Museum of Art**, C.XXIII, 1928, s. 305.
[481] **A.y.**
[482] Klein, **a.g.e.,** s. 21.
[483] Miller, **Athletics**., s. 169 ; Sweet, **a.g.e**., s. 110.
[484] Günümüzde ismi 'Cerigotto' olan, Peloponnesos Yarımadası ile Girit arasında yer alan bir ada.
[485] Ernest A. Gardner, "The Bronze Statue from Cerigotto," **JHS**, C.XXIII, 1903, s. 152.

heykelin sağ kolunun uzanış biçimine ve özellikle de parmaklarının şekline dayanarak bunun yoyo oynayan bir atlet heykeli olduğunu ileri sürer[486]. Gardner bu görüşünü desteklemek için atletin parmaklarını bir yoyo ekleyerek resmetmiştir **(Lev. CVIII, res. 218)**. Gerçekten de elin duruşu yoyo tutar gibidir. Gardner ayrıca bir atletin yoyo oynarken tasvir edilmesinin şaşılacak bir yanı olmadığını, yoyo ile oynamanın palaistradaki ağır egzersizler için tamamlayıcı bir işlevi olabileceğini belirtir[487]. Heykeldeki atlet sol bacağı üzerine ağırlığını vermiştir; sağ bacağı dizden kıvrıktır ve ileri doğru uzattığı sağ eliyle yoyo oynamaktadır. Vücudunun bu şekli lev. CVIII, res. 216'da görülen vazo resmindeki yoyo oynayan çocuğun duruşuna oldukça benzemektedir. Bu heykelin bizce önemi, sadece çocukların değil gençlerin de yoyo oynadığını göstermesidir. Elbette kız çocukları ya da genç kızlar da bu oyuncak ile oynuyor olmalıydılar ancak bildiğimiz kadarıyla bu konuyu işleyen bir tasvir bulunmamaktadır.

E. Bebek (Κόρη, Νύμφη, Πλάγγονες)

Minyatür insan biçimindeki oyuncaklara bebek denilir. Oyuncak bebek günümüzde olduğu gibi Eski Yunan ve Roma'da da çocukların en çok sevdiği oyuncakların arasındaydı. Eski Yunanca'da bebekler 'korai (κόραι)', 'nymphai (νύμφαι)' ve 'plangones (πλάγγονες)' kelimeleri ile adlandırılırdı[488]. Antik dönemde kullanılan bebekler hakkındaki bilgimiz iki kaynağa dayanmaktadır: Kutsal alanlarda, mezarlarda ve atölyelerde (pişmiş toprak ve kemik) bulunmuş orijinal oyuncak bebek örnekleri ve vazo resimleri ile Klasik Dönem mezar stelleri üzerinde yer alan oyuncak bebek betimleri.

Arkeolojik kazılar sırasında kutsal alanlarda oyuncak bebekler bulunmuş olması Antik Dönem'de bebeklerin, diğer çocuk oyuncakları gibi, adak olarak da kullanıldığını göstermektedir. Gerçekten de Yunan ve Roma geleneğine göre kız çocukları evlenme

[486] Ernest A. Gardner, "Notes on Greek Sculpture," **JHS**, C.XLIII, 1923, s. 142.
[487] **A.e**., s. 143.
[488] Darc'y Wentworth Thompson, "Games and Playthings," **Greece & Rome**, C.II, 1933, s. 73.

çağına geldiklerinde oyuncaklarını Artemis, Athena, Aphrodite ve Demeter gibi tanrıçalara adamaktaydılar. Bu gelenek yazılı kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Örneğin, Palatin Antolojisi'nde bebeğini Artemis'e adayan bir kız çocuğundan bahsedilir[489]. Diğer bir deyişle, bebekler oyuncak ve adak olmak üzere iki işleve sahiptiler[490]. Bazı araştırmacılar ise bebeklerin oyuncak olarak kullanılmadıkları gibi bir olasılıktan bahsederler. Bu görüşü desteklemek amacı ile bebeklerin kolları ve bacakları ip ya da telle tutturularak yapıldığını ve bu nedenle çocuk oyuncağı olmak için fazla kırılgan olduklarını ileri sürmüşlerdir[491].

Eski Yunan ve Roma çocuk mezarlarında oyuncak bebekler ele geçirilmiştir. Bu bebekler büyük olasılıkla ergenlik çağına erişmemiş ve henüz bir tanrıçaya oyuncak bebek adama fırsatı bulamadan ölmüş kız çocuklarına aitti. Çocuk mezarlarının yanı sıra yetişkin kadınlara ait mezarlarda bulunan oyuncak bebeklerin işlevinin tam olarak ne olduğu ise tartışmalı bir konudur. M.S. 3. yy.'a tarihlenen 'Tivoli Bebeği' olarak adlandırılan, Tivoli'de bir Vesta rahibesinin anıt mezarında bulunmuş eklemli kemik bebek buna iyi bir örnektir. Bebek kolye, bilezik ve halhalla süslenmiştir. Hallam makalesinde bir Vesta rahibesinin neden bir bebekle gömüldüğü sorusunu sorar fakat sorunun cevabını vermez[492]. Roma Mitolojisi'ne göre Vesta rahibeleri ömür boyu kız kalmaya ant içerlerdi[493]. Buna dayanarak oyuncak bebeğin Vesta rahibesinin ölürken hala korumakta olduğu bakireliğini ve çocuk saflığını simgelediğini, bu amaçla mezarına konulduğunu düşünebiliriz.

Bebeklerin yapımında bez, ahşap, kemik, fildişi ve pişmiş toprak gibi çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı. Günümüze ulaşanlar malzemeleri dolayısıyla kalıcı olan kemik ve pişmiş toprak bebek örnekleridir. Bunun bir istisnası Mısır'ın kuru havası sayesinde yok olmamış bir bez bebektir **(Lev. CIX, res. 219)**. M.S. 1-5. yy.'lar arasına

---

[489] **Yunan Antolojisi** vi, 280, s. 449.
[490] Kate McK. Elderkin, "Jointed Dolls in Antiquity," **AJA**, C.XXXIV, 1930, s. 456; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 267.
[491] Gladys R. Davidson, Dorothy B. Thompson, Homer A. Thompson, "Small Objects from the Pnyx: I," **Hesperia Supplements**, C.VII, 1943, s. 114.
[492] G.H. Hallam, "A Note on the Monument and Tomb of a Vestal Virgin at Tivoli," **Journal of Roman Studies**, C.XX, 1930, s. 14.
[493] Erhat, **a.g.e.**, s. 290.

tarihlenen ev yapımı bu bebek kaba ketenden yapılmıştır, içi bez ve papirüs parçalarıyla doldurulmuştur. Bebeğin cinsiyeti tam olarak belli değildir ancak başının sağ tarafına tutturulmuş mavi renkli cam boncuğun bir saç süsü olabileceği düşünülmektedir. Eğer böyle ise bir kız bebektir[494].

Bebek yapımında en çok kullanılan malzeme pişmiş toprak idi. Pişmiş toprak atölyelerinde çalışanlar doğal olarak içinde yaşadıkları dönemin heykel sanatını takip ediyorlardı. Dolayısıyla ürettikleri bebekler, pişmiş toprak figürinler ve heykelcikler gibi o dönem sanatının biçimsel özelliklerini yansıtmaktaydı.

Bilinen en eski Yunan bebekleri Geometrik Dönem'e tarihlenmektedir **(Lev. CIX, res. 220 ve 221)**. Boiotia'da bulunmuş bu bebekler pişmiş topraktan yapılmıştır ve gövdeleri içi boş çan şeklindedir. Bacakları iple ya da madeni telle bağlanacak şekilde bebeğin gövdesine içten eklemlidir ve hareket ettirilebilmektedir. Kollar gövdeye yapışıktır. Uzun boyunları ve kısa kolları belirgin bir fiziksel orantısızlığa sebep olmaktadır. Çan gövde boyanarak geometrik motifler ve kuş betimleri ile süslü kıyafetler yapılmıştır.

Boardman bu eserleri idol olarak tanımlar, bebek olduklarına dair bir olasılıktan hiç bahsetmez[495]. Elderkin'in makalesinden öğrendiğimiz benzer bir görüşe göre ise, bu eserler aslen idol olarak yapılmışlardır fakat yetişkinlerin dini ayinlerini taklit eden çocuk oyunlarında oyuncak olarak da kullanılmışlardır[496]. Klein bu eserlerin oyuncak olmadığını düşünür[497]. Elderkin'e göre ise, Boiotia bebeklerini idol olarak tanımlayan bu görüşler tartışmalıdır çünkü bir idolün eklemli bacaklı olarak yapılmış olmasına ihtiyaç yoktur[498].

Arkaik Dönem'den itibaren, Geometrik Dönem'de yapılmış olan Boiotia bebeklerinden farklı olarak, hem kolları hem bacakları eklemli olan bebekler görülmeye başlanmaktadır. M.Ö. 6. yy.'a ve M.Ö. 5. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen bu bebeklerin

---

[494] The British Museum, (Çevrimiçi) http://www.thebritishmuseum.ac.uk/explore/highlights/highlight_objects/gr/r/rag_doll.asp, 27 Temmuz 2007; H. Muriel, "The Doll," **North American Review**, C.CCXII, 1920, s. 812.
[495] John Boardman, **Yunan Sanatı**, Çev. Yasemin İlseven, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005, s. 46.
[496] Elderkin, **a.g.e**., s. 459.
[497] Klein, **a.g.e**., s. 15.
[498] Elderkin, **a.g.e**., s. 459.

buluntu yerleri farklılık gösterse de genel olarak aynı tipolojik özelliklere sahiptirler. Örneğin, M.Ö. erken 5. yy.'a tarihlenen, Korinthos'da bulunmuş bebek **(Lev. CX, res. 222)** ile M.Ö. 5. yy.'ın ortalarına tarihlenen, Boiotia'da bulunmuş olan bebek **(Lev. CXI, res. 224)** oldukça benzerdir[499]. Anadolu'da da yine aynı tip bebeklerle karşılaşmaktayız. Lev. CX, res. 223'de görülen M.Ö. 5. yy. başlarına tarihlenen bebekler, Assos'da 55 no'lu lahitte bulunmuşlardır ve şimdi Çanakkale Müzesi'nde sergilenmektedirler[500].

Pişmiş topraktan yapılmış bu bebeklerin kolları omuzlara, bacakları ise aşağı bakan üç çıkıntı şeklindeki kalça kısmına eklemlidir. İplerin ya da tellerin geçirilmesi için tüm bu eklem yerlerine delikler açılmıştır. Bacaklarda diz kısımları belli değildir. Bu bebekler genelde kısa khiton giyerler ve başlarına yüksek bir stephane ya da polos takarlar. Bazı örneklerde khitonun boyalı desenleri hala seçilebilmektedir **(Lev. CX, res. 222)**. Saçları omuzlara kadar düşer. Bazıları ellerinde krotalon[501] taşırlar. Eski Yunan'da günlük hayatta kadınların kısa khiton giymedikleri ve polos takmadıkları bilinmektedir; bu kıyafetler dansçı kıyafetleridir. Nitekim kıyafetleri ve ellerindeki krotala nedeniyle bu bebekler literatürde 'dansçı bebek'ler olarak da nitelendirilmektedir[502].

M.Ö. 5. yy.'ın ortalarından itibaren üretilen bebeklerde çeşitli değişiklikler olmuştur[503]. Bebeklerin gövdesi artık giyimli değil çıplak olarak yapılmaya başlanmıştır **(Lev. CXI, res. 225)**. Böylece çocuklar bebeklere çeşitli giysiler giydirebilmeye başlamışlardır. Palatin Antolojisi'nde bahsi geçen Timarete adlı kız çocuğunun adadığı oyuncaklar arasında bebek kıyafetleri de bulunduğunu biliyoruz[504]. Ayrıca Thompson'dan öğrendiğimize göre, Sappho (M.Ö. 630-565) oyuncak bebeğinin mor kıyafetlerini Venüs Tapınağı'na adamıştır[505]. Bu yeni tip bebeklerde görülen bir başka değişiklik de bacakların kalçadan değil dizlerden eklemli olmasıdır. Ayrıca saç stili artık Arkaik değil Klasik özellikler göstermektedir. Lev. CXI, res. 225'de görülen M.Ö.

[499] Neils, Oakley, a.g.e., s. 268.
[500] Ümit Serdaroğlu, **Behramkale: Assos**, 3. bs., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
[501] Yunancada zil, çalpara anlamına gelir. Antik Çağ'da kullanılan bir müzik aletidir. Çoğulu krotala'dır.
[502] Davidson, Thompson, Thompson, **a.g.e**., s. 114.
[503] Elderkin, **a.g.e**., s. 464.
[504] **Yunan Antolojisi** vi, 280, s. 449.
[505] Thompson, **a.g.e**., s. 73.

4. yy.'a tarihlenen pişmiş toprak bebek saydığımız tüm bu özellikleri taşımaktadır. Attika'da bulunmuş bu bebeğin cinsiyeti kadındır[506]. Ellerinde krotala tutmaktadır; bu nedenle dansçı bebek olarak nitelendirilmektedir[507]. Başının arkasında muhtemelen ip geçirilerek duvara asılmasını sağlamak için yapılmış bir delik bulunmaktadır[508]. Oakley, birçok bebeğin başında bulunan bu deliklerin, bebeklerin adak ya da apotropeik amaçlı olarak asılması için yapılmış olabileceğini düşünmektedir[509].

Aynı döneme ait bebek buluntuları ile mezar stelleri üzerindeki bebek betimleri tipoloji bakımından birbirlerinin hemen hemen aynısıdır. Örneğin M.Ö. 340'a tarihlenen bir mezar stelinde lev. CXI, res. 225'de bir örneği görülen tipte bir bebek betimi ile karşılaşmaktayız **(Lev. CXI, res. 226)**. Bu stel Melisto adlı bir kız çocuğuna aittir[510]. Elinde tuttuğu bebeğin dizlerden aşağısı ve kolları yoktur. Kolları ve bacakları gövdeden kopartılmış gibidir. Göğüsleri belirgindir. Mezar stellerindeki oyuncak bebekler kız çocuklarının atribülerindendir.

Yukarıda bahsi geçenlerin yanı sıra sadece kolları eklemli olan 'oturan bebekler' olarak tanımlanan oyuncak bebekler vardı[511] **(Lev. CXII, res. 227).** Bu bebeklerin. Elderkin'e göre oturan bebeklerin bacakları hareket etmediğinden kullanışlı oyuncaklar değillerdi ve muhtemelen bugün olduğu gibi Eski Yunan ve Roma'da az sayıda üretilmekteydiler[512]. Bu tip oturan bebeklere örnek olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Roma Dönemi'ne tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış çıplak bir bebek verilebilir[513] **(Lev. CXII, res. 228)**.

Bebekler kız çocuklarının en sevdiği oyuncaklardandır. Eski Yunan ve Roma'da bebek çeşitleri elbette sadece yukarıda bahsedilen eklemli bebeklerle sınırlı değildi. Fakir ailelerin çocuklarının atölyelerde üretilen bu bebeklere sahip olmasını

---

[506] Erkek bebekler de vardır ancak az sayıdadır.
[507] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 267.
[508] Kevin Herbert, "Terracotta Figurines at Bowdoin College," **The Classical Journal**, C.LV, 1959, s. 105.
[509] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 267.
[510] **A.e**., s. 307; Pedley, **a.g.e**., 263-264.
[511] Klein, **a.g.e**., s. 15; Elderkin, **a.g.e**., s. 468.
[512] Elderkin, **a.g.e**., s. 469.
[513] Emin Başaranbilek, "Arkeolojik Eserlerde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk: 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 56.

bekleyemeyiz; çoğu muhtemelen ev yapımı bebeklerle yetinmek zorunda kalmıştı. Yukarıda bahsedilen bez Mısır bebeği bu ev yapımı bebeklere bir örnektir **(Lev. CIX, res. 219)**.

F. Minyatür Eşyalar

Eski Yunan ve Roma'da çocukların ebeveynlerinin kullandığı günlük eşyaların minyatür taklitleri ile oynadığını biliyoruz. Bu oyuncaklar arasında en yaygın olanı minyatür vazolardı; biz de bu bölümde minyatür vazoların incelenmesine ağırlık vereceğiz.

1. Vazolar

Minyatür vazolar çocukların çok sevdiği oyuncaklardandı. Değişik vazo formlarının küçük taklitleri olan bu oyuncaklar, Eski Yunan ve Roma'da kız çocuklarının annelerinin ev işlerini örnek alarak evcilik oynadıklarını göstermektedir. Bir erkek çocuğunu oyuncak arabasında minyatür bir vazo taşırken betimleyen vazo resminden erkek çocukların da minyatür vazolarla oynadığını öğreniyoruz **(Lev. CXVII, res.243)**.

Oinokhoenin bir tipi olan 'khous' (çoğulu 'khoes') minyatürü en yaygın olan vazo formu idi. Atina'da üç gün süren bir bahar festivali olan Anthesteria Festivali'nin ikinci gününde o sene boyunca üretilmiş olan şaraplar ilk defa açılıp khouslarla içilirdi; bu yüzden festivalin ikinci günü 'khoes' (χόες) olarak adlandırılmıştı. Kutlamalara katılan üç yaşındaki çocuklara oyuncak khouslar armağan edilirdi. Bunun nedeni bu yaşa ulaşmış olan çocukların ölme riskinin artık çok az olduğunun düşünülmesi ve bunun kutlanması idi. Nitekim Anthesteria Festivali'ne katılacak yaşa ulaşamadan ölen

birçok çocuklar minyatür khousla gömülmüştü. Bu yüzden günümüze çoğu çocuk mezarlarında bulunmuş, binden fazla minyatür khous ulaşmıştır[514].

Çoğunluğu Atina'da M.Ö. geç 5. yy.'da üretilmiş olan khousların üzerlerinde genellikle çocuk hayatıyla ilgili sahneler betimlidir. Örneğin M.Ö. 420'lere tarihlenen, 7.6 cm. yüksekliğindeki kırmızı figürlü oyuncak bir khous üzerinde çıplak bir erkek çocuğunun yerde duran oyuncak vazosuna doğru emeklediği görülmektedir[515] **(Lev. CXIII, res. 229)**.

Ele geçirilen khouslardaki betimlerde çoğunlukla erkek çocukları resmedilmiştir[516].

Oinokhoenin yanı sıra amphora, lebes gamikos, askos **(Lev. CXIII, res. 230)**, hydria, pyksis, ve lekythos formlarında da minyatür vazolar bulunmuştur. Korinthos'da ele geçmiş olan, M.Ö. 4. yy.'a ait, 8 cm. yüksekliğinde bir amphora[517] **(Lev. CXIII, res. 231)** ve M.Ö. 450-400 yıllarına tarihlenen lebes gamikos bunlara örnek olarak gösterilebilir **(Lev. CXIII, res. 231)**. Lev. CXIII, res. 231'de görülen 12.7 cm. yüksekliğindeki bu minyatür lebes gamikos gerçek bir lebes gamikosun dörtte biri kadardır. Üzerinde evlilikten sonraki gün olan ve gelinin arkadaşlarından hediyeler kabul ettiği 'Epaulia'nın tasviri vardır; kız çocukları bu vazoyu belki de evcilik oyununun bir parçası olarak oyuncak bebeklerini evlendirirken kullanmaktaydılar[518].

2. Mobilyalar

Minyatür mobilyalar da çocuk oyuncakları arasındadır. Örneğin, Klein pişmiş topraktan yuvarlak ya da dörtgen oyuncak masalar bulunmuş olduğundan

---

[514] Anthesteria Festivali ve khous ve için bkz: Henry R. Immerwahr, "Choes and Chytroi," **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, C.LXXVII, 1946, s. 245-260; Semni Papaspyridi Karauzou, "Choes," **AJA**, C.L, 1946, s. 122-139; Noel Robertson, "Athens' Festival of the New Wine," **Harvard Studies in Classical Philology**, C.XCV, 1993, s. 197-250.

[515] F.F.J., "A Miniature Jug," **Record of the Art Museum, Princeton University**, C.XII, 1953, s. 37; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 285.

[516] Lewis, **a.g.e**., s.19; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 284.

[517] Shoe, **a.g.e**., s. 86 ve 87,

[518] Gisela M.A. Richter, "Department of Classical Art Accessions of 1914: Athenian Vases, (Concluded)," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.X, 1915, s. 123; Klein, **a.g.e**., s. 16.

bahsetmektedir[519]. Bu minyatür masaların dörtgen olanlarında dört, yuvarlak olanlarıda ise üç ayak bulunur. Lev. CXIV, res. 233'de üç ayaklı, üzeri boyalı bir oyuncak masa görülmektedir. Yine Klein'dan minyatür oyuncak yatak ele geçirildiğini öğreniyoruz. Minderleri dahi ayrıntısıyla yapılmış olan bu oyuncaklar muhtemelen kız çocukları içindi[520] **(Lev. CXIV, res. 234)**.

3. Diğer Eşyalar

Oyuncak amaçlı olarak minyatür kopyaları üretilen diğer eşyalar arasında pişmiş topraktan içi meyva, ekmek gibi yiyecekler ile dolu küçük bir tepsi **(Lev. CXIV, res. 235)**, uzun saplı bir süzgeç, kepçe, kandelabrum ve kandil bulunmaktadır[521]. Pompeii'de bir dükkanın bahçesinde yapılan kazılarda ele geçirilen pişmiş topraktan yapılmış oyuncak kandilin uzunluğu 5.2 cm'dir[522] **(Lev. CXIV, res. 236)**.

Minyatür eşyalar genelde oyuncak olarak kabul edilseler de bunların dini amaçlı adaklar olma ihtimali de her zaman mevcuttur. Ayrıca mezarlara apotropeik amaçlı olarak konmuş da olabilirler. Dolayısıyla, minyatür eşyaların diğer bazı oyuncaklarda olduğu gibi iki fonksiyonlu olabileceği olasılığı hiçbir zaman yok sayılmamalıdır.

İstanbul Belediyesi'nin 'Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu'nda bulunan minyatür eşyalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda da çocukların minyatür oyuncaklarla oynadığının kanıtıdır. Bu oyuncaklar arasında pişmiş topraktan yapılmış bir minyatür testi vardır **(Lev. CXV, res. 237)**. Armudi gövdeli, boyunlu ve kulplu olan oyuncak testinin yüksekliği 19 cm., taban çapı ise 6.5 cm.'dir. Koyu kırmızı zemin üzerine sarı yaldızla şua ve çiçek bezemelidir[523]. Koleksiyondaki diğer bir minyatür eşya örneği ise ahşaptan

---

[519] Klein, **a.g.e**., s. 16.
[520] **A.y.**
[521] **A.y.**
[522] Wilhelmina F. Jashemski, "The Excavation of a Shop-House Garden at Pompeii (I.XX.5)," **AJA**, C.LXXXI, 1977, s. 225.
[523] Füsun Kılıç, "Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu," **Toplumsal Tarihte Çocuk: 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 138.

yapılmış, boyasız bir sandalyedir **(Lev. CXV, res. 238)**. Yüksekliği 11 cm., genişliği ise 5 cm.'dir[524].

G. Araba (Ἅμαξίς)

Aristophanes'in 'Bulutlar' adlı komedyasında Strepsiades isimli karakter jüri üyeliğinden kazandığı ilk obol ile altı yaşındaki oğluna oynaması için küçük bir oyuncak araba aldığını anlatır[525]. Aristophanes'in 'hamaksis' (ἁμαξίς) olarak adlandırdığı oyuncak arabalar, Eski Yunan ve Roma'da daha ziyade erkek çocukların oynadığı, çok sevilen oyuncaklardandı.

Oyuncak arabalar hakkındaki bilgimiz asıl olarak Yunan vazo resimleri ve Atina Klasik Dönem çocuk mezar stelleri üzerindeki tasvirlere dayanmaktadır. Bununla birlikte, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mezar stellerinde de oyuncak araba betimlerine rastlanabilmektedir. Örneğin Q. Sulpicius Maksimus adlı, onbir yaşında ölen bir çocuğun steli üzerinde bir oyuncak araba betimi bulunur. Çocuk M.S. 94'de Capitoline Şiir Yarışması'nda ödül kazanmıştır. Ailesi bu şiiri oğullarının mezar steline yazdırmıştır[526].

Oyuncak araba tasvirlerinin büyük kısmı profilden yapılmış olduğu için oyuncak arabaların tam ve kesin bir tarifini yapmak mümkün olmamaktadır[527]. Örneğin, bir oyuncak arabanın birçok betimde olduğu gibi tek tekerlekli gözükmesi, arabanın gerçekten de sadece bir tekerleği mi olduğu yoksa arkada kalan tekerleğinin betimlenmemiş mi olduğu sorusunu akla getirir.

Oyuncak arabalar ahşaptan imal edildikleri için günümüze ulaşan bir örneği bulunmamaktadır. Fakat Mikhalitsi'de[528] bir çocuk mezarında bronz ve demirden yapılmış 24 cm. uzunluğunda bir araba modeli ele geçirilmiştir **(Lev. CXV, res. 239)**.

---

[524] **A.e**., s. 137.
[525] Aristophanes, **Bulutlar**, 879-880, s. 171.
[526] R.H.B., T.B.L.W., "Descriptions of Supplementary Illustrations, Plates I-IV," **Greece & Rome**, C.V, 1935, s. 64.
[527] Klein, **a.g.e**., s. 13.
[528] Kuzeybatı Yunanistan'da Preveza yakınları.

Bu model araba, iki ucunda iki tekerlek olan bir dingilden ve tekerleklerin arasında ortasına uzun bir kol yerleştirilmiş bir platformdan oluşmaktadır. Kol çocuğun oyuncağı iterek ya da çekerek kumanda edebilmesi için yapılmıştır[529].

Klein Eski Yunan ve Roma'daki oyuncak arabaları isimlendirmeden dört ayrı çeşitte sınıflandırır; fakat bu dört araba tipine ek olarak, basit bir form olduğu için araba kategorisine dahil etmediği, tek ya da çift tekerleklekli, uzun kollu bir oyuncaktan bahseder[530]. Neils ve Oakley ise tüm oyuncak araba incelemelerini Klein'ın bu 'araba' olarak sınıflandırmadığı oyuncak tipine dayandırırlar[531]. Biz bu çalışmada bu basit araba tipini de kapsayan bir sınıflandırmayı tercih ettik.

1. Platformsuz Arabalar

Klein'ın 'araba' sınıflandırmasında yer almayan bu en basit oyuncak araba tipi, iki ucunda iki tekerlek olan bir dingil ve bu dingile bağlı bir koldan oluşmaktadır. Dingilin üzerine yerleştirilmiş bir platform, kutu ya da bir eşya taşınabilecek herhangi bir düzenek bulunmamaktadır. Klein platformsuz arabaların tek tekerlekli bir tipinin olabileceğinden bahseder[532]; fakat profilden yapılmış olan tek tekerlekli araba tasvirleri dışında bu görüşü destekleyecek bir kanıta rastlamadık.

Lev. CXVI, res. 240'da M.Ö. 5. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde duvara dayalı duran araba bu tiptedir. Arabanın ufak bir tekerleği, buna karşılık oldukça uzun bir tutma kolu vardır. Çocuk oyuncak arabasıyla değil göğüs seviyesine gelen bir taburede duran kuşuyla oynamaktadır. Arabanın duvara dayalı olması ve taburenin varlığı çocuğun kapalı bir mekanda olduğunu gösterir[533].

---

[529] John H. Oakley, "Death and the Child", **Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past**, Haz. Jennifer Neils, John H. Oakley, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 181-182.
[530] Klein, **a.g.e**., s. 13-14.
[531] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 269.
[532] Klein, **a.g.e**., s. 13.
[533] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 280.

Bu tarz bir oyuncak araba Klasik Dönem'e tarihlenen bir Atina mezar stelinde de karşımıza çıkar[534] **(Lev. CXVI, res. 241)**. Bu mermer stelde bir erkek çocuğu köpeği, kuşu ve oyuncak arabasıyla betimlenmiştir. Çocuk sol eliyle araba kolunu ucundan kavramıştır. Clairmont'dan öğrendiğimize göre İon mezar anıtlarında hiç oyuncak araba betimi yoktur[535].

Arabalar bildiğimiz kadarıyla mezar stellerinde sadece erkek çocuklarının atribüleri olarak kullanılırken vazolarda kız çocuklarının da bu oyuncakla betimlendiği az da olsa görülmektedir. Örneğin Lev. CXVII, res. 242'de M.Ö. 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerindeki sahnede bir kız çocuğu sağ eliyle oyuncak arabasını havaya kaldırmış büyük bir kuşu kovalamaktadır[536]. Burada hemen dikkatimizi çeken husus, kızın arabasını rahat bir şekilde havaya kaldırabilmesidir. Bu da bu basit tipteki oyuncak arabanın oldukça hafif olduğu anlamına gelmektedir[537].

2. Platformlu Arabalar

Bu tür oyuncak arabaların birinci tipten tek farkları dingilin üzerine çocukların oyuncaklarını ya da hayvanlarını taşıyabilecekleri bir platform eklenmiş olmasıdır[538] **(Lev. CXV, res. 239)**. Bu tip arabalarda tutma kolu doğrudan dingile değil dingilin üzerindeki platforma bağlıdır. Bu nedenle kol kaldırıldığında platformun kola bağlandığı taraf yukarı kalkarken, öteki taraf sabit kaldığından, platform eğimli bir hale gelir. M.Ö. 425 yılına tarihlenen lev. CXVI, res. 241'de görülen kırmızı figürlü bir vazo üzerindeki betimde görülen erkek çocuğun çekmekte olduğu araba bu tiptedir[539]. Arabanın platformu gözükmemektedir ancak üzerinde taşınan vazo sayesinde platformlu olduğu anlaşılıyor. Çocuk arabayı kolundan çekince arabanın platformu eğimli bir hale gelir. Bu yüzden vazo da yere göre eğik durmaktadır. Vazonun eğik durmasına rağmen yere

[534] Klein, **a.g.e**., s. 13.
[535] Clairmont, **a.g.e**., s. 144.
[536] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 280.
[537] Klein, **a.g.e**., s. 13.
[538] Neils, Oakley, **a.g.e**, s. 269.
[539] **A.y.**

düşmüyor olması, arabanın platformunun ucunda bir arkalığı olduğu anlamına gelir. Çocuklar oyuncak arabalarının platformunda çeşitli eşyalar taşıdıklarına göre bu tipteki arabaların bazılarında arkalık bulunduğunu tahmin ediyoruz.

Vazo ressamları bu tür bazı oyuncak arabaları yüksek platformlu betimlemişlerdir.

3. Kutulu Arabalar

Dingilin üzerine bir kutu oturtulması suretiyle üretilen oyuncak araba çeşidini 'kutulu araba' olarak adlandıracağız **(Lev. CXVII, res. 244)**. Bu tür arabalarda tutma kolu doğrudan kutuya bağlıdır; bu nedenle platformlu arabalarda olduğu gibi bu tipte de kol kaldırıldığında kutunun ön kısmı yukarı kalkar. Lev. CXVII, res.244'de çocuğun kolundan tuttuğu kutulu arabanın bu şekilde durduğu görülmektedir. Kutunun içi boştur. Fakat genellikle bu tür oyuncak arabaların kutuları çocukların eşyalarını, hayvanlarını ya da diğer oyuncaklarının kolaylıkla taşımaları için yapılmıştır[540]. Bu bağlamda aynı görevi gören platformlu arabalara göre daha işlevsel olduklarını söyleyebiliriz.

4. Oturma Yerli Arabalar

Dingilin üzerine basit bir oturma yerinin yerleştirilmesi ile yapılan bu tür arabalarda oturan çocuğun sırtını yaslayabilmesi için bir arkalık bulunmaktadır[541]. Yükünün ağırlığını taşıyabilmesi için diğer araba tiplerine nazaran tekerlekleri daha büyük ve kolu daha kalın olarak üretilmişlerdir. Lev. CXVIII, res. 245'de görülen bir khous üzerinde betimli oturma yerli arabada küçük bir çocuk oturmaktadır. Ondan daha büyük bir yaşta olduğu anlaşılan başka bir çocuk ise sağ eliyle arabayı çekmektedir[542].

Lev. CXVIII, res. 246'da yine oturma yerli araba betimli bir vazo görülmektedir. Buradaki arabanın oturma yerinin iki tarafında, bir önceki örnekten farklı olarak,

[540] Klein, **a.g.e.**, s. 14; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 269.
[541] Klein, **a.g.e**., s. 14.
[542] **A.y.**

tutunma yerleri bulunmaktadır. Aynı yaşlarda oldukları anlaşılan iki çocuk her birinin elinde bir oinokhoe oldukça eğleniyor gözükmektedir[543].

5. Küçük Biga

Eski Yunan ve Roma'da iki at koşulan, iki tekerlekli cenk, zafer ve koşu arabasına 'biga' denilirdi[544]. Ayrıca yetişkinler için olan bu aracı model alan çocuklar için özel yapılmış küçük biga varyasyonlarının da üretildiğini biliyoruz. Bu arabaları orijinal biga'lardan farklı olarak atlar yerine keçiler ya da başka çocuklar çekmekteydi[545].

Lev. CXVIII, res. 247'de M.Ö. 400'lere tarihlenen kırmızı figürlü vazo resminde bir erkek çocuğun diz çökerek oturduğu ve iki keçinin çektiği bir küçük bigayı sürdüğü görülmektedir. Resimde sadece bir kısmı görülebilen diğer bir erkek çocuk ise sol eliyle keçilerin yularlarını tutarak arabayla aynı istikamette koşmaktadır[546].

Söz konusu araba çeşidinin betimlendiği bir başka örnek ise Ostia'da bulunmuş, M.S. 2. yy.'a tarihlenen bir lahit üzerinde görülmektedir. Burada M. Cornelius Statius adlı bir erkek çocuğun hayatından kesitler resmedilmiştir **(Lev. CXIX, res. 248)**. En soldaki ilk sahnede annesinin kucağındaki bebek olarak gösterilmiştir. Babası ayakta, eşine ve oğluna bakmaktadır. Sağındaki ikinci sahnede artık bebeklikten çıkmış çocuk babasının kucağındadır. Üçüncü sahnede artık büyümüş olan çocuk, keçilerin çektiği küçük bigasını sürmektedir. En sağdaki son sahnede ise babası ile ders çalışmaktadır[547].

Görüldüğü üzere Eski Yunan ve Roma'da arabalar özellikle erkek çocukların hayatında çok önemli bir yere sahipti. Hareket ettirilebilmesi, ileri tiplerinde (oturma yerli arabalar ve küçük bigalar) eşya hatta insan taşınabilmesi erkek çocuklar için oldukça ilgi çekici olmalıydı. Bununla birlikte, bu iki ileri araba tipinin bir oyuncak

[543] Karouzou, **a.g.e**., s. 124.
[544] Saltuk, **a.g.e**., s. 40.
[545] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 284.
[546] Klein, **a.g.e**., s. 14.
[547] R.H.B., T.B.L.W., **a.g.e**., s. 63.

olmanın ötesine geçtiklerini, salıncak ya da tahterevalli gibi bir eğlence aracı olduklarını söyleyebiliriz. Bu özellikleri dolayısıyla günümüzün bisikletlerine benzetilebilirler.

H. Değnek At

Günümüzde erkek çocukların hayali bir atın yerine geçen uzun bir değneğe biniyormuş gibi zıplayarak koştuğu bilinmektedir. Ploutarkhos'dan bu konunun betimlendiği az sayıda vazo resminden bu oyunun Eski Yunan'da da oynandığını öğreniyoruz. Ploutarkhos'dan öğrendiğimize göre, bir arkadaşı çocuklarına çok düşkün olan Sparta Kralı Agesilaos'u birgün çocuklarıyla atçılık oynarken görür. Bunun üzerine Kral Agesilaos, arkadaşından kendisi de baba oluncaya dek gördüklerini kimseye anlatmamasını rica eder[548].

Lev. CXIX, res. 249'da kırmızı figürlü bir vazo üzerinde görülen çıplak erkek çocuğu, sağ elinde kırbaç, sol elinde uzun bir değneğe bağlı, atın dizginlerinin yerine geçen ipleri tutarken betimlenmiştir. Çocuğun bacakları at biner gibi aralıktır. Vazo resminde görülen sütunlar sahnenin kapalı bir mekanda geçtiğini belirtmektedir[549].

Eski Roma'da da çocukların değnek atla oynadıklarına bir örnek olarak Onur'un bahsettiği 1400'lerden kalma bir el yazmasını gösterebiliriz. Söz konusu el yazmasında Hz. İsa'nın çocukluğunda değnek atla atçılık oynadığı yazılıdır[550].

I. Oyuncak Asker

Eski Yunan ve Roma'da da erkek çocukları günümüzde olduğu gibi oyuncak askerler ile oynuyordu. Eski Yunan'da erkek çocukların içini oyuncak askerlerle doldurabildikleri oyuncak Troia atları olduğu bilinmektedir; fakat ahşap oldukları için

[548] Plutarkhos, **Agesilaus** xxv, 5, s. 58.
[549] Klein, **a.g.e**., s. 20; Beaumont, **a.g.e**, s. 32.
[550] Bekir Onur, **Oyuncaklı Dünya**, Ankara, Dost Kitabevi, 2002, s. 116.

bunlardan günümüze ulaşan bir örnek bulunmamaktadır[551]. Günümüze ulaşmış çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış atlı asker figürini vardır. Bunların çoğunun adak eşyası olduğu düşünülmektedir. Lev. CXX, res.250'de M.Ö. geç 7. yy.'a tarihlenen, Kıbrıs'ta bulunmuş bir süvari figürini adak olarak yapılmış asker betimlerine bir örnektir. Nickel, çocukların oynadıkları oyuncak süvarilerin bunlara benzer bir görünümü olduğunu öne sürer[552].

Assos'da yapılan kazılarda M.Ö. 5. yy.'a tarihlenen bir çocuk lahdinde, aynı kalıptan dökülmüş üç adet oyuncak niteliğinde pişmiş toprak süvari heykelciği bulunmuştur[553] **(Lev. CXX, res. 251)**. Süvariler dikdörtgen levha şeklinde kaideler üzerinde durmaktadır.

Oyuncak askerlerin yanı sıra benzer silahlı savaşçı oyuncaklarına da rastlayabiliyoruz. Örneğin, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Roma Dönemi'ne tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış oyuncak bir gladyatör bulunmaktadır **(Lev. CXXI, res. 252)**. Bacakları oyuncak bebekler gibi eklemli yapılmıştır[554]. Sol elinde bir kalkan tutmaktadır. Kırılmış olan sağ eli muhtemelen bir kılıç ya da benzeri bir silah tutmaktaydı.

J. Oyuncak Hayvanlar

Eski Yunan ve Roma'da çocukların aynı günümüzde olduğu gibi hayvanlara çok düşkün olduklarını, onlarla arkadaşlık edip oyun oynadıklarını biliyoruz[555]. Şüphesiz sevdikleri hayvanların pişmiş topraktan ya da başka malzelerden yapılmış küçük taklitleri oldukça ilgi duydukları çekici oyuncaklar arasındaydı. Örneğin Aristophanes'in 'Bulutlar'adlı komedyasında[556] nardan kurbağa yapan bir çocuğun bahsi geçmektedir[557].

[551]Helmut Nickel, "The Little Knights of the Living-Room Table," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.XXV, 1966, s. 171.
[552] **A.y.**
[553] Serdaroğlu, **a.g.e**., s. 48.
[554] Başaranbilek, **a.g.e**., s. 56.
[555] Bkz.: yuk., s. 108-110.
[556] M.Ö. 423 yılında oynanmıştır.
[557] Aristophanes, **Bulutlar**, s. 172.

Bazı araştırmacılar oyuncak hayvanların çocuk oyuncakları değil kült amaçlı figürinler olduğunu öne sürmüştür[558]. Bu yazarlar çocuk mezarlarında bulunmuş olsalar da bu eserlerin muhtemelen oyuncak değil ölü hediyesi olduğunu belirtirler. Bu iddialarına gerekçe olarak da benzer hayvan figürinlerinin yetişkin mezarlarında da ele geçmiş olmasını gösterirler[559]. Klein ve Grandjuan gibi birçok yazar ise bu eserlerin kesinlikle çocuk oyuncağı olduğunu kabul etmektedir[560].

Oyuncak hayvanlar genelde pişmiş topraktan üretilirdi. Pişmiş toprak dışında muhtemelen ev yapımı olan bez oyuncak hayvanlar da bulunurdu. Ayrıca Klein, kazılarda ele geçirilmiş olan çok sayıda bronzdan yapılmış farenin de oyuncak olabileceğini yazmaktadır[561].

Belli başlı oyuncak hayvanlar arasında tavşan, domuzcuk, koç, at, aslan, köpek, güvercin, horoz, kaplumbağa ve yunus sayılabilir. Yunan Mitolojisi'ne göre bebek Hermes doğduğu gün bulduğu bir kaplumbağayı öldürüp kabuğunu boşaltır ve koyun bağırsağından yedi tel gererek bir müzik aleti yapar[562]. Eski Yunan'dan çocukların mitolojik hikayelerle büyütüldükleri göz önüne alınırsa bu hikaye dolayısı ile kaplumbağanın çocuklar için özellikle ilgi çekici bir oyuncak olduğu söylenebilir. Örneğin, lev. CXXI, res. 253'de pişmiş topraktan yapılmış oyuncaklar arasında bir kaplumbağa da bulunmaktadır. Bu resimdeki diğer oyuncak hayvanlar ise iki domuzcuk ve bir kuştur[563].

Lev. CXXII, res 254 A'da pişmiş topraktan yapılmış bir oyuncak aslan başı ve res. 254 B ve 254 C'de birer oyuncak tavşan başı görülmektedir. M.S. 4. yy.'a tarihlenen bu oyuncaklar Roma Dönemi Atina Agorası'nda bulunmuştur. Lev. CXXI, res.253'deki eserlere göre çok daha detaylı yapılmışlardır ve yüzlerinde gülümseme vardır. Tüyleri

---

[558] Siegfried Laser, **Sport und Spiel**, Göttingen, Archaeologia Homerica, 1987, s. 94.
[559] C.J. Going v.d., "A Roman Child Burial with Animal Figurines and Pottery from Godmanchester, Cambridgeshire," **Britannia**, C.XXCIII, 1997, s. 390.
[560] Klein, **a.g.e**., s. 10; Claireve Grandjouan, "Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period," **The Athenian Agora**, C.VI, 1961, s. 25.
[561] Klein, **a.g.e**., s. 10.
[562] Erhat, **a.g.e**., s. 140.
[563] Klein, **a.g.e**., s. 10.

oldukça belirgindir. Grandjuan, bu oyuncakların Atina Agorası'nda oyuncak olarak satıldıklarını ileri sürmektedir[564].

K. Tekerlekli Oyuncak Hayvanlar

Tekerlek takılarak ileri geri hareket olanağı sağlanan hayvan biçiminde mekanik oyuncaklardır. Daha ziyade küçük çocuklara hitap eden bu oyuncaklar, ahşap ve pişmiş topraktan yapılmaktaydılar. Ahşap olanlar günümüze ulaşmamıştır fakat pişmiş topraktan birçok örnek bulunmaktadır. Tekerlekli oyuncaklarda model olarak kullanılan hayvanların, insanların sosyal ve ekonomik yaşamlarında sıklıkla yararlandıkları hayvanlar arasından seçildikleri görülmektedir. Bunlar arasında at ve eşek gibi evcil hayvanlar ön sıralarda gelmektedir.

1. Tekerlekli Oyuncak Hayvan Çeşitleri

a. Tekerlekli At

Tekerlekli oyuncaklarda en çok kullanılan hayvan attır. Bilinen en erken tarihli tekerlekli at Orta Geometrik Dönem II'ye tarihlenen (M.Ö. 800-750), 20.2 cm yüksekliğinde, 18.9 cm. uzunluğunda ve 6.1 cm genişliğinde olan, üzeri geometrik desenler betimli bir oyuncak attır **(Lev. CXXII, res. 255)**. Atın ayaklarında tekerlekleri taşıyan dingilin geçirilmesi için birer delik bulunmaktadır. Bu basit mekanizma ile atın yürütülmesi sağlanmaktaydı. Tekerlek ve dingiller, büyük olasılıkla ahşap oldukları için, günümüze ulaşmamıştır. Lev. CXXII, res.255'de görülen tekerlek ve dingiller, sonradan oyuncağı sergileme amacı ile eklenmiştir[565].

Korinthos'da İmparator Nero Dönemi'ne ait (M.S. 54-68) bir bebek mezarında pişmiş topraktan imal edilmiş tekerlekli bir oyuncak at bulunmuştur **(Lev. CXXIII, res. 256)**. Atın bacakları yoktur. Her biri atın bir ayağı yerine geçen dört tane tekerlek, atın

[564] Grandjouan, **a.g.e**., s. 25.
[565] Laser, **a.g.e**., s. 94; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 266.

gövdesinin ön ve arka kısmında, bacakların yerinde bulunan deliklere geçirilmiştir. Atın burnuna küçük bir delik açılmıştır. Bu delikten bir ip geçirilerek çocukların oyuncağı çekerek hareket ettirebilmesi sağlanmaktadır[566]. Lev. CXXII, res.255 ve lev. CXXIII, res.256'daki oyuncak atlar arasındaki en önemli fark tekerleklerin takıldığı yerdir. Tekerlekler ilkinde bacaklara, ikincisinde ise doğrudan gövdeye takılmıştır. İki oyuncak arasındaki bir diğer fark da atların kuyruklarıdır. İlk oyuncak atta ayrı bir kuyruk kısmı yokken, ikinci atın yukarı kalkık, kıvrık bir kuyruğu olduğunu görmekteyiz.

At biçiminde başka bir oyuncak da Atina Agorası'nda bulunmuştur **(Lev. CXXIII, res. 257)**. M.S. 4. yy.'a tarihlenen pişmiş topraktan atın dingil ve tekerlekleri eksiktir. Lev. CXXIII, res. 257'de dingilin geçirildiği delikler çıplak olarak görülmektedir. Oyuncak sonradan dingil ve tekerlekler takılarak restore edilmiştir[567] **(Lev. CXXIV, res. 258)**. Burun kısmında aynı lev. CXXIII, res.256'da görülen oyuncak atta olduğu gibi, ip geçirilmesi için bir delik bulunmaktadır. Atın yuları alçak kabartma tekniğiyle yapılmış ve kırmızıya boyanarak belirgin hale getirilmiştir. Lev. CXXIII, res.257'deki oyuncak ata göre daha ince işlenmiş olduğu görülmektedir.

Tekerlekli oyuncak atların uzun silindir gövdeli çeşitleri de bulunmaktadır. Bunlar genellikle sırtta iki tane büyük ya da altı tane küçük kap taşımaktadır **(Lev. CXXIV, res. 259)**. Tıpkı pazara mal taşıyan gerçek bir ata benzeyen lev. CXXIV, res. 259'da görülen oyuncak Kıbrıs'da bulunmuştur[568]. Bunların yanı sıra sırtlarında kap yerine insan taşıyan oyuncaklar olduğu da bilinmektedir. Örneğin, Makedonya'da Thessalonike adlı kentin, içinde M.S. erken 1. ve geç 3. yy.'lar arasına tarihlenen mezarlar bulunan nekropolisinde ele geçirilen buluntular arasında bir sürücülü oyuncak at da bulunmaktadır **(Lev. CXXV, res. 260)**. Pişmiş topraktan yapılmış bacaksız atın

[566] Theodore L. Shear, "Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930," **AJA**, C.XXXIV, 1930, s. 428; Klein, **a.g.e.,** s. 9.
[567] Theodore L. Shear, "Excavations in the Athenian Agora," **AJA**, C.XLI, 1937, s. 187; Grandjouan, **a.g.e**., s. 28.
[568] Klein, **a.g.e.,** s. 9.

gövdesinde dingiller için açılmış delikler vardır[569]. Sürücü sanki atın yularını tutuyormuş gibi kollarını havaya kaldırmıştır.

b. Tekerlekli Eşek ya da Katır

Eşekler daha ziyade yük taşımak için kullanılan hayvanlardır. Nitekim M.Ö. 1. yy.'a tarihlenen, 15 cm. yüksekliğindeki Anadolu kökenli bir oyuncak eşek sırtında iki kap taşımaktadır **(Lev. CXXV, res. 261)**. Bu örnekte de görüldüğü üzere, oyuncaklar sıklıkla hayvanların günlük yaşamdaki kullanım şekillerini yansıtmaktadır. Yukarda saydığımız oyuncaklardan farklı olarak, eşek bir kaidenin üzerinde ayakta durmaktadır ve dingilin geçirildiği delikler eşeğin gövdesine değil de bu kaideye açılmıştır. Oyuncak dört tekerleklidir fakat tekerlekler dingiller gibi günümüze ulaşmamıştır[570].

c. Tekerlekli Horoz

At ve eşek gibi binek hayvanlarının yanı sıra kuşlar ve kümes hayvanları da tekerlekli oyuncaklara konu olmuştur. Örneğin, lev. CXXVI, res.262'de görülen, M.Ö. 1. yy.'a tarihli oyuncakta kullanılan hayvan bir horozdur. Anadolu'da bulunmuş 10.5 cm. yüksekliğindeki bu horozun ayrıca üzerinde durduğu bir kaidesi bulunmamaktadır. At ve eşekli oyuncaklardan farklı olarak ip deliği, baş değil de göğüs kısmındadır. Horozun gövdesi diğer oyuncaklarda olduğu gibi içinden dingilin geçirilebilmesi için enine delinmiştir[571]. Fakat at ve eşek figürlerinin kullanıldığı oyuncaklardan farklı olarak, burada dört tekerlek deliği yerine iki tekerlek deliği (dolayısıyla iki dingil yerine tek dingil) bulunmaktadır. Bunun sebebi tabii ki horozun gerçekte de iki ayaklı olmasıdır. Bunu oyuncakların doğayı ve nesneleri oldukları gibi yansıtma özelliğine bir örnek olarak sayabiliriz. Başka bir oyuncağa ait olan tekerlekler sonradan bu oyuncağa takılmışlardır.

---

[569] David Blackman, "Archaeology in Greece 1999-2000," **Archaeological Reports**, C.XLVI, 1999-2000, s. 80-81.
[570] **Kunstwerke Der Antike: Plastik (Marmor, Terrakotta, Bronze), Vasen, Schmuck, Glas**, Luzern, Ars Antiqua AG., 1966, lev. XI.
[571] **A.e.**

d. Tekerlekli Kuş

Kestel'de 1980 yılı kazısında daha önce açılmamış bir lahtin dışında taban seviyesinde bulunan eserlerin arasında pimiş topraktan yapılmış bir tekerlekli kuş bulunmaktadır **(Lev. CXXVI, res. 263)**. Lahtin içinde ele geçirilen bir sikke M.S. 80-130 tarihlerini vermektedir[572].

Tıpkı lev. CXXVI, res.262'de görülen horozda olduğu gibi dingilin geçirileceği delikler kuşun gövdesi üzerindedir. Tekerlekler altı dilimden oluşmaktadır. Oyuncağın tekerlekleri üzerinde durabilmesi için dingil benzeri bir çubuğun deliklere geçirildiği görülmektedir. Muhtemelen orijinal dingil ahşap olduğundan günümüze ulaşmamıştır. Tekerlekler ise korunagelmiştir.

2. Oyuncaklarda Kullanılan Tekerlekler

Oyuncaklarda kullanılan tekerlekler muhtemelen antik dönemde kullanılan gerçek tekerleklerin taklitleri idi. Pişmiş topraktan ya da ahşaptan imal edilmekteydiler. Sadece pişmiş toprak kullanılarak yapılmış olanlar günümüze ulaşmıştır.

Oyuncaklarda kullanılan tekerlekleri biçimlerine göre iki türe ayırabiliriz:

a. Düz Tekerlekler

Merkezinde dingilin takılabilmesi için bir deliği olan basit tekerlek çeşididir **(Lev. CXXIV, res. 259)**.

b. Dilimli Tekerlekler

Tekerlekler dilimlere ayrılmıştır. Bu dilimler tekerleğin ahşap iskeletinin arasında kalan üçgen şeklindeki boşlukları ifade eder. Yukarıda incelenen dilimli tekerlek örneklerinde beş **(Lev. CXXVI, res. 262)** ya da altı **(Lev. CXXIII, res. 256; Lev. CXXVI, res. 263)** dilim görülmektedir. Atina Agorası'nda yapılan kazılarda ele

[572] Selahattin Erdemgil, "Kestel Kazısı 1980 Çalışmaları", **III. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1981, s. 64-65.

geçirilmiş olan, M.Ö. 4. yy.'a ait, 7 cm. çaplı pişmiş toprak tekerleğin yarısı eksiktir[573] **(Lev. CXXVII, res. 264)**. Günümüze ulaşan yarısına dayanarak tekerleğin sekiz dilimli olduğunu söyleyebiliriz.

Perge'de yürütülen kazılarda da dilimli tipte bir tekerlek bulunmuştur **(Kat.no.41; Lev. CXXVII, res. 265 A ve B)**. Batı Nekropolis'de ele geçen bu tekerlek Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Malzemesi pişmiş topraktır. Eksiksiz olarak korunagelmiş eserin arka yüzünde az miktarda zedelenme görülmektedir. Çapı 6 cm., kalınlığı 1.4 cm. olan tekerleğin merkezindeki dingil deliğinin çapı ise 0.6 cm.'dir. Buna göre dingilin çevresi en çok 0.4-0.5 cm. kadar olmalıdır. Tekerleğin kalınlığı merkeze doğru artmaktadır. Tekerleğin dışa bakan yüzü tıpkı Korinthos'da bir bebek mezarında bulunan ve Keles'de yapılan kazılarda ele geçen tekerlekler gibi altı dilimlidir. İç yüzü ise muhtemelen oyuncağa takıldığında dışarıdan görünmeyeceğinden dilimli olarak imal edilmesi gerekli görülmemiştir.

Bu tekerlek Perge kazılarında tek başına, yanında başka bir tekerlek ya da parçası olduğu tahmin edilen başka bir oyuncak olmadan bulunmuştur. Ait olduğu oyuncağın geri kalanının günümüze ulaşmamış olması, oyuncağın dingil dışındaki bütün parçalarının pişmiş topraktan yapılmış olduğu göz önüne alınırsa, düşük bir ihtimaldir. Bu yüzden tekerleğin kendi başına ayrı bir mezar hediyesi olduğunu düşünebiliriz. Ancak mezar hediyesi olarak kullanılmadan önce tekerlekli bir oyuncak hayvanın tekerleklerinden birisi olmaması için hiçbir sebep yoktur.

L. Düdük

İçine üflendiğinde yüksek bir ses çıkaran bir alet olan düdük, Eski Yunan ve Roma'da çocukların oynadığı oyuncaklar arasındaydı.

Amorium kazılarında at figürini şeklinde pişmiş topraktan yapılmış bir düdük bulunmuştur **(Lev. CXXVIII, res. 266)**. Atın sırt kısmında hava üflenmesi amacıyla

[573] Grandjouan, **a.g.e**., s. 67.

yapılmış bir delik vardır. Düdüğün içi boştur[574]. Harran kazı ve onarım çalışmalarında kireçtaşından yapılmış kuş biçiminde bir düdük ele geçirilmiştir[575] **(Lev. CXXVIII, res. 267)**. Her iki düdüğün de hayvan şeklinde yapılmış olması çocuk oyuncağı olduklarını gösterir.

Antalya Müzesi'nde 2006 yılında yaptığımız analoji çalışmasında pişmiş topraktan yapılmış bir düdük tespit ettik **(Lev. CXXIX, res. 268 A ve B)**. Nerede bulunduğu ve tarihi belirli değildir. Lev. CXXVIII, res.266 ve 267'de görülen düdükler gibi hayvan formunda olmadığından bir çocuk oyuncağı olup olmadığını bilmiyoruz. Halen çalışır durumda olan düdüğün yüksekliği 5.4 cm.'dir. Ön yüzünde iki tane **(Lev. CXXIX, res. 268 A)**, ağzının altında bir tane **(Lev. CXXIX, res. 268 B)** olmak üzere gövdesinde toplam üç delik bulunmaktadır. Düdük ağzından üflenirken ön yüzündeki deliklerin biri ya da ikisi birden kapatıldığında kavalda olduğu gibi farklı melodiler çıkmaktadır.

M. Iygks (Ἴυγζ, Iynks, Iunks)

Üzerinde iki delik bulunan, büyük düğme benzeri oyuncaklar iygks (Eski Yun. ἴυγζ; Lat. 'iynks' ya da 'iunks') olarak bilinirdi. M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlayan bu oyuncaklar çoğu arkeoloji raporunda 'düğme' olarak tanımlanmıştır[576]. Iygks ile oynamak için ortasındaki iki delikten bir ip geçirildi. Başta iki ucundan gevşekçe tutulan ip kendi etrafında döndürülüp, sonra aniden çekilirdi. Böylece ivme kazanarak ters tarafa dönmeye başlayan iygks hızla ip boyunca hareket eder ve vızıltılı bir ses çıkarırdı[577]. Daha büyük, ağır olan ve delikleri merkeze yakın yapılmış iygksler daha iyi çevrilirdi[578].

---

[574] C.S. Lightfoot, Peter Ian Kuniholm, "Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report," **Anotolian Studies**, C.XLIV, 1994, s. 125.
[575] Nurettin Yardımcı, "1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları", **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985, s. 245 ve 259.
[576] Gus W. van Beek, "The Buzz: A Simple Toy from Antiquity," **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, C.CCLXXV, 1989, s. 53.
[577] Klein, **a.g.e.,** s. 21.
[578] van Beek, **a.g.e.,** s. 54.

Tell Jemmeh'de yapılan kazılarda on yedi tane farklı büyüklüklerde kırık çömlek parçalarından yapılmış iygks bulunmuştur **(Lev. CXXIX, res. 269)**. Iygks tebeşir ya da çeşitli taşlardan da yapılabiliyordu ancak yapımında genellikle kırık çömlek parçaları kullanılırdı. Kırık çömlek parçasının kenarları yontularak kabaca yuvarlaklaştırılır, kenarları sert bir kayaya sürtülerek düzgün ve pürüzsüz bir hale getirilirdi. Son olarak da keskin bir bronz ya da demir parçasıyla içine delikler oyulurdu[579].

Iygkslerin yıldız şeklinde olan örnekleri de bulunmuştur. Örneğin İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 2006 yılında gerçekleştirilen oyuncak sergisinde pişmiş topraktan yapılmış yıldız şeklinde bir iygks yer almaktaydı. Bu iygksin üzeri desenlidir ve tam merkezinde iplerin geçmesi için iki delik bulunmaktadır **(Lev. CXXX, res. 270)**.

Eretria Ressamı'na ait, M.Ö. 430'lara tarihlenen bir pyksis üzerinde ellerinde birer iygks olan iki genç kız vardır **(Lev. CXXX, res. 271)**. Genç kızlardan başı örtülü olanı iygks ile oynamaktadır; diğeri ise onu seyretmekte ve kendi oyuncağını iplerinden tutmaktadır. Tasvirde iki lebes gamikos bulunması bu vazo resminin evililiğe hazırlanma sahnesi olduğunu göstermektedir[580].

Lev. CXXXI, res. 272'de görülen vazo resminde ise Eros bir iygksi iplerinden tutmaktadır. Burada iygks içi boş bir halka olarak resmedilmiştir. Gerçekte bu tipte halka iygkslerin olup olmadığını bilmiyoruz. Iygks Eros'un atribülerinden biridir. Genç kızların iygkslerle oynamasının ve iygksin Eros'un atribüsü olması bir Yunan mitine dayanır[581]. Yunan Mitolojisi'ne göre Iygks Pan ile nympha Ekho'nun kızının ismidir; Zeus'a bir aşk iksiri içirerek onun İo'ya aşık olmasına yol açmıştır. Hera da ceza olarak onu taştan bir heykele ya da aşk büyülerinde kullanılan iygks adlı bir kuşa dönüştürmüştür[582]. Genç kızlar ve Eros, söz konusu oyuncağı çoğunlukla 'aşk büyüsü' yapmak ya da 'aşk falı' bakmak için kullanırlardı[583]. Bu yüzden oyuncağın ismi de iygks idi.

---

[579] **A.e**., s. 53-54.
[580] A. S. F. Gow, "ΙΥΓΞ, ΡΟΜΒΟΣ, Rhombus, Turbo," **JHS**, C.LIV, 1934, s. 5.
[581] **A.e**., s. 3.
[582] Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, Çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 350.
[583] Lewis, **ag.e**., s. 155.

Çocuklar içinse iygks sadece basit bir oyuncak idi. Roma'da, M.Ö. geç 3. yy.'da Yunanistan'da bir tapınakta olduğu ve sonradan Roma'ya getirildiği tahmin edilen 76 cm. yüksekliğinde bir bronz kız çocuğu heykeli vardır **(Lev. CXXXI, res. 273)**. Kızın başı öne eğiktir ve elindeki nesneye bakmaktadır. Ellerinin duruşu bazı vazo resimlerindeki iygks çeviren genç kız tasvirlerine benzediği için kız çocuğunun elinde tutmakta olduğu bir iygks ile oynadığı kabul edilmektedir[584].

N. Salıncak

Yüksek bir yere asılan ve üzerine oturulup sallanılan eğlence aracına salıncak denilir. Eski Yunan'da Aiora adlı bir ritüelde genç kızların salıncaklarda sallandığı biliniyor. Bu çalışmada karşılaşılan salıncakta sallanan kız çocukları tasvirleri bulunan Eski Yunan vazo resimlerinin tümü bu ritüel ile ilgilidir. Ancak salıncakta sallanmanın Atinalı çocukların genelde de çok sevdiği bir oyun olduğu tahmin edilmektedir[585].

Aiora Atina'da Erigone adlı bir kızın ölümünü anmak için gerçekleştirilen bir ritüeldir. Yunan Mitolojisi'ne göre Dionysos Yunanistan'a ilk geldiğinde İkarios'un evine konuk olur, karşılık olarak asma kütüğü ile şarabı armağan eder. Bir gün Dionysos İkarios'a bir tulum şarap vererek komşularını şölene çağırmasını ve onlara şarabı tattırmasını söyler. Sarhoş olan komşular İkarios'un kendilerini zehirlediğini sanarlar ve onu öldürürler. Kızı Erigone de babasının ölüsünü bulunca üzüntüsünden kendini bir ağaca asarak intihar eder. Bunun üzerine Dionysos ceza olarak genç kızların çıldırıp kendilerini Erigone gibi asmaya başlamalarını sağlar. Atinalıların danıştığı Delphoi bilicisi bu olayı İkarios'un ve Erigone'nin ölümü ile ilgili olduğunu gösterince Atinalılar Aiora Ritüeli'ni düzenlemeye başlarlar. Aiora Ritüeli Anthesteria Festivali'nin son günü

[584] Hilde Rühfel, **Das Kind in der griechischen Kunst von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus**, Mainz, von Zabern, 1984, s. 232-234.
[585] Klein, **a.g.e**., s. 21; Neils, Oakley, **a.g.e.,** s. 288.

olan üçüncü gününde düzenlenmekteydi. Böylece Atinalı kadınlar bir tür kefaret ritüeli olan Aiora vasıtasıyla Erigone'nin yasını tutmaktaydılar[586].

Klein, Eski Yunan salıncaklarını ikiye ayırmaktadır[587]:

1. Oturma Yerli Salıncak

Dört bacaklı bir tabure ya da sandalyenin iki ucundan iki iple asılması suretiyle yapılan salıncağa 'oturma yerli salıncak' denilir. Klein bu tip salıncakları 'gelişmiş tip' olarak nitelendirmektedir[588]. Salıncak Ressamı'na ait M.Ö. 540'lara tarihlenen siyah figürlü bir amphorada bu tip bir salıncakta sallanan genç bir kız betimi bulunmaktadır **(Lev. CXXXII, res. 274)**. Tasvirde genç kızın doğrudan ipin üzerine değil iplerle asılmış bir tabureye oturduğu görülmektedir. Kızın etrafı dört erkek figürle çevrilidir. Birisinin boyu diğerlerine göre kısadır ve sakalı yoktur. Bu nedenle çocuk olduğu düşünülmektedir[589].

Bu salıncak tipine ait diğer bir örnek de M.Ö. 420-410 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü küçük bir oinokhoe üzerinde betimli olan salıncaktır **(Lev. CXXXII, res. 275)**. Meidias Ressamı'na atfedilen bu vazo oldukça ayrıntılı resmedilmiştir. Salıncağın üzerinde katlanmış kıyafetler durmaktadır. Arkasında küçük bir erkek çocuğu olan bir kadın eğilmiş salıncağın altındaki ateşe elindeki kaptan bir sıvı dökmektedir. Bu muhtemelen kıyafetlerin güzel kokması için yapılan bir işlemdi çünkü salıncaktaki giysiler Anthesteria Festivali için tütsülenmektedir. Az sonra Aiora Ritüeli kapsamında bu salıncağa ergenlik çağında bir kız oturacaktır[590].

Salıncak betimli vazo resimlerinde genellikle ergenlik çağındaki kızların tasvir edilmesinin sebebi daha önce de belirtildiği üzere Aiora Ritüeli idi. Bunun tek istisnası

---

[586] Erhat, **a.g.e**., s. 103; Matthew Dillon, **Girls and Women in Classical Religion**, London, Routledge, 2002, s. 69-71.
[587] Klein, **a.g.e**., s. 21.
[588] **A.y.**
[589] Jenifer Neils, "Children in Greek Religion", **Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past**, Haz. Jenifer Neils, John H. Oakley, New Haven and London, Yale University Press, 2004, s. 149.
[590] Dillon, **a.g.e.,** s. 69 ve 70.

M.Ö. 430'lara tarihlenen kırmızı figürlü bir oinokhoe'dir **(Lev. CXXXIII, res. 276)**. Bu vazoda başına taç takmış bir erkek çocuğu yetişkin bir erkek tarafından salıncağa oturtulmak üzeredir. Salıncağın iplerine bitkilerden yapılmış iki çelenk asılmıştır. İpler muhtemelen bir ağaca bağlıdır ancak ağaç betimde gösterilmemiştir. Salıncağın solunda yerde şarabın içine konduğu bir pithos durmaktadır. Pithos'un solunda ise genç bir erkekle birlikte bir kız beklemektedir. Genç erkek, çekingen duran kızı rahatlatmaya çalışıyor gibidir. Salıncağa bir erkek çocuğun oturtuluyor olmasının nedeni muhtemelen salıncağa binmekten korkan kızı cesaret vermektir[591].

2. İp Salıncak

Ayrı bir oturma kısmı olmayan sadece ip kullanılarak yapılan salıncaklar 'ip salıncaklar' olarak tanımlanmaktadır. Klein, bu tip salıncakları 'basit tip' olarak nitelemiştir[592]. M.Ö. 400-375 yılları arasına tarihlenen, Güney İtalya'da bulunmuş kırmızı figürlü bir Apulia lekythos'u üzerindeki tasvirde görülen salıncak bu tiptedir **(Lev. CXXXIII, res. 277)**. Salıncakta sallanan kızın arkasındaki kadın, salıncağı henüz itmiştir. Salıncağın önünde onu geriye doğru itmek için elini uzatmış bir genç görülüyor. Altarda oturmakta olan bir erkek çocuğu ise sallanmak için sırasını bekliyor gibidir. Elinde strigile benzeyen bir alet tutmaktadır. Altarın arkasında İon Düzeni'nde bir sütun bulunmaktadır. Altarın ve sütunun varlığı, salıncakta sallanmanın bir dini ritüelin parçası olduğuna işaret eder. Vazodaki bu tasvir, Güney İtalya'da yaşayan Yunanların da Anthesteria Festivali'ni kutladıklarını göstermektedir[593].

---

[591] Hilde Rühfel, **Kinderleben im klassischen Athen: Bilder auf klassischen Vasen**, Mainz, von Zabern, 1984, s. 127; Dillon, **a.g.e**., s. 70 ve 71.
[592] Klein, **a.g.e**., s. 21.
[593] Gisela M.A. Richter, "Department of Classical Art and Accessions of 1913: Vases and Terracottas," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.IX, 1914, s. 234; Klein, **a.g.e**., s. 21; Neils, Oakley, **a.g.e.**, s. 288.

O. Tahterevalli

Tahteravalli, tam ortasında yere dayalı bir desteği olan, iki ucunda oturan birer kişinin karşılıklı havada yükselip inerek eğlendikleri bir oyun aracıdır. Eski Yunan'da tahterevalliye binmek özellikle genç kızlar arasında yaygın olan bir ev dışı eğlenceydi. Tahteravallinin Eski Roma'da da kullanıldığını tahmin ediyoruz; fakat elimizde Eski Roma'dan kalan bir tahteravalli betimi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde sadece Eski Yunan'a ait tahteravalli tasvirlerini inceleyeceğiz. Eski Yunan'da hem tahterevallinin kendisi hem de tahterevalliye binme oyunu 'peteuron' ya da 'petauron' olarak adlandırıldığı sanılmaktadır[594].

Tahterevalliye binme, Eski Yunan'da genç kızların çoğunlukla eve kapalı olarak geçirdikleri hayatlarında evin dışında yürüttükleri az sayıda faaliyetten biri olmalıydı. Vazo resimlerinde çoğunlukla genç kızların tahterevalliler ile betimlenmiş olmaları erkeklerin ya da kız çocuklarının tahterevalliye binmedikleri anlamına gelmemelidir[595].

M.Ö. 470-460 yılları arasına tarihlenen, Leningrad Ressamı'na ait bir kırmızı figürlü sütunlu krater üzerinde tahterevelliye binen iki genç kız betimi bulunur **(Lev. CXXXIV, res. 278)**. Tahterevalli yerdeki bir ağaç kütüğün üzerinde dengede durmaktadır. Kızların üzerinde ayakta durduğu uzun tahta ile kütük arasında ince bir tahta parçası görülmektedir. İki genç kız da tahta üzerinde sıçradıklarını belli edecek şekilde kolları dirseklerinden bükük ve yumrukları sıkılı resmedilmiştir. Soldaki kızın ayakları tahterevalli tahtasına basarken, sağdaki kız az olsa da havalanmış olarak betimlenmiştir. Kızların tahterevalliye bir meyve ağacının altında biniyor olması şehirde değil kırsal alanda bulunduklarına işaret etmektedir[596].

Günümüzde çocuklar tahterevalliye otururak binmektedirler. Eski Yunan'daki genç kızlar ise vazo resimlerinden öğrendiğimiz kadarıyla tahterevalliye otururak değil ayakta binmektedirler.

---

[594] Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 274.
[595] Klein, **a.g.e**., s. 20.
[596] **A.y**.; Boardman 2002, **a.g.e**., s. 182; Neils, Oakley, **a.g.e**., s. 274.

Genç kızların tahterevalliye binerken resmedildikleri diğer bir örnek M.Ö. 450-440 yılları arasına tarihlenen, Cüce Ressamı'na ait kırmızı figürlü bir hydria'dır **(Lev. CXXXIV, res. 279)**. Bu vazo resminde kanatlı bir Eros kızlara eşlik etmektedir. Eros ikisinin tam ortasında uçmakta ve kızları izlemektedir. Sol taraftaki genç kız tahtaya henüz inmiştir ve bu hareketin etkisiyle saçları havalanmıştır. Sağ taraftaki genç kız ise yeni havalanmıştır. İkisinin de kolları aynı lev. CXXXIV, res. 278'de olduğu gibi dirseklerden bükük olarak resmedilmiştir[597]. Bu betimdeki tahteravallinin ortasında lev. CXXXIV, res. 278'dekine göre çok daha ince bir destek bulunmaktadır ve destek ile tahta arasında üçüncü bir parça görülmemektedir. Ayrıca lev. CXXXIV, res. 279'da görülen tahterevallinin tahtası oldukça uzundur. İki betim arasındaki bu farklar göz önüne alındığında lev. CXXXIV, res.278'deki betimin daha gerçekçi olduğunu söyleyebiliriz. Res.278'de tahterevallinin bulunduğu alan bir meyve ağacı ile gerçekçi bir şekilde sembolize edilirken, res.279'da böyle bir ayrınıtının yer almaması ve onun yerine bir Eros figürünün eklenmiş olması bu görüşü destekleyen unsurlardır. Sabetai, kadınları oyun oynarken betimleyen vazo resimlerinin erotik bir anlamı olduğunu öne sürmektedir; bu saptamayı doğrulamak amacıyla kadın oyunları sahneleri arasında Eros betimlerinin bulunuyor olmasının altını çizer. Sabetai'ın saydığı örnekler arasında res.279'da görülen tahterevalliye binen genç kızlar tasviri de yer alır.

Görüldüğü üzere vazo ressamları tahterevalliye binen genç kızları genellikle aynı pozda betimlemişlerdir. Böylece bu duruş bir bakıma ikonografide tahterevalliye binenlerin geleneksel pozu haline gelmiştir. Buna dayanarak Atina Agorası'nda bulunan ve M.Ö. 4. yy.'ın ikinci çeyreğine tarihlenen bir vazo parçasının üzerinde betimlenen kızın, kesin olmamakla birlikte, tahterevalliye binmekte olduğu ileri sürülmüştür[598] **(Lev. CXXXV, res. 280)**. Bu yargıya varılmasının nedeni kızın kollarının tıpkı lev. CXXXIV, res. 278 ve 279'daki figürler gibi dirseklerinden bükük resmedilmiş olmasıdır. Kızın saçlarının sıçramanın yarattığı etkiyle havada uçuşması bu görüşü doğrular[599].

[597] Hydria için bkz: Lewis, **a.g.e.**, s. 154.
[598] Moore, **a.g.e**., s. 212.
[599] **A.y.**

III. KATALOG: PERGE, II. AYASOFYA KİLİSESİ VE SİDE'DEN ÖRNEKLER

Katalog kısmı konuların metinde geçme sırasına göre düzenlenmiştir. Önce oyun tablalarının, sonra oyun araçlarının ve en son olarak da oyuncakların kataloğu yer almaktadır. Kataloğa dahil olan oyun tablaları arasında Perge Antik Kenti'nde tespit edilen iki adet üçtaş tablası, on üç adet mankala tablası ve yedi adet duodecim scriptorum tablası yer almaktadır. Söz konusu duodecim scriptorum tablalarından iki tanesi Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir. Katalogta ayrıca II. Ayasofya Kilise'sinde tespit ettiğimiz dört adet mankala tablası ve Side Müzesi'nde sergilenen bir adet duodecim scriptorum tablası bulunmaktadır. Oyun tablaları dışında, Perge'de yürütülen kazılarda ele geçirilmiş olan ve günümüzde Antalya Müzesi'nde bulunan sekiz adet oyun pulu, dört adet zar, bir adet aşık kemiği ve bir adet oyuncak tekerlek katalogda yer almaktadır.

Kat.no.1 **Lev. VIII, res. 17 (A ve B)**

Adı **:** Üçtaş Tablası (S.3)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde (Ja), Batı Galeri

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam. Çizgilerin merkez kesişim noktasında aşınma.

Ölçüler **:** Devşirme blok ölçüler: 17x91 cm. Oyun tablası ölçüler: 6x7 cm; herbir kare: 3x3.5 cm.

Tanım **:** Mermer bir blok üzerine yapılmış kare ve karenin kenar çizgilerinden merkeze doğru çizilmiş çizgilerden oluşan tabla.

Yayın **: -**

Analoji **:** Bell 2007, s.98; Roueche 2007, s.104, fig.12.4.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.2 **Lev. VIII, res. 17 (A ve C)**

Adı **:** Olası Üçtaş Tablası (S.4)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde (Ja) Batı Galeri

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Çizgilerin kesişme yerinde aşınma.

Ölçüler **:** Devşirme blok ölçüler: 17x91 cm. Olası oyun tablası ölçüler: 6x8 cm.

Tanım **:** Birbirini dikey olarak kesen iki çizgiden oluşan gamalı haç şeklinde tabla.

Yayın **: -**

Analoji **:** Bell ve Roueché 2007, s.108.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.3 **Lev. XV, res. 28 ve 29**

Adı **:** Mankala Tablası (H.2)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Hellenistik Avlu, Batı Kanadı

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Tam. Çukurlarda zamanla silinme, tablanın bütününde zedelenme.

Ölçüler **:** Uz.: 20; en: 7 cm.; çukurlar çap: 2.5 cm.

Tanım **:** Herbir sırada dört çukurun olduğu iki sıralık tabla. Sıralar birbirlerine tam olarak paralel. Çukurların büyüklükleri aynı. Toplama çukur yok.

Yayın **: -**

Analoji **:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, s. 607, fig. 3.4; Bell, 2007, s. 98.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.4 **Lev. XVI, res. 31**

Adı **:** Mankala Tablası (H.4).

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Güney Hamam, Propylon Stylobatı

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Uz.: 17 cm.; en: 11 cm.; en büyük çukur çap: 2 cm; en küçük çukur çap: 0.7 cm.

Tanım **:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Sıralar birbirlerine tam olarak paralel değil. Sıralardan birisi hafif kavisli. Çukurların büyüklükleri birbirinden farklı. Toplama çukuru yok.

Yayın **: -**

Analoji **:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.5 **Lev. XVII, res. 33**

Adı **:** Mankala Tablası (H.4)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Güney Hamam, Palaistra, Doğu Portico

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Tam. Tablanın kuzey uç kısmında çatlak.

Ölçüler **:** Uz.: 16 ve 17.5 cm.; en: 6 cm.; çukurlar çap: 1.5-2 cm. arası değişmekte.

Tanım **:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Sıralar birbirlerine tam olarak paralel. İki sıranın uzunluğu eşit değil. Çukurların büyüklükleri birbirinden farklı. Toplama çukuru yok. Kuzey-güney doğrultulu bir tabla.

Yayın **: -**

Analoji **:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.6 **Lev. XVIII, res.34**

Adı **:** Mankala Tablası (H.4)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Güney Hamam, Palaistra, Doğu Portik

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Eksik. Tek sırası korunagelmiş. Bu sıranın güneyden birinci çukurunun sadece az bir kısımı görünmekte. Diğer sıranınsa sadece iki çukurunun kenarı seçilebilmekte.

Ölçüler **:** Tahmini uz.: 21 cm.; tahmini en: 9.5 cm.; çukurlar çap: 3-3.5 cm. arası değişmekte.

Tanım **:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Tabla eksik olduğundan toplama çukurunun olup olmadığı belli değil. Kuzey-güney doğrultulu bir tabla.

Yayın **: -**

Analoji **:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.7 **Lev. XVIII, res. 35**

Adı	**:** Mankala Tablası (H.4)
Müze/Arazi	**:** Perge
Buluntu yeri	**:** Perge, Güney Hamam, Palaistra, Doğu Portico
Malzeme	**:** Kireçtaşı
Durumu	**:** Tam. Tablanın yüzeyinde genel bir aşınma.
Ölçüler	**:** Uz.: 25 cm.; en: 11 cm.; çukurlar çap: 3-3.5 cm. arası değişmekte.
Tanım	**:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Sıralar hafif kavisli. Toplama çukuru yok. Doğu-batı doğrultulu tabla.
Yayın	**: -**
Analoji	**:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.
Tarihleme	**:** Geç Roma (?)

Kat.no.8 **Lev. XIX, res. 36 ve 37**

Adı **:** Mankala Tablası (H.4)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Agora/Macellum, Doğu Porticonun Arkasındaki Propylon (C Girişi)

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Uz.: 36 cm.; en: 19 cm.; çukurlar çap: 4.5-5 cm.

Tanım **:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Üç tane toplama çukuru vardır.

Yayın **: -**

Analoji **:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.9 **Lev. XX, res. 38 ve 39**

Adı	**:** Mankala Tablası (H.4)
Müze/Arazi	**:** Perge
Buluntu yeri	**:** Perge, Agora/Macellum, Kuzey Doğu Girişi (D)
Malzeme	**:** Kireçtaşı
Durumu	**:** Tam.
Ölçüler	**:** Uz.: 23-27 cm.; en: 11 cm.; çukurlar çap: 2-3 cm.
Tanım	**:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Toplama çukuru yoktur.
Yayın	**: -**
Analoji	**:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.
Tarihleme	**:** Geç Roma (?)

Kat.no.10 **Lev. XXI, res. 40**

Adı	**:** Mankala Tablası (H.4).
Müze/Arazi	**:** Perge
Buluntu yeri	**:** Perge, Agora/Macellum, Stoa Diple
Malzeme	**:** Kireçtaşı
Durumu	**:** Tam.
Ölçüler	**:** Uz.: 26 cm; en.: 15 cm; çukurlar çap: 2.5-3 cm. arası değişmekte.
Tanım	**:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Toplama çukuru yok.
Yayın	**: -**
Analoji	**:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.
Tarihleme	**:** Geç Roma (?)

Kat.no.11 **Lev. XXII, res. 42**

Adı	**:** Mankala Tablası (H.4)
Müze/Arazi	**:** Perge
Buluntu yeri	**:** Perge, Oval Avlu, Batı Kanadı
Malzeme	**:** Kireçtaşı
Durumu	**:** Tam.
Ölçüler	**:** Uz.: 30 cm; en: 13 cm.; çukurlar çap: 4 cm.
Tanım	**:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla.
Yayın	**: -**
Analoji	**:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.
Tarihleme	**:** Geç Roma (?)

Kat.no.12 **Lev. XXIII, res. 44 ve 45**

Adı	**:** Mankala Tablası (H.4)
Müze/Arazi	**:** Perge
Buluntu yeri	**:** Perge, Oval Avlu, Doğu Kanadı
Malzeme	**:** Kireçtaşı
Durumu	**:** Tam.
Ölçüler	**:** Uz.: 32 cm; en: 15 cm.; çukurlar çap: 4.5-5 cm. arası değişmekte.
Tanım	**:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla. Toplama çukurlu.
Yayın	**: -**
Analoji	**:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.
Tarihleme	**:** Geç Roma (?)

Kat.no.13 **Lev. XXV, res. 48**

Adı **:** Mankala Tablası (H.4)

Müze/Arazi **:** Ayasofya Müzesi

Buluntu yeri **:** II. Ayasofya Kilisesi, Propylon

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Uz.: 35-39; en: 12 cm.; çukurlar çap: 2-3 cm. arası değişmekte.

Tanım **:** Herbir sırada beş çukurun olduğu iki sıralık tabla Sıralar birbirlerine tam olarak paralel. Sıraların uzunlukları birbirinden farklı. Toplama çukur yok.

Yayın **: -**

Analoji **:** Mulvin ve Sidebotham, 2004, fig. 3.2 ve 3.8; Roueché, 2007, s.102-103.

Tarihleme **:** M.S. 415-532

Kat.no.14 **Lev. XXVI, res. 50**

Adı **:** Mankala Tablası (H.11)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Güney Hamam, Propylon Stylobatı

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Uz.: 11 cm.; çukurlar çap: 2 cm.

Tanım **:** Üç çukurdan oluşan tek sıralık tabla. Sıra kavisli.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.15 **Lev. XXVI, res. 51**

Adı **:** Mankala Tablası (H.11)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Oval Avlu, Doğu Kanadı

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Uz.: 12 cm; çukurlar çap: 3 cm.

Tanım **:** Üç çukurdan oluşan tek sıralık tabla.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.16 **Lev. XXIX, res. 56**

Adı **:** Mankala Tablası (H.14)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde, Batı Galeri (7. İnsula Eksedra Önü)

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam

Ölçüler **:** Uz.: 70 cm; en: 10 cm; çukurlar çap: 1-2 cm arası; devşirme blok uz.: 150; en: 50 cm.

Tanım **:** Herbir sırada oniki çukurun olduğu iki sıralık tabla. Toplama çukuru yok. Çukurlar derin değil.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.17 **Lev. XXX, res. 59**

Adı **:** Mankala Tablası (T.1)

Müze/Arazi **:** Ayasofya Müzesi

Buluntu yeri **:** II. Ayasofya Kilisesi, Propylon

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam. Tablanın bütününde silinme.

Ölçüler **:** Dikdörtgen kısım uz.: 43-44 cm.; en: 20-22 cm. Sol kulp: 11x9x9 cm.; sağ kulp: 13x8x9 cm.

Tanım **:** Bir tabula ansata içine yerleştirmiş iki sıralık tabla. Herbir sıra 5 kare şeklinde oyun yerlerinden oluşmakta. Toplama çukuru yok. Geometrik açıdan tam dikdörtgen değil.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** M.S. 415-532

Kat.no.18 **Lev. XXXI, res. 60**

Adı	**:** Mankala Tablası (T.1)
Müze/Arazi	**:** Ayasofya Müzesi
Buluntu yeri	**:** II. Ayasofya Kilisesi, Propylon Stylobatı
Malzeme	**:** Mermer
Durumu	**:** Sağ kulp ile dikdörtgen kısmın sol alt köşesi eksik.
Ölçüler	**:** Eksik kısmlar nedeniyle tam ölçüm mümkün değil. Dikdörtgen kısım uz.: 44 cm.; en: 20 cm. Sol kulp: 12x12x10.
Tanım	**:** Bir tabula ansata içine yerleştirmiş iki sıralık tabla. Herbir sıra 5 kare şeklinde oyun yerlerinden oluşmakta. Toplama çukuru yok.
Yayın	**: -**
Analoji	**: -**
Tarihleme	**:** M.S. 415-532

Kat.no.19 **Lev. XXXI, res. 61**

Adı **:** Mankala Tablası (T.2)

Müze/Arazi **:** Ayasofya Müzesi

Buluntu yeri **:** II. Ayasofya Kilisesi, Propylon, 3. basamak

Malzeme **:** Mermer

Durumu **:** Tam

Ölçüler **:** Dikdörtgen kısım uz.: 44-47 cm.; 20-22 cm. Çukurlar çap: 4 ile 5 cm. arası değişmekte. Sol kulp: 11x8x8 cm.; sağ kulp: 11x11x11 cm.

Tanım **:** Bir tabula ansata içine yerleştirmiş iki sıralık tabla. Herbir sıra kare şeklinde 5 oyun yeri ve bu karelerin içine yapılmış 5 oyun çukurundan oluşmakta. 2 tane toplama çukuru.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** M.S. 415-532

Kat.no.20 **Lev. XXXV, res. 68**

Adı **:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.5)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Agora/Macellum, Stoa Diple (Kuzeyden 5. ve 6. Sütunlar Arası)

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Doğu dış ve orta sırada silinme.

Ölçüle **:** Gen.: 63 cm.; uz.: 32 (güney) - 37.5 (kuzey) cm.; oyun yerleri çap: 3 ile 4 cm. arası değişmekte; orta sıra rozet: 8.5x9 cm.

Tanım **:** Her biri üzerinde daire şeklinde 12 oyun yerinin yer aldığı üç sıralık tabla. Orta sıra ayırma işareti çarpı işareti, dış sıra ayırma işaretleri daire ve içine yapılmış çarpı işaretleri şeklinde.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.21 **Lev. XXXIX, res. 77**

Adı	**:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.18)
Müze/Arazi	**:** Side Müzesi (Env. no. 3253)
Buluntu yeri	**:** Side
Malzeme	**:** Mermer
Durumu	**:** Restore edilmiş.
Ölçüler	**:** Gen.: 130 cm.; uz.: 63 cm.; kare ken.: 4 cm.; sıra ayırma işaretleri çap: 16 cm.
Tanım	**:** Her bir sırada 12 kare şeklinde oyun yeri olan 3 sıralık oyun tablası. Kareler birbirlerine bitişik değil. Sıraları bölen işaretler içi boş daire şeklinde. Kenarlı tabla.
Yayın	**:** Bell, 2007, s.99.
Analoji	**: -**
Tarihleme	**:** Roma

Kat.no.22 **Lev. XLI, res. 79**

Adı **:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.19)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Güney Hamam, Palaistra, Güney Portico

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Kırık

Ölçüler **:** Tabla: 53x65 cm.; oyun yerleri ken.: 4 ile 5.5 cm. arası değişmekte.

Tanım **:** Her biri üzerinde kare şeklinde 12 oyun yerinin yer aldığı üç sıralık tabla. Sıraları oluşturan oyun yerleri birbirine bitişik. Orta sırayı ayıran sişaret içi boş daire, dış sıraları ayıran süslemeler yarım daire şeklinde.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.23 **Lev. XLIII, res. 84**

Adı **:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.20)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Agora, Kuzey Portico, 3 No'lu Dükkan Girişi ve 4 No'lu Dükkanı Kuzey Porticodan Ayıran Duvarın Güneyi

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Oyun masası kenarlarında kopmalar. Masa kenarının dörtte birlik kısmı, doğu dış sıra güneyden birinci oyun yeri de dahil olmak üzere, eksik (tüm güney doğu köşesi). Batı dış sıra ayırma işareti ile bu işaretten kuzeye doğru ilk üç oyun yerinde silinme.

Ölçüler **:** Oyun masası yük.: 27 cm.; oyun tablası: 82x82 cm.; orta işaret dış daire çap: 14 cm; oyun yerleri ken.: 4.5-5.5 cm. arası değişmekte.

Tanım **:** Her biri üzerinde kare şeklinde 12 oyun yerinin yer aldığı üç sıralık tabla. Sıraları oluşturan oyun yerleri birbirine bitişik. Orta sırayı ikiye ayıran işaret konsantrik iki daire ve içteki dairenin içine yapılmış kenarları içe doğru kavisli bir karo şeklinde. Doğu dış sırayı ikiye ayıran işaret yarım tek bir daire ile bu dairenin içine yapılmış yarım karo şeklinde. Kenarlı tabla.

Yayın **:** Foss, 1996, s.16.

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.24 **Lev. XLIV, res. 85 A ve B**

Adı **:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.21)

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env.no. 1.12.97)

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde (Ja)

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Gen.: 158 cm.; uz.: 78 cm.; oyun yerleri ken.: 5.5 ile 6 cm. arası değişmekte; orta sıra daire çap: 12 cm.

Tanım **:** Her biri on iki kare şeklinde hanenin oluşturduğu üç sıralık tabla. Karaler bitişik değiller. Orta sıra ayırma işareti daire içinde karo şeklinde. Dış sıralar ayırma işareti aynı işaretin yarısı şekillerinde. Kenarlı tabla. Masanın sol üst köşesinde bir su oluğu.

Yayın **:** Bean, 1999, s.36, res.7.

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.25 **Lev. XLV, res. 86 ve 87**

Adı **:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.21?)

Müze/Arazi **:** Perge

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde (Ja), Kilise Güneyi

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Üç parça halinde.

Ölçüler **:** Oyun yerleri ken.: 4.5 ile 5 cm. arası değişmekte.

Tanım **:** Blok şeklinde oyun masası. Kare şeklinde oyun hanelerinden oluşan üç sıralık tabla. Kareler birbirine bitişik değil. Kenarlı tabla.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no.26 **Lev. XLVI, res. 88**

Adı **:** Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.22)

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env.no. 2.12.97)

Buluntu yeri **:** Perge

Malzeme **:** Kireçtaşı

Durumu **:** Tam

Ölçüler **:** Gen.: 86 cm.; uz.: 50 cm.; oyun yerleri ken.: 4 ile 5 cm. arası değişmekte; orta sıra ayırma işareti çap: 9 cm.; dış sıra ayırma işareti ile orta sıra yan işaretleri 6x11 cm.

Tanım **:** Her biri on iki kare şeklinde hanenin oluşturduğu üç sıralık tabla. Kareler birbirine bitişik. Orta sıra ayırma işareti daire içinde karo şeklinde. Dış sıralar ayırma işareti aynı işaretin yarısı şeklinde. Orta sıranın her iki ucunda birer yarım daire içinde karo şeklinde işaret. Kenarlı bir tabla. Masanın sağ kısa kenarında su oluğu.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Geç Roma (?)

Kat.no. 27 **Lev. XLVIII, res. 93**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde (Env.no. Ja.51.91.17)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Her iki yüzde aşınma.

Ölçüler **:** Çap: 1.9 cm.; kal.: 0.2-0.3 cm.; ön yüz çukur çap: 0.2 cm.; arka yüz çukur çap: 0.1 cm.

Tanım **:** Düz kenarları olan yayvan pul. Bezemesiz. Ön ve arka yüzlerde merkezde birer delik. Ön yüzdeki delik arka yüzdekinden büyük. Ön ve arka yüzlerin kenarları hafifçe yontulmuş. Kalınlık bir tarafta daha fazla.

Yayın **: -**

Analoji **:** Clair, 2003, s.112, fig. 44b ve d.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.28 **Lev. LI, res. 98**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Etütlük eser)

Buluntu yeri **:** Perge, Konutlar, 16. Mekan (Env. no. V.90.57)

Malzeme **:** Pişmiş Toprak

Durumu **:** Tam. Her iki yüzden de görülen küçük bir çatlak.

Ölçüler **:** Çap: 3.2 cm.; kal.: 1 cm.; merkezdeki delik der.: 0.2 cm.

Tanım **:** Yassı, bezemeli pul. Ön yüzde iç içe geçmiş daire şeklinde iki oluk yiv. Merkezde bir delik. Arka yüz düz. Yanları paralel iki sıra oluk yiv çevrelemekte.

Yayın **: -**

Analoji **:** Frere, Hassal, Tomlin, 1977, s.445, res.30; Harrison, 1986, s.262, lev.387.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.29 **Lev. LIII, res. 102**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. 2002/321(A))

Buluntu yeri **:** Perge, Batı Nekropolis (Env. no. La.02.40)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Ön yüzde hafif zedelenme.

Ölçüler **:** Çap: 2.3 cm.; yük.: 0.7 cm.

Tanım **:** Bezemesiz, planokonveks pul. Ön yüzde merkezde çukur bir nokta. Arka yüz düz. Perdahlı.

Yayın **: -**

Analoji **:** Clair, 2003, s.112, fig.44e, lev.54b,c,d; Wilkinson, 2006, s.191, res.207.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.30 **Lev. LIII, res. 103**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. 2002/322(A))

Buluntu yeri **:** Perge, Batı Nekropolis (Env. no. La.02.55)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Ön yüzde büyük çapta zedelenme.

Ölçüler **:** Çap: 3 cm.; yük.: 0.4 cm.

Tanım **:** Bezemesiz, planokonveks pul. Ön yüzde merkezde çukur bir nokta. Arka yüz düz. Perdahlı.

Yayın **: -**

Analoji **:** Clair, 2003, s.112, fig.44e, lev.54b,c,d; Wilkinson, 2006, s.191, res.207, no.5.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.31 **Lev. LIII, res. 104**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Etütlük eser)

Buluntu yeri **:** Perge, Batı Nekropolis (Env. no. La.98.30)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Yanma dolayısıyla bütününde kararma. Ön ve arka yüzde küçük çatlaklar.

Ölçüler **:** Çap: 1.9 cm.; yük.: 0.7 cm.

Tanım **:** Bezemesiz, planokonveks pul. Ön yüzde merkezde çukur bir nokta yok. Arka yüz düz.

Yayın **: -**

Analoji **:** Clair, 2003, s.112, fig.44e, lev.54b,c,d; Wilkinson, 2006, s.191, res.207.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.32 **Lev. LV, res. 107**

Adı **:** Oyun Pulu (?)

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Etütlük eser)

Buluntu yeri **:** Perge, Akropolis (Env. no. K.F1/23.99.21)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Pulun bütününde zedelenme. Yanlardaki bazı oyukların içi toprakla dolu.

Ölçüler **:** Çap: 1.9 cm.; yük.: 1.2 cm.; Ön ve arka yüzlerdeki çukurlar der.: 0.5 cm.; Yan oyuklar der.: 0.7 cm.

Tanım **:** Planokonkav pul. Her iki yüz içbükey. Yan taraflarda dört tane içe doğru daralan dikdörtgen oyuklar. Oyuklar karşılıklı iki çift halinde. Her oyuk çiftinin arasında ince dikdörtgen bezeme.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.33 **Lev. LV, res. 108**

Adı **:** Oyun Pulu (?)

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Etütlük eser)

Buluntu yeri **:** Perge, Batı Nekropolis (Env. no. La.04.30)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam.

Ölçüler **:** Çap: 1.7 cm.; yük.: 0.9 cm.; Ön ve arka yüzlerdeki çukurlar der.: 0.3 cm.

Tanım **:** Planokonkav pul. Her iki yüz içbükey. Merkezde delik. Yan taraflarda dört tane içe doğru daralan dikdörtgen oyuklar. Oyuklar karşılıklı iki çift halinde.

Yayın **: -**

Analoji **: -**

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.34 **Lev. LVII, res. 112**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. 13.45.92)

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde Dükkanı, Doğu Galeri (Env. no. Y1g1.92.120)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Gövdede çatlaklar. İkinci parçanın gövdeye takıldığı yerde ayrılma.

Ölçüler **:** Taban çap: 2.7 cm.; yük.: 2.7 cm.; topçuk yük.: 0.5 cm; topçuk çap: 1.6 cm.

Tanım **:** İki parçadan oluşmakta. Birinci parça olan gövde (dış parça) kubbe şeklinde. Baş kısmında daire şeklinde bezeme.Tabanı düz. İçi oyuk. Gövdeye takılan ikinci parçanın (iç parça) baş kısmında süs topçuğu. Topçuğun üst kısmında küçük bir çukurluk. Yüzey perdahlı.

Yayın **: -**

Analoji **:** Harrison, 1986, s.260, fig. N 505-506-507; Clair, 1996, fig.8; Clair, 2003, s.111-112, fig.45a,b,c,d, lev.55a,b,c ve 56a,b,c; Wilkinson, 2006, s.191, res.207, no.4.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.35 **Lev. LVIII, res. 113**

Adı **:** Oyun Pulu

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. 14.45.92)

Buluntu yeri **:** Perge, Konutlar (Env. no. Vb.92.348)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Gövdede çatlaklar. Baş kısmında ikinci parçanın gövdeye takıldığı yerde delikler.

Ölçüler **:** Taban çap: 2 cm.; yük.: 2.8 cm.; topçuk yük.: 0.3 cm; topçuk çap: 0.7 cm.

Tanım **:** İki parçadan oluşmakta. Birinci parça olan gövde (dış parça) kubbe şeklinde. Altta yatay, gövdede ise çapraz birbirine paralel oyuk çizgilerle bezeli. Baş kısmında daire şeklinde bezeme.Tabanda bir dairesel bezeme. İçi oyulup ikinci parça geçirilmiş. Gövdeye takılan ikinci parçanın (iç parça) baş kısmında süs topçuğu. Topçuğun üst kısmında küçük bir çukurluk. Yüzey perdahlı.

Yayın **: -**

Analoji **:** Harrison, 1986, s.260, fig. N 505-506-507; Clair, 1996, fig.8; Clair, 2003, s.111-112, fig.45a,b,c,d, lev.55a,b,c ve 56a,b,c; Wilkinson, 2006, s.191, res.207, no.4.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.36 **Lev. LXII, res. 123**

Adı **:** Zar

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. I.06.07)

Buluntu yeri **:** Perge, Güney Hamamı, Palaistra Batı Portico.

Malzeme **:** Pişmiş toprak

Durumu **:** Köşeleri kullanımdan dolayı aşınmış. 4 sayısının olması gerek yüz, iki sayısının olduğu yüzün kenar kısmı ve altı sayısının olduğu yüzün köşesi kırık.

Ölçüler **:** Ken.: 2.4 cm.

Tanım **:** Her yüzünde birden altıya kadar sayıları gösteren oyuk delikler şeklinde işaretler bulunan zar. (1-2) (3-4?) (5-6).

Yayın **: -**

Analoji **:** Clair, 1996, s.370, fig.9; Clair, 2003, fig.46a, lev.57b; Kollektif, 2007, s.286.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no. 37 **Lev. LXIII, res. 124**

Adı	**:** Zar
Müze/Arazi	**:** Antalya Müzesi (Env. no. 3746)
Buluntu yeri	**:** Perge, Agora/Macellum, Güney Duvar.
Malzeme	**:** Kireçtaşı.
Durumu	**:** Tam. Köşeleri kullanımdan dolayı aşınmış.
Ölçüler	**:** En: 1.7 cm. yük.: 1.8 cm.
Tanım	**:** Her yüzünde birden altıya kadar sayıları gösteren oyuk delikler şeklinde işaretler bulunan zar. (1-6) (2-5) (3-4).
Yayın	**: -**
Analoji	**:** Clair, 1996, s.370, fig.9; Clair, 2003, fig.46a, lev.57b; Kollektif, 2007, s.286.
Tarihleme	**:** Roma

Kat.no. 38 **Lev. LXVI, res. 129**

Adı **:** Zar

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. 2002/319 (A))

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde.

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Köşeleri kullanımdan dolayı aşınmış.

Ölçüler **:** Ken.: 1.6 cm., çift halka ve nokta motiflerinin çapı: 0.5 cm.

Tanım **:** Her yüzünde birden altıya kadar sayıları gösteren çift halka ve nokta şeklinde işaretler bulunan zar. (1-6) (2-5) (3-4). Köşelerdeki aşınmadan dolayı köşelerdeki nokta ve halka motifleri silinmiş.

Yayın **: -**

Analoji **:** Robinson, 1959, s.81, lev.56; Clair, 1996, res.9; Clair, 2003, s.114, lev.57i; Asal, 2007, s.152, res.1.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no. 39 **Lev. LXVI, res. 130**

Adı **:** Zar

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Env. no. 2002/320 (A))

Buluntu yeri **:** Perge, Akropolis (Env. no. K.F1/44.02.9)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Aşınma yok.

Ölçüler **:** Ken.: 1 cm.

Tanım **:** Her yüzünde birden altıya kadar sayıları gösteren nokta ve çift halka şeklinde işaretler bulunan zar. (1-6) (2-5) (3-4).

Yayın **: -**

Analoji **:** Robinson, 1959, s.81, lev.56; Clair, 1996, res.9; Clair, 2003, s.114, lev.57i; Asal, 2007, s.152, res.1.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.40 **Lev. LXX, res. 137 A, B, C ve D**

Adı **:** Aşık Kemiği

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi

Buluntu yeri **:** Perge, Sütunlu Cadde (Env. no. Ja.06.221)

Malzeme **:** Kemik

Durumu **:** Tam. Yangın geçirmiş olması nedeniyle bütününde kararma. Köşelerde zedelenme.

Ölçüler **:** Yük.: 1.6 cm.; en: 2.6 cm.

Tanım **:** Birbirinden farklı dört yüze sahip aşık kemiği. Birisi içbükey diğeri dışbükey olan iki geniş, biri düz diğer girintili olan iki dar yüz.

Yayın **: -**

Analoji **:** Harrison 1986, s.259, kat.no.488; Özyiğit 1989, s.150, res.16; Pulak 1989, s.325, res.3; Greenewalt 1986, s.392, fig.6.

Tarihleme **:** Roma

Kat.no.41 **Lev. CXXVII, res. 265 A ve B**

Adı **:** Oyuncak Tekerlek

Müze/Arazi **:** Antalya Müzesi (Etütlük eser)

Buluntu yeri **:** Perge, Batı Nekropolis (Env. no. La.99.39)

Malzeme **:** Pişmiş Toprak

Durumu **:** Tam. Dış yüzün merkezindeki çıkıntıda zedelenme dolayısıyla küçük delikler. İç yüzün bütününde genel aşınma.

Ölçüler **:** Çap: 6 cm.; kal.: 1.4 cm.; merkezdeki delik çapı: 0.6 cm.

Tanım **:** Dış yüzü üçgen şeklinde dilimlere ayrılmış tekerlek. Altı dilimli. Dış yüzde dingil deliği çıkıntılı. İç yüz düz.

Yayın **: -**

Analoji **:** Shear, 1930, s.28, fig.20; Klein, 1932, lev.8B; Grandjouan, 1961, s.67, lev.19, res.787; Erdemgil, 1981, s.65, lev.19, res.4.

Tarihleme **:** Roma

SONUÇ

Bu tezde Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyun ve oyuncakları antik kaynaklar, modern kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında tanımlamaya, sınıflandırmaya ve genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Bu genel değerlendirme sonucunda elde ettiğimiz bilgiler sayesinde Perge, II. Ayasofya ve Side'de bulunmuş bazı oyun ve oyuncakların kataloğunu yapabilmiş olduk. Bu amaçla arazi araştırması ile kitaplık çalışması olmak üzere iki yönlü bir araştırma sürdürdük. Arazi araştırması Perge antik kentine odaklanmıştır. Kentte daha önce tespit edilmiş olan oyun tablalarını çalışmanın yanı sıra kentin çeşitli yerlerinde yeni oyun tablaları tespit ettik. Buna ek olarak Perge kazılarında bulunmuş olan ve günümüzde Anatalya Müzesi'nde sergilenen oyun tablalarını çalıştık. Perge tablalarının büyük kısmı BMTT'de yer almadığından söz konusu tipoloji bu tablaların dahil edilmesiyle genişletilmiştir. Ayrıca Side Müzesi'nde sergilenmekte olan bir tabla ve II. Ayasofya Kilise'sinde tespit ettiğimiz dört oyun tablası ile tipoloji daha da genişletilmiştir. Kitaplık çalışması sonucunda ise Eski Yunan ve Roma'da oynanan çeşitli oyun ve oyuncakları tanımladık; kimler tarafından, nasıl ve nerede oynandığı gibi soruları cevaplamaya çaba sarfettik.

Kitaplık araştırması ve Perge Antik Kenti'nde gerçekleştirdiğimiz arazi çalışmaları sonucunda Eski Yunan ve Roma'da karşılaştığımız oyun tablalarının büyük bir kısmının kamusal alanlara yapılmış olduğunu gördük. Örnek olarak, Perge'de Güney Hamamı'nda, Agora/Macellum'da ve Oval Avlu'da girişlerde veya girişe yakın yerlerde, kuzey-güney doğrultulu Sütunlu Cadde'nin çeşitli yerlerinde üçtaş, mankala ve duodecim scriptorum oyun tablaları bulunmuştur. Bu bizce oyun oynamanın Eski Yunan ve Roma'da kamusal bir faaliyet olduğunu göstermektedir. İnsanlar bu alanlarda biraraya gelip, vakit geçirmek ve eğlenmek amacı ile tabla oyunu oynuyorlardı. Daha doğrusu oyun oynamak kamusal yaşamı paylaşmanın yollarından biri olmalıydı. Diğer bir deyişle oyunlardan yola çıkarak kamusal alanın Eski Yunan ve Roma'da modern toplumlarda olduğundan çok farklı algılandığı sonucuna varabiliriz. Gerçekten günümüz

kentlerinde, çok az sayıda istisnanın dışında (örneğin, New York'ta Washington Meydanı'ndaki sabit satranç masaları), kamusal alanlarda sabit oyun tablasına rastlamıyoruz.

Oyun tablalarının özellikle de agora, hamam, kilise gibi kamusal yapıların girişlerinde ya da girişlerine yakın yerlerde yer aldığını ve genelde yer tablaları olduğunu tespit ettik. Bu da bize insanların yerde, kamusal binaların girişlerindeki basamaklara oturarak tabla oyunu oynadıklarını göstermektedir. Günümüzde buna benzer bir duruma rastlamıyoruz. Nitekim bizce tablaların insan trafiğinin en yoğun olduğu noktalara ve yere yapılmış olmasının nedeni ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Zira oyun tablalarının özellikle bu denli işlek yerlere yapılmasının tercih edilmesi oyun oynamayı zorlaştırması açısından ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir. Fakat bizce tam tersine bu tercihin toplumsal bir anlamı vardı. Oyun tablalarının kamusal alanlarda ve kamusal yapıların girişlerinde yer alması, insanların oyun oynayarak, oynayanları seyrederek biraraya geldiklerini, birlikte vakit geçirdiklerini ve bu şekilde toplumsallaştıklarını gösterir. Diğer bir deyişle, oyunlar Eski Yunan ve Roma'da günümüze oranla çok daha canlı olan toplumsal hayatın çarklarından biriydi.

Bu toplumsal geleneğin en ilginç örneklerinden biri de bu tezde incelediğimiz II. Ayasofya Kilisesi propylonu üzerinde yer alan mankala tablalarıdır. Agora ya da hamam gibi kamusal binaların girişlerinde, yerde ve basamaklarda oyun oynanması, her ne kadar günümüz için alışageldik değilse de, söz konusu mekanların o zaman için toplumsal anlamını düşündüğümüzde çok da anlaşılmaz değildir. Fakat aynı oyun tablalarına bir kilisenin propylonu üzerinde rastlamamız bizim için daha da şaşırtıcı oldu. Zira kilise, cami gibi dini yapıların basamaklarında oyun oynanması günümüz din anlayışına, dinin kutsallığına ters düşmektedir. Başka bir deyişle, günümüzde din ve oyun birarada görülen kavramlar değildir. Din aşırı ciddiyet ve saygınlık gerektiren bir olgu, oyun ise tam tersine eğlence ve keyif alma ile bağdaştırılan bir aktivitedir. O halde Eski Yunan ve Roma'da oyuna ve dine nasıl bakıldığını anlamak için bu olgular hakkındaki varsayımlarımızı bir yana bırakmamız gerektiğini söyleyebiliriz. Bununla ilgili olarak iki noktanın altını çizmemiz gerekiyor. Birincisi, oyun oynamak Eski Yunan

ve Roma'da, günümüzde olduğunun aksine, dini mekanların kutsallığını zedeleyici bir eylem olarak görülmüyor olmalıdır. İkinci olarak, dinin kutsallığına bakışta da günümüz ile büyük bir fark olduğunu görüyoruz. II. Ayasofya Kilisesi basamaklarındaki mankala tablaları Geç Antik Dönem'e tarihlenmektedir. Bu dönem, her ne kadar Hristiyanlığın Batı Dünyası'nda yaygınlaştığı ve içselleştirildiği bir dönem olsa da, Ortaçağ öncesi din ve kutsallık anlayışının kısmen de olsa halen paganizm etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Özetle, II. Ayasofya Kilisesi propylonunda tespit ettiğimiz oyun tablaları bize dönemin din ve kutsallık anlayışı, antik pagan kültürünün etkisi altındaki Hristiyanlık yorumu hakkında ipuçları sunmaktadır.

Tüm bu çalışmaların neticesinde vardığımız temel sonuçlardan biri oyun ve oyuncakların tarihsel devamlılığı olmuştur. Gerçekten de Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyun ve oyuncakların birçoğu bazı değişiklikler geçirmiş ya da isimleri farklılaşmış olsa da günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Bu da aynı coğrafyada yaşamış olan kültürler arasındaki alışverişi ve devamlılığı ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

Aristophanes: **Sphekes : Eşekarıları (Yargıçlar)**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002.

Aristophanes: **Akharnes, Hippes, Nephelai, Skephes, Eirene, Orinthes, Lysistrata, Thesmophoriazousai, Batrakhoi, Ekklesiazousai, Ploutos : The Complete Plays**, Çev. Paul Roche, New York, New American Library, 2005.

Aristophanes: **Lysistrata, Thesmophoriazousai, Ekklesiazousai, Ploutos : The Lysistrata, The Thesmophoriazusae, The Ecclesiazusae, The Plutus**, Çev. Benjamin Bickley Rogers, London, Loeb Classical Library, t.y.

Aristoteles: **Politika**, Çev. Mete Tunçay, 9. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

Athenaios: **Deipnosophistai : The Deipnosophists I**, Çev. Charles Burton Gulick, London, Loeb Classical Library, 1933.

Athenaios: **Deipnosophistai : The Deipnosophists V**, Çev. Charles Burton Gulick, London, Loeb Classical Library, 1933.

Diogenes Laertios: **Vitae Philosophorum : Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, Çev. Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Herodotos: **Historiai : Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ökmen, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.

Homeros: **Ilias : İlyada**, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, 15. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2003.

Homeros: **Odysseia**, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, 12. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2002.

Horatius: **Carmina**, (Çevrimiçi) http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0024;query=poem%3D%2382;layout=;loc=3.25.1, 30 Haziran 2008.

Horatius: **Satirae, Epistulae, De Arte Poetica : Satires, Epistles, Ars Poetica**, Çev. H. Rushton Fairclough, 2. bs., London, Loeb Classical Library, 1929.

Horatius, Persius: **Satirae : The Satires of Horace and Persius**, Çev. Niall Rudd, 5. bs., London, Penguin Classics, 2005.

Marcus V. Martialis: **Epigrammata : Epigramlar**, Çev. Güngör Varınlıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Ovidius: **Ars Amatoria : Aşk Sanatı**, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, 3. bs., İstanbul, Payel Yayınları, 1994.

Pausanias: **Periegesis tes Hellados : Guide to Greece, Vol. 2: Southern Greece**, Çev. John Newberry, Peter Levi, 4. bs., London, Penguin Classics, 1985.

Paton, W. R., E. H. Warmington: **The Greek Anthology: Volume I**, New York, The Loeb Classical Library, 1927.

Paton, W. R., E. H. Warmington: **The Greek Anthology: Volume II,** 2. bs., New York, The Loeb Classical Library, 1919.

Platon: **Phaidros : Phaedrus**, Çev. James H. Nichols Jr., New York, Cornell University Press, 1998.

Platon: **Lysis**, Çev. Nihal Petek Boyacı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.

Platon: **Politeia : Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992.

Plinius: **Naturalis Historia : Natural History: A Selection**, Çev. John F. Healy, London, Penguin Classics, 1991.

Plutarkhos: **Bioi Paralleloi : Plutarch Lives: Volume II**, Çev. John Dreyden, Toronto, The Modern Library Classics, 2001.

Pollucis, Iulii: **Onomasticon**, Haz. Immanuelis Bekkeri, Berolini, Nicolai, 1846.

Seneca: **Diologi : Dialogues and Essays**, Çev. John Davie, Oxford, Oxford University Press, 2007.

Seneca: **Ad Lucilium Epistulae Morales III**, Çev. R. M. Gummere, London, Loeb Classical Library, t.y.

Seneca: **Naturales Quaestiones : Letters from a Stoic**, Çev. Robin Campbell, London, Penguin Classics, 1969.

Sophokles: **Fragments**, Çev. Hugh Lloyd-Jones, 2. bs., Loeb Classical Library, London, Harvard University Press, 2003.

Suotenius: **De Vita Caesarum : Lives of the Caesars**, Çev. Cathrine Edwards, New York, Oxford University Press, 2000.

Varro: **De Lingua Latina : On the Latin Language: Books VII-X and Fragments**, Çev. Roland G. Kent, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, 1938.

Vergilius: **Aeneis**, Çev. Türkan Uzel, Ankara, Öteki Yayınları, 1998.

Vergilius: **Georgica : Georgics**, Çev. Peter Fallon, 2. bs., Oxford, Oxford University Press, 2006.

MODERN KAYNAKLAR

Abbasoğlu, Haluk: "Perge 2006," **ANMED**, C.V, 2007, s. 54-58.

Abbasoğlu, Haluk: "Perge Kazısı 2007 Yılı Raporu," (Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=199, 28 Mayıs 2008.

Akurgal, Ekrem: **Anadolu Uygarlıkları**, 7. bs., İzmir, Net Yayınları, 2000.

Alpözen, Oğuz: **Ancient Halicarnassus: Bodrum**, Ankara, Dönmez Müze Eserleri Turistik Yayınları, 2000.

Anadolu Medeniyetleri II: Yunan/Roma/Bizans, Haz. Ferit Edgü, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

And, Metin: "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi," **Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

And, Metin: **Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

And, Metin: "Some Notes on Aspects and Functions of Turkish Folk Games," **The Journal of American Folklore**, C.XCII, 1979, s. 44-64.

Asal, Rahmi: "Yenikapı: İstanbul'da Antik Ticaret," **Arkeoatlas**, C.VI, 2007, s. 150-155.

Austin, Roland G.: "Greek Board Games," **Antiquity**, C.XIV, 1940, s. 257-271.

Austin, Roland G.: "Roman Board Games. I," **Greece&Rome**, C.IV, 1934, s. 24-34.

Austin, Roland G.: "Roman Board Games. II," **Greece&Rome**, C.IV, 1935, s. 76-82.

Austin, Roland G.: "Zeno's Game of τάβλη (A. P. ix. 482)," **JHS**, C.LIV, 1934, s. 202-205.

Baran, Musa: **Çocuk Oyunları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Bar-Oz, Guy: "An Inscribed Astragalus with a Dedication to Hermes," **Near Eastern Archaeology**, C.LXIV, 2001, s. 215-217.

Başaranbilek, Emin: "Arkeolojik Eserlerde Çocuk," **Toplumsal Tarihte Çocuk: 23-24 Nisan 1993**, Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Bayral, Mete: **Secret Ephesus**, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1985.

Bean, George E.: **Eskiçağda Güney Kıyılar**, 2. bs., Çev., İnci Delemen, Sedef Çokay, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999.

Beaumont, Lesley: "Child's Play in Classical Athens," **History Today,** C.XLIV, 1994, s. 30-35.

Becker, Lawrence, Christine Kondoleon: **The Arts of Antioch: Art Historical and Scientific Approaches to Roman Mosaics and a Catalogue of the Worcester Art Museum Antioch Collection**, Princeton, Princeton University Press, 2005.

Beirut National Museum: (Çevrimiçi) http://www.beirutnationalmuseum.com, 1 Şubat 2007.

Bell, Robert C.: **Board and Table Games from Many Civilizations**, 2. bs., New York, Dover Publications, 1980.

Bell, Robert C.: "Notes on Pavement Games of Greece and Rome," **Ancient Board Games in Perspective**: **Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 98-99.

Bell, Robert C., Charlotte Roueché: "Graeco-Roman Pavement Signs and Game Boards: A British Museum Working Typology," **Ancient Board Games in Perspective**: **Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 106-109.

Bingöl, Orhan: **Arkeolojik Mimari'de Taş**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004.

Blackman, David: "Archaeology in Greece 1999-2000", **Archaeological Reports**, C.XLVI, 1999-2000, s. 3-151.

Blanck, Horst: **Eski Yunan ve Roma'da Yaşam**, Çev. İslam Tanrıkurt, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999.

Boardman,John: "Exekias," **AJA**, C.LXXXII, 1978, s. 11-25.

Boardman, John: "Social Life in Classical Athens," **Cambridge Ancient History: Plates to Vol V and VI**, Cambridge, Haz.. John Boardman, Cambridge University Press, 1994.

Boardman, John: "The Greek World", **The Cambridge Ancient History: Plates to Volume III**, Haz. John Boardman, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Boardman, John: **Yunan Heykeli: Arkaik Dönem**, Çev. Yaşar Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2001.

Boardman, John: **Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem**, Çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002.

Boardman, John: **Yunan Sanatı**, Çev. Yasemin İlseven, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005.

Boyd, Harriet A.: "Excavations at Kavoisi, Crete, in 1900," **AJA**, C.V, 1901, s. 125-157.

Brett, Gerard: "The Mosaic of the Great Palace in Constantinople," **Journal of the Warburg and Courtauld Institutes**, C.V, 1942, s. 34-43.

Brewster, Paul G.: "A Roman Game and its Survival on Four Continents," **Classical Philology**, C.XXXVIII, 1943, s. 134-137.

Brooner,Oscar: "Excavations in the Agora at Corinth," **AJA**, C.XXXVII, 1933, s. 554-572.

Brucia, Margeret A., **To Be A Roman: Topics in Roman Culture**, Wauconda,

Gregory N. Daughtery: Bolchazy-Carducci Publishers, 2007.

Burrows, Miller: "The Fortress Antonia and the Praetorium", **The Biblical Archaeologist**, C.I, 1938, s.17-19.

Casson, S.: "The New Athenian Statue Bases," **JHS**, C.XLV, 1925, s. 164-179.

Clairmont, Christoph W.: **Classical Attic Tombstones**, Kilchberg, Akanthus, 1993.

Comfort, Howard: "Roman Ceramic and Glass Vases at Heidelberg and New York," **AJA**, C.LIV, 1960, s. 273.

Corcopino, Jerome: **Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire**, New Haven, Yale University Press, 2003.

Csapo, E., M. C. Miller: "The Kottabos-Toast and an Inscribed Red-Figured Cup," **Hesperia**, C.LX, 1991, 367-382.

Çelgin, Güler: **Eski Yunan Edebiyatı: Epik Çağ, Lirizm ve Nesrin Başlangıcı, Attika Dönemi, İskenderiye Dönemi, Roma Dönemi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.

Gladys R. Davidson, Dorothy B. Thompson, Homer A. Thompson: "Small Objects from the Pnyx: I," **Hesperia Supplements**, C.VII, 1943, s. 1-172.

Davis, William S.: **A Day in Old Rome: A Picture of Roman Life,** New York, Biblo&Tennon Publishers, 1959.

Deane, Sidney N.: "Archaeological News," **AJA**, C.XXV, 1921, s. 83-109.

Deighton, Hilary: **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2000.

Deighton, Hilary: **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, Çev. Hande Kökten Ersoy, 2. bs., İstanbul, Homer Kitabevi, 2002.

Dennis, George: **The Cities and Cemeteries of Etruria: Volume II**, y.y., Adamant Media Corporation, 2005.

Dillon, Matthew: **Girls and Women in Classical Religion**, London, Routledge, 2002.

Elderkin, Kate McK.: "Jointed Dolls in Antiquity," **AJA**, C.XXXIV, 1930, s. 455-479.

Erdemgil, Selahattin: "Kestel Kazısı 1980 Çalışmaları," **III. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1981, s. 63-66.

Erhat, Azra: **Mitoloji Sözlüğü**, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997.

Fields, Nic, Donato Spedaliere: **Hadrian's Wall: AD 122-410**, Oxford, Osprey Publishing, 2003.

Foss, Clive: **Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor**, Norfolk, Variorum, 1996.

Freeman, Kathleen: "Copper Fly," **Greece&Rome**, C.VI, 1936, s. 18-30.

Frere, S.S., M.W.C. Hassal, R.S.O. Tomlin: "Roman Britain in 1976", **Britannia**, C.VIII, 1977, s. 355-449.

Friglerin Gizemli Uygarlığı: The Mysterious Civilization of the Phrygians, Haz. Hakan Sivas, Tüfekçi Sivas Taciser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Fuchs, Werner: "A Late Hellenistic Group of Aeneas and Anchises," **AJA**, C.LXXII, 1968, s. 384-385.

Gardner, Ernest A.: "The Bronze Statue from Cerigotto," **JHS**, C.XXIII, 1903, s. 152-156.

Gardner, Ernest A.: "Notes on Greek Sculpture," **JHS**, C.XLIII, 1923, s. 139-143.

Gardner, P.: "Some Bronzes Recently Acquired for the Ashmolean Museum," **JHS**, C.XXX, 1910, s. 226-235.

Gilmour, Garth H.: "The Nature and Function of Astragalus Bones from Archaeological Contexts in the Levant and Eastern

Mediterranean," **Oxford Journal of Archaeology**, C.XVI, 1997, s. 167-175.

Going, C.J. v.d.: "A Roman Child Burial with Animal Figurines and Pottery from Godmanchester, Cambridgeshire," **Britannia**, C.XXCIII, 1997, s. 386-393.

Golden, Mark: **Children and Childhood in Classical Athens**, 2. bs., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1993.

Golden, Mark: **Sport in the Ancient World from A to Z**, Londra, Routledge, 2004.

Goodman, Martin: **Jews in a Graeco-Roman World**, New York, Oxford University Press, 1998.

Gow, A. S. F.: "ΙΥΓΞ, ΡΟΜΒΟΣ, Rhombus, Turbo," **JHS**, C.LIV, 1934, s. 1-13.

Grandjouan, Claireve: "Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period," **The Athenian Agora**, C.VI, 1961, s. 1-106.

Greaves, Alan M.: **Miletos: Bir Tarih**, Çev. Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003.

Greenewalt, Grawford H.: "Sardis: Arhaeological Research in 1985," **8. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 381-399.

Grimal, Pierre: **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, Çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997.

Grunfeld, Frederich V.: **Türkiye'de ilk kez Dünyadaki Tüm Oyunları, Tarihçeleriyle, Özellikleriyle...: Oyun Ansiklopedisi, Nasıl Yapılır, Nasıl Oynanır, Bugünlere Nasıl Geldi?**, İstanbul, Güneş Gazetesi, t.y.

Hallam, G.H.: "A Note on the Monument and Tomb of a Vestal Virgin at Tivoli," **Journal of Roman Studies**, C.XX, 1930, s. 14-15.

Hansen, Mogens H.: "The Game Called Polis," **Even More Studies in the Ancient Greek Polis: Papers from the Copenhagen Polis Centre 6**, Haz. Thomas Heine Nielsen, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2002.

Harcourt-Smith, Cecil: "Whip-Tops," **JHS**, C.XLIX, 1929, s. 217-219.

Harris, Cyril M.: **Illustrated Dictionary of Historic Architecture: Dover Books on Architecture**, Toronto, Courier Dover Publications, 1983.

Harrison, A.M.: **Excavations at Saraçhane in İstanbul: Volume I**, Princeton, Princeton University Press, 1986.

Hayley, Herman W.: "The κότταβος κατακτός in the Light of Recent Investigations," **Harvard Studies in Classical Philology**, C.V, 1884, s. 73-82.

Herbert, Kevin: "Terracotta Figurines at Bowdoin College," **The Classical Journal**, C.LV, 1959, s. 98-111.

Hett, Walter S.: "The Games of the Greek Boy," **Greece & Rome**, C.I, 1931, s. 24-29.

Hoffmann, Herbert: **Sotades: Symbols of Immortality on Greek Vases**, USA, Oxford University Press, 1998.

Höckmann, Olaf: "Brettspiele im Didymium," **İstanbuler Mitteilungen**, C.XLVI, 1996, s. 251-262.

Huizinga, Johan: **Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Immerwahr, Henry R.: "Choes and Chytroi," **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, C.LXXVII, 1946, s. 245-260

Immerwahr, Henry R.: "An Inscribed Terracotta Ball in Boston," **Greek and Byzantine Studies**, C.VIII, 1967, s. 255-266.

J., F. F.: "A Miniature Jug," **Record of the Art Museum, Princeton University**, C.XII, 1953, s. 37.

Jashemski, Wilhelmina F.: "The Excavation of a Shop-House Garden at Pompeii (I.XX.5)," **AJA**, C.LXXXI, 1977, s. 217-227.

Jenkins, Ian: **Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi**, Çev. Hasan Malay, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.

Jobst, Werner, Behçet Erdal, Christian Gurtner: **İstanbul Büyük Saray Mozayiği**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997.

Jones, Cathrine: "The Tombstone of Laetus' Daughter: Cats in Gallo-Roman Sculpture," **Brtitannia**, C. XXIV, 2003, s. 53-63.

Kabaağaç, Sina, Erdal Alova: **Latince Türkçe Sözlük**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1995.

Karauzou, Semni P.: "Choes," **AJA**, C.L, 1946, s. 122-139.

Klein, Anita: **Child Life in Greek Art**, New York, Columbia University Press, 1932.

Kunstwerke Der Antike: Plastik (Marmor, Terrakotta, Bronze), Vasen, Schmuck, Glas, Luzern, Ars Antiqua AG., 1966.

Kurke, Leslie: "Ancient Greek Board Games and How to Play Them," **Classical Philology**, C.XCIV, 1999a, s. 247-267.

Kurke, Leslie: **Coins, Bodies, Games, and Gold: The Politics of Meaning in Archaic Greece**, Princeton, Princeton University Press, 1999b.

Kyle, Donald G.: **Sport and Spectacle in the Ancient World**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007.

Larsen, Swen: "A Forerunner of Hagia Sophia," **AJA**, C.XLI, 1937, s. 1-5.

Laser, Siegfried: **Sport un Spiel**, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1987.

Lawall, Mark L. v.d.: "Notes from the Tins 2: Research in the Stoa of Attalos", **Hesperia**, C.LXXI, 2002, s. 415-433.

Lawler, Lillian B.: "Ballgame Dances," **The Classical Journal**, C.XXXVI, 1941, s. 423-424.

Lazenby, Francis D.: "Greek and Roman Household Pets," **The Classical Journal**, C. XLIV, no. 4, 1949, s. 245-252.

Lazenby, Francis D.: "Greek and Roman Household Pets," **The Classical Journal**, C.XLIV, no. 5, 1949, s. 299-307.

Lessing, Erich , Antonio Varone: **Pompeii**, Paris, Terrail, 1996.

Levi, Doro: **Antioch Mosaic Pavements: Volume I**, Princeton, Princeton University Press, 1945.

Lewis, Sein: **Athenian Woman: An Iconographic Handbook**, New York, Routledge, 2002.

Lightfoot, C.S., Peter Ian Kuniholm: "Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report," **Anotolian Studies**, C.XLIV, 1994, s. 105-128.

McClees, Helen: **The Daily Life of the Greeks and Romans**, y.y., Kessinger Publishing, 2006.

Mcdaniel, Walton B.: "Some Passages Concerning Ball-Games," **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, C.XXXVII, 1906, s. 121-134.

Meischner, Jutta: "Das Missorium des Theodosius in Madrid," **Jahrbuch Dt Archaeologischen Instituts Bd III**, Berlin, Walter De Gruyter, 1996, s. 389-432.

Meriç, Recep v.d.: "2005 Yılı Metropolis Kazıları", **28. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.II, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.243-252.

Miller, Stephen G.: **Ancient Greek Athletics**, New Haven, Yale University Press, 2004.

Miller, Stephen G.: **Arete: Greek Sports from Ancient Sources**, University of California Press, 2004.

Miller, Stephen G.: "Round Pegs in Square Holes," **AJA**, C.LXXVI, 1972, s. 78-79.

Mohr, Merilyn S.: **The New Games Treasury**, 2. bs., New York, Houghton Mifflin, 1997.

Mollet, J. William: **An Illustrated Dictionary of Words Used in Art and Archaeology**, y.y., The Elibron Classics Series, 2006.

Moore, Mary B.: "Attic Red-Figured and White-Ground Pottery," **The Athenian Agora**, C.XXX, 1997, s. 1-419.

Moore, Mary B.: "Exekias and the Telomonian Ajax," **AJA**, C.LXXXIV, 1980, s. 417-434.

Mostert, Marco: "Het Spelelement in de middeleeuwse beschaving," **Spelen in de Middeleeuwen: over schaken, dammen, dobbelen en kaarten**, Haz. W.S. van Egmond, Marco Mostert, Hilversum, Verloren, 2001, s. 9-27.

Mulvin, Lynda, Steven E. Sidebotham: "Roman Game Boards from Abu Sha'ar (Red Sea Coast, Egypt)," **Antiquity**, C.CCCI, 2004, s. 602-617.

Muriel, H.: "The Doll," **North American Review**, C.CCXII, 1920, s. 809-815.

Museum of Fine Arts, Boston: (Çevrimiçi) http://www.mfa.org, 15 Mart 2008.

Neils, Jennifer: "The Morgantina Phormiskos," **AJA**, C.XCVI, 1992, s. 225-235.

Neils, Jennifer, John F. Oakley: "Catalogue," **Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past**, Haz. Jenifer Neils, John Oakley, New Haven, Yale University Press, 2003, s.195-312.

Newby, Zehra: **Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue**, Oxford, Oxford University Press, 2005.

Nickel, Helmut: "The Little Knights of the Living-Room Table," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.XXV, 1966, s.170-184.

Noble, Joseph V.: "An Unusual Attic Baby Feeder," **AJA**, C.LXXVI, 1972, s. 437-438.

Oakley, John H.: "Death and the Child," **Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past**, Haz. Jennifer Neils, John H. Oakley, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 163-194.

Onur, Bekir: **Oyuncaklı Dünya**, Ankara, Dost Kitabevi, 2002.

Özdizbay, Aşkım: **"Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi"**, İstanbul, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008.

Mehmet Özdoğan: "Kırklareli Aşağı Pınar Kazısında Bulunan Arkaik Döneme ait bir Zar", **Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı: Euergetes: Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag**, Haz. İnci Delemen, Sedef Çokay-Kepçe, Aşkım Özdizbay, Özgür Turak, 2 c., Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 883-890.

Özyiğit, Ömer: "1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları," **11. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara, Kültür Varlıları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 125-150.

Parlett, David: **Oxford History of Board Games**, Oxford, Oxford University Press, 1999.

Pedley, John G.: "An Attic Grave Stele in the Fogg Art Museum," **Harvard Studies in Classical Archaeology**, C.LXIX, 1965, s. 259-267.

Pennick, Nigel: **Secret Games of the Gods: Ancient Ritual Systems in Board Games**, 2. bs., Maine, Samuel Weiser Inc., 1997.

Perdrizet, Paul F.: "The Game of Morra," **JHS**, C.XVIII, 1898, s. 129-132.

Philadelpheus, Alex: "Three Statue-Bases Recently Discovered at Athens," **JHS**, C.XLII, 1922, s. 104-106.

Pitt Rivers Museum: (Çevrimiçi) http://www.prm.ox.ac.uk, 17 Nisan 2008.

Plantzos, Dimitris: "Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World," **AJA**, C.CI, 1997, s. 451-464.

Pulak, Cemal: "Ulu Burun Batığı Kazısı (KAŞ) 1988 Kampanyası," **11. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 317-333.

R.H.B., T.B.L.W.: "Descriptions of Supplementary Illustrations, Plates I-IV," **Greece & Rome**, C.V, 1935, s. 63-64.

Rich, Antony: **The Illustrated Companian to the Latin Dictionary and Greek Lexicon**, London, Longmns, 1849.

Richter, Gisela M.A.: "Department of Classical Art and Accessions of 1913: Vases and Terracottas," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.IX, 1914, s. 233-236.

Richter, Gisela M.A.: "Department of Classical Art Accessions of 1914: Athenian Vases, (Concluded)," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.X, 1915, s. 122-124.

Richter,Gisela M. A.: "A Greek Bobbin," **Bulletin of the Metropolitan Museum of Art**, C.XXIII, 1928, s. 303-306.

Richter, Gisela M. A.: **A Handbook of Greek Art: A Survey of the Visual Arts of Ancient Greece**, 7. bs., New York, Phaidon, 2003.

Richter, Gisela M. A.: "An Athenian Astragalos," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.XXXVI, 1941, s. 122-123.

Richter, Gisela M.A.: "Department of Classical Art: The Accessions of 1909. III. Vases and Terra-cottas," **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, C.V, 1910, s. 142-146.

Richter, Gisela M. A.: "Three Vases in the Metropolitan Museum Illustrating Women's Life in Athens," **AJA**, C.XI, 1907, s. 417-428.

Ridgeway, William: "The Game of Polis and Plato's Rep. 422 E," **JHS**, C.XVI, 1896, s. 288-290.

Rich, Antony: **The Illustrated Companian to the Latin Dictionary and Greek Lexicon: Forming a Glossary of all the Words Representing Visible Objects Connected with the Arts, Manufactures, and Every-Day Life of the Greeks and Romans**, London, Longmans, 1849.

Rieche, Anita: "Board Games and their Symbols from Roman Times to Early Christianity," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 87-89.

Robertson, Noel: "Athens' Festival of the New Wine," **Harvard Studies in Classical Philology**, C.XCV, 1993, s. 197-250.

Robertson, Martin: **The Art of Vase-Painting in Classical Athens**, 2. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Robinson, David M.: "The Lasso on a Pyxis in the Style of the Penthesilea Painter," **AJA**, C.XXXIV, s. 177-181.

Robinson, Henry S.: "Pottery of the Roman Period: Chronology," **The Athenian Agora**, C.V, 1959, pp.1-149.

Rodenwaldt, Gerhardt: "Sarcophagi from Xanthos," **JHS**, C.LIII, 1933, 181-213.

Rollefson, Gary O.: "A Neolithic Gameboard from Ain Gazal, Jordan," **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, C.CCLXXXVI, 1992, s.1-5.

Roueché, Charlotte: "Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions," (Çevrimiçi) http://insaph.kcl.ac.uk/ala2004/inscription/eAla217.html, 5 Mart 2008.

Roueché, Charlotte: "Late Roman and Byzantine Game Boards at Aphrodisias," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 100-105.

Russ, L.: "An Overview of Mancala Rules and Variations," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Ed. by. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 242-244.

Rühfel, Hilde: **Das Kind in der griechischen Kunst von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus**, Mainz, von Zabern, 1984.

Rühfel, Hilde: **Kinderleben im klassischen Athen: Bilder auf klassischen Vasen**, Mainz, von Zabern, 1984.

Saltuk, Secda: **Arkeoloji Sözlüğü**, 4. bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, t.y.

Schädler,Ulrich: "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtm, 1 Mart 2008.

Schädler, Ulrich: "Spielen mit Astragalen", **Archäologischer Anzeiger**, C.I, 1996, s. 61-73.

Serdaroğlu, Ümit: **Behramkale: Assos**, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.

Simpson, St. John: "Homo Ludens: The Earliest Board Games in the Near East," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I. Finkel, London, The British Museum Press, 2007, s. 5-10.

Sinanoğlu, Suat: **Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

Shear, Theodore L.: "Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930," **AJA**, C.XXXIV, 1930, s.403-431.

Shear, Theodore L.: "Excavations in the Athenian Agora," **AJA**, C.XLI, 1937, s.177-189.

Shoe, Lucy T.: "A Box of Antiquities from Corinth," **Hesperia**, C.I, 1932, s. 56-89.

Simpson, D.P.: **Cassell's Latin Dictionary: Latin-English, English-Latin**, 5. bs., New York, Macmillan, 1968.

Smith, Arthur H.: **A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum**, y.y., Adamant Media Corporation, 2005.

Smith, R. R. R.: **Hellenistik Heykel**, Çev. Ayşin Yoltar Yıldırım, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002.

Smith, William: **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, 2. bs., Boston, Little Brown and Company, 1859.

Sparkes, Brian A.: "Kottabos: An Athenian After-Dinner Game," **Archaeology**, C.XIII, 1960, s. 202-207.

St. Clair, Archer: **Carving As Craft: Palatine East and the Greco-Roman Bone and Ivory Carving Tradition**, Baltimore, The John Hopkins University Press, 2003.

St. Clair, Archer: "Evidence for Late Antique Bone and Ivory Carving on the Northeast Slope of the Palatine: The Palatine East Excavation," **Dumbarton Oaks Papers**, C.L, 1996, s. 369-374.

St. John, J. Augustus: **The History of Manners and Customs of Ancient Greece: Volume I**, y.y., Adamant Media Corporation, 2005.

Sweet, Waldo F., Erich Segal: **Sport and Recreation in Ancient Greece: A Sourcebook with Translations**, Oxford, Oxford University Press, 1987.

Taylor, M.V., R.G. Collingwood: "Roman Britain in 1925," **The Journal of Roman Studies**, C.XV, 1925, s. 223-252.

The British Museum: (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org, 31 Mart 2008.

Thompson, Darc'y W.: "Games and Playthings," **Greece & Rome**, C.II, 1933, s. 71-79.

Thompson, Dorothy B.: "A Dove for Dione," **Hesperia Supplements**, C.XX, 1982, s. 155-162+215-219.

Toner, J.P.: **Leisure and Ancient Rome**, Cambridge, Blackwell Publishers, 1995.

van Beek, Gus W.: "The Buzz: A Simple Toy from Antiquity," **Bulletin of the American Schools of Oriental Research**, C.CCLXXV, 1989, s. 53-58.

Vanderpool, Eugene: "The Rectangular Rock-Cut Shaft," **Hesperia**, C.XV, s.

Vermeule, Cornelius C.: "Greek and Roman Sculptures in Boston," **The Burlington Magazine**, C.CXIII, 1971, s. 37-45+47-48.

Veyne, Paul: "Roma İmparatorluğu," **Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına**, Haz. Dupont Aries, George Duby, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Walters, H.B.: "Red-Figured Vases Recently Acquired by the British Museum," **JHS**, C.XLI, 1921, s. 117-150.

Watkins, Malcolm J.: "A Brief History of Backgammon and the Design of the Board," **Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions**, Haz. I.L. Finkel, London, The British Museum Press, 2007.

Welsh, Silvia M.: "An Attic Grave Lekythos," **JHS**, C.XXVI, 1906, s. 229-234.

Wilkinson, John G.: **A Popular Account of the Ancient Egyptians Volume I: Elibron Classics**, y.y., Adamant Madia Corporation, 2006.

Woodford, Susan: "Ajax and Achilles Playing a Game on an Olpe in Oxford," **JHS**, C.CII, 1982, s. 173-185.

Yardımcı, Nurettin: "1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları," **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, s.239-260.

Yegül, Fikret: **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma**, Çev. Emel Erten, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.

Yıldız, Nuray: **Eski Çağlarda Deri Kullanımı ve Teknolojisi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.

Young, Rodney S.: "Gordion Preliminary Report: 1953," **AJA**, C.LIX, 1955, s. 1-18.

Young, Rodney S.: "The 1961 Campaign at Gordion," **AJA**, C.LXVI, 1962, s. 153-168.

"Zar," **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.XXII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000.

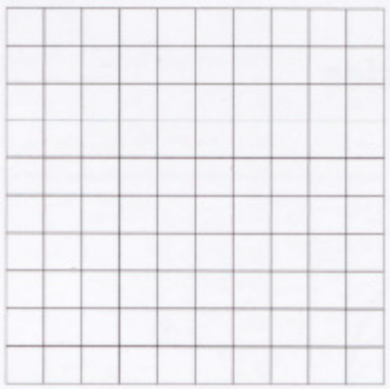
TİPOLOJİ I

Kare Izgara (Square Grid)

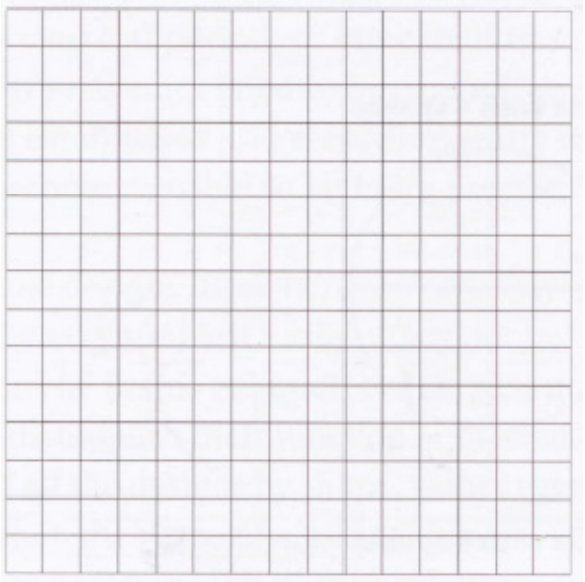
SG.1
8x8

SG.2
10x10

SG.3
15x15

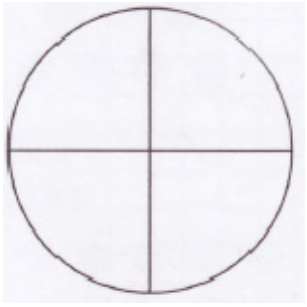

TİPOLOJİ II

Daireler (Circles)

C. Tek Daire (Single Circles)

C.2
4 Çizgili Daire
(Circle with 4 spokes)

C.3
6 Çizgili Daire
(Circle with 6 spokes)

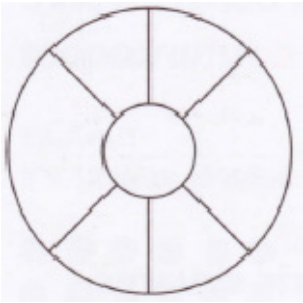
C.4
8 Çizgili Daire
(Circle with 8 spokes)

TİPOLOJİ III

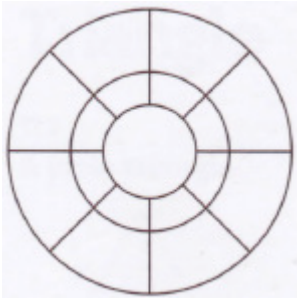
CC. İçiçe Geçmiş İki Daire (Two Concentric Circles)

CC.1
6 Çizgili Daire, Merkezi Daire
(Circle with 6 spokes, central circle)

CCC. İçiçe Geçmiş Üç Daire (Three Concentric Circles)

CCC.1
Merkezi Daire, 8 Çizgili İki Dış Daire
(Central Circle, two outer circles with 8 spokes)

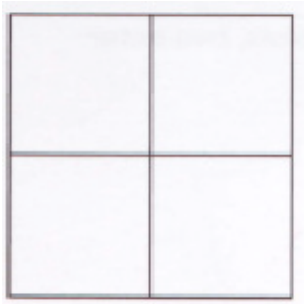

TİPOLOJİ IV

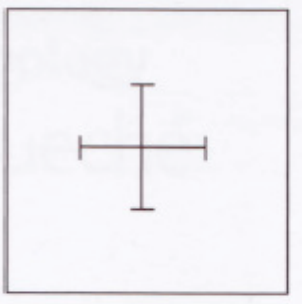
Kareler (Squares)

S. Basit Kare (Simple squares)

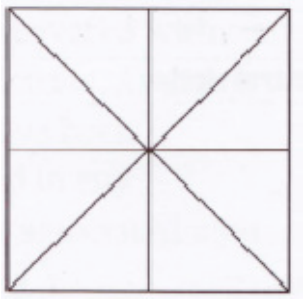
S.3
4 Çizgili Kare
(Square, 4 spokes)

S.4
Kare, Merkezi Haç
(Square, Central Cross)

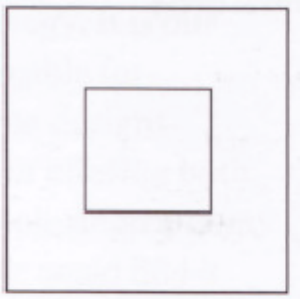
S.5
8 Çizgili Kare
(Square, 8 spokes)

TİPOLOJİ V

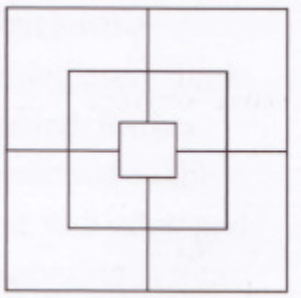
SS. İçiçe Geçmiş İki Kare
(Two concentric squares)

SS.1

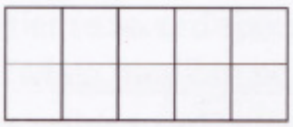
SSS. İçiçe Geçmiş Üç Kare
(Three concentric squares)

SSS.1

R. Dikdörtgenler (Rectangles)

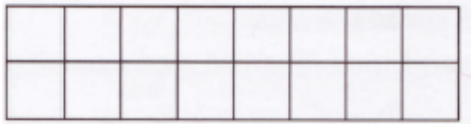
R.1
2x5

R.2
2x6

R.3
2x8

TİPOLOJİ VI

R.5
2x10

R.6
Çukurlu Dikdörtgen, 2x5
(Rectangles, 2x5, with holes)

H. Çukurlar (Holes)

H.1
2x3

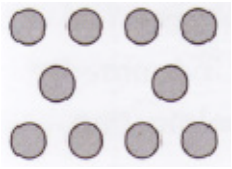

H.2
2x4

TİPOLOJİ VII

H.3
2x4, + ortada 2
(2x4, with central 2)

H.4
2x5

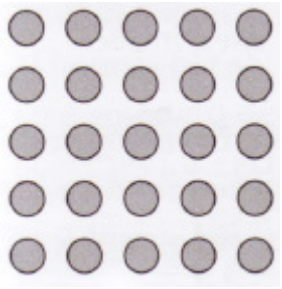
H.5
2x6

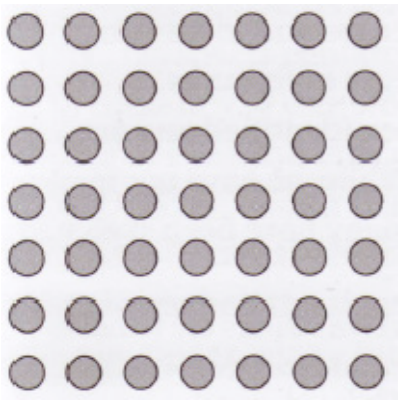
H.7
3x6

H.8
5x5

H.9
7x7

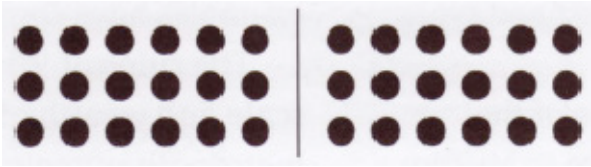

TİPOLOJİ VIII

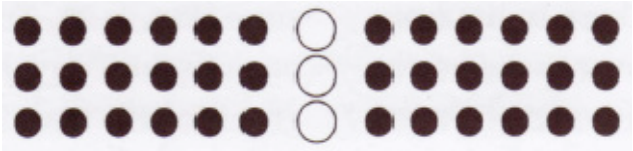
Sıralar (Rows)

3 Sıra (3 Rows)
Duodecim scriptorum için kullanılan (used for duedecim scriptorum)

3Sıra.1 (3Rows.1)
3x12 nokta, çizgiyle bölünmüş (3x12 dots, divided by line)

3Sıra.2 (3Rows.2)
3x12 nokta, dairelerle bölünmüş (3x12 dots, divided by circles)

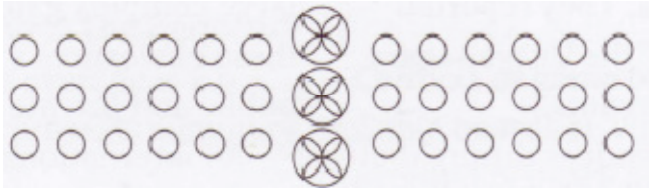

3Sıra.3 (3Rows.3)
3x12 daire, çizgiyle bölünmüş (3x12 circles, divided by line)

TİPOLOJİ IX

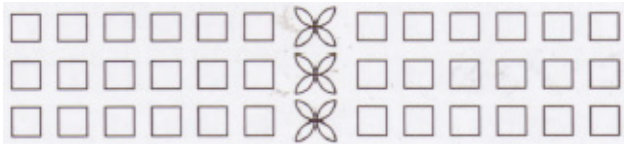
3Sıra.4 (3Rows.4)
3x12 daire, bir daire ya da daire içinde rozet ile bölünmüş
(3x12 circles, divided by circle or rosette in circle)

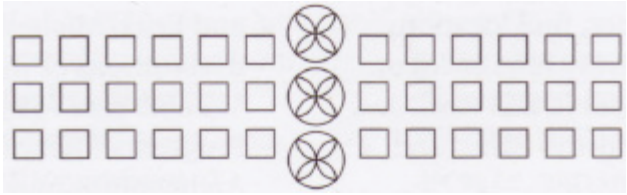
3Sıra.5 (3Rows.5)
3x12 daire, X/rozet ile bölünmüş (3x12 circles, divided by X/rosette)

3Sıra.6 (3Rows.6)
3x12 kare, rozet ile bölünmüş (3x12 squares, divided by rosette)

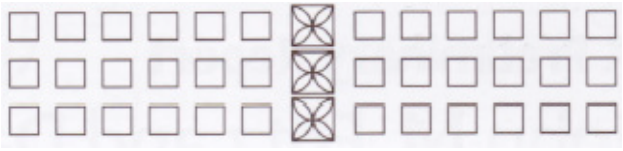

3Sıra.7 (3Rows.7)
3x12 kare, daire içinde rozet ile bölünmüş (3x12 squares, divided by rosette in circle)

TİPOLOJİ X

3Sıra.8 (3Rows.8)
3x12 kare, kare içinde rozet ile bölünmüş (3x12 squares, divided by rosette in square)

3Sıra.9 (3Rows.9)
3x12 kare, boşlukla bölünmüş (3x12 squares, divided by space)

3Sıra.10 (3Rows.10)
3x12 harf, rozetle bölünmüş (3x12 letters, divided by rosettes)

3Sıra.11 (3Rows.11)
3x12 çukur, çizgiyle bölünmüş (3x12 çukur, divided by lines)

TİPOLOJİ XI

İki Sıra (alea)

2Sıra.1 (2Rows.1)
2x12 kare, rozet ile bölünmüş (2x12 squares, divided by rosettes)

LEVHA I

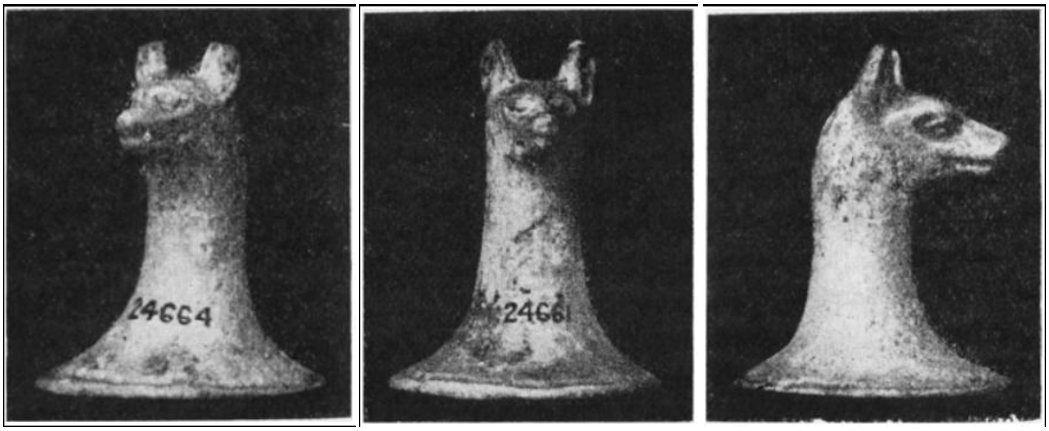

Resim 1: Petteia oynayan Akhilleus ile Aias
(Vatikan Müzeleri, env.no. 344, M.Ö. 540-530)

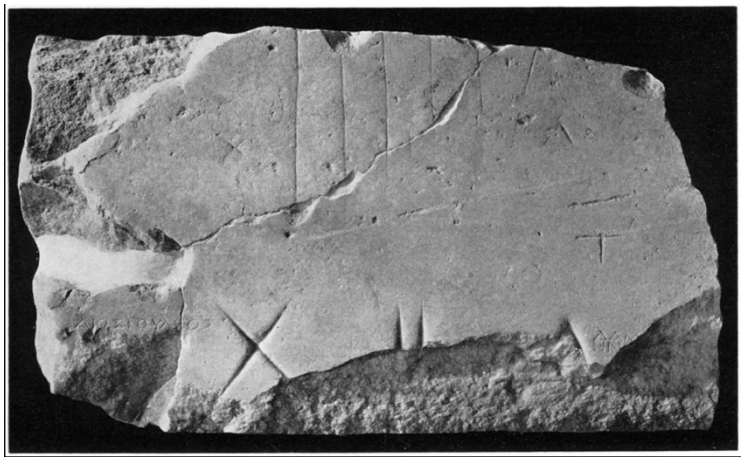

Resim 2: Athena ve petteia oynayan Akhilleus ile Aias
(Ashmolean Müzesi, env.no. 224, M.Ö. 6. yüzyıl sonu)

LEVHA II

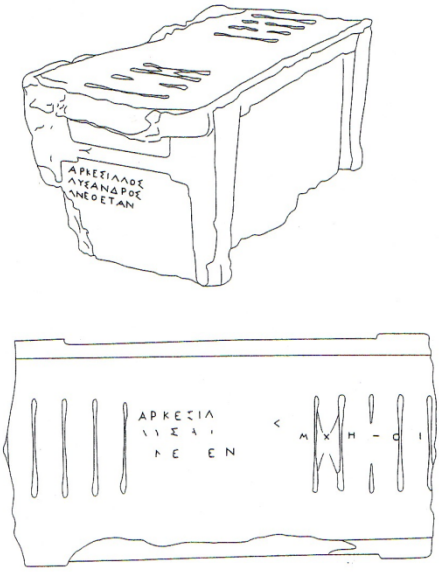

Resim 3: Köpek ya da Çakal Başı Şeklinde Oyun Pulları
(Biritanya Müzesi, Geç Mısır Dönemi)

Resim 4: Pente Grammai Tablası
(M.S. 1. yy.)

LEVHA III

Resim 5: Pente Grammai Tablası
(Epidauros Müzesi, M.Ö. 4. ya da 3. yy.'lar)

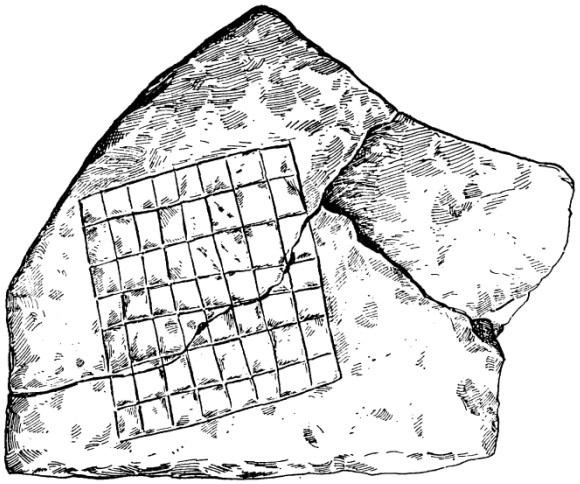

Resim 6: Pente Grammai Tablası (?)
(M.Ö. 2. yy.)

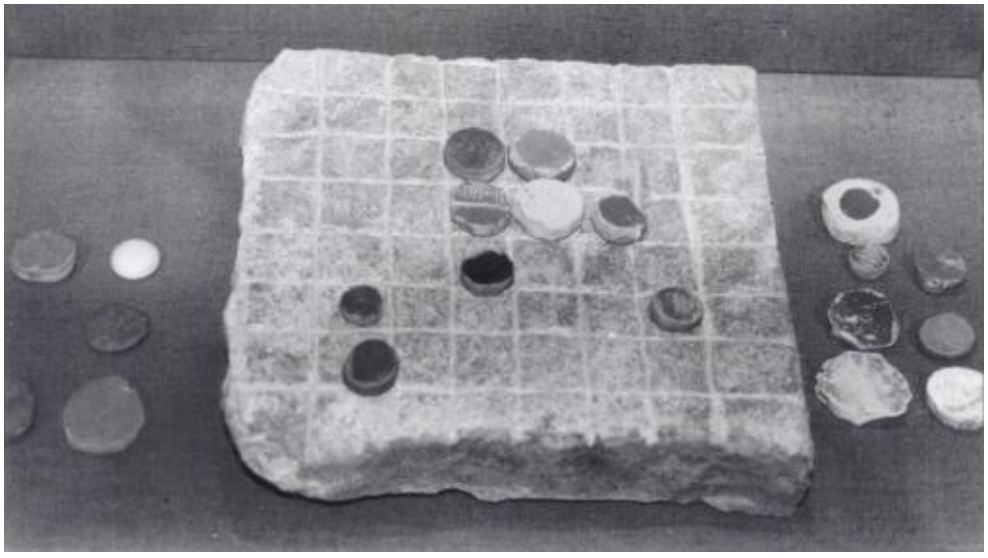

Resim 7: Pente Grammai Tablası (?)
(Girit, Kavoisi)

LEVHA IV

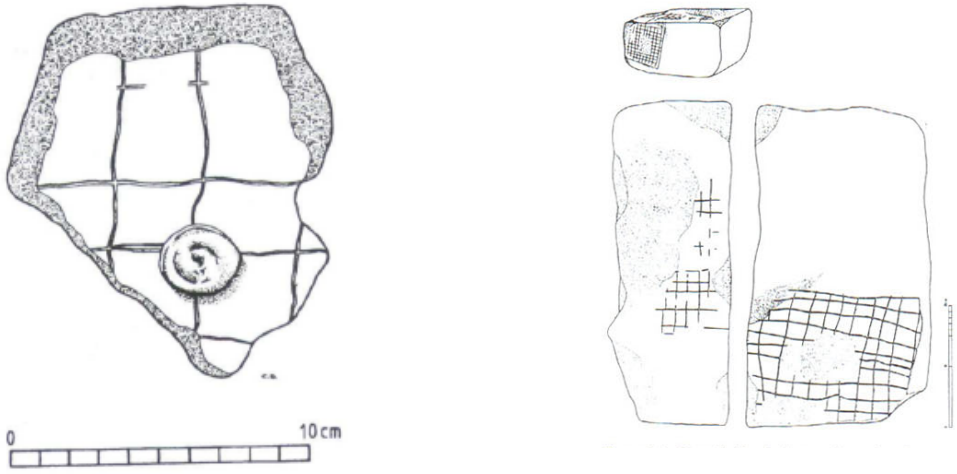

Resim 8: 7x8 Karelik Ludus Latrunculorum Tablası
(Chester Kalesi, İngiltere)

Resim 9: 8x8 Karelik Ludus Latrunculorum Tablası
(Segedunum Roma Fort, Baths and Museum)

LEVHA V

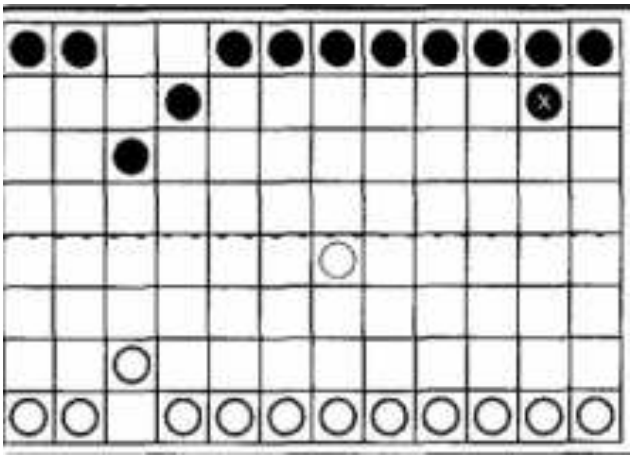
A **B**

Resim 10 (A-B): Ludus Latrunculorum Tablaları
(Abu Shaar, Mısır, Geç Roma Dönemi)

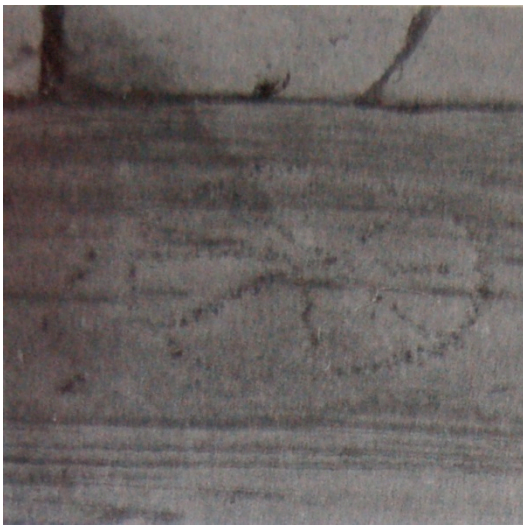

Resim 11: Ludus Latrunculorum Tablası
(Roma Forumu, Julia Bazilikası merdivenleri)

LEVHA VI

Resim 12: Parllet'in Çizimi

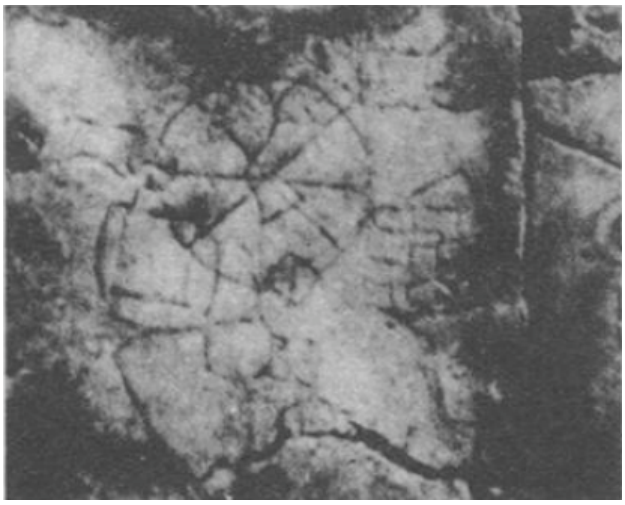

Resim 13: Üçtaş Tablası (C.4)
(Ephesos, Arkadiane Caddesi)

Resim 14: Üçtaş Tablası (C.4)
(Didyma, Apollon Tapınağı)

LEVHA VII

Resim 15: Üçtaş Tablası (C.4)
(Kudüs, Antonia Kalesi)

Resim 16: Üçtaş Tablası (S.3)
(Aphrodisias, Agora/Macellum, Geç Roma-Bizans Dönemi)

LEVHA VIII

Resim 17 (A): Tablaların Çizili Olduğu Mermer Blok
(Perge, Sütunlu Cadde, Roma Dönemi)

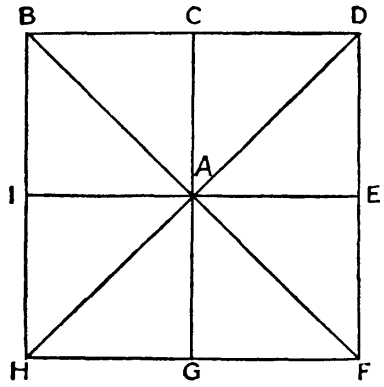

Resim 17 (B): Üçtaş Tablası (S.3)

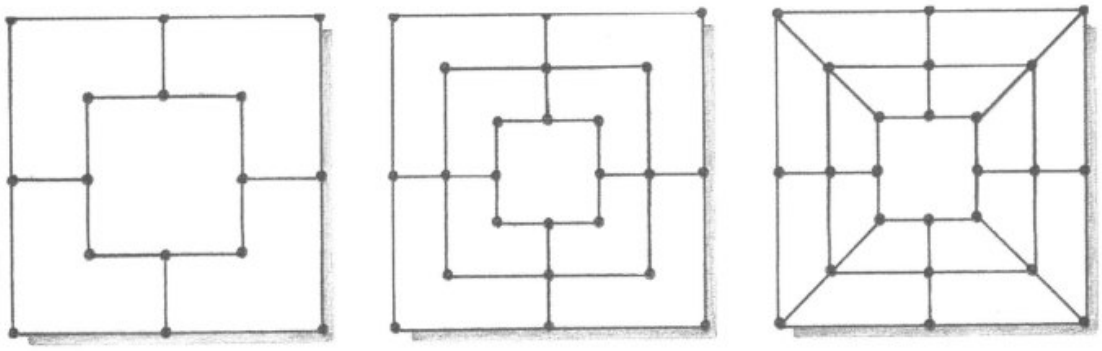

Resim 17 (C): Olası S.4 Tipinde bir Üçtaş Tablası

LEVHA IX

Resim 18: Üçtaş Tablası (S.5)
(Austin'in çizimi)

A B C

Resim 19: Altıtaş (A), Dokuztaş (B) ve Onbirtaş (C) Oyunları

LEVHA X

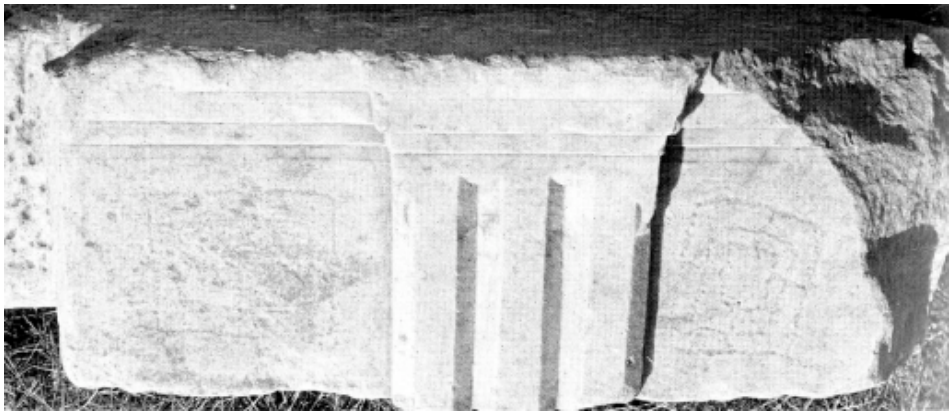

Resim 20: Dokuztaş Tablası (SSS.1)
(Gordion, Pers Kapısı)

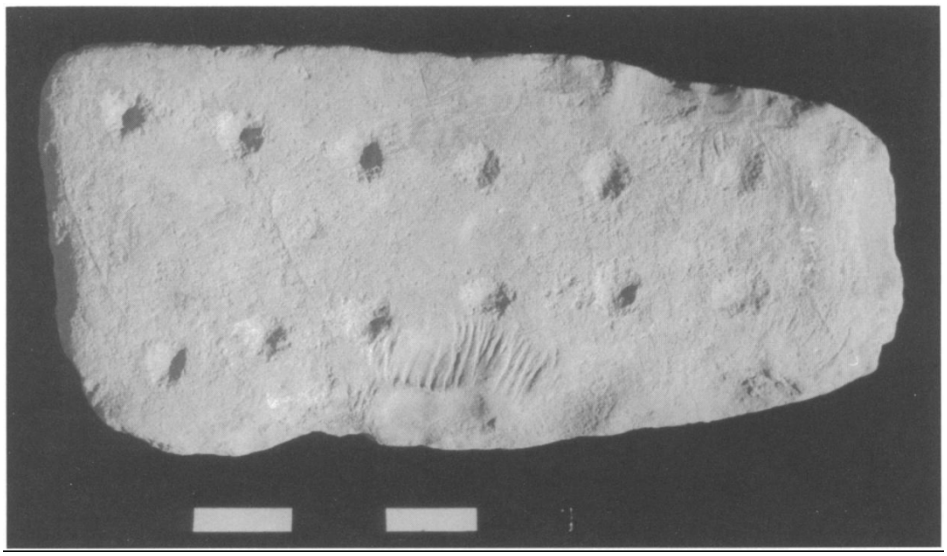

Resim 21: Dokuztaş Tablası (SSS.1)
(Aphrodisias, mermer merdivenler, Geç Roma-Bizans Dönemi)

LEVHA XI

Resim 22: Dokuztaş Tablaları (SSS.1)
(Aphrodisias, Geç Roma-Bizans Dönemi)

Resim 23: Mankala Tablası
(Neolitik Dönem)

LEVHA XII

Resim 24: Üçtaş ve Mankala (R.2) Tablaları
(Didyma, Apollon Tapınağı)

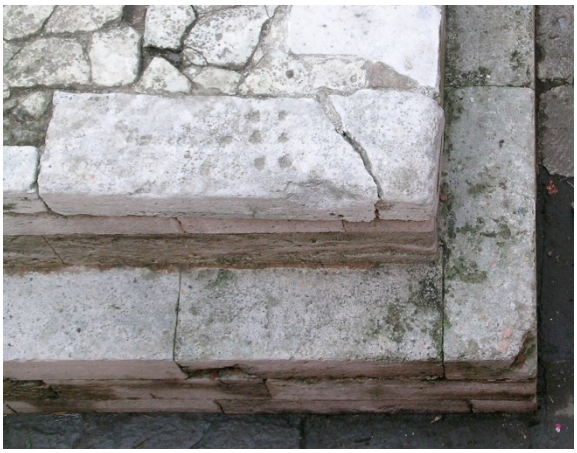

Resim 25: Mankala Tablası (R.7)
(Palmyra Tiyatrosu)

LEVHA XIII

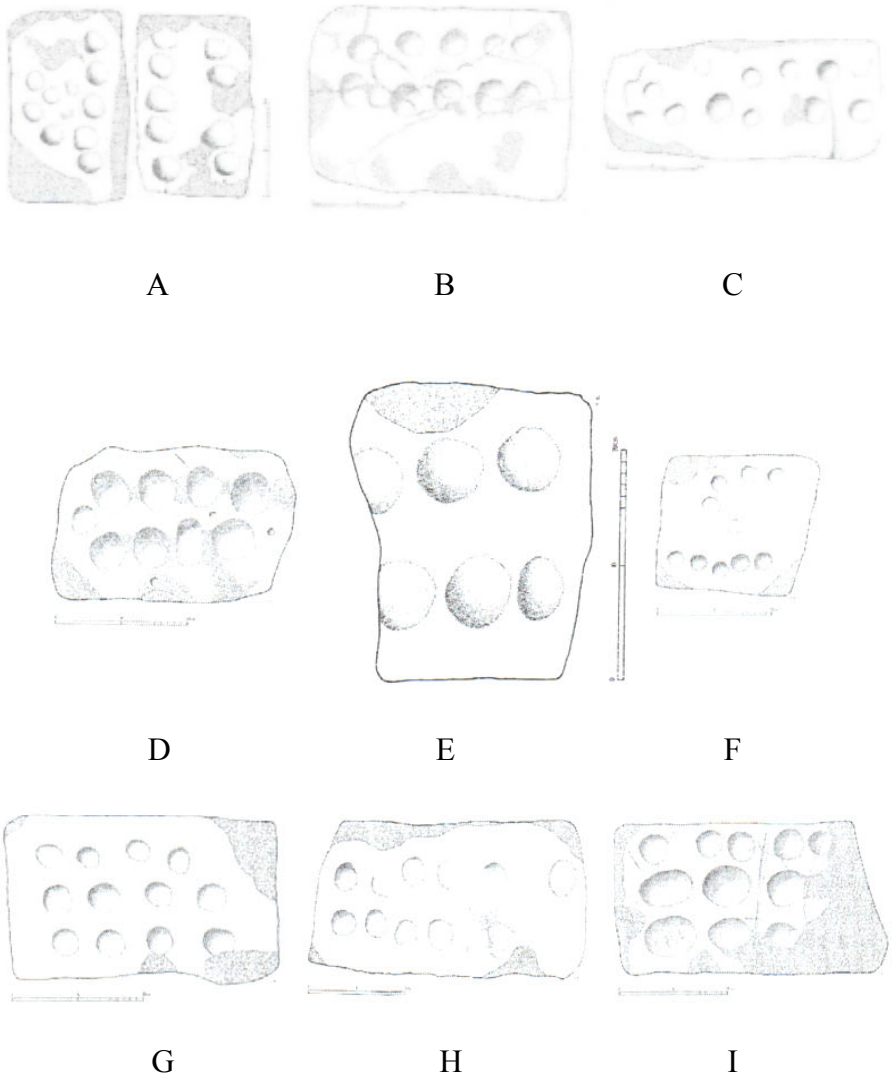
A

B

Resim 26 (A ve B): Mankala Tablası (H.1)
(İstanbul, Theodosius Dikilitaşı)

LEVHA XIV

Resim 27: Mankala Tablaları
(Abu Şaar, M.S. 4. yy.)

LEVHA XV

Resim 28: Mankala Tablası (H.2)
(Perge, Oval Avlu, Batı Kanadı)

Resim 29: Mankala Tablaları (H.2 ve H.4)
(Perge, Oval Avlu, Batı Kanadı)

LEVHA XVI

Resim 30: Mankala Tablaları (H.4)
(Bosra Tiyatrosu, cavea)

Resim 31: Mankala Tablaları (H.11 ve H.4)
(Perge, Güney Hamamı, Propylon)

LEVHA XVII

Resim 32: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Güney Hamam Propylon)

Resim 33: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Güney Hamam Palaistra, Doğu Portico, kuzeyden birinci, Roma Dönemi)

LEVHA XVIII

Resim 34: Mankala Tablaları (H.4)
(Perge, Güney Hamam Palaistra, Doğu Portico)

Resim 35: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Güney Hamam Palaistra, Doğu Portico)

LEVHA XIX

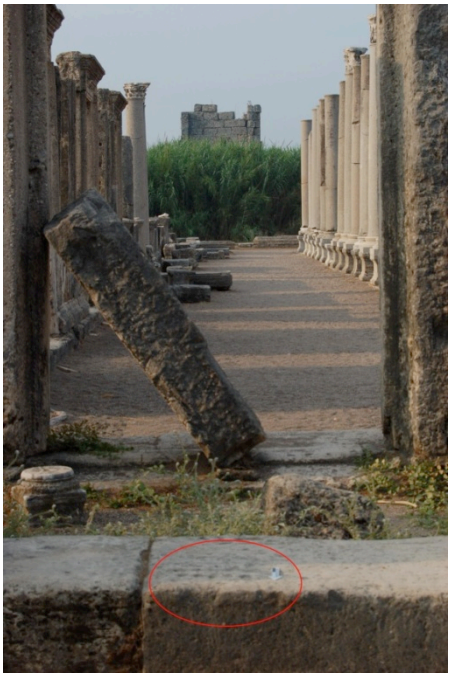

Resim 36: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Agora/Macellum Doğu Girişi)

Resim 37: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Agora/Macellum, Doğu Girişi)

LEVHA XX

Resim 38: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Agora/Macellum Kuzey Doğu Girişi)

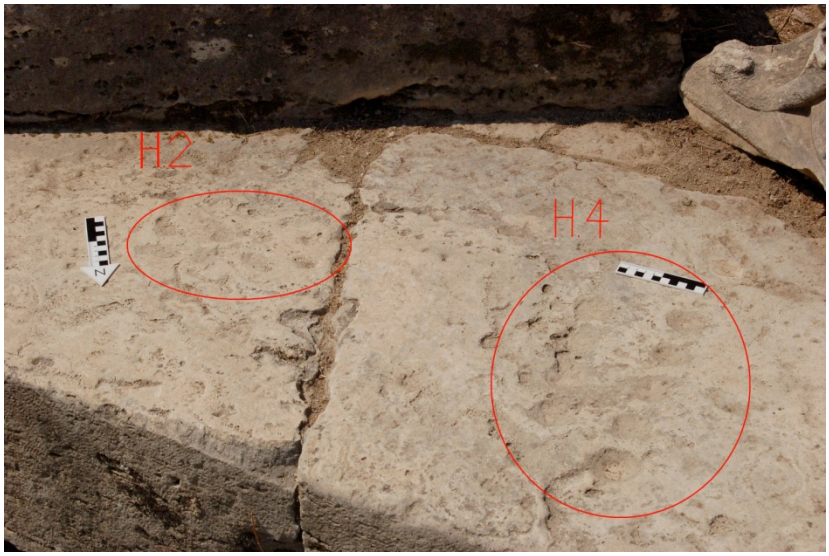

Resim 39: Mankala Tablası (H.4)
(Perge, Agora/Macellum Kuzey Doğu Girişi)

LEVHA XXI

Resim 40: Mankala Tablası (H.4)
(Agora/Macellum, Stoa Diple)

Resim 41: Mankala Tablaları (H.2 ve H.4)
(Perge, Oval Avlu Batı Kanadı)

LEVHA XXII

Resim 42: Mankala Tablası (H.4)
(Oval Avlu, Batı Kanadı)

Resim 43: Mankala Tablaları (H.4 ve H.11)
(Oval Avlu, Doğu Kanadı)

LEVHA XXIII

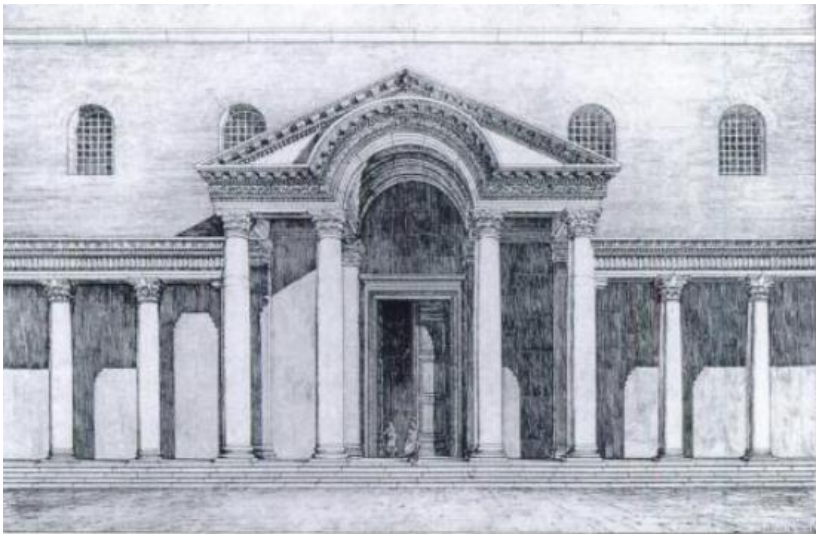

Resim 44: Mankala Tablası (H.4)
(Oval Avlu, Doğu Kanadı)

Resim 45: Mankala Tablası (H.4)
(Oval Avlu, Doğu Kanadı)

LEVHA XXIV

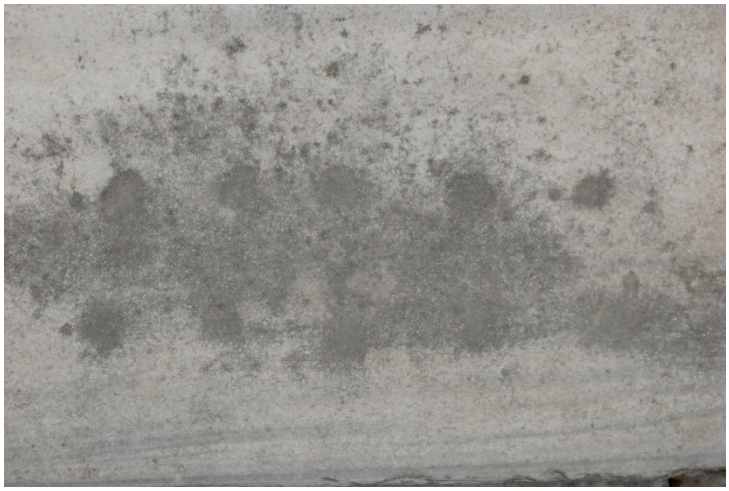

Resim 46: II. Ayasofya Kilisesi, Propylon

Resim 47: Mankala Tablası (H.4)
(II. Ayasofya Kilisesi, Propylon)

LEVHA XXV

Resim 48: Mankala Tablası (H.4)
(II. Ayasofya Kilisesi, Propylon)

A

B

Resim 49 (A-B): Mankala Tablası (H.5)
(Baalbek, Bacchus Tapınağı)

LEVHA XXVI

Resim 50: Mankala Tablası (H.11)
(Perge, Güney Hamamı Propylonu)

Resim 51: Mankala Tablası (H.11)
(Perge, OvalAvlu Batı Kanadı)

LEVHA XXVII

Resim 52: Dokuztaş Tablası (SSS.1) ve Mankala Tablası (H.11)
(Suriye, Suveda)

A

B

Resim 53 (A-B): Mankala Tablaları (H.12)
(Bosra Tiyatrosu, cavea)

LEVHA XXVIII

Resim 54: Mankala Tablası (H.13)
(Apemeia, Sütunlu Cadde)

Resim 55: Eksedra ve Mankala Tablası (H.14)
(Perge, Sütunlu Cadde, J10 Sokağı önü)

LEVHA XXIX

Resim 56: Mankala Tablası (H.14)
(Perge, Sütunlu Cadde)

A

B

Resim 57 (A-B): Mankala Tablaları (H.16)
(Bosra Tiyatrosu, cavea)

LEVHA XXX

Resim 58: Mankala Tablaları
(II. Ayasofya Kilisesi, Propylon)

Resim 59: Mankala Tablası (T.1)
(II. Ayasofya Kilisesi, Propylon stylobatı)

LEVHA XXXI

Resim 60: Mankala Tablası (T.1)
(II. Ayasofya Kilisesi, Propylon stylobatı)

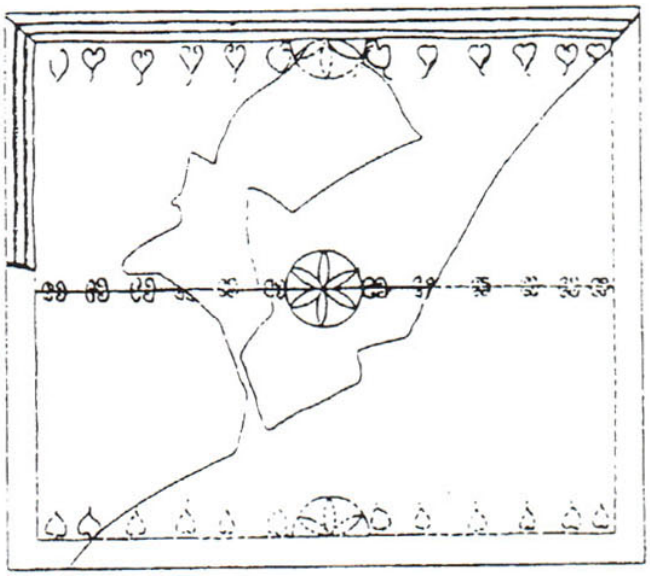

Resim 61: Mankala Tablası (T.2)
(II. Ayasofya Kilisesi, Propylon üçüncü basamak)

LEVHA XXXII

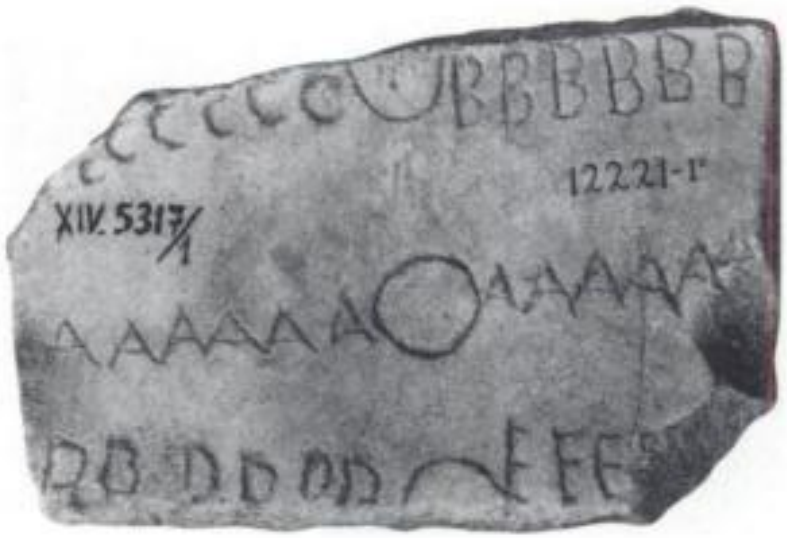

Resim 62: Mankala Oynayan Türk Kadınları
(18. yüzyıl çarşı içi resmi)

Resim 63: Duodecim Scriptorum
(National Museum of Wales, M.S. 125)

LEVHA XXXIII

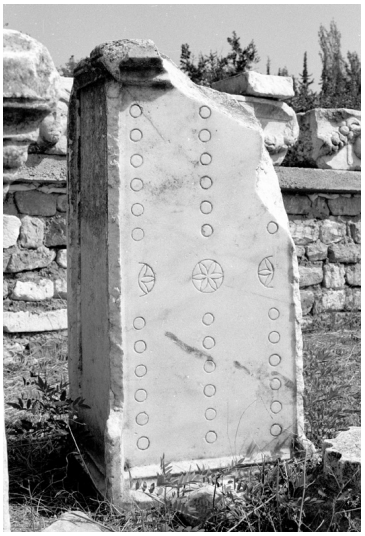

Resim 64: Duodecim Scriptorum Tablası
(Ostia Arkeoloji Müzesi)

C C C C C C C B B B B B B
A A A A A A A A A A A A
D D D D D D E E E E E E.[4]

Resim 65: Duodecim Scriptorum Tablası
(Austin'in Çizimi)

LEVHA XXXIV

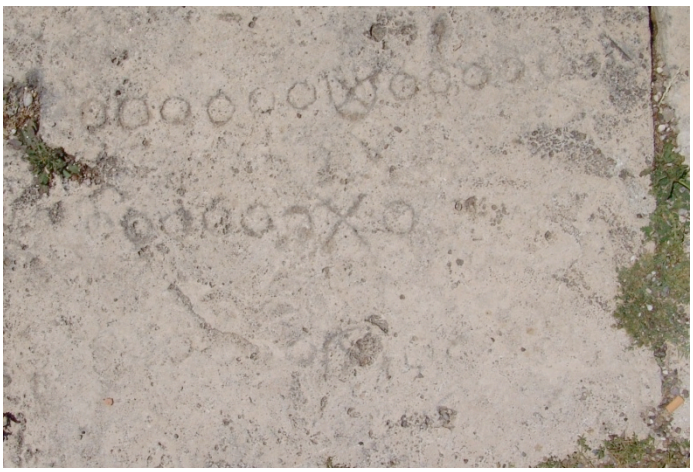

Resim 66: Duodecim Scriptorum Tablası
(Aphrodisias Müzesi, M.Ö. geç 5. ya da 6. yy.)

Resim 67: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.5)
(Aphrodisias, Kent Duvarı, M.Ö. geç 5. ya da 6. yy.)

LEVHA XXXV

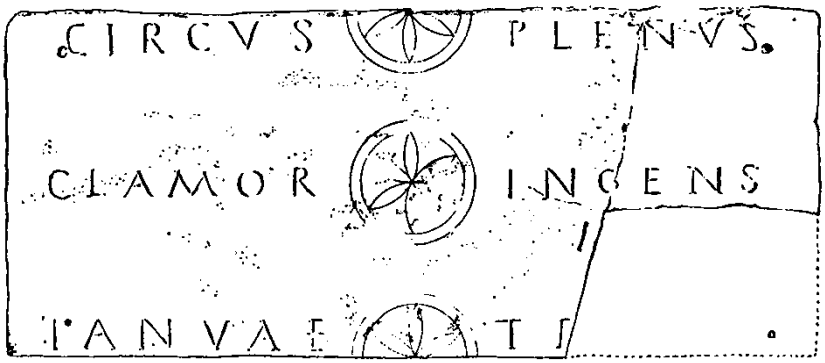

Resim 68: Duodecim Scriptorum (3Sıra.5)
(Perge, Agora/Macellum, Stoa Diple)

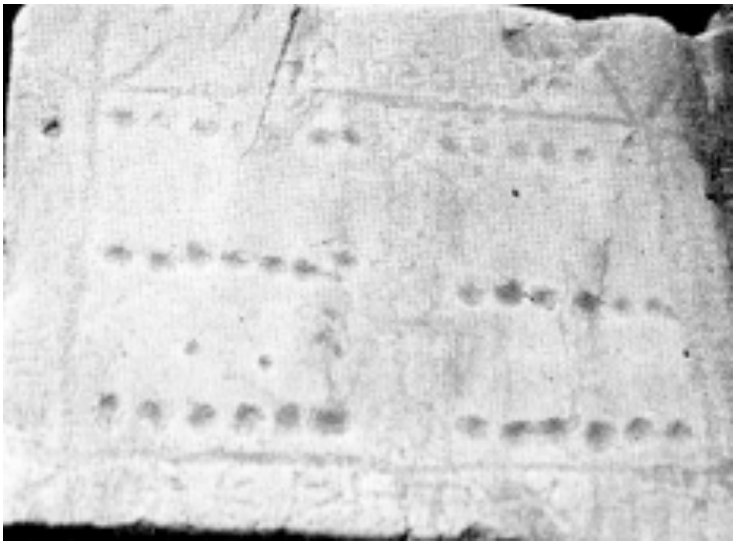

Resim 69: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.5)
(Perge, Agora/Macellum, Stoa Diple)

LEVHA XXXVI

Resim 70: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.10)
(British Museum, env. no. GR 1892.1-21.1)

Resim 71: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.11)
(Aphrodisias)

LEVHA XXXVII

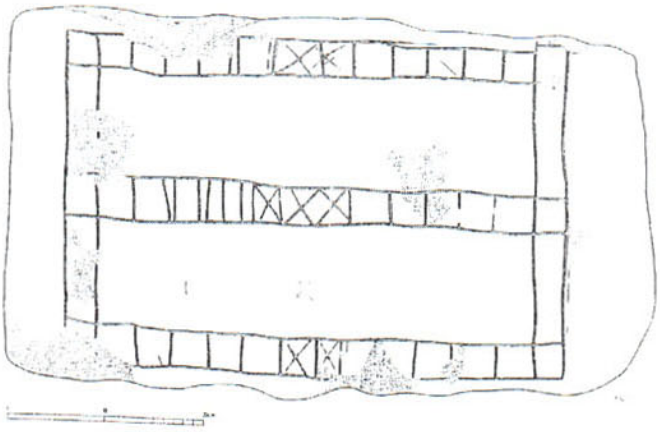

Resim 72: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.13)
(Efes Müzesi)

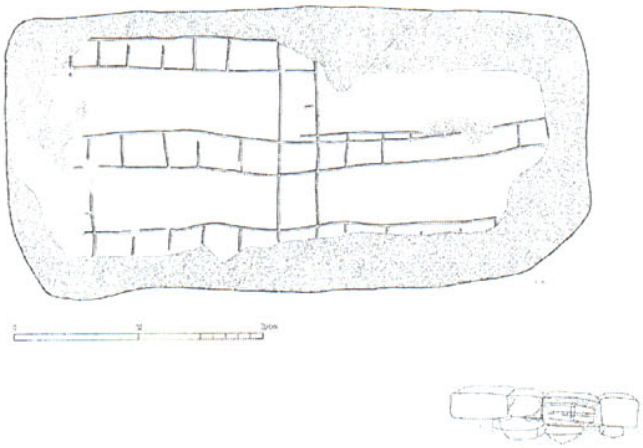

Resim 73: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.14)
(Efes Müzesi)

LEVHA XXXVIII

Resim 74: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.16)
(Mısır Abu Shaar, Roma Garnizonu, M.S. 4. yüzyıl)

Resim 75: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.17)
(Mısır Abu Shaar, Roma garnizonu, M.S. 4. yüzyıl)

LEVHA XXXIX

Resim 76: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.18)
(Antakya, Mnemosyne Nekropolisi)

Resim 77: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.18)
(Side Müzesi, Env.no. 3253)

LEVHA XL

A

B

Resim 78 (A ve B): Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.18)
(Side Müzesi, env.no. 3253)

LEVHA XLI

Resim 79: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.19)
(Perge, Güney Hamam, Palaistra, Güney Portico)

Resim 80: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.19)
(Perge, Güney Hamam, Palaistra)

LEVHA XLII

Resim 81: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.19)
(Perge, Güney Hamam, Palaistra)

A

B

Resim 82: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.20)
(Perge, Agora/Macellum, Kuzey Portico)

LEVHA XLIII

Resim 83: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.20)
(Perge, Agora/Macellum, Kuzey Portico)

Resim 84: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.20)
(Perge, Agora, Kuzey Portico)

LEVHA XLIV

A

B

Resim 85: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.21)
(Antalya Müzesi, Env.no. 1.12.97)

LEVHA XLV

Resim 86: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.21?)
(Perge, Sütunlu Cadde)

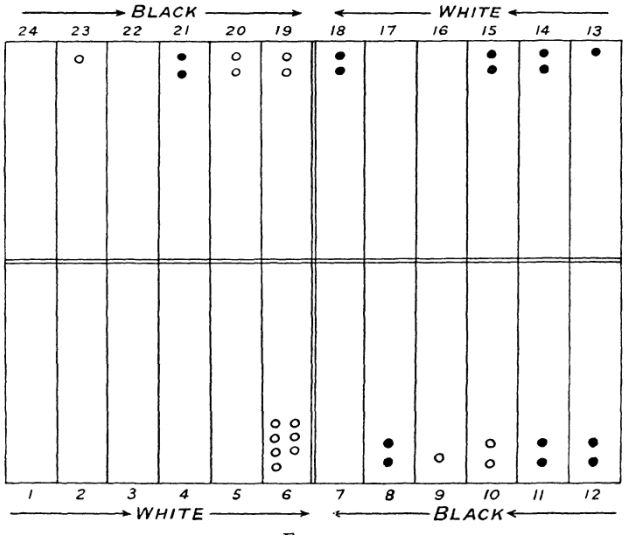

Resim 87: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.21?)
(Perge, Sütunlu Cadde)

LEVHA XLVI

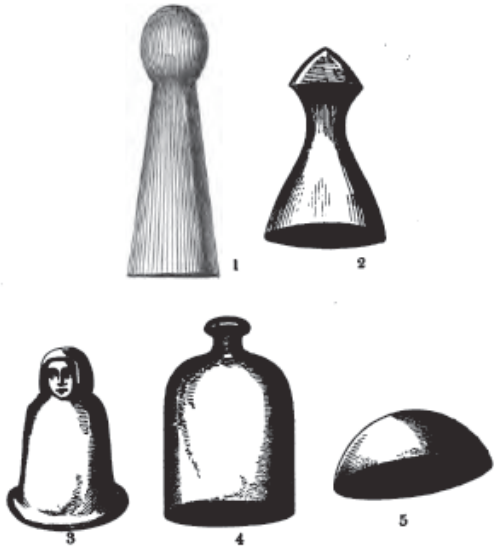

Resim 88: Duodecim Scriptorum Tablası (3Sıra.22)
(Antalya Müzesi, Env.no. 2.12.97)

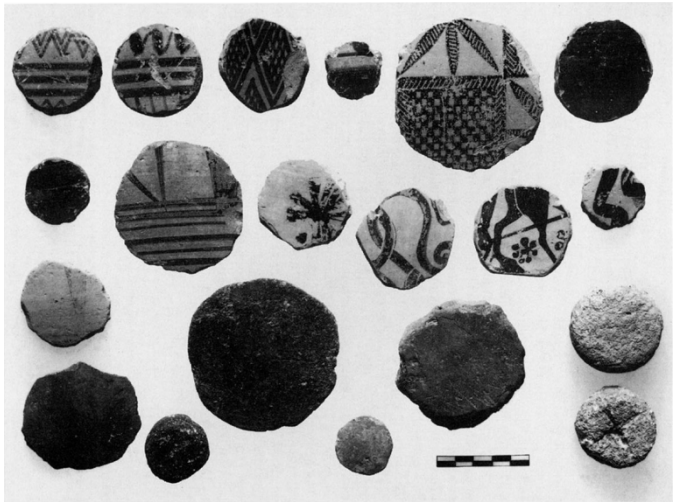

Resim 89: Zeno'nun Oyunu
(Austin'in çizimi)

LEVHA XLVII

Resim 90: Mısır oyun pulları

Resim 91: Yassı Oyun Pulları
(Atina Agora Müzesi, env. no. P 538, P 1793-95, P 471, P 1796-99, P 537, P 1800)

LEVHA XLVIII

Resim 92: Bezemesiz Yassı Oyun Pulları
(M.S. 2. yüzyıl)

Resim 93: Perge Bezemesiz Yassı Oyun Pulu
(Antalya Müzesi, Roma Dönemi)

LEVHA XLIX

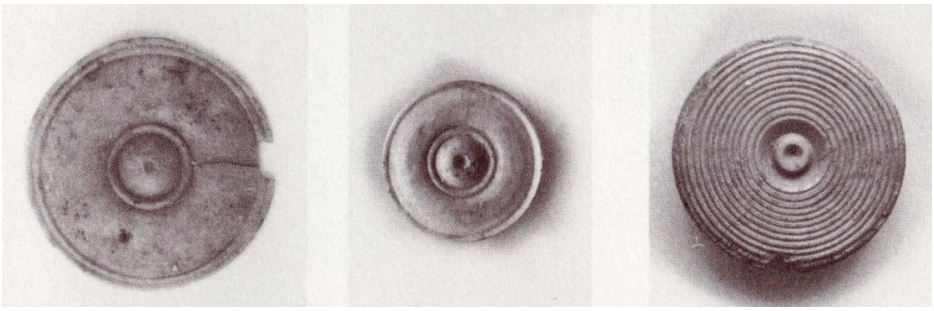

Resim 94: Metropolis Bezemeli Yassı Oyun Pulu ve bir Zar
(Roma Dönemi)

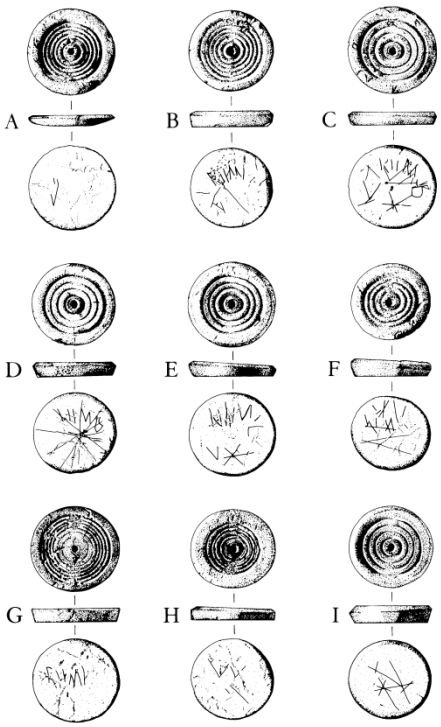
Resim 95: Bezemeli Yassı Oyun Pulları
(M.S. 5. yy.)

LEVHA L

A B C

Resim 96: Saraçhane Bezemeli Yassı Oyun Pulları
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, Geç Roma Dönemi)

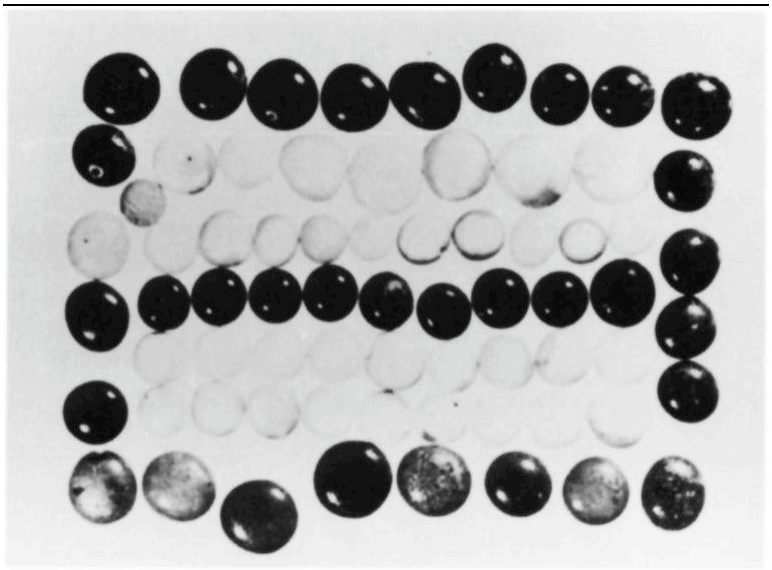

Resim 97: Bezemeli Yassı Oyun Pulları
(Bourne Hall Müzesi)

LEVHA LI

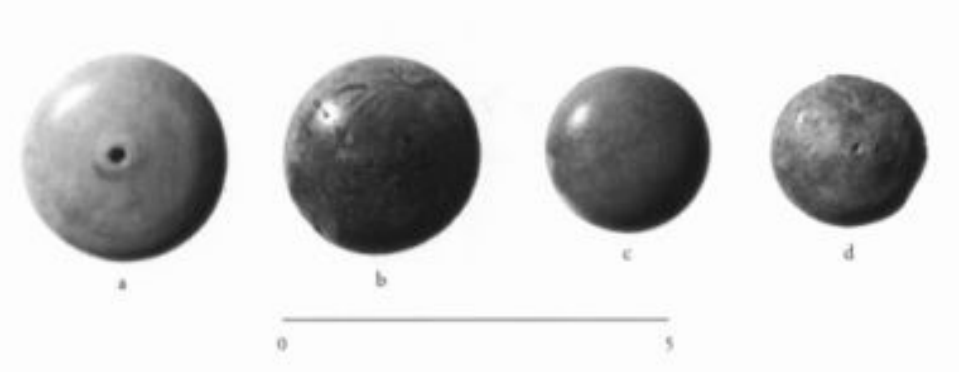

Resim 98: Perge Bezemeli Yassı Oyun Pulu
(Antalya Müzesi, Etütlük eser, Roma Dönemi)

Resim 99: Planokonveks Oyun Pulları
(Berlin Staatliche Museen, env. no. 30891N, M.S. 1. yy.)

LEVHA LII

Resim 100: Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulları
(A ve C M.S. 450-500 - B Ortaçağ'dan günümüze - D M.S. erken 4. yy.)

A B

Resim 101: Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulları
(A, M.S. erken 4. yy. – B, M.S. 450-500)

LEVHA LIII

Resim 102: Perge Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulu (Antalya Müzesi, env. no. 2002/321(A), Roma Dönemi)

Resim 103: Perge Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulu (Antalya Müzesi, env. no. 2002/322(A), Roma Dönemi)

Resim 104: Perge Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulu (Antalya Müzesi, Etütlük eser, Roma Dönemi)

LEVHA LIV

Resim 105: Bezemeli Planokonveks Oyun Pulu
(Worcester Art Museum, env. no. 1940.336, Roma Dönemi)

Resim 106: Bezemeli Planokonkav Oyun Pulu
(M.S. 3. yy.)

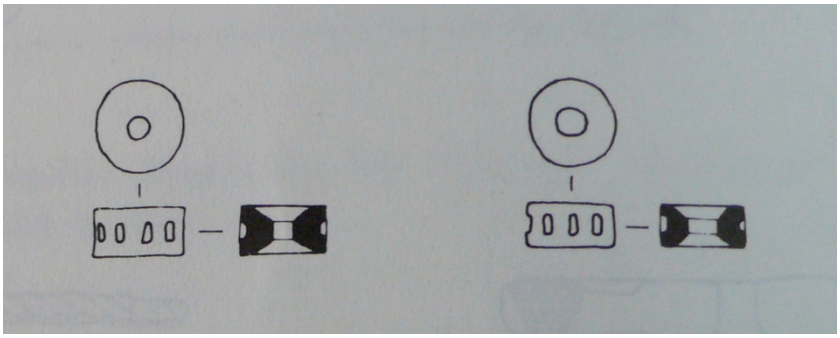
LEVHA LV

Resim 107: Perge Planokonkav Oyun Pulu (?)
(Antalya Müzesi, Kazı env. no. K.F1☜23.99.21, Roma Dönemi)

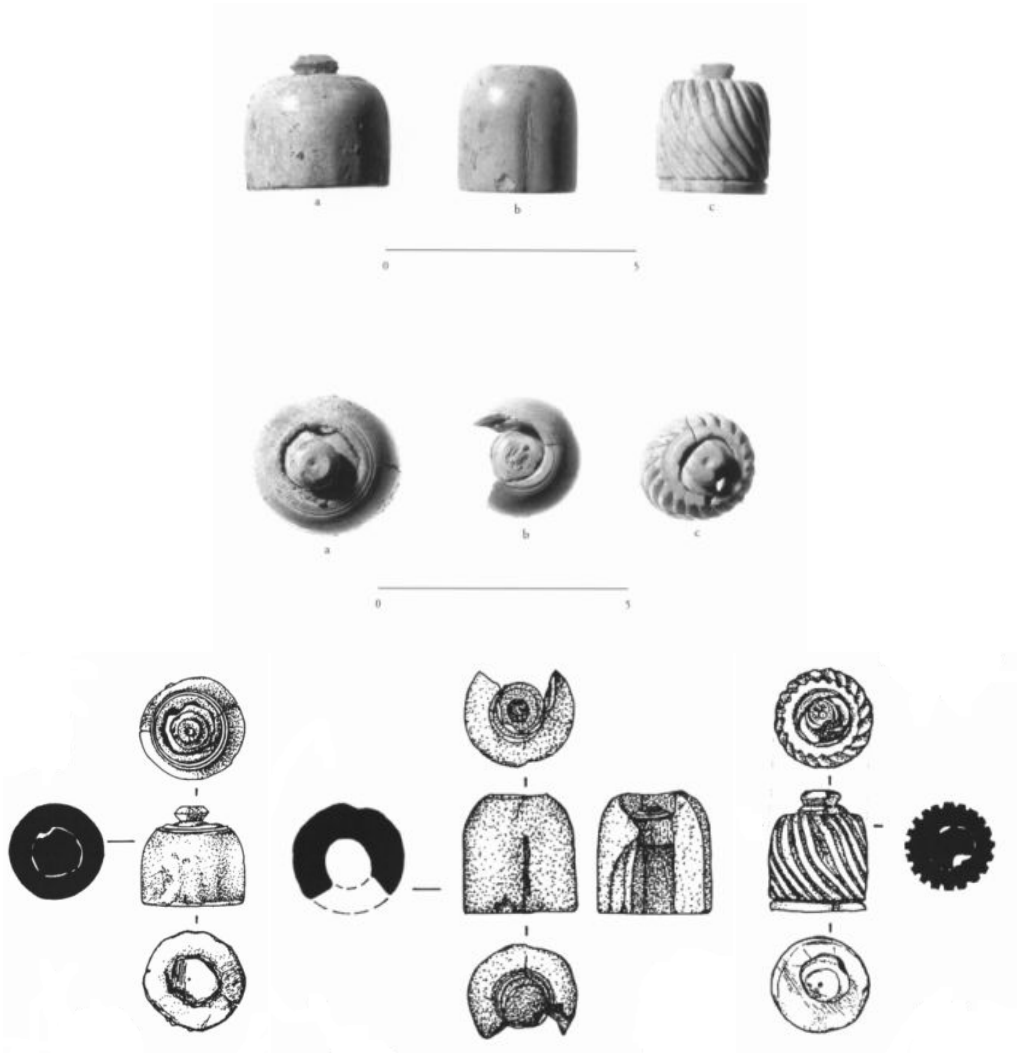

Resim 108: Perge Planokonkav Oyun Pulu (?)
(Antalya Müzesi, Kazı env. no. La.04.30, Etütlük eser, Roma Dönemi)

Resim 109: Kolye Uçları

LEVHA LVI

A B C

Resim 110: Kubbeli Oyun Pulları
(A ve C Ortaçağ'dan günümüze, B M.S. 450-500)

LEVHA LVII

A B C

Resim 111: Saraçhane Kubbeli Oyun Pulları
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, Geç Antik Çağ)

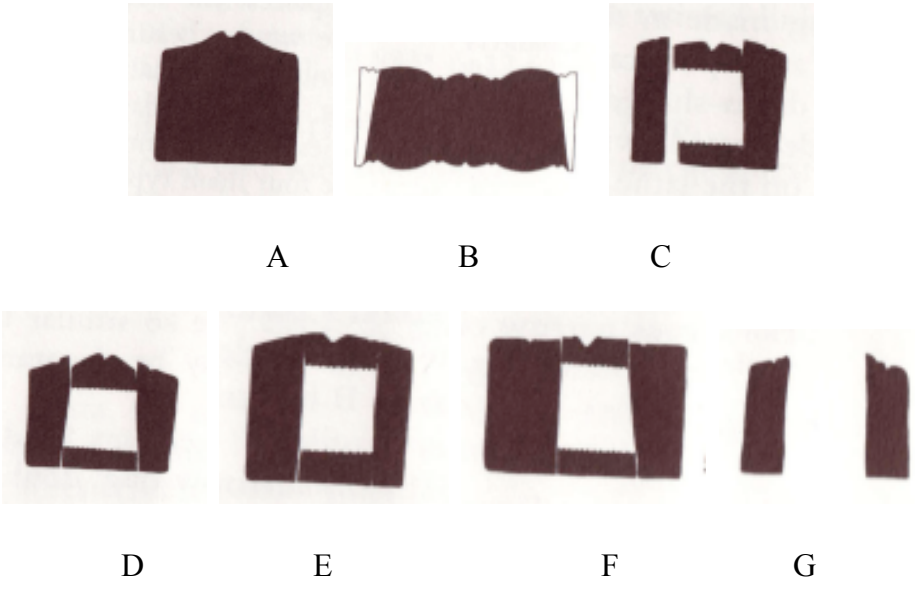

Resim 112: Perge Kubbeli Oyun Pulu
(Antalya Müzesi, env. no. 13.45.92, Roma Dönemi)

LEVHA LVIII

Resim 113: Perge Kubbeli Oyun Pulu
(Antalya Müzesi, env. no. 14.45.92, Roma Dönemi)

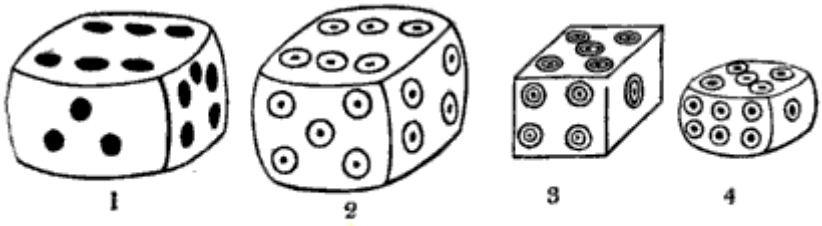

Resim 114: Saraçhane Davul Şeklinde Oyun Pulları
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, Geç Antik Çağ)

LEVHA LIX

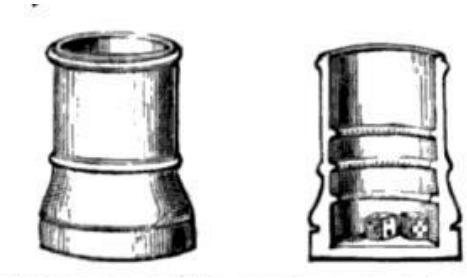

Resim 115: Davul Şeklinde Oyun Pulları
(British Museum, M.S. geç 6. yy.)

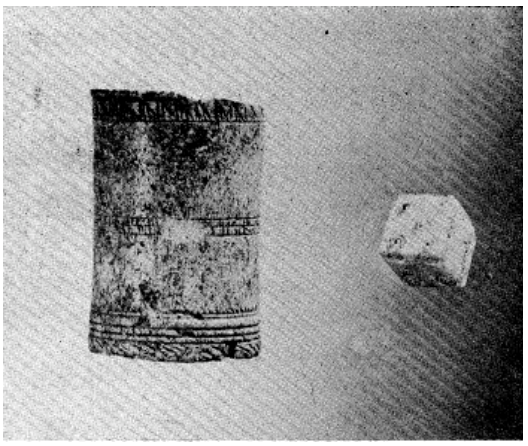

Resim 116: Mısır Zarları
(Berlin Müzesi, Firavunlar Dönemi (?))

LEVHA LX

Resim 117: Fritillus

A

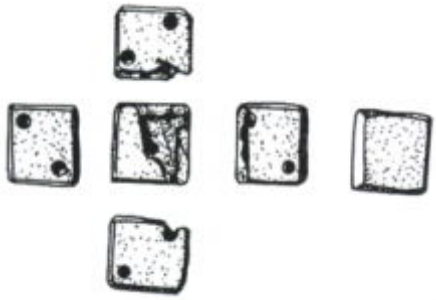
B

Resim 118: Silindir şeklinde kemik Fritillus (?) ve kemik zar
(M.S. 1-4. yüzyıllar arası)

LEVHA LXI

Resim 119: Oyuk Delikli Zar
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi, env. no. 149.53.64, Phryg Dönemi, M.Ö. 750-300)

Resim 120: Oyuk Delikli Zar
(M.S. 1.-2. yy.'lar arası)

Resim 121: Oyuk Delikli Zar
(PittRivers Museum, env. no. 1917.53.506, Roma Dönemi)

LEVHA LXII

Resim 122: Oyuk Delikli Aşağı Pınar Zarı
(Arkaik Dönem)

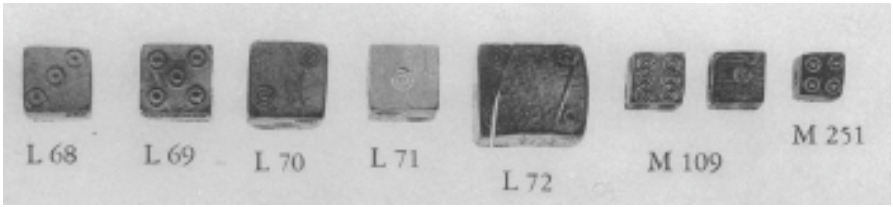

Resim 123: Oyuk Delikli Perge Zarı
(Antalya Müzesi, env.no. I.06.07, Roma Dönemi)

LEVHA LXIII

Resim 124: Oyuk Delikli Perge Zarı
(Antalya Müzesi, 3746, Roma Dönemi)

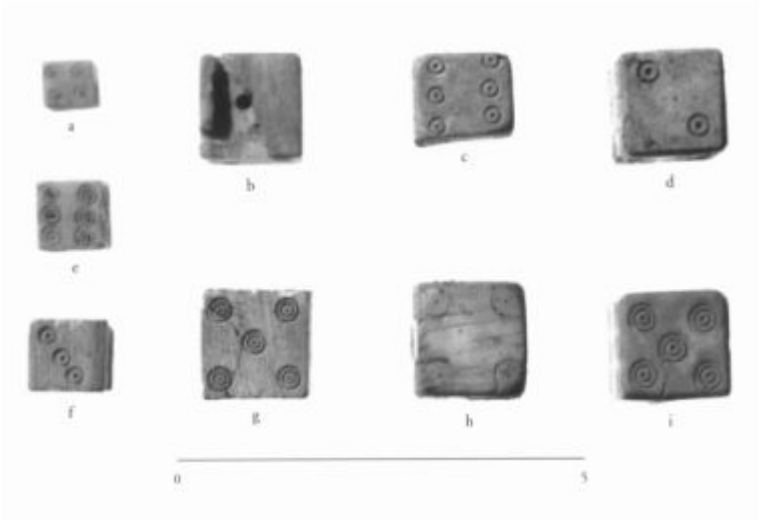
Resim 125: Kemik Zarlar
(L 68, 69, 70 ve 71 M.S. 3-5. yy.'lar, M 109 ve 251 M.S. 1-6. yy.'lar arası)

LEVHA LXIV

Resim 126: Fildişi Mısır Zarları
(Boston Güzeş Sanatlar Müzesi, env. no. 05.115-123, M.Ö. 30-M.S. 364)

LEVHA LXV

Resim 127: Fildişi ve Kemik Zarlar
(a ve f M.S. 3. yy., b M.S. 1-2. yy.'lar, c M.S. geç 1-2 yy.'lar, d M.S. erken 4. yy.)

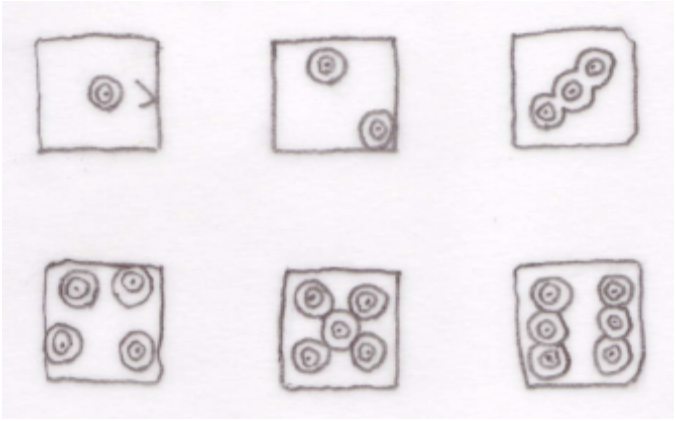
A **B**

Resim 128: Fildişi Zarlar
(M.S. 6-7. yy.'lar)

LEVHA LXVI

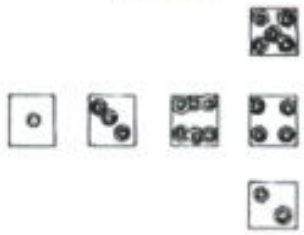

Resim 129: Çift Halka ve Nokta Motifli Perge Zarı
(Antalya Müzesi, env. no. 2002/319(A), Roma Dönemi)

Resim 130: Çift Halka ve Nokta Motifli Perge Zarı
(Antalya Müzesi, env. no. 2002/320 (A), Roma Dönemi)

LEVHA LXVII

Resim 131: Üç Halka-Nokta Motifli Zar
(M.S. erken 4.yy.)

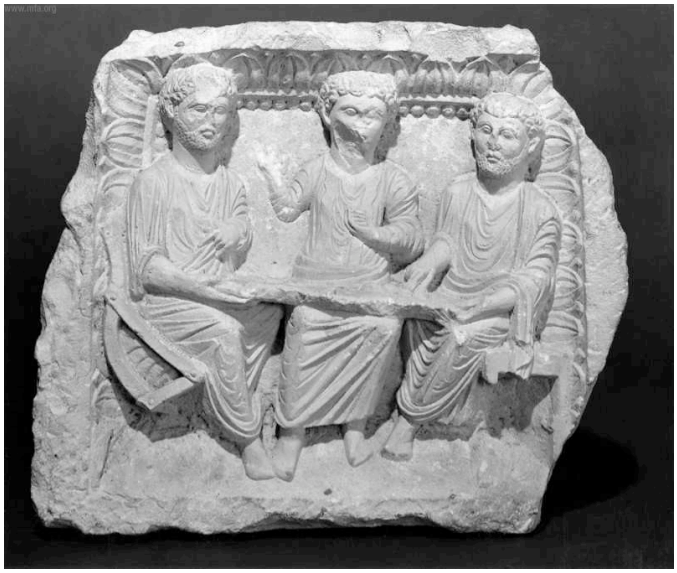

Resim 132: Yunan Oyun Masası
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 68.27)

LEVHA LXVIII

Resim 133: Yunan Oyun Masası
(Kopenhag Ulusal Müzesi)

Resim 134: Taşınabilir Tabla
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1970.346, M.S. 200-250)

LEVHA LXIX

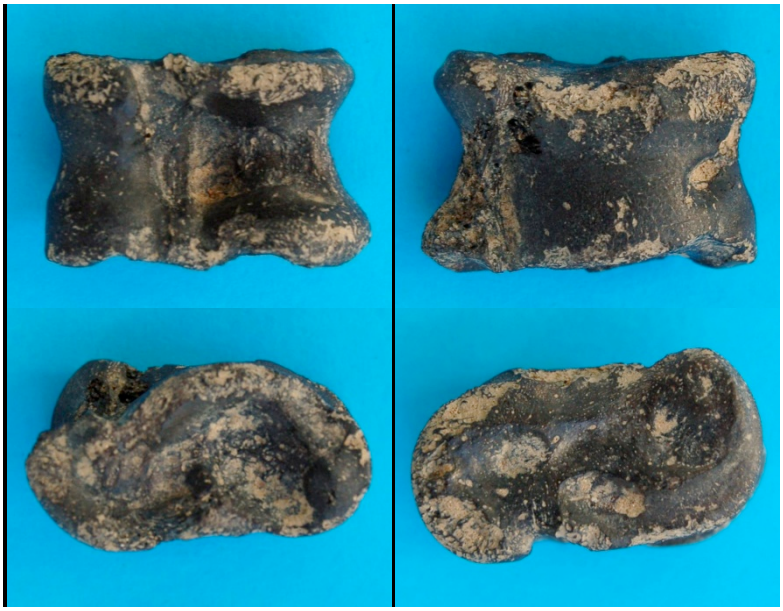
Resim 135: Aşık Kemikleri
(Columbia Museum of Art and Archaeology)

Resim 136: Kral Araras Kabartması
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi, M.Ö. 717-691)

LEVHA LXX

A B

C D

Resim 137 (A, B, C ve D): Perge Aşık Kemiği
(Antalya Müzesi, Roma Dönemi)

Resim 138: Bronz (Hellenistik) ve Cam (M.Ö. 1. yy.) Aşık Kemikleri
(J. Paul Getty Müzesi, env. no. 81.AC.5 ve 79.AF.171)

LEVHA LXXI

Resim 139: Isıran Çocuk Heykeli
(Britanya Müzesi, env. no. 1756, M.Ö. 1. yy.)

Resim 140: Pentelitha Oynayan Kızlar
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 01.7799 ve 01.7798, M.Ö. 4. yy.)

LEVHA LXXII

Resim 141: Pentelitha Oynayan Kızlar
(Britanya Müzesi, env. no. D161, M.Ö. 330-300)

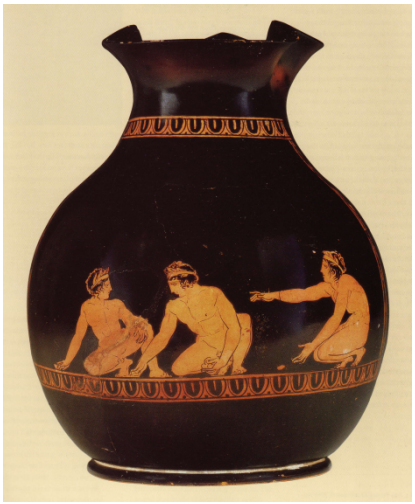

Resim 142: Pentelitai Oynayan Kızlar
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 06.1021.119, M.Ö. 425-400)

LEVHA LXXIII

Resim 143: Pentelitha Oynayan Kızlar
(Napoli, Museo Archeologico Nazionale, M.S. erken 1. yy.)

Resim 144: Eis Omillan (?) Oynayan Erkek Çocuklar
(J. Paul Getty Müzesi, env. no. 96.AE.28, M.Ö. 420)

LEVHA LXXIV

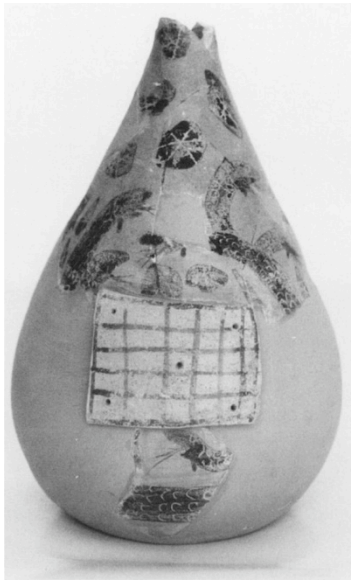

Resim 145: Aşık Oynayan Aphrodite ile Pan
(Britanya Müzesi, env. no. 1888.12-13.1, M.Ö. 4.yy.)

Resim 146: Aşık Torbalı Kız Çocuğu
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 01.7841, M.Ö. 3.yüzyılın ilk yarısı)

LEVHA LXXV

Resim 147: Phormiskos
(M.Ö. 590-580)

Resim 148: Astragalos Vazosu
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 40.11.12, M.Ö. 460)

LEVHA LXXVI

Resim 149: Astragalos Vazosu
(Britanya Müzesi, env. no. E 804, M.Ö. 460-450)

Resim 150: Top Oyuncusu Çocuk
(Yanya Müzesi, env. no. 1410)

LEVHA LXXVII

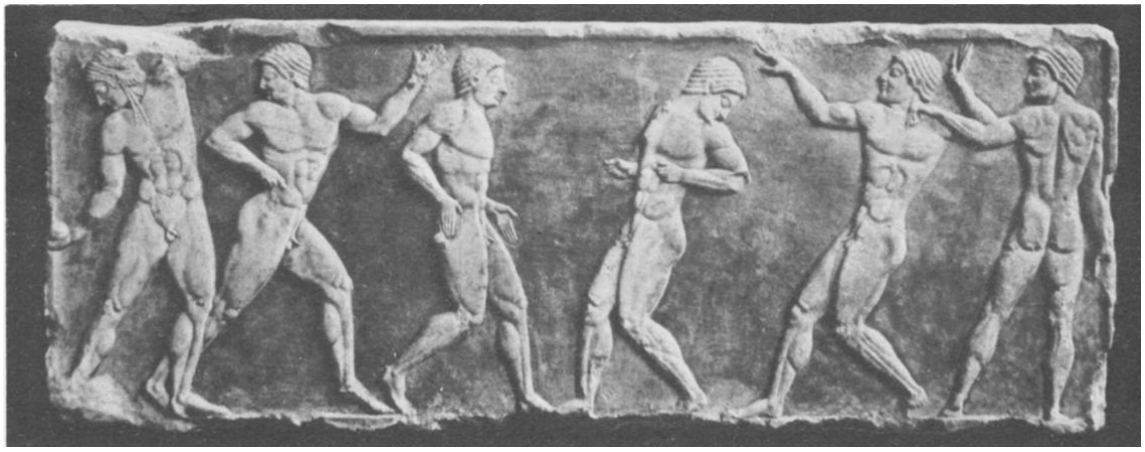

Resim 151: Topu ve Aristokrateia
(Eretria Müzesi, env. no. 13062, M.Ö. erken 4. yy.)

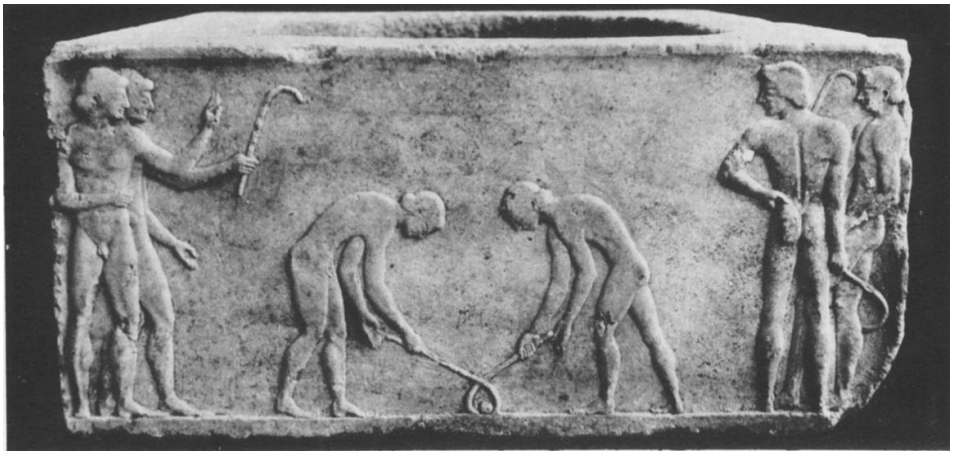

Resim 152: Top Atan Erkek Çocuğu
(Britanya Müzesi)

LEVHA LXXVIII

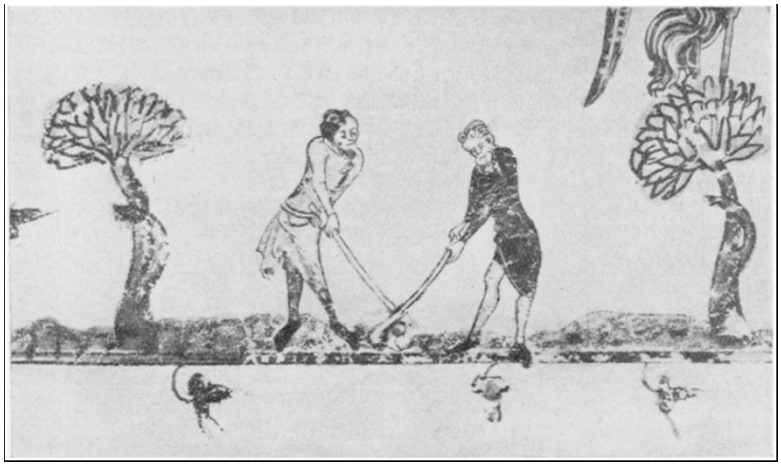

Resim 153: Episkyros Oynayan Genç Atletler
(Atina Ulusal Müzesi, env. no. 3476, M.Ö. 6. yy. sonu)

Resim 154: Sopalı Oyun
(Atina Ulusal Müzesi, env. no. 3477, M.Ö. 6. yy. sonu)

LEVHA LXXIX

Resim 155: İngiliz Minyatürü
(Britanya Müzesi, M.S. 14. yy.)

Resim 156: Ephedrismos Oynayan bir Kız ve Satyr
(J. Paul Getty Müzesi, env. no. 71.AE.744, M.Ö. 470-460)

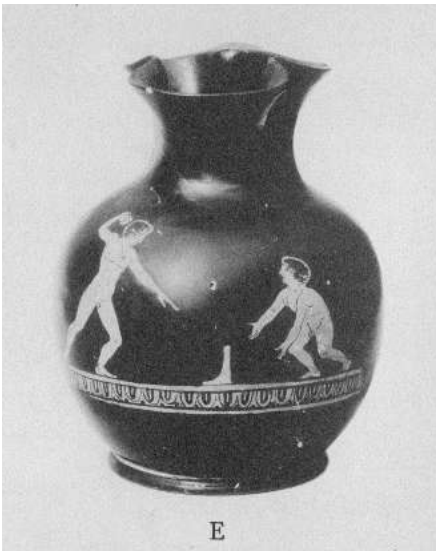

Resim 157: Ephedrismos Oynayan Genç Atletler
(Berlin, Staatliche Museen, env. no. F 2417, M.Ö. 430-420)

LEVHA LXXX

Resim 158: Ephedrismos Oynayan Kız Çocukları
(New York, Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 07.286.4, M.Ö. 300)

Resim 159: Kale Oyunu
(New York, Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 25.78.48, M.Ö. 425)

LEVHA LXXXI

Resim 160: Kale Oyunu
(New York, Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 06.1021.119, M.Ö. 450-400)

Resim 161: Kale Oyunu
(Beyrut Ulusal Müzesi, M.Ö. 5. yy.)

LEVHA LXXXII

Resim 162: Top Çeviren Kadın
(Leiden, Rijksmuseum voor Oudheden, env. no. PC77, M.Ö. 460)

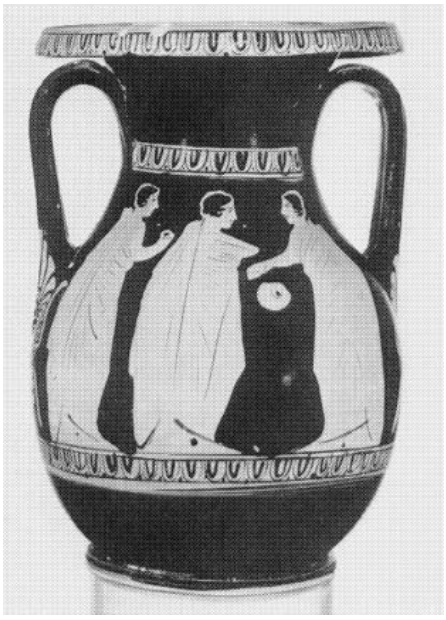

Resim 163: Top Çeviren Kadın
(Toledo Ulusal Müzesi, env. no. 63.29, M.Ö. 460)

LEVHA LXXXIII

Resim 164: Top Çeviren Genç Kız
(Abdera Müzesi, M.Ö. 420-400)

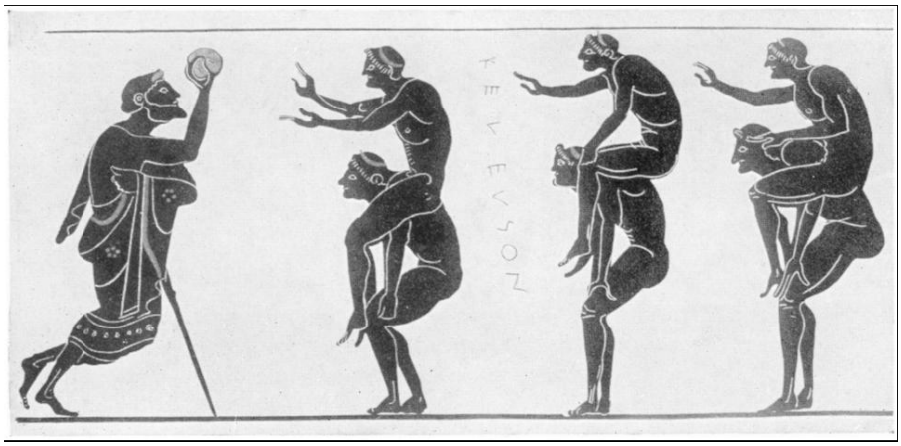

Resim 165: Aporraksis Oynayan Genç

LEVHA LXXXIV

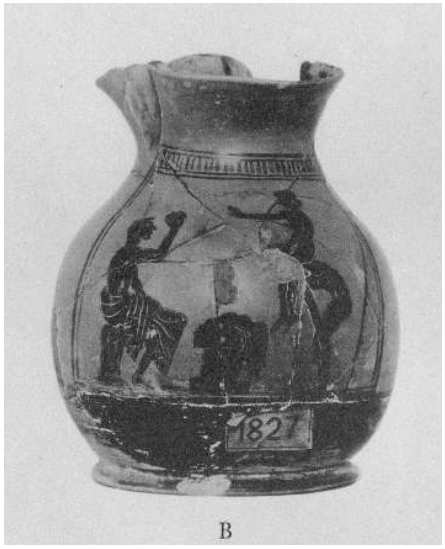

Resim 166: Diziyle Top Sektiren Genç
(Atina Ulusal Müzesi, env. no. 873, M.Ö. 4. yy.'ın ilk yarısı)

Resim 167: Bir Top Oyunu
(Oxford Ashmolean Müzesi, env. no. 1890.27(250), M.Ö. 500-490)

LEVHA LXXXV

Resim 168: Bir top oyunu
(Munich, Museum für Antike Kleinkunst, env. no. 1827)

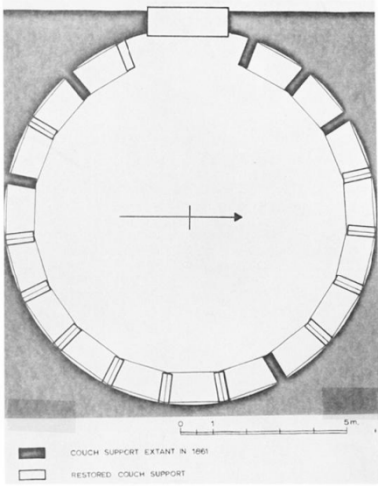

Resim 169: Bir Top Oyunu
(Çanakkale Müzesi)

LEVHA LXXXVI

Resim 170: Kottabos oynayan Smikra
(Leningrad, M.Ö. 510)

Resim 171: Dairesel Planlı Oda (Kottabos Odası?)

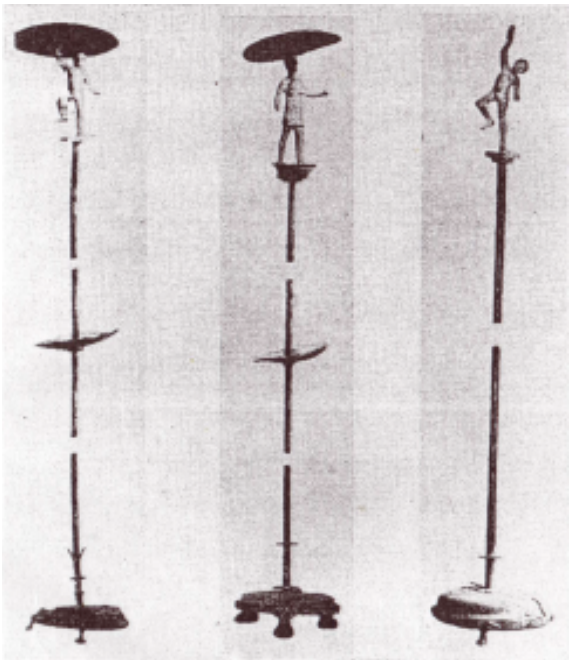
LEVHA LXXXVII

Resim 172: Manes
(Ashmolean Müzesi)

Resim 173: Manes
(M.Ö. 4 ya da 3. yy.)

Resim 174: Kottabos Ayakları

LEVHA LXXXVIII

Resim 175: Kottabos Ayakları Taşıyan Satyr
(Britanya Müzesi)

Resim 176: Kottabos Oynayan Genç Erkek
(Atina Agora Müzesi, env. no. P1310, M.Ö. 525-475)

LEVHA LXXXIX

Resim 177: Micatio Oynayan Kadınlar
(Musee Nationale de Poznan, env. no. A746, M.Ö. 440-430)

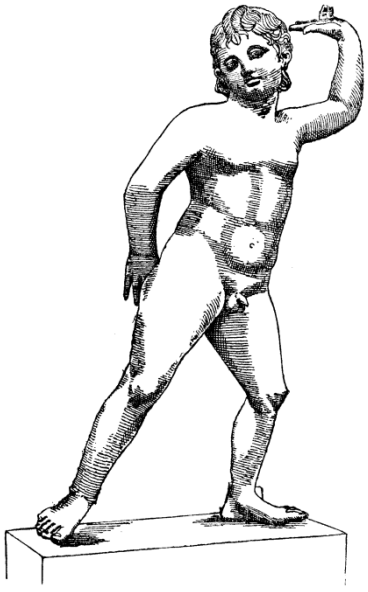

Resim 178: Micatio Oynayan Satyr
(Klasik Dönem)

LEVHA XC

Resim 179: Micatio Oynayan Eros ile Aphrodite
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, M.Ö. 4. yy.)

Resim 180: Micatio Oynayan Eros
(Britanya Müzesi, env. no. 826)

LEVHA XCI

B

Resim 181 (A ve B): Sopa Dengeleme Oyunu
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 09.221.40, M.Ö. 5. yy.'ın ikinci yarısı)

LEVHA XCII

Resim 182: Sopa Dengeleme Oyunu (Minneapolis Sanat Entitüsü, env. no. 57.41.1, M.Ö. 420)

Resim 183: Sopa Dengeleme Oyunu (Atina Ulusal Müzesi, env. no. 1322, M.Ö. 420)

Resim 184: Sopa Dengeleme Oyunu

LEVHA XCIII

Resim 185: Oynayan Çocuklar ve Eroslar
(Vatikan Müzesi, env. no. 662)

Resim 186: Oynayan Çocuklar
(Louvre Müzesi, M.S. 2. yy.)

LEVHA XCIV

Resim 187: Ördekle Oynayan Çocuk
(Korinthos Arkeoloji Müzesi, env. no. MP113, M.Ö. 450-400)

Resim 188: Melisto, Köpeği ve Kuşuyla
(Fogg Sanat Müzesi, env.no. 19601.86, M.Ö. 340)

LEVHA XCV

A B

Resim 189: Yabani Tavşanla bir Erkek Çocuğu
(Atina Ulusal Müzesi, env. no. 2584, M.Ö. 450-400)

Resim 190: Tavuskuşu ile Oynayan Çocuk Heykelciği
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, env. no. 371, M.Ö. 1. yy.)

LEVHA XCVI

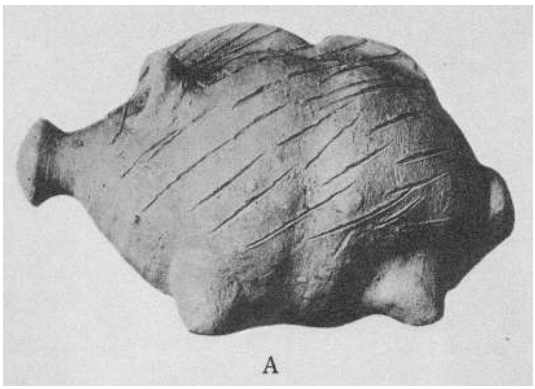

Resim 191: Laetus'un Kızının Mezar Steli
(Bordeaux, Musee d'Aquitaine, env. no. 60.1.268, M.S. 2. yy.)

Resim 192: El Kızartmaca
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. 06.1021.90, M.Ö. 460-450)

LEVHA XCVII

Resim 193: Domuzcuk Şeklinde Çıngırak
(Munich Museum für Antike Kunst, env. no. 425)

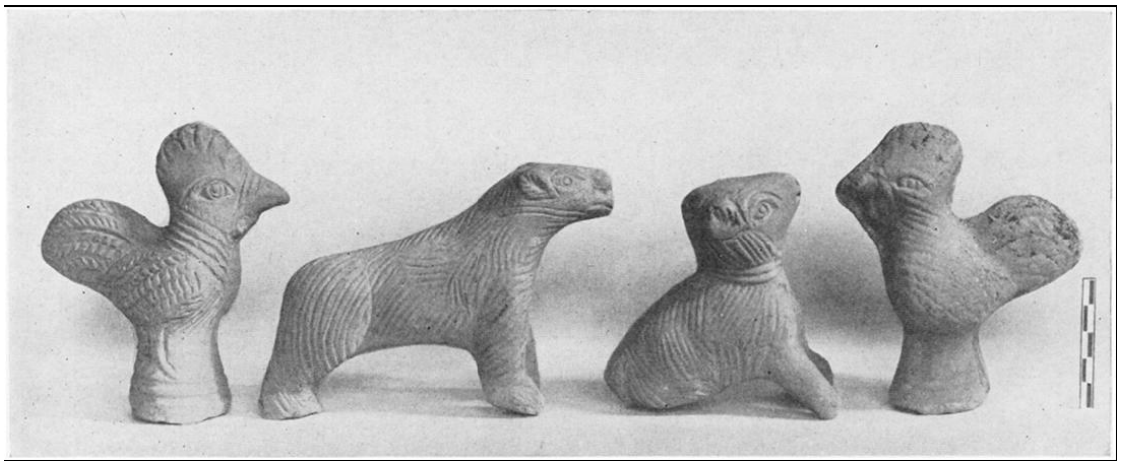

Resim 194: Domuzcuk Şeklinde Çıngırak
(Zurich, Leo Lindenberg Collection, M.Ö. 4. yy.)

Resim 195: Domuz Şeklinde Çıngırak
(Metropolitan Müzesi, M.Ö. 1.-M.S. 4. yy. Arası)

LEVHA XCVIII

Resim 196: Horoz, Ayıcık ve Köpek Şeklinde Çıngıraklar
(M.S. 3.-4. yy.'lar Arası)

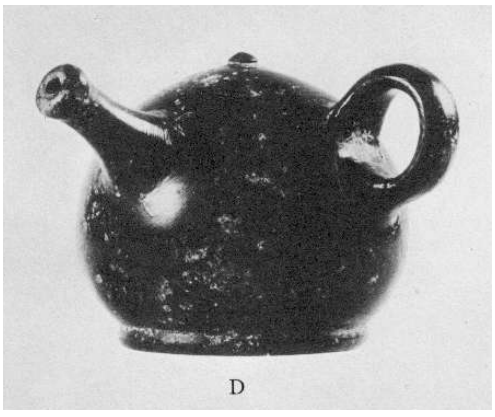

Resim 197: Çıngıraklı Bebek
(Britanya Müzesi, env. no. 1910.6-15.4, M.Ö. 440-430)

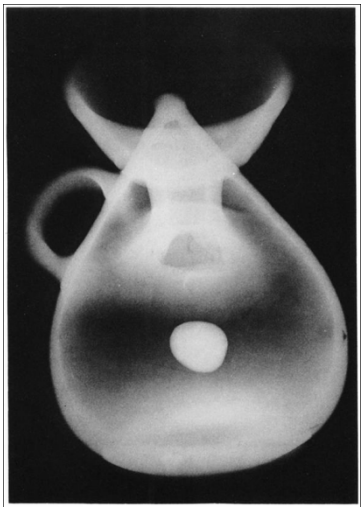
LEVHA XCIX

Resim 198:
(Atina Ulusal Müzesi, env. no. 1268, M.Ö. 425-375)

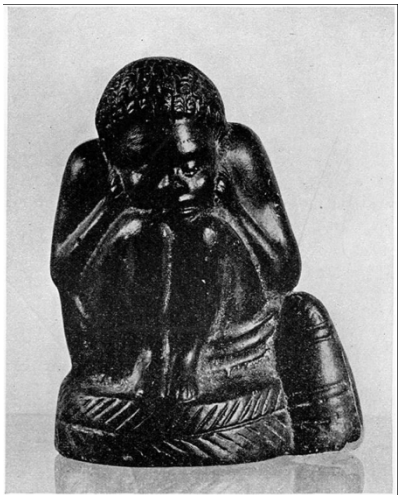

Resim 199: Çıngırak Biberon
(Yale Üniversitesi, env. no. 1913.453)

Resim 200: Çıngırak Biberon

LEVHA C

Resim 201: Çocuk Şeklinde Çıngırak
(M.S. 54-68)

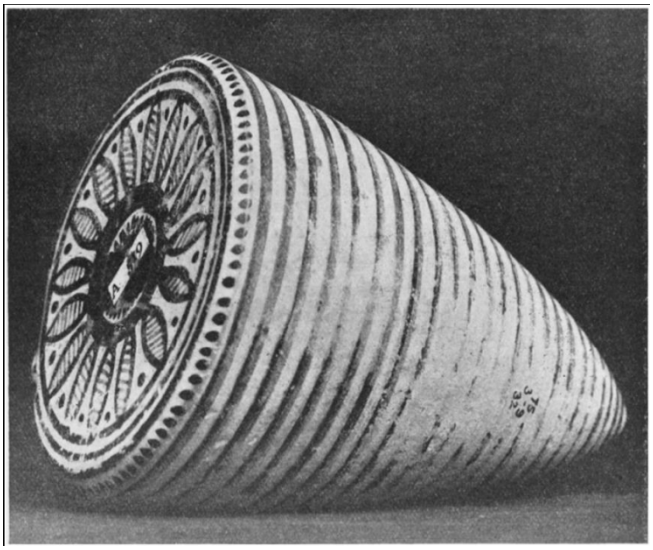

Resim 202: Çocuk Şeklinde Çıngırak
(Berlin Staatliche Museen, env. no. no. 30659)

LEVHA CI

Resim 203: Saplı Topaç
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, Sergi)

Resim 204: Kamçı ile Çevrilen Topaç
(Britanya Müzesi, M.Ö. 5. yy.)

LEVHA CII

Resim 205: Topaç Çeviren Kadınlar
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1875. 75.2.9, M.Ö. 440-430)

Resim 206: Düz Kenarlı Topaç
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 99.536, M.Ö. 4. yy.)

LEVHA CIII

Resim 207: Hermes ve bir Genç Topaç Çevirirken
(The John Hopkins University Archaeological Collection, M.Ö. 480-470)

Resim 208: Topaç Çeviren Kız
(Brussels Musees Royaux d'Art et d'Histoire, env. no. A891, M.Ö. 430)

LEVHA CIV

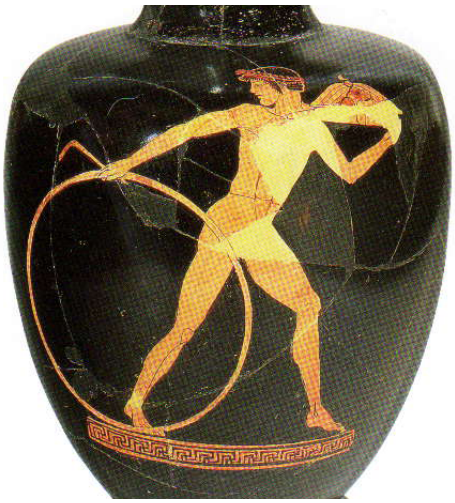

Resim 209: Zeus ve Çember Çeviren Ganymedes
(Louvre Müzesi, env. no. G 175, M.Ö. 500-490)

Resim 210: Çember Çeviren Ganymedes
(Indianapolis Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 47.35, M.Ö. 440-430)

LEVHA CV

Resim 211: Çember Çeviren Çocuk
(Tampa Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1986.073, M.Ö. 460)

Resim 212: Çember Çeviren Ganymedes
(Antalya Arkeoloji Müzesi, env. no.439)

LEVHA CVI

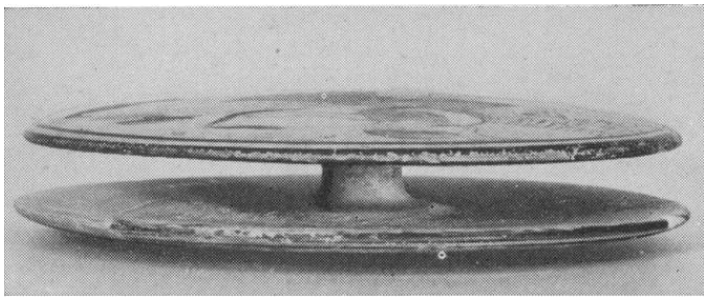

Resim 213: Çember Çeviren Eroslar
(Britanya Müzesi, Roma Dönemi)

Resim 214: Çember Çeviren Çocuklar
(İstanbul Mozaik Müzesi, M.S. erken 5.yy.)

LEVHA CVII

A

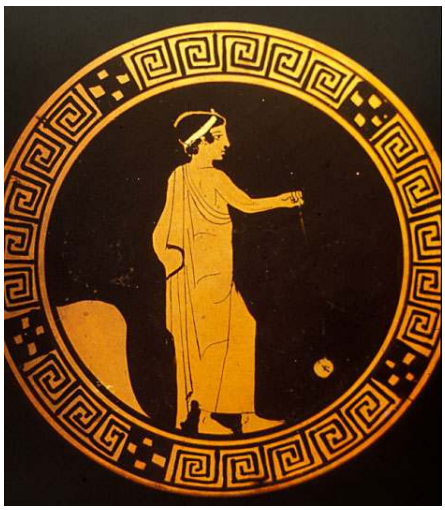
B

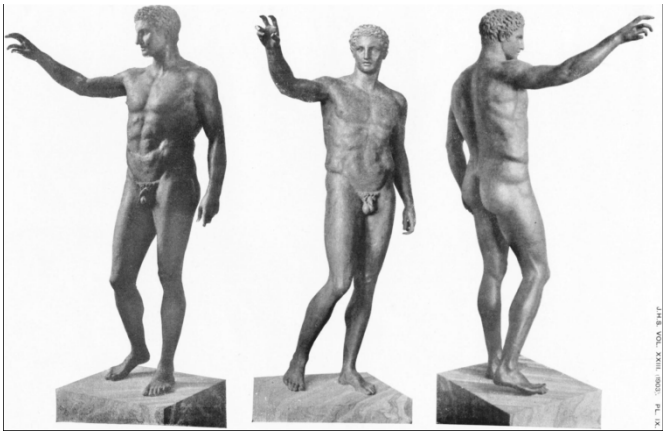
C

Resim 215 (A, B ve C): Makara, Yoyo (?)
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 28.167, M.Ö. 5. yy.)

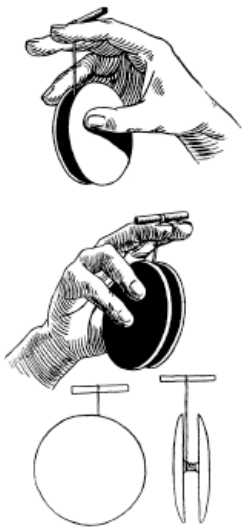
LEVHA CVIII

Resim 216: Yoyo Oynayan bir Erkek Çocuğu
(Berlin, Staatliche Museen, env. no. F2549, M.Ö. 440)

Resim 217: Yoyo Oynayan Bronz Atlet
(Atina Ulusal Müzesi, Hellenistik Dönem)

Resim 218: Gardner'ın Çizimi

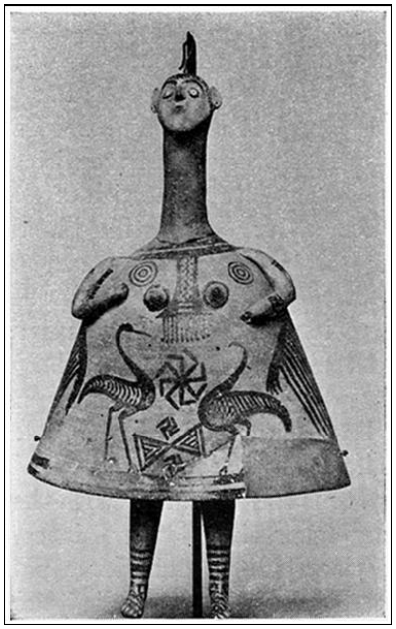
LEVHA CIX

Resim 219: Bez Bebek
(Britanya Müzesi, env. no. GR 1905.10-21.13, M.S. 1-5. yy.'lar)

Resim 220: Bebek
(Louvre Müzesi, env. no. CA 573, M.Ö. 700)

Resim 221: Bebek
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi)

LEVHA CX

Resim 222: Bebek
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi , env. no. 1944, 44.11.1, M.Ö. erken 5. yy.)

Resim 223: Assos Bebekleri
(Çanakkale Müzesi, M.Ö. erken 5. yy.)

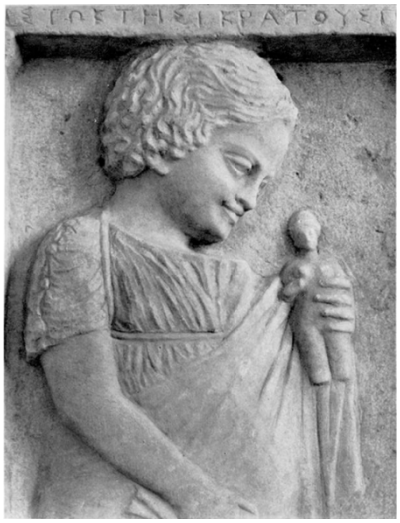
LEVHA CXI

Resim 224: Bebek
(Princeton Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. y1947-205, M.Ö. 5. yy.)

Resim 225: Bebek
(Bowdoin Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1913-028, M.Ö. 4. yy.)

Resim 226: Melisto'nun Mezar Steli'nden Detay
(Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1961.86, M.Ö. 340)

LEVHA CXII

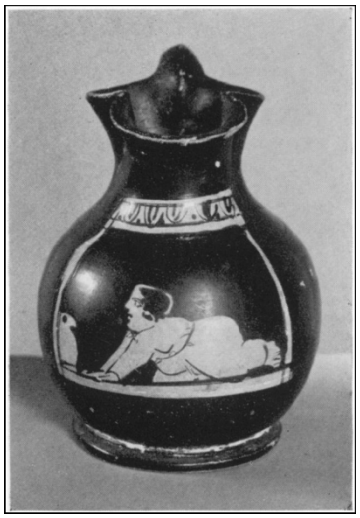

Resim 227: Oturan Bebek
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 18.96)

Resim 228: Oturan Bebek
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, env. no. Pt. 6070, Roma Dönemi)

LEVHA CXIII

Resim 229: Oyuncak Oinokhoe (Princeton Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. y1953-22, M.Ö. 420)

Resim 230: Oyuncak Askos (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arkaik Dönem)

Fig. 27

Resim 231: Oyuncak Amphora (M.Ö. 4.yy.)

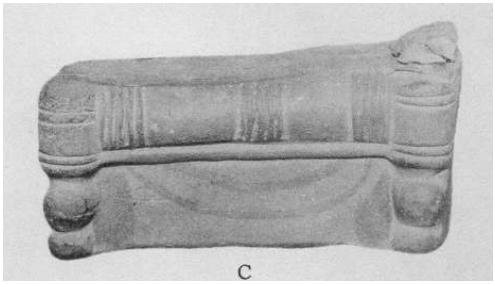

Resim 232: Oyuncak Lebes Gamikos (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 15.25, M.Ö. 450-400)

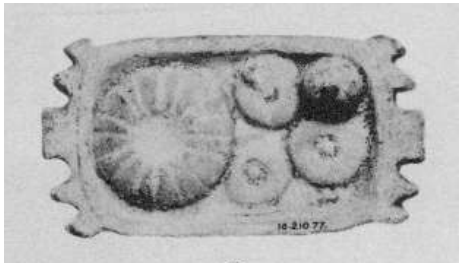
LEVHA CXIV

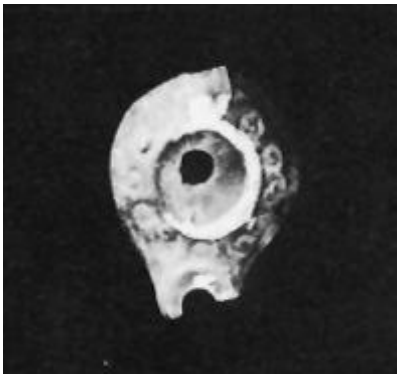
Resim 233: Oyuncak Masa
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 01.7776)

Resim 234: Oyuncak Yatak
(Munich Museum für Antike Kleinkunst, env. no. 6671)

Resim 235: Oyuncak Tepsi
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 10.210.77)

Resim 236: Oyuncak Kandil

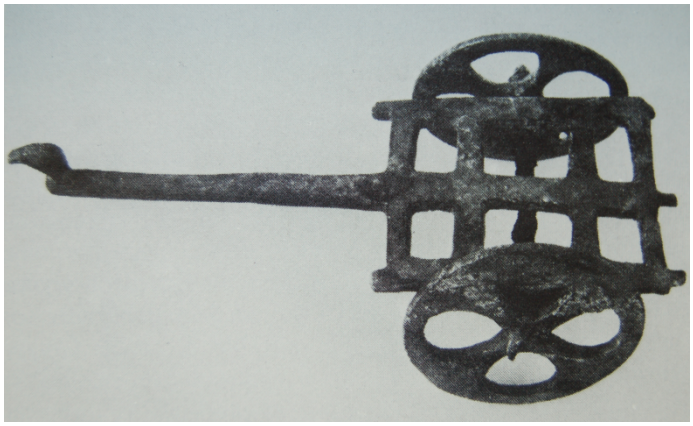
LEVHA CXV

Resim 237: Minyatür Testi
(İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu,
env. no. 1757.1)

Resim 238: Minyatür Sandalye
(İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu, env.
no. 376)

Resim 239: Platformlu Araba Modeli
(M.Ö. 5. ya da 4. yy.)

LEVHA CXVI

Resim 240: Platformsuz Araba
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 01.8086, M.Ö. 425-420)

Resim 241: Platformsuz Araba
(Palermo Müzesi, Klasik Dönem)

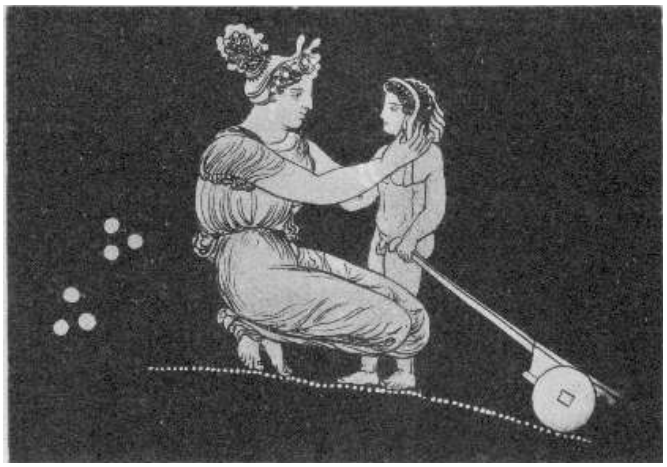
LEVHA CXVII

Resim 242: Platformsuz Araba
(Worcester Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1931.56, M.Ö. 420)

Resim 243: Platformlu Araba
(Bowdoin Koleji Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 1915.038, M.Ö. 425)

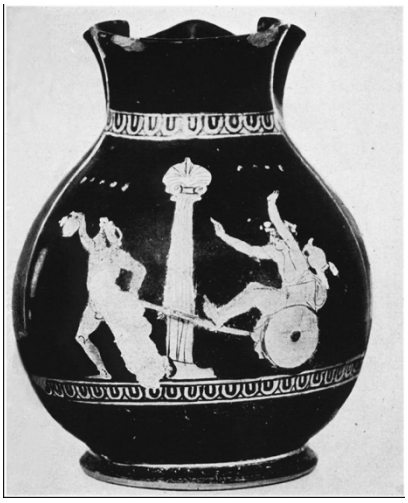

Resim 244: Kutulu Araba
(Berlin, Staatliche Museen, env. no. 3291)

LEVHA CXVIII

Resim 245: Oturma Yerli Araba
(Brussels, Musees royaux du Cinquantenaire, env. no. A2319)

Resim 246: Oturma Yerli Araba
(Atina Ulusal Müzesi, env. no. 17286)

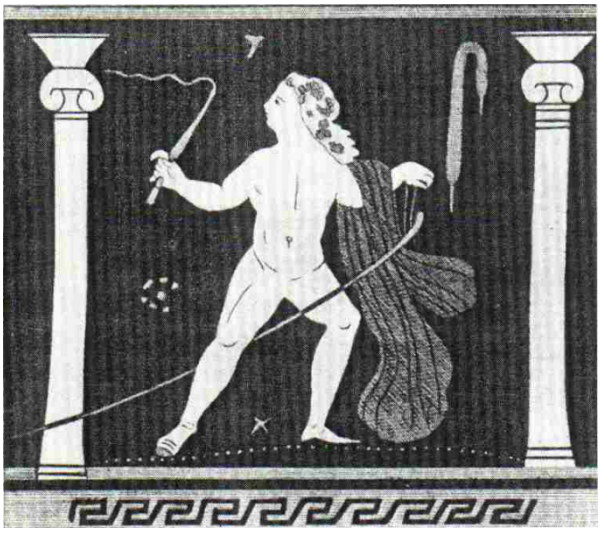

Resim 247: Küçük Biga
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 21.88.80, M.Ö. 400)

LEVHA CXIX

Resim 248: Küçük Biga
(Louvre Müzesi, M.S. 2. yy.)

Resim 249: Değnek Atıyla Oynayan Çocuk

LEVHA CXX

Resim 250: Süvari Figürini
(M.Ö. geç 7. yy.)

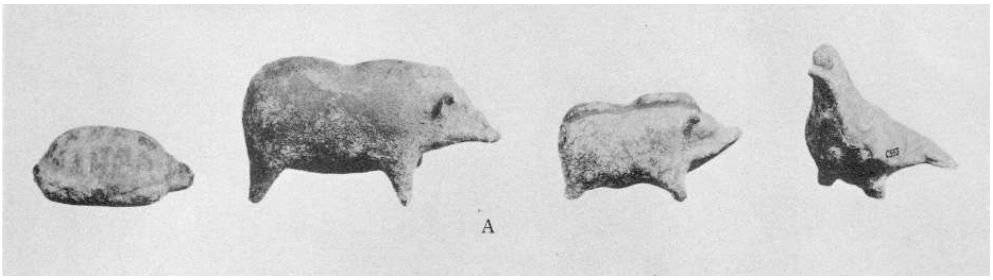

Resim 251: Oyuncak Süvariler
(Çanakkale Müzesi, M.Ö. 5. yy.)

LEVHA CXXI

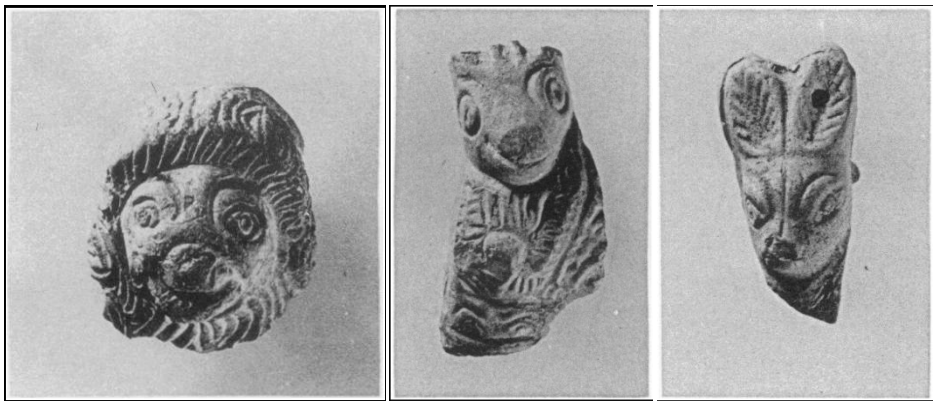

Resim 252: Oyuncak Gladyatör
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, env. no. 6070, Roma Dönemi)

Resim 253: Oyuncak Kaplumbağa, iki Domuzcuk ve bir Kuş
(Royal Ontaria Museum, env. no. C553, C554, C556, C557)

LEVHA CXXII

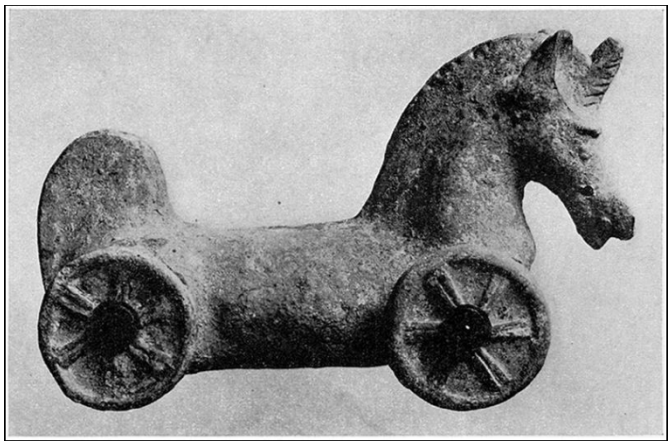
A B C

Resim 254 (A, B ve C): Oyuncak Aslan ve iki Tavşan
(M.S. 4. yy.)

Resim 255: Tekerlekli At
(Zurich, Leo Mildenberg Koleksiyonu, M.Ö. 800-750)

LEVHA CXXIII

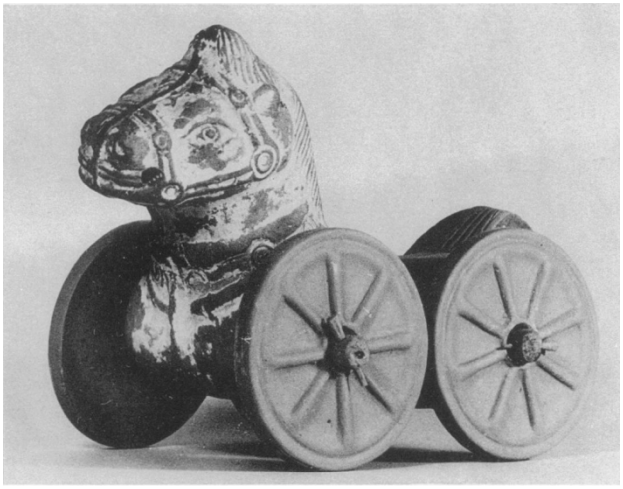

Resim 256: Tekerlekli At
(Korinthos Müzesi, M.S. 54-68)

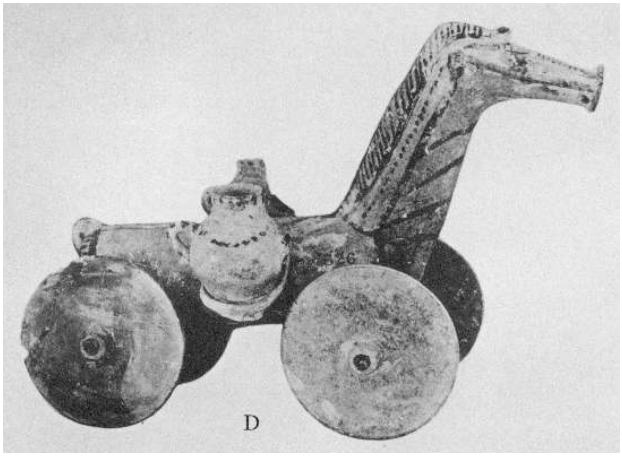

Resim 257: Tekerlekli At
(M.S. 4. yy.)

LEVHA CXXIV

Resim 258: Tekerlekli At
(M.S. 4. yy.)

Resim 259: Tekerlekli at
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. CP883)

LEVHA CXXV

Resim 260: Tekerlekli Süvari
(M.S. 1-2. yy.'lar Arası)

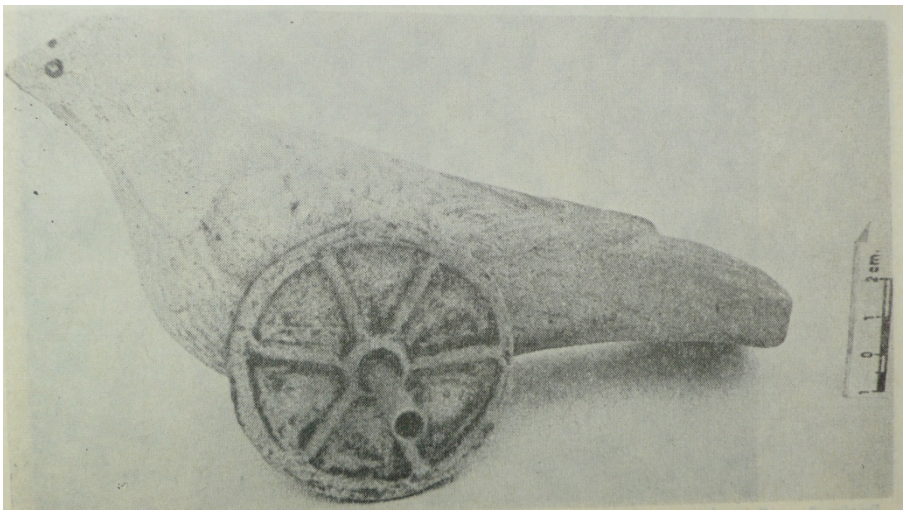

Resim 261: Tekerlekli Oyuncak Eşek
(M.Ö. 1. yy.)

LEVHA CXXVI

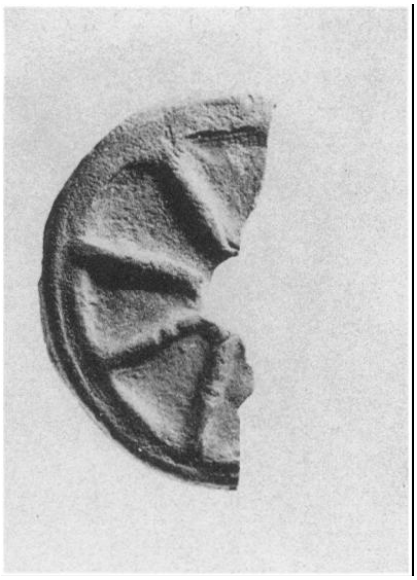

Resim 262: Tekerlekli Oyuncak Horoz
(M.Ö. 1. yy.)

Resim 263: Tekerlekli Oyuncak Kuş
(M.S. 80-130)

LEVHA CXXVII

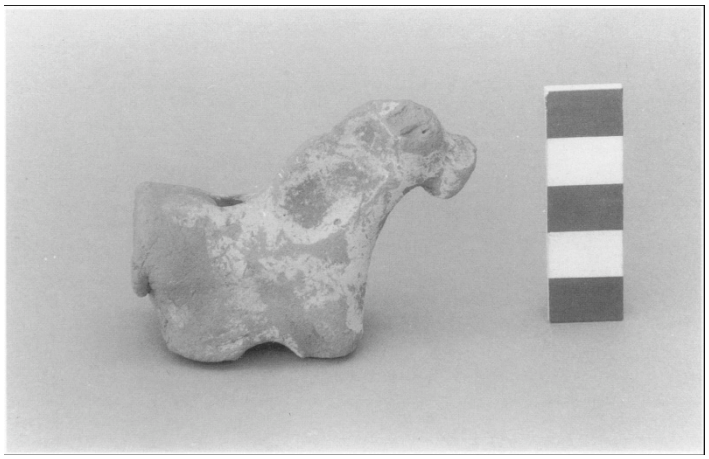
Resim 264: Tekerlek
(M.S. 4.yy.)

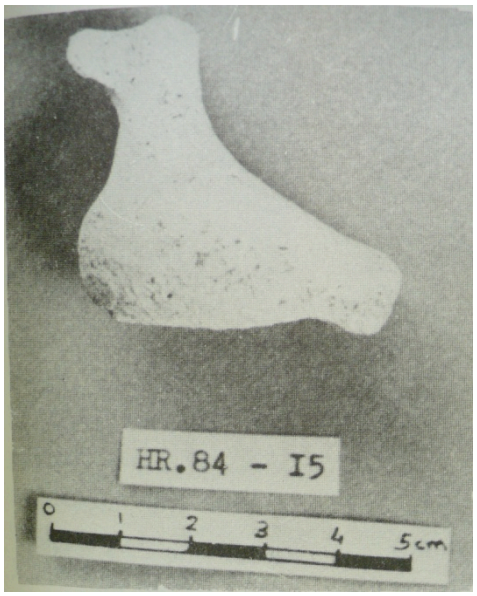
A **B**

Resim 265: Tekerlek
(Antalya Müzesi, Etütlük Eser, Roma Dönemi)

LEVHA CXXVIII

Resim 266: At Biçimli Oyuncak Düdük

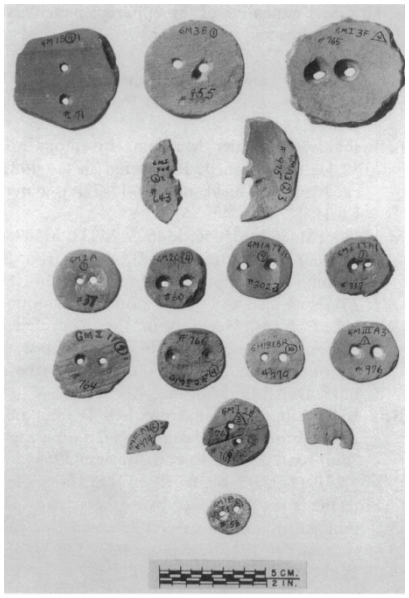
Resim 267: Kuş Biçimli Oyuncak Düdük

LEVHA CXXIX

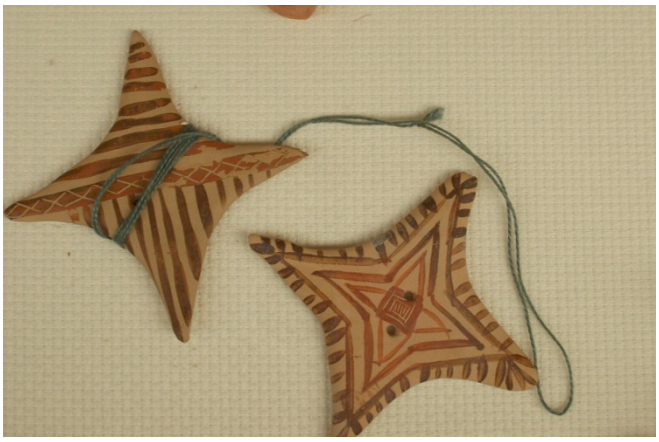
A B

Resim 268 (A ve B): Düdük
(Antalya Müzesi, env. no. 2.44.95)

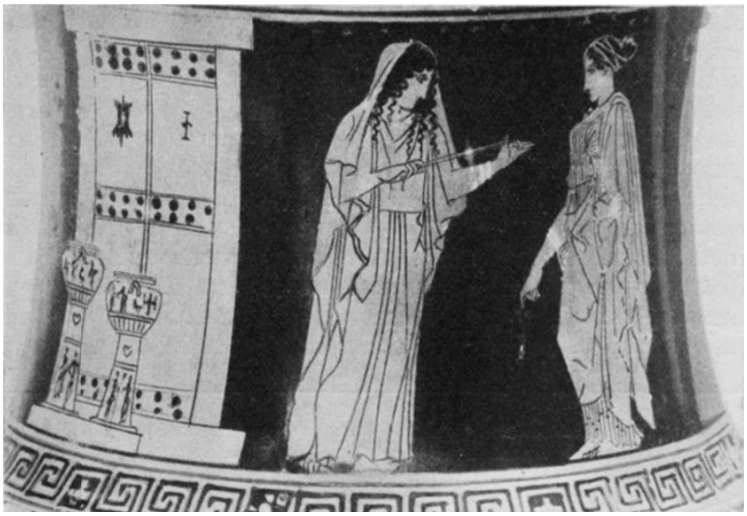

Resim 269: Iygks
(İsrail Müzesi, Geç Bronz Çağı-Erken Hellenistik Dönem)

LEVHA CXXX

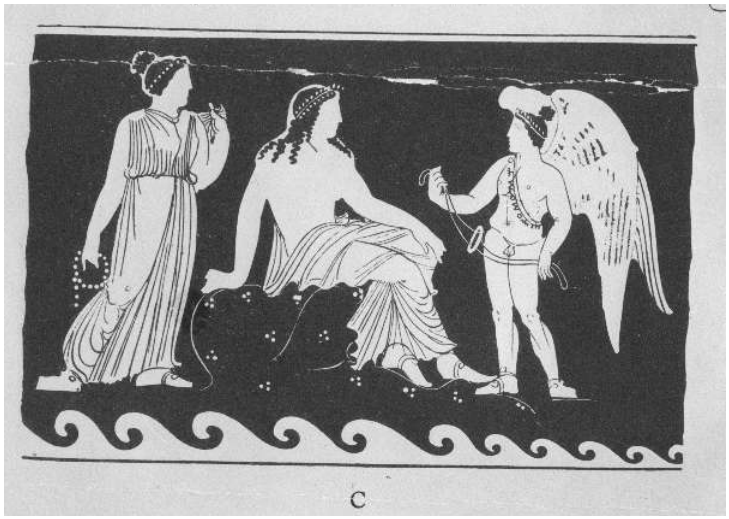

Resim 270: Iygks
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, Oyuncak Sergisi)

Resim 271: Iygks Oynayan ile iki Genç Kız
(London E 744, M.Ö. 430)

LEVHA CXXXI

Resim 272: Eros Iygks ile Oynarken
(Britanya Müzesi, env. no. F223)

Resim 273: Iygks ile Oynayan bir Kız Çocuğu
(Palazzo Grazioli, Roma, M.Ö. 230)

LEVHA CXXXII

Resim 274: Salıncakta Sallanan Kız
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 98.918, M.Ö. 540)

Resim 275: Salıncak
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 75.2.11, M.Ö. 420-410)

LEVHA CXXXIII

Resim 276: Salıncağa Binen Erkek Çocuğu
(M.Ö. 430)

Resim 277: Salıncakta Sallanan Kız
(Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 13.232.3, M.Ö. 400-375)

LEVHA CXXXIV

Resim 278: Tahterevalliye Binen Genç Kızlar
(Boston Güzel Sanatlar Müzesi, env. no. 10.191a-b, M.Ö. 470-460)

Resim 279: Tahterevalliye Binen Genç Kızlar ve bir Eros
(Madrid, Ulusal Arkeoloji Müzesi, env. no. 11128, M.Ö. 450-440)

LEVHA CXXXV

Resim 280: Tahterevalliye Binen Kız (?)
(M.Ö. 375-350)